

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DERLEYEN
LEMA UYAR

BİRLİKTEMİŞ MİLLETLER'DE

İNSAN HAKLARI YORUMLARI

İNSAN HAKLARI KOMİTESİ VE EKONOMİK,
SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR KOMİTESİ, 1981-2006

Yaşama Hakkı

Düşünce Özgürlüğü

Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Adaletin Sağlanması

Özel Hayatın Gizliliği

Çocuk Hakları

Ayrımcılık Yasası

İşkencenin Yasaklanması

Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü

Azınlık Hakları

Yeterli Beslenme Hakkı

Eğitim Hakkı

Su Hakkı

Çalışma Hakkı

İNSAN
HAKLARI
HUKUKU
ÇALIŞMALARI

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

LEMA UYAR

1978 yılında İstanbul’da doğdu. 2000’de Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Aynı yıl girdiği İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 2004 yılında mezun oldu. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku yüksek lisans programında tez çalışmasını yürüten Lema Uyar, halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde uluslararası hukuk ve insan hakları hukuku araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

DERLEYEN VE METİNLERİ ÇEVİREN LEMA UYAR

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'DE

İNSAN HAKLARI YORUMLARI

İNSAN HAKLARI KOMİTESİ VE EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR KOMİTESİ, 1981-2006

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 145

İNSAN HAKLARI HUKUKU ÇALIŞMALARI 5

BU KİTAP İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ İNSAN HAKLARI HUKUKU
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN YAYINA HAZIRLANMIŞTIR.

ISBN 975-6176-63-6

1. BASKI İSTANBUL, EYLÜL 2006

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.

YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 28 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 60 00 - 217 28 62 / FAKS: 0212 347 10 11

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

TASARIM MEHMET ULUSEL

DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ

DÜZELTİ VE DİZİN SAİT KIZILIRMAK - BORA BOZATLI

BASKI VE CİLT ŞEFİK MATBAASI

MARMARA SANAYİ SİTESİ M. BLOK NO: 291 İKİTELLİ - İSTANBUL

TELEFON - FAKS: 0212 472 15 00 (3 HAT)

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data

İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006

Çev. ve Derleyen Lema Uyar

p. cm.

Includes bibliographical references and index.

ISBN 975-6176-63-6 (pbk.)

1. United Nations. 2. Human rights. I. Lema Uyar.

K3240.4 U46 2006

**BİRLEŞMİŞ MİLLETLER’DE
İNSAN HAKLARI YORUMLARI
İNSAN HAKLARI KOMİTESİ VE EKONOMİK,
SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR KOMİTESİ, 1981-2006**

DERLEYEN VE METİNLERİ ÇEVİREN
LEMA UYAR

İçindekiler

ix Kısaltmalar

xi Sunuş / TURGUT TARHANLI

xv Çeviri Hakkında / LEMA UYAR

1 BİRİNCİ BÖLÜM Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin Genel Yorumları

3 Giriş

4 GENEL YORUM No. 1, TARAF DEVLETLERİN RAPORLAMA FAALİYETLERİ

5 GENEL YORUM No. 2, RAPORLAMA İLKELERİ

6 GENEL YORUM No. 3, MADDE 2: SÖZLEŞME'NİN İÇ HUKUKTA
UYGULANMASI

7 GENEL YORUM No. 4, MADDE 3: ERKEK VE KADINLARIN MEDENİ VE
SİYASİ HAKLARDAN EŞİT YARARLANMASI

9 GENEL YORUM No. 5, MADDE 4: “DEROGASYONLAR”

10 GENEL YORUM No. 6, MADDE 6: YAŞAMA HAKKI

12 GENEL YORUM No. 7, MADDE 7: İŞKENCE, ZALİMANE, İNSANLIK DIŞI,
KÜÇÜK DÜŞÜRÜCÜ MUAMELE YA DA CEZALANDIRMANIN YASAKLANMASI

14 GENEL YORUM No. 8, MADDE 9: KİŞİ ÖZGÜRLÜĞÜ VE GÜVENLİK HAKKI

15 GENEL YORUM No. 9, MADDE 10: ÖZGÜRLÜKLERİNDEN
YOKSUN BIRAKILAN HERKESE İNSANCA DAVRANILMASI

18 GENEL YORUM No. 10, MADDE 19: DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ

19 GENEL YORUM No. 11, MADDE 20

20 GENEL YORUM No. 12, MADDE 1: KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKI

22 GENEL YORUM No. 13, MADDE 14: ADALETİN SAĞLANMASI

28 GENEL YORUM No. 14, MADDE 6: YAŞAMA HAKKI

29 GENEL YORUM No. 15, MADDE 15: SÖZLEŞME ÇERÇEVESİNDE
YABANCILARIN DURUMU

33 GENEL YORUM No. 16, MADDE 17: ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ

36 GENEL YORUM No. 17, MADDE 24: ÇOCUK HAKLARI

40 GENEL YORUM No. 18, AYRIMCILIK YASAĞI

45 GENEL YORUM No. 19, MADDE 23: AİLE

47 GENEL YORUM No. 20, MADDE 7: İŞKENCENİN, ZALİMANE,
İNSANLIK DIŞI YA DA KÜÇÜK DÜŞÜRÜCÜ MUAMELE YA DA
CEZALANDIRMANIN YASAKLANMASI

- 52 GENEL YORUM No. 21, MADDE 10: ÖZGÜRLÜKLERİNDEN YOKSUN BIRAKILAN HERKESE İNSANCA DAVRANILMASI
- 56 GENEL YORUM No. 22, MADDE 18: DÜŞÜNCE, VİCDAN VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ
- 61 GENEL YORUM No. 23, MADDE 27: AZINLIK HAKLARI
- 65 GENEL YORUM No. 24, SÖZLEŞME'YE VE İHTİYARİ PROTOKOLLERE ONAY VEYA KATILMA AŞAMASINDA KONULAN ÇEKİNCELERLE VEYA SÖZLEŞME'NİN 41. MADDESİ ÇERÇEVESİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN BEYANLARLA İLGİLİ KONULAR
- 75 GENEL YORUM No. 25, MADDE 25: KAMU YÖNETİMİNE KATILMA, OY KULLANMA VE SEÇİLME HAKKI
- 83 GENEL YORUM No. 26, YÜKÜMLÜLÜKLERİN SÜREKLİLİĞİ
- 85 GENEL YORUM No. 27, SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ
- 92 GENEL YORUM No. 28, MADDE 3: ERKEK VE KADINLARIN EŞİT HAKLARA SAHİP OLMASI
- 103 GENEL YORUM No. 29, MADDE 4: OLAĞANÜSTÜ HALLERDE "DEROGASYONLAR"
- 114 GENEL YORUM No. 30, SÖZLEŞME'NİN 40. MADDESİ ÇERÇEVESİNDE TARAF DEVLETLERİN RAPORLAMA YÜKÜMLÜLÜKLERİ
- 116 GENEL YORUM No. 31, TARAF DEVLETLERİN GENEL HUKUKİ YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN İÇERİĞİ

125 İKİNCİ BÖLÜM Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumları

127 Giriş

- 128 GENEL YORUM No. 1, TARAF DEVLETLERİN RAPORLAMA FAALİYETLERİ
- 132 GENEL YORUM No. 2, MADDE 22: ULUSLARARASI TEKNİK YARDIM TEDBİRLERİ
- 136 GENEL YORUM No. 3, TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN İÇERİĞİ (SÖZLEŞME'NİN 2. MADDESİNİN 1. PARAGRAFI)
- 142 GENEL YORUM No. 4, YAŞAMAYA ELVERİŞLİ KONUT HAKKI (SÖZLEŞME'NİN 11. MADDESİNİN 1. PARAGRAFI) (YAŞAMAYA ELVERİŞLİ KONUT HAKKI)
- 151 GENEL YORUM No. 5, ENGELLİLER
- 165 GENEL YORUM No. 6, YAŞILARIN EKONOMİK SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARI
- 177 GENEL YORUM No. 7, YAŞAMAYA ELVERİŞLİ KONUT HAKKI (ZORLA TAHLİYELER) (SÖZLEŞME'NİN 11. MADDESİNİN 1. PARAGRAFI)

- 185 GENEL YORUM No. 8, EKONOMİK YAPTIRIMLAR VE EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA SAYGI ARASINDAKİ İLİŞKİ
- 191 GENEL YORUM No. 9, SÖZLEŞME’NİN İÇ HUKUKTA UYGULANMASI
- 197 GENEL YORUM No. 10, EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARIN UYGULANMASINDA ULUSAL İNSAN HAKLARI KURULUŞLARININ ROLÜ
- 199 GENEL YORUM No. 11, MADDE 14: İLKÖĞRETİME YÖNELİK EYLEM PLANLARI
- 203 GENEL YORUM No. 12, MADDE 11: YETERLİ BESLENME HAKKI
- 215 GENEL YORUM No. 13, MADDE 13: EĞİTİM HAKKI
- 236 GENEL YORUM No. 14, MADDE 12: ULAŞILABİLECEK EN YÜKSEK SAĞLIK STANDARDINA SAHİP OLMA HAKKI
- 264 GENEL YORUM No. 15, SU HAKKI
(SÖZLEŞME’NİN 11. VE 12. MADDELERİ)
- 287 GENEL YORUM No. 16, MADDE 3: EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARI KULLANMADA ERKEK VE KADINLARA EŞİT HAK SAĞLANMASI
- 301 GENEL YORUM No. 17, MADDE 15: HERKESİN KENDİ YARATTIĞI HERHANGİ BİR BİLİMSEL, EDEBİ YA DA SANATSAL ÜRÜNDEN DOĞAN MADDİ VE MANEVİ ÇIKARLARIN KORUNMASINDAN YARARLANMA HAKKI (1 (c) PARAGRAFI)
- 324 GENEL YORUM No. 18, MADDE 6: ÇALIŞMA HAKKI

345 Ekler

- 347 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- 366 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin
Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol
- 370 Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyari Protokol
- 373 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun
- 374 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin İlişik Beyanlar ve Çekince ile Onaylanmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı
- 376 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun

- 377** Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokolün İlişik Beyanlar ve Çekincelerle Onaylanmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı
- 379** Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- 390** Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun
- 391** Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin İlişik Beyanlar ve Çekince ile Onaylanmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı

407 Konu Dizini

Tablolar

- 303** Tablo 1 İnsan Hakları Komitesi'nin Genel Yorumlarında Atıfta Bulunduğu Uluslararası Sözleşmeler ve Diğer Belgeler
- 306** Tablo 2 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumlarında Atıfta Bulunduğu Uluslararası Sözleşmeler ve Diğer Belgeler

Kısaltmalar

Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CDP	: United Nations Committee for Development Policy [Birleşmiş Milletler Kalkınma Politikası Komitesi]
CEDAW	: Committee on the Elimination of Discrimination against Women [Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi]
FAO	: Food and Agriculture Organization [Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü]
ICCPR	: International Covenant on Civil and Political Rights [Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme]
CESCR	: International Covenant on Economic Social and Cultural Rights [Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme]
IFAD	: International Fund For Agricultural Development [Uluslararası Tarımsal Kalkınma Programı]
ILO	: International Labour Organization [Uluslararası Çalışma Örgütü]
IMF	: International Monetary Fund [Uluslararası Para Fonu]
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development [Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü]
Para.	: Paragraf
UNDAF	: United Nations Development Assistance Framework [Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardımı Çerçevesi]
UNDP	: United Nations Development Programme [Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı]
UNESCO	: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization [Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü]
UNICEF	: United Nations Children's Fund [Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu]
UNHCR	: Office of the United Nations High Commissioner for Refugees [Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği]
WFP	: World Food Programme [Dünya Gıda Programı]
WHO	: World Health Organization [Dünya Sağlık Örgütü]
WIPO	: World Intellectual Property Organization [Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü]
WTO	: World Trade Organization [Dünya Ticaret Örgütü]

Sunuş

Bu kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin, "İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları" dizisi içinde yayımlanan beşinci kitabı. Aynı dizi içinde, bundan önce, Raija Hanski ve Martin Scheinin tarafından derlenen ve ilk kez Finlandiya'da yayımlanan *Leading Cases of the Human Rights Committee* başlıklı kitabın, *İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları* başlığıyla Türkçe çevirisi¹ de yayımlanmıştı. Böylece iki kitabın, aynı konunun farklı yanlarını tamamlayan bir bütün oluşturduğu söylenebilir.

Bu sayede, Birleşmiş Milletler insan hakları sisteminin en önemli insan haklarını koruma mekanizmalarından "1966 Sözleşmeleri" bünyesinde yer alan İnsan Hakları Komitesi'nin, hem kendisine yapılan başvurular nedeniyle verdiği emsal kararları, hem de Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin kapsadığı hak ve özgür-

1 Raija Hanski - Martin Scheinin, *İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları*, Çeviren: Defne Orhun, Yayına Hazırlayan: İdil Işıl Gül, İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları 4, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, XIV+642 s. (*Leading Cases of the Human Rights Committee, compiled by Raija Hanski - Martin Scheinin, Institute for Human Rights, _bo Akademi University, Turku, 2003*).

lükler konusunda, bu Komite'nin kabul ettiği tüm Genel Yorumlar'ın Türkçe çevirileri, tam metin olarak Türkiye hukuk literatürüne kazandırılmış oluyor. Bu kitapta, ayrıca, Birleşmiş Milletler sisteminin diğer temel nitelikte bir insan hakları belgesi olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer verilen hak ve özgürlükler konusunda, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nce kabul edilen tüm Genel Yorumlar'ın Türkçe çevirileri de, tam metin olarak ilk kez yayımlanıyor.

Türkiye hukuk kurumları ve insan haklarını korumak için faaliyette bulunan çevreler, 1980'li yılların ikinci yarısında uluslararası insan hakları hukukunun iç hukukta uygulanması konusuyla yüzleşmişti. Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle kabul edilen "bireysel başvuruları kabul etme yetkisi"ni tanınmasıyla, Avrupa insan hakları sisteminin standartları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadı, Türkiye hukuk öğretimi ve hukuk uygulamasının da ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Birleşmiş Milletler insan haklarını koruma sisteminin temel belgeleri olan "1966 Sözleşmeleri", Türkiye bakımından, 23 Aralık 2003 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu gelişmeyle birlikte, artık bu sözleşmelerin de, Türkiye hukuk hayatı içinde bir yer kazandığı söylenebilir. 2006 yılı içinde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ün Türkiye tarafından onaylanmasıyla,² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yoluna paralel olarak, bu mekanizmanın da, Türkiye'deki bazı fiil ve ihmaller nedeniyle doğabilecek şikâyetler konusunda bir hak arama yolu oluşturacağı söylenebilir.

Bir ülkedeki hukuk düzeninin sağladığı olanaklar sayesinde, o ülkedeki kişilerin haklarını korumaya yönelik araçların sayısının artması, elbette sevindirici bir gelişmedir. Ancak, bu doğrultudaki geliş-

2 Bkz. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (Kanun No. 5468 – Kabul tarihi: 1 Mart 2006, *Resmi Gazete*, 17 Mart 2006 – 26111) ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ün ilişik beyanlar ve çekincelerle birlikte onaylanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı (Karar sayısı: 2006/10692, Karar tarihi: 29 Haziran 2006, *Resmi Gazete*, 5 Ağustos 2006 – 26250).

melerden etkili bir biçimde yararlanabilmek için, hem bu koruma mekanizmalarının işleyişi, hem de bu sayede oluşmuş uluslararası uygulama birikiminin de, hukuk öğretimi ve uygulamasının bilgi dağarcığına dahil edilmesi gerekir.

İnsan hakları konusunda düzenlenen uluslararası andlaşmalar birer “yaşayan belge” olma karakterine sahip kabul edilir. Bu, o belgelerin, geleneğe uygun bir biçimde, bir önsöz ve maddeler halinde kaleme alınmış metinlerinin ötesinde, uygulanmalarıyla ortaya çıkan ve gelişen hukukun da dikkate alınmasını gerektirir.

Bir devletin, iyiniyetle uyma yükümlülüğü altına girdiği bir andlaşmaya, ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesi bağlamında hukuki bir etki kazandırabilmesi için, onun, kendi hukuk düzeni içinde dikkate alınır ve uygulanabilir olması önemlidir. Ancak, özellikle uluslararası hukuk düzeni içinde oluşturulmuş insan haklarını koruma mekanizmalarının işleyişini izlemek ve bundan kaynaklanan tüm ürünlerden yararlanmak, bir ülke hukukçuları ve uygulamacıları için her zaman çok kolay olmayabilir. Çünkü böyle bir çaba, herşeyden önce, yabancı dillerdeki bu belgelere erişme sorunuyla karşılaşır. Bu nedenle, insan hakları alanında çalışan akademik kurumların, hem hukuk hem de dil bakımından gerekli özeni ortaya koyan çalışmalarının, bu sorunu aşmada önemli bir sorumluluk oluşturduğu kanısındayım.

İstanbul Bilgi Üniversitesi bünyesinde 2000 yılından beri faaliyette bulunan, İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin bu anlayışla sürdürdüğü yayın çalışmalarında, insan haklarının korunmasına ilişkin yapısal ve usuli mekanizmalara ilişkin konular öncelikli bir yer tutuyor. Çünkü bir demokraside, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi çabalarının, hangi güçlendirme mekanizmaları sayesinde ve nasıl etkili kılınabileceğini incelemek, hukukun öncelikli bir işlevi olmak zorundadır. Merkez, hem hükümet kuruluşları, hem de toplumsal örgütler ve meslek kuruluşlarıyla birlikte gerçekleştirdiği insan hakları eğitimi çalışmaları ve araştırma projeleriyle de, bu anlayışı etkili kılmaya büyük önem veriyor.

Bu kitap, Birleşmiş Milletler insan hakları sisteminin iki önem-

li denetim organının, ilgili oldukları sözleşmelerin konu ve amacına ilişkin, diğer bir deyişle bu sözleşmelerden doğan hukuki yükümlülük çerçevesinin belirginleştirilmesine yönelik hukuki bir rehber niteliğindedir. Bu nedenle, hukuk, insan hakları ve sosyal bilimlerin diğer alanlarında çalışan veya bu alanlara ilgi duyan herkes için yararlı bir başvuru kaynağı olacağından eminim.

Bu kitabın böyle bir niteliğe sahip olmasında, hiç kuşkusuz, onun Türkiye’de yayımlanabilir hale gelmesi için çalışanların katkısı başta geliyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin uluslararası hukuk ve insan hakları hukuku Araştırma Görevlisi Lema Uyar, bu kitapta yer verilen tüm metinlerin derlenmesi, çevirisi ve yayıma hazırlanmasını büyük bir özenle, adeta bir kuyumcu sabrıyla gerçekleştirdi. Lema Uyar’ın, uzman bir hukukçu olmasının yanısıra, hukuk eğitimi öncesinde İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimini tamamlamış bir hukukçu olmasının, bu kitabın değerini daha da arttıracakı kanısında yım ve kendisine teşekkür ederim. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları’nın yöneticisi Fahri Aral, bu çalışmada da, bir yayının doğum heyecanını ve coşkusunu bizimle hep paylaştığı için, kendisi ve yayınevi ekibine teşekkür ederim.

PROF. DR. TURGUT TARHANLI

İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve
Araştırma Merkezi Müdürü / İstanbul Bilgi Üniversitesi

Çeviri Hakkında

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (*Human Rights Committee*) ve Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (*Committee on Economic, Social and Cultural Rights*) Genel Yorumları'nı içeren bu kitap iki bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümü İnsan Hakları Komitesi'nin 1981 yılından bugüne kadar gelen, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer alan medeni ve siyasi hakları yorumlama çalışmalarının tamamını kapsamaktadır. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 28. maddesine uygun olarak kurulan ve bağımsız uzmanlardan oluşan İnsan Hakları Komitesi'nin görevi insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve bu alanda işbirliğinin sağlanması amacıyla Sözleşme'nin uygulanmasını takip etme ve Sözleşme çerçevesinde rapor sunma yükümlülüğünü yerine getirme konusunda, bu yükümlülüğün belirli yönlerine dikkat çekerek, taraf Devletlere destek olmaktır. Bu amaçla Komite, Sözleşme'ye taraf Devletlerin raporlama yükümlülüklerinin kapsamını belirleyen ve Sözleşme'de yer alan her bir hakkın içeriğine dair Genel Yorumlar hazırlamaktadır. Komite, Ağustos 2006 itibarıyla 31 adet genel yorumu taraf Devletlerin bilgisine sunmuştur. Mevcut derleme, İnsan Hakları Komitesi'nin genel yorum-

larının İngilizce orijinalinin yer aldığı “*Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted By Human Rights Treaty Bodies*” (HRI/GEN/1/Rev.7 12 May 2004) belgesini temel almakta ve bu belgede adı geçen İnsan Hakları Komitesi’nin Genel Yorumlarının tamamını içermektedir. Kitap düzeninde yeknesaklığı sağlamak amacıyla yapılan birkaç şekli değişiklik dışında, Türkçe çeviride orijinal metinlere sadık kalınmıştır. Kitapta, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye yapılan atıflar için Sözleşme’nin Türkçe resmi çevirisi esas alınmıştır.

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin Genel Yorumları da, yukarıda anılan İnsan Hakları Komitesi’nin Genel Yorumlarına benzer şekilde, ancak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye taraf Devletlerin, Sözleşme çerçevesindeki rapor sunma yükümlülüklerine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi’nin 28 Mayıs 1985 tarihli ve 1985/7 sayılı kararıyla kurulan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ağustos 2006 itibarıyla 18 adet genel yorumu taraf Devletlerin bilgisine sunmuştur. Mevcut çeviri, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 1-15 sayılı genel yorumlarının İngilizce orijinalinin yer aldığı “*Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted By Human Rights Treaty Bodies*” (HRI/GEN/1/Rev.7 12 May 2004) belgesi ve sırasıyla 16, 17 ve 18 sayılı Genel Yorumların yer aldığı, *General Comment No. 16* (2005): 11/08/2005, E/C.12/2005/4; *General Comment No. 17* (2005): 12/01/2006, E/C.12/GC/17; *General Comment No. 18*: 06/02/2006. E/C.12/GC/18 belgelerinden derlenmiştir. Kitabın bu bölümünde de yine, kitap düzeninde yeknesaklığı sağlamak amacıyla yapılan birkaç şekli değişiklik dışında, Türkçe çeviride orijinal metinlere sadık kalınmıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye yapılan atıflar için Sözleşme’nin Türkçe resmi çevirisi esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin Genel Yorumları

BİRİNCİ BÖLÜM

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin* Genel Yorumları**

GİRİŞ***

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin (*Human Rights Committee*) Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (*International Covenant on Civil and Political Rights*) 40.

(*) Belge referansları için bkz. Compilation of General Comments and General Recommendations adopted by Human Rights Treaty Bodies, ek 2, HRI/GEN/1/Rev.7.

(**) Genel yorumların içeriği ve amacı için bkz. Genel Kurul'un Resmi Kayıtları, (Official Records of the General Assembly), otuz altıncı oturum, ek No.40 (A/36/40), ek VII, giriş. Çalışma metodunun tarihçesi, genel yorumların geliştirilmesi ve uygulanması üzerine, ibid., Otuz dokuzuncu oturum, ek No. 40 (A/39/40), para. 541-557. Komite'nin önceki tarihlerde kabul ettiği genel yorum metinleri için, ibid., Otuz altıncı oturum, ek No.40 (A/36/40), ek VII; ibid., Otuz yedinci oturum, ek No.40 (A/37/40), ek VI, ibid., Otuz sekizinci oturum, No.40 (A/38/40), ek VI; ibid., Otuz dokuzuncu oturum, ek No.40 (A/39/40, Corr.1 and 2), ek V; ibid., Kırkıncı oturum, ek No.40 (A/40/40), ek VI; ibid., Kırk birinci oturum, ek No.40 (A/41/40), ek VI; ibid., Kırk üçüncü oturum, ek No. 40 (A/43/40), ek VI; ibid., Kırk dördüncü oturum, ek No.40 (A/44/40), ek VI; ibid., Kırk beşinci oturum, ek No. 40 (A/45/40), ek VI; ibid., Kırk yedinci oturum, ek No.40 (A/47/40), ek VI; ibid., Kırk dokuzuncu oturum, ek No. 40 (A/49/40), ek V; ibid., ve Elliinci oturum, ek No.40 (A/45/40), ek V; ibid., ve Elli üçüncü oturum, ek No. 40 (A/53/40), ek VII. Ayrıca, CCPR/C/21/Rev.1 ve Rev. 1/ek 1-9.

(***) Bkz. İnsan Hakları Komitesi'nin Raporu, Genel Kurul'un Resmi Kayıtları, (Report of the Human Rights Committee, Official Records of the General Assembly), otuz altıncı oturum, ek No.40, (A/36/40), ek VII.

maddesinin 4. paragrafına uygun şekilde kabul ettiği 19 Mayıs 1989 tarihli genel yorumlar belgesinin, (CCPR/C/21/Rev. 1), giriş bölümü genel yorumların amacını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“Komite, raporlama yükümlülüklerini yerine getirmeleri konusunda taraf Devletlere destek verme isteğini yinelemek istemektedir. Söz konusu genel yorumlar, bu yükümlülüğün belirli yönlerine dikkat çekmektedir; ancak genel yorumlar, hiçbir şekilde sınırlandırıcı ve Sözleşme’nin uygulanmasına ilişkin farklı yöntemlerden herhangi birine öncelik tanıyıcı nitelikte değildir. Genel yorumlara, kısıtlı zaman ve ilerideki tecrübeler elverdiği sürece yenileri eklenecektir.

“Komite bugüne kadar yetmiş yedi adet ilk raporu, otuz dört adet ikinci periyodik raporu ve bazı durumlarda ek bilgi ve ek raporları incelemiştir. Bu tecrübe, Sözleşme’ye taraf olan seksen yedi Devlet arasından önemli sayıda Devlet’i kapsamaktadır. (*Haziran 2006 itibarıyla Sözleşme’ye taraf Devlet sayısı 156’dır – L.U.*) Raporlar, dünya üzerindeki farklı bölgeleri, farklı siyasi, sosyal ve hukuki sistemleri temsil etmekte ve Sözleşme’nin kabulünde ortaya çıkabilecek birçok problemi, siyasi ve medeni haklara ilişkin olarak dünya genelindeki durumu net olarak ortaya koymasa da, büyük ölçüde yansıtmaktadır.

“Genel yorumların amacı, Sözleşme’nin ileri düzeyde kabulü amacıyla tüm taraf Devletlerin bu tecrübeden faydalanması, birçok rapordaki yetersizliklerin ortaya konması; raporlama faaliyetinde ilerleme kaydedilmesi ve insan haklarının korunması, geliştirilmesi alanında taraf Devletlerin ve uluslararası kuruluşların faaliyetlerinin teşvik edilmesidir. Söz konusu genel yorumlar, Sözleşme’ye taraf olmaya hazırlanan Devletler başta olmak üzere tüm diğer Devletlerin de, insan haklarının evrensel düzeyde geliştirilmesi ve korunması için işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla, dikkatine sunulmaktadır.”

13. OTURUM (1981) / GENEL YORUM NO. 1

TARAF DEVLETLERİN RAPORLAMA FAALİYETLERİ

(GENEL YORUM NO. 1’İN YERİNİ GENEL YORUM NO. 30 ALMIŞTIR.)

Taraf Devletler, Sözleşme’nin 40. maddesi çerçevesinde, Sözleşme’nin ilgili taraf Devletler açısından yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl

içerisinde ve daha sonraki zamanlarda Komite'nin bu yönde bir talebi olduğu takdirde, Komite'ye rapor sunmakla yükümlüdür. Bugüne kadar, hükmün sadece ilk raporların sunulmasıyla ilgili olan birinci kısmı düzenli olarak uygulanmaktadır. Komite'nin yıllık raporlarına göre, çok az sayıda Devlet ilk raporlarını zamanında sunmuştur. Birçok Devlet raporunu birkaç ay veya birkaç yıl gecikmeyle sunmuş, bazı Devletler ise Komite'nin hatırlatma ve uyarılarına rağmen henüz rapor sunmamıştır. Ancak, çoğu taraf Devlet'in, rapor sunmakta gecikmiş olsalar da, Komite ile yapıcı bir diyalog içerisinde olması taraf Devletlerin raporlama yükümlülüklerini 40. maddenin 1. paragrafında belirtilen süre içerisinde gerçekleştirebileceğini ve bu yönde bir tutumun gelecekte Devletler lehine olumlu sonuçlar doğuracağını göstermektedir. Henüz Sözleşme'yi onaylama sürecinde, taraf Devletlerin birçok medeni ve siyasi hakkı içeren bir rapor hazırlamasının zaman alan bir süreç olması nedeniyle, taraf Devletler raporlama yükümlülüğüne gereken ilgiyi göstermelidir.

13. OTURUM (1981) / GENEL YORUM NO. 2

RAPORLAMA İLKELERİ

1. Komite, kendisine sunulan bazı raporların çok kısa olması nedeniyle, raporların kapsam ve içeriğine ilişkin rehber ilkeleri genişletme ihtiyacı duymuştur. Rehber ilkeler, raporların yeknesak şekilde teslimine, Komite ve taraf Devletlerin Sözleşme'de yer alan hakların kabulüne ilişkin olarak bir ülkedeki durumu gözlemlemesine olanak tanımaktadır. İlkelerle rağmen bazı raporlar çok kısa ve geneldir ve 40. madde çerçevesindeki raporlama yükümlülükleriyle uyum sağlamamaktadır.

2. Sözleşme'nin 2. maddesi, taraf Devletlerin Sözleşme'nin uygulanmasını sağlayacak yasama tedbirlerini veya diğer gerekli tedbirleri almalarını gerektirmektedir. 40. maddeye göre, taraf Devletler aldıkları tedbirler, Sözleşme haklarının hayata geçirilmesindeki gelişme-

ler, faktörler ve zorluklarla ilgili raporlar sunmalıdır. Rehber ilkelere şekil açısından uyum sağlayan raporlar dahi, genellikle içerik açısından eksiklik göstermektedir. Bazı raporlar incelendiğinde, Sözleşme'nin iç hukukun bir parçası olarak kabul edilip edilmediğini anlamak güçtür. Raporların birçoğu ise iç hukukta gerekli işlemlerin yapılması açısından eksiklik göstermektedir. Bazı raporlarda hakların hayata geçirilmesinde ulusal organların rolü yeterince açık değildir. Ayrıca, çok az sayıda rapor Sözleşme'nin uygulanmasını olumsuz yönde etkileyen faktörlere ve güçlüklerle yönelik bilgi vermektedir.

3. Komite'ye göre raporlama yükümlülüğü sadece ilgili kanun hükümleri ve Sözleşme'deki yükümlülüklerle ilgili diğer normları değil aynı zamanda, mahkemelerin ve taraf Devletlerin diğer organlarının kararlarını ve uygulamalarını Sözleşme'de tanınan hakların hayata geçirilmesini etkileyen faktörleri ve zorlukları ve aynı zamanda sağlanan gelişmeyi de içermektedir.

4. Komite'nin Geçici Usul Kuralları'nın (*Provisional Rules of Procedure*) 68. maddesine göre, Komite taraf Devlet raporlarını, raporu sunan Devlet'in temsilcileri huzurunda inceler. Raporları incelenen bütün Devletler Komite ile bu şekilde bir işbirliği içerisinde ancak temsilcilerin düzeyi, tecrübeleri ve temsilci sayısı değişiklik göstermektedir. Komite belirtmek ister ki, 40. maddeye göre işlevlerini en etkili şekilde yerine getirebilmesi ve rapor sunan Devlet'in bu işbirliğinden azami surette yararlanabilmesi için, taraf Devlet temsilcilerinin Sözleşme'nin kapsadığı tüm konularla ilgili olarak, sorulacak sorulara ve yorumlara cevap verebilecek düzey, tecrübe ve sayıda olması gerekmektedir.

13. OTURUM (1981) / GENEL YORUM NO. 3

MADDE 2: SÖZLEŞME'NİN İÇ HUKUKTA UYGULANMASI

1. Komite, Sözleşme'nin 2. maddesinin çizdiği çerçeve doğrultusunda, Sözleşme'nin iç hukukta uygulanması yönteminin belirlenmesinin Devletlerin tercihi bırakıldığını belirtmektedir. Komite'ye göre, Söz-

leşme'nin iç hukukta uygulanması açısından sadece anayasal faaliyetler veya yasama faaliyetleri yeterli değildir. Komite, Sözleşme'deki yükümlülüğün sadece insan haklarına saygıyı değil aynı zamanda taraf Devlet'in otoritesi altındaki tüm bireylerin de haklardan yararlanmasının sağlanmasını içerdiğine dikkat çekmek istemektedir. Bu yönüyle Sözleşme, bireylerin Sözleşme'de belirtilen hakları kullanmasını sağlayacak özel tedbirlerin gerekliliğine değinmektedir. Bazı maddelerde bu yükümlülüğe açıkça yer verilmektedir (bkz. Genel Yorum No. 4'te incelenen 3. madde), ancak prensipte yükümlülük Sözleşme'de belirtilen bütün haklarla ilgilidir.

2. Bu bağlamda, bireylerin Sözleşme (veya belirli durumlarda İhtiyari Protokol) ile korunan haklarını bilmeleri büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, tüm idari ve adli otoriteler de taraf Devlet'in Sözleşme çerçevesinde sahip olduğu yükümlülükler konusunda bilgilendirilmelidir. Bu amaçla, Sözleşme Devlet'in tüm resmi dillerinde yayınlanmalı ve ilgili otoriteler Sözleşme'nin içeriği hakkında, eğitimlerinin bir parçası olarak, bilgilendirilmelidir. Taraf Devlet'in Komite ile işbirliğinin kamuya duyurulması da arzu edilmektedir.

13. OTURUM (1981) / GENEL YORUM NO. 4

MADDE 3: ERKEK VE KADINLARIN MEDENİ VE SİYASİ HAKLARDAN EŞİT YARARLANMASI

1. Sözleşme'nin 3. maddesine göre, taraf Devletler Sözleşme'de yer alan bütün medeni ve siyasi haklardan erkeklerin ve kadınların eşit yararlanmasını güvence altına almakla yükümlüdürler. Ancak birçok taraf Devlet'in raporunda bu konuya yeterince değinilmemiş olması konuyla ilgilenme ve özellikle de aşağıdaki iki nokta üzerinde durma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

2. Öncelikle, Sözleşme'nin 3. maddesi, 2. maddesinin 1. paragrafı ve 26. maddesi cinsiyet de dahil olmak üzere, birçok alanda ayrımcılığın önlenmesine yönelik olarak sadece koruma tedbirlerinin

alınmasını değil aynı zamanda haklardan yararlanılmasını sağlayacak olumlu ayrımcılık (*affirmative action*) tedbirlerinin alınmasını da gerektirmektedir. Bu bağlamda, sadece yeni kanunlar kabul etmek yeterli değildir. Uygulamada, kadınların rolleriyle ilgili yasama tedbirlerine ek olarak alınacak diğer tedbirlerin tespiti veya 3. madde çerçevesinde kesin ve pozitif yükümlülüklerle işlerlik kazandırılması ve aynı zamanda gelişmelerin takibi, karşılaşılan zorluklar ve diğer faktörlerin değerlendirilmesi açısından daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

3. İkinci olarak, taraf Devletlerin sözkonusu madde çerçevesindeki pozitif yükümlülüğü, Sözleşme’de yer almayan konuları düzenleyecek ancak Sözleşme ile tanınan hakları ters yönde etkileyecek yasal ve idari düzenlemeler üzerinde kaçınılmaz bir etki doğurabilir. Bu konudaki pek çok örnekten biri; erkek ve kadın vatandaşlar arasında farklılık gözetilen göç kanunlarının, kadının ülkesinin vatandaşı olmayan bir kimseyle evlenme veya kamusal bir makama sahip olma hakkı gibi hakları açısından yaratabileceği ters etkinin derecesidir.

4. Komite, kadınlar ve erkekler açısından farklı uygulamalara yer veren yasal düzenlemeleri ve diğer tedbirleri gözden geçirme konusunda özel olarak görevlendirilmiş kurum veya kuruluşların, sözkonusu düzenleme ve tedbirlerin Sözleşme’deki haklar üzerinde ters etkiler yarattığı hallerde, erkek ve kadın arasında ayrım gözetildiği yönündeki tespitlerine taraf Devletlerce özel önem verilmesi ve taraf Devletlerin raporlarında sözkonusu maddeyle ilgili tüm yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayacak her tür tedbire ilişkin kesin bilgi vermeleri kaydıyla, taraf Devletlere destek olma gereğini göz önünde bulundurmaktadır.

5. Komite, erkek ve kadınlara eşit haklar tanınması ile ilgili olarak uygulamadaki problemlerin çözümünde tecrübelerin paylaşılması ve desteğin organize edilmesi ile gerçekleştirilebilecek uluslararası işbirliği imkânlarından daha fazla yararlanılması halinde, taraf Devletlere mevcut yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde yardımcı olma olasılığını göz önünde bulundurmaktadır.

13. OTURUM (1981) / GENEL YORUM NO. 5

MADDE 4: "DEROGASYONLAR"

(GENEL YORUM NO. 29, GENEL YORUM NO. 5'İN YERİNİ ALMIŞTIR)

1. Sözleşme'nin 4. maddesi, bazı taraf Devlet raporlarının değerlendirilmesinde, Komite açısından sorunlara neden olmuştur. Bir ulusun hayatını tehdit eden olağanüstü bir durum söz konusu olduğunda ve bu olağanüstü durum resmen ilan edildiğinde, taraf Devlet sadece durumun gerektirdiği ölçüde belirli bazı yükümlülüklerini askıya alabilir veya yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alabilir. Ancak, taraf Devlet açısından belirli bazı hakları askıya almak ve birçok alanda ayrımcılık içeren tedbirler uygulamak mümkün değildir. Taraf Devlet, ayrıca diğer taraf Devletleri, Genel Sekreterlik kanalıyla, en kısa sürede *derogasyonlardan*, *derogasyon* sebeplerinden ve *derogasyonların* son bulacağı tarihten haberdar etme yükümlülüğü altındadır.

2. Genellikle, taraf Devletler kendi hukuk sistemlerinde olağanüstü yönetim usullerinin ilanını gerektiren durumlara ilişkin mekanizmalara ve *derogasyonları* düzenleyen uygulanabilir hukuk kurallarına yer vermişlerdir. Ancak, birkaç Devlet'in Sözleşme haklarını açıkça askıya aldığı birkaç durumda, sadece devletlerin olağanüstü durum ilan edip etmediği değil, aynı zamanda Sözleşme'ye göre *derogasyonun* mümkün olmadığı hakların askıya alınıp alınmadığı ve ayrıca diğer taraf Devletlerin *derogasyonlardan* haberdar edilip edilmediği ve *derogasyon* nedenleri belli değildir.

3. Komite'nin görüşüne göre, Sözleşme'nin 4. maddesi çerçevesinde alınan tedbirler istisnai ve geçicidir. Tedbirler, sadece ulusun hayatının tehdit altında olduğu hallerde söz konusu olur ve olağanüstü durumlarda insan haklarının korunması, özellikle *derogasyonun* mümkün olmadığı haklar açısından, önemlidir. Komite, ayrıca olağanüstü hal durumlarında taraf Devletlerin, diğer taraf Devletleri *derogasyonun* kapsamı, içeriği ve nedenleri konusunda haberdar etmesi gereğiyle ve Sözleşme'nin 40. maddesi çerçevesinde raporlama yükümlülüğü yerine getirilirken *derogasyona* tâbi olan her bir hakkın kapsam

ve içeriğinin ilgili belgelere dayanılarak belirtilmesine eşit ölçüde önem vermektedir.

16. OTURUM (1982) / GENEL YORUM NO. 6

MADDE 6: YAŞAMA HAKKI

1. Sözleşme'nin 6. maddesi çerçevesinde düzenlenen yaşama hakkı tüm Devlet raporlarında yer almaktadır. Ulusun hayatını tehdit eden hallerde dahi (4. madde) bu haktan *derogasyon* mümkün değildir. Ancak, Komite belirtmek ister ki, 6. madde ile ilgili olarak taraf Devlet raporlarında verilen bilgiler hakkın sadece bir veya birkaç yönüne ilişkindir. Söz konusu hak dar olarak yorumlanmamalıdır.

2. Komite, savaş veya diğer kitlesel şiddet hallerinin, bir insanlık ayıbı olmaya devam ettiğini ve her yıl binlerce suçsuz insanın hayatlarını kaybettiğini gözlemlemektedir. Birleşmiş Milletler Şartı'na (*Charter of the United Nations*) göre, bir Devlet'in diğer bir Devlet'e karşı kuvvet kullanması veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunması, meşru müdafaa halleri dışında, yasaktır. Komite, taraf Devletlerin keyfi ölümlere neden olan savaşları, soykırım eylemlerini ve diğer kitlesel şiddet eylemlerini engellemek konusunda temel bir yükümlülüğe sahip olduklarını belirtmek istemektedir. Nükleer savaş başta olmak üzere, her tür savaş tehlikesinin engellenmesi ve uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi yaşama hakkını korumada en önemli şart ve güvence olacaktır. Bu bağlamda, Komite özellikle 6. madde ile her türlü savaş propagandası (1. paragraf) ve şiddete kışkırtmanın (2. paragraf) yasaklanmasını içeren 20. madde arasındaki bağlantıya dikkat çekerek.

3. Bir kimsenin yaşamının keyfi olarak elinden alınmasının yasaklanması (6. madde, 1. paragraf) büyük öneme haizdir. Komite, taraf Devletlerin suç teşkil eden eylemlerle kişinin yaşamının elinden alınmasını engelleyecek ve bu eylemleri cezalandıracak tedbirlerin yanı sıra, güvenlik güçlerinin bu tarz eylemlerini engelleyecek tedbirleri de almasını beklemektedir. Yaşama hakkının Devlet otoriteleri tarafın-

dan ortadan kaldırılması ise büyük öneme haiz bir konudur. Bu nedenle, hukuk düzeni bir kimsenin yaşama hakkının Devlet otoriteleri tarafından ortadan kaldırıldığı halleri ciddi şekilde kontrol etmeli ve sınırlandırmalıdır.

4. Taraf Devletler ayrıca, son zamanlarda sıkça meydana gelen ve yaşamın keyfi olarak sona erdirilmesi ile de sonuçlanabilen, kayıp vakalarını engellemeye yönelik olarak kesin ve etkili tedbirler almalıdır. Ayrıca, Devletler yaşama hakkının ihlal edilmesinin de sözkonusu olabileceği kayıp vakalarının araştırılmasında etkili mekanizma ve prosedürlere yer vermelidir.

5. Komite yaşama hakkının genelde çok dar şekilde yorumlandığına dikkat çekmektedir. “Doğuştan gelen yaşama hakkı” şeklindeki ifade dar yorumlandığı takdirde net olarak anlaşılamaz. Belirtilen hakkın korunması Devletlerin olumlu tedbirler almasını gerektirir. Bu bağlamda, taraf Devletlerin bebek ölümlerini azaltmak, yaşam süresini uzatmak ve özellikle yetersiz beslenme ve salgın hastalık durumlarını ortadan kaldırmak için mümkün olan tüm tedbirleri alması gerekmektedir.

6. 6. maddenin 2. ve 6. paragrafları arasındaki paragraflardan anlaşılacağı üzere, taraf Devletler ölüm cezasını bütünüyle ortadan kaldırmak zorunda değildir ancak bu cezanın verildiği haller “en ağır cezayı gerektiren suçlar” ile sınırlandırılmalıdır. Bu bağlamda, ceza kanunları gözden geçirilmeli ve ölüm cezası “en ağır cezayı gerektiren suçlar” kapsamı dışındaki diğer suçlar için kaldırılmalıdır. 6. madde, ölüm cezasının ortadan kaldırılmasına genel olarak değinirken, ölüm cezasının kaldırılmasının arzu edildiğini ortaya koyan bir terminoloji (2 (2) ve (6). paragraflar) kullanılmaktadır. Komite’ye göre ölüm cezasının ortadan kaldırılmasına ilişkin tüm tedbirler yaşama hakkının kullanılmasında 40. madde bağlamında bir gelişme olarak görülmelidir ve Komite’ye sunulan raporlarda bu konuya değinilmelidir. Komite, bazı Devletlerin ölüm cezasını kaldırdıklarını veya uygulanmasını askıya aldıklarını gözlemlemektedir. Ancak, Devlet raporlarında da görüldüğü üzere ölüm cezasının kaldırılması ve uygulanmasının sınırlandırması alanındaki gelişme yeterli değildir.

7. Komite'nin görüşüne göre, "en ağır cezayı gerektiren suçlar" ifadesi dar olarak yorumlanmalı ve ölüm cezası çok istisnai hallerde verilmelidir. Ayrıca 6. maddenin açık ifadesine göre, ceza ancak suçun işlendiği anda yürürlükte olan yasalara uygun olarak ve Sözleşme'ye aykırı olmamak şartı ile verilebilir. Adil yargılanma hakkı ve yargılamanın bağımsız mahkemeler önünde gerçekleşmesi, masumiyet karinesi ve savunmaya dair asgari tedbirler ve bir üst merciye başvurma hakkı da dahil olmak üzere tüm usuli güvencelerin gereklerine uyulmalıdır. Tüm bu hakların yanısıra af talebi ve cezanın hafifletilmesi de sözkonusu olabilmelidir.

16. OTURUM (1982) / GENEL YORUM NO. 7

MADDE 7: İŞKENCE, ZALİMANE, İNSANLIK DIŞI YA DA KÜÇÜK DÜŞÜRÜCÜ MUAMELE YA DA CEZALANDIRMANIN YASAKLANMASI

(GENEL YORUM NO. 7'NİN YERİNİ GENEL YORUM NO. 20 ALMIŞTIR)

1. Taraf Devlet raporlarının incelenmesi safhasında Komite üyeleri, her şeyden önce işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmayı yasaklayan 7. madde çerçevesinde daha geniş bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Komite, 4. maddenin 1. paragrafında belirtilen olağanüstü hal durumlarında dahi bu hükmün 4. maddenin 2. paragrafı kapsamı içinde yer alması nedeniyle, *derogasyonun* mümkün olmadığı hükümlerden biri olduğunu hatırlatmak istemektedir. Hükmün amacı bireyin vücut bütünlüğünü ve onurunu korumaktır. Komite'ye göre, bu hükmün uygulanabilmesi açısından küçük düşürücü muamelenin ya da cezalandırmanın yasaklanması yeterli değildir. Birçok Devlet hukukunda, işkence veya benzer muamele hallerinde uygulanacak ceza hükümleri mevcuttur. Ancak bu tip vakalarla sürekli olarak karşılaşılması nedeniyle, Sözleşme'nin 7. maddesiyle beraber 2. maddesi de, Devletlerin kontrol mekanizmalarıyla etkili bir koruma sistemi oluşturması gereği üzerinde durmaktadır. Kötü muamele yapıldığına dair şikâyetler, yetkili makamlarca etkili ola-

rak araştırılmalıdır. Suçlu bulunanlar sorumlu tutulmalıdır ve mağdurlar tazminat hakkı da dahil olmak üzere etkili hak arama yollarına başvurabilmelidir. Kontrol mekanizmalarını etkili hale getirecek yollar dış dünyayla ilişkinin tam anlamıyla kesildiği tutuklamalara karşı hükümler getirmek; soruşturmaya zarar getirmemek kaydıyla doktorların, avukatların ve aile bireylerinin tutuklularla görüşmesine olanak tanımak; tutukluların kamunun bilgisi dahilindeki yerlerde tutulmasını sağlamak ve tutuklama yerlerinin isim ve adreslerinin aile bireyleri gibi ilgili şahısların ulaşabilmesi amacıyla merkezi kaydını tutmak; işkence veya zalimane muamele sonucunda elde edilen ikrarları ve delilleri mahkemede kabul etmemek ve bu tarz muamelelerin engellenmesi amacıyla Devlet görevlilerine gereken eğitimi vermektir.

2. Hükmün lafzından da anlaşılacağı üzere, koruma kapsamı işkencenin normalde anlaşıldığı şeklinden daha geniştir. Yasaklanmış olan farklı muamele veya cezalandırma şekilleri arasında kesin bir ayırım yapmak gerekli olmayabilir. Yapılan ayrımlar, belirli bir muamele- nin cinsi, amacı ve şiddetine bağlı olacaktır. Komite'nin görüşüne göre, yasaklama –eğitim veya disiplin tedbiri olarak ölçüsüz tedip– de dahil olmak üzere cismani cezaları da içermelidir. Hücre hapsi gibi tedbirler de, şartlara göre, özellikle bireyin dış dünyayla tüm ilişkileri kesilmiş olarak tutulduğu hallerde bu hükme aykırı olacaktır. Ek olarak, madde sadece tutuklanmış veya hapse atılmış bireyleri değil aynı zamanda eğitim kurumlarındaki öğrencileri ve hastane ve sağlık merkezlerindeki hastaları da kapsamaktadır. Son olarak, herhangi bir resmi yetkiye sahip olmadan veya bu yetkiyi kötüye kullanarak gerçekleştirilen muamelelere karşı hukuki korumayı sağlamak görevi kamu otoritelerine aittir. Özgürlüklerinden yoksun bırakılan bütün bireylere karşı 7. maddede aykırı muamelelerin gerçekleştirilmesinin yasaklanması, Sözleşme'nin 10. maddesinin 1. paragrafında belirtilen özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılır şeklindeki pozitif tedbirle desteklenmiştir.

3. Maddedeki yasaklama, özellikle, hiç kimsenin kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tâbi tutulmamasını (7.

madde, ikinci cümle) da kapsamaktadır. Komite, taraf Devlet raporlarının genellikle bu konuda çok az bilgi verdiğine ya da hiç bilgi vermediğine değinmek istemektedir. Komite'nin görüşüne göre, en azından bilimin ve tıbbın çok geliştiği ülkelerde, deneylerden etkilenebilecekler –ülke sınırları dışındaki insanlar ve bölgeler de dahil olmak üzere–, göz önünde bulundurulmalı ve bu hükme uyulmasını güvence altına alacak tedbirlere ve yollara dikkat çekilmelidir. İrade beyanında bulunamayacak bireyler açısından, bu tip deneylere karşı özel koruma gereklidir.

16. OTURUM (1982) / GENEL YORUM NO. 8

MADDE 9: KİŞİ ÖZGÜRLÜĞÜ VE GÜVENLİK HAKKI

1. Kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkını düzenleyen 9. madde, taraf Devlet raporlarında genellikle dar biçimde anlamlandırılmaktadır ve bu nedenle raporlarda bu konuya ilişkin eksik bilgi verilmektedir. 1. paragrafın tüm özgürlükten yoksun bırakma halleri, cezai haller ve ya hastalık, serserilik, uyuşturucu bağımlılığı, eğitim sebebiyle özgürlükten yoksun kalma halleri, göç kontrolünden kaynaklanan kısıtlamalar ve benzeri haller açısından da uygulanabilir olduğu söylenebilir. 9. maddenin bazı bölümlerinin (2. paragrafın bir kısmı ve 3. paragrafın tamamı) sadece suç işleyenlere ve ceza davalarına konu edilen hallerle yönelik olarak uygulanabilir olduğu söylenebilir. Ancak, hükmün geri kalan kısmı, özellikle 4. paragrafta yer alan tedbirler, örneğin tutuklamanın hukukiliği konusunda mahkemeye başvurabilme, tutuklama ve alıkoyma nedeniyle özgürlüklerinden yoksun bırakılan tüm bireyler için geçerlidir. Ek olarak, taraf Devletler 2. maddenin 3. paragrafına uygun olarak özgürlüklerinden yoksun bırakıldıklarını iddia eden bireylerin etkili hak arama yollarına başvurmalarının mümkün olmasını güvence altına almalıdır.

2. 9. maddenin 3. paragrafına göre, bir suç işlediği iddiasıyla yakalanan ya da tutuklanan “herkes”, derhal bir yargıcın ya da yasalarla yasa erkini kullanmaya yetkili kılınmış bir başka resmi görevlinin

önüne çıkarılmalıdır. Birçok taraf Devlet'in hukukunda daha kesin bir zaman sınırı çizilmiştir ve Komite'nin görüşüne göre, gecikme birkaç günü aşmamalıdır. Birçok taraf Devlet bu bağlamdaki net uygulamalar hakkında yeterli bilgi vermemektedir.

3. Diğer bir konu ise, dava sırasında geçen gözaltı süresidir. Bazı ülkelerdeki ceza davalarının belirli kategorilerine ilişkin olarak bu konu Komite'nin ilgisini çekmektedir. Komite üyeleri, Devlet uygulamalarının 3. paragrafta yer alan “uygun bir süre içinde yargılama veya salıverme” ilkesiyle uyum içinde olup olmadığını sorgulamak istemektedir. Dava öncesinde gözaltı istisnai olmalıdır ve süreler mümkün olduğu kadar kısa tutulmalıdır. Komite, gözaltı sürelerini kısaltan mevcut mekanizmalar ve bu amaçla alınan tedbirler konusunda bilgilendirme yapılmasından memnuniyet duyacaktır.

4. Önleyici nitelikteki gözaltıların mevcut olduğu haller, kamu güvenliği nedeniyle, yine aynı hükümler çerçevesinde kontrol altına alınmalıdır; keyfi yakalama ve tutuklamalar gerçekleşmemeli, hiç kimse kanunun tayin ettiği sebeplere ve usule uygun olmaksızın özgürlüğünden yoksun bırakılmamalı (1. paragraf), tutuklama nedenleri belirtilmeli (2. paragraf), tutuklamanın hukukiliği hakkında mahkemeye başvuru hakkı olmalı, yasal olmayan bir yakalama ya da tutuklama işleminden mağdur olan herkesin, icrası kabil zorunlu tazminat hakkı (5. paragraf) olmalıdır. Ek olarak, ceza davalarında 9. maddenin 2. ve 3. paragrafları ve 14. maddedeki korumanın sağlanmasına dikkat edilmelidir.

16. OTURUM (1982) / GENEL YORUM NO. 9

MADDE 10: ÖZGÜRLÜKLERİNDEN YOKSUN BIRAKILAN HERKESE İNSANCA DAVRANILMASI

(GENEL YORUM NO. 9'UN YERİNİ GENEL YORUM NO. 21 ALMIŞTIR)

1. Sözleşme'nin 10. maddesinin 1. paragrafına göre, özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılır. Ancak, taraf Devlet raporlarının

hepsi maddenin bu paragrafına ilişkin uygulamalara yer vermiş değildir. Komite'nin görüşüne göre, taraf Devlet raporlarının bu hakkın kullanılmasına yönelik tedbirlerle ilgili kesin bilgi vermesi gereklidir. Ayrıca, raporlarda özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılması için gerekli yasal düzenlemelerin gerçekleştirip gerçekleştirilmediğinin denetlenmesi için yetkili Devlet organlarınca alınan tedbirler de yer almalıdır.

Komite, maddenin 1. paragrafının genellikle özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese uygulanabileceğini ancak 2. paragrafın suçlu bulunanlardan farklı olarak tutuklananlara, 3. paragrafın ise sadece suçlu bulunanlara uygulanabileceğini belirtmektedir. Suçlanan ve suçlu bulunanlara ilişkin bu yapı genellikle raporlara yansımamaktadır. 1. paragrafın lafzı ve kapsamı –özellikle tüm özgürlükten yoksun kalma hallerini de içeren 9. maddenin 1. paragrafına olan benzerliği– ve amacı maddede belirtilen prensibin geniş ölçüde uygulanmasının sağlanmasını destekler niteliktedir. Ek olarak, Komite bu hükmün özgürlüklerinden yoksun bırakılan tüm bireylerle ilgili olarak 7. maddeyi tamamlayıcı bir hüküm olduğuna değinmek istemektedir.

Özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılması, gerçekleşmesi sadece maddi kaynaklara bağlı olamayacak, evrensel olarak uygulanan temel bir standarttır. Komite, özgürlükten yoksun bırakma nedenlerinin ve şartlarının mevcut kaynaklar nedeniyle değişiklik gösterebileceğinin farkındadır; ancak nedenler, şartlar ayrımcılık gözetilmeden uygulanmalıdır (2. madde, 1. paragraf).

Belirtilen prensibin korunmasında esas sorumluluk, Devlet'in; bireylerin kendi iradeleri dışında ancak hukuka uygun olarak alıkoyma olduğu hapisaneler de dahil olmak üzere tüm kurumlar, örneğin hastaneler, gözaltı kampları ve ıslahevleri dahil olmak üzere tüm Devlet kurumları üzerindedir.

2. 2 (a) paragrafına göre, istisnai durumlar hariç olmak üzere, sanıklar hükümlülerden ayrı yerlerde tutulmalı ve sanık statüsüne uygun muameleye tâbi tutulmalıdır. Bazı raporlarda, Sözleşme'de belirti-

len bu doğrudan gerekliliğe yeterli özen gösterilmemekte ve sonuç olarak, sanıklara ne şekilde hükümlülerden farklı davranıldığına ilişkin yeterli bilgi verilmemektedir. Gelecekteki raporlarda bu konuda bilgi verilmelidir.

2 (b) paragrafına göre, *inter alia* çocuk sanıklar, yetişkinlerden ayrı tutulmalıdır. Raporlarda verilen bilgilerden de görüldüğü üzere, çok sayıda Devlet bunun Sözleşme'den kaynaklanan kayıtsız şartsız bir yükümlülük olduğunu göz önünde bulundurmamaktadır. Komite'ye göre, Sözleşme metninden de açıkça anlaşılacağı üzere, taraf Devletlerin, 2. maddenin (b) alt paragrafındaki yükümlülükleri askıya almasının herhangi bir meşru gerekçesi olamaz.

3. Birçok halde, maddenin 3. paragrafına ilişkin olarak raporlarda verilen bilgiler belirli bir yasal düzenleme, idari tedbir veya hükümlülerin sosyal rehabilitasyonu ve reformuna yönelik uygulamadaki tedbirlerden, örneğin genel olarak eğitim, mesleki eğitim ve iş eğitiminin bahsetmemektedir. Başta aile bireyleri olmak üzere, ziyaret taleplerini kabul etme, insani nedenlerden ötürü kabul edilmesi gereken bir tedbirdir. Benzer şekilde, taraf Devlet raporlarında, yaşlarına ve hukuki statülerine uygun olarak yetişkinlerden ayrı bir yerde tutulması ve bu statüye uygun muameleye tâbi tutulması gereken çocuk suçluların durumuna ilişkin yeterli bilgi verilmemektedir.

4. 1. paragrafta dile getirilen özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılması, taraf Devletlerin 10. maddenin 2. ve 3. paragraflarında belirtilen ceza adaleti alanında sahip olduğu belirli ve sınırlı yükümlülüklerin temelini teşkil etmektedir. Hükümlülerin sanıklardan ayrı yerde tutulması, aynı zamanda 14. maddenin 2. paragrafında yer verilen masumiyet karinesiyle korunanların sanık statülerine vurgu yapılması açısından da gereklidir. Bu hükümlerin amacı belirtilen grupları korumaktır ve gereklilikler bu açıdan ele alınmalıdır. Bu nedenle, örneğin, çocuk suçluların ayrı yerde tutulması ve statülerine uygun muameleye tâbi tutulmaları ıslah ve sosyal rehabilitasyon açısından önemlidir.

19. OTURUM (1983) / GENEL YORUM NO. 10**MADDE 19: DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ**

1. 1. paragraf, herkesin “kimsenin müdahalesi olmadan istediği düşünceye sahip olma hakkının korunmasını” gerektirmektedir. Sözleşme, bu hakka dair herhangi bir istisna veya sınırlandırmaya izin vermemektedir. Komite, 1. paragrafta ilgili olarak taraf Devletlerden gelecek bilgileri memnuniyetle karşılayacaktır.

2. 2. paragraf, ifade özgürlüğü hakkının ülkesel sınırlara bağlı olmaksızın “her çeşit bilgiyi ve fikri”, sözlü yazılı ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kişinin kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde “araştırma”, “edinme” ve “iletme” özgürlüğünü de içerdiğini belirtmektedir. Taraf Devlet raporlarının tamamının ifade özgürlüğünün tüm yönlerine ilişkin bilgi verdiği söylenemez. Örneğin, modern kitle iletişim alanındaki gelişmeler sonucunda ihtiyaç duyulan kitle iletişimin etkili bir şekilde denetimi, ifade özgürlüğünü zedeleyecek bir hal alırsa herkesin ifade özgürlüğü 3. paragrafta belirtilmeyen şekilde sınırlandırılmış olacaktır.

3. Birçok Devlet raporunda, sadece ifade özgürlüğünün Anayasa veya yasalarla güvence altına alındığının belirtilmesiyle yetinilmektedir. Yasalarda ve uygulamada ifade özgürlüğü rejiminin tespiti için, Komite’nin ifade özgürlüğünün kapsamını çizen, belirli sınırlandırmaları belirten veya uygulamada bu hakkın kullanılmasını etkileyen kurallara ilişkin ek bilgiye ihtiyacı vardır. Bireyin hakkının kapsamını belirleyen, ifade özgürlüğü prensibi ile belirtilen kısıtlamalar ve sınırlandırmalar arasındaki ilişkidir.

4. 3. paragraf, açıkça ifade özgürlüğünün kullanılmasının içerdiği özel yükümlülük ve sorumluluklara değinmektedir. Hak üzerindeki belirli sınırlandırmalar, diğer bireylerin menfaatleri veya genel olarak tüm toplumun menfaatinin sözkonusu olduğu hallerde mümkündür. Ancak, taraf Devlet’in bu hakka ilişkin belirli sınırlamalar uyguladığı haller hakkın kullanılmasını engelleyecek sonuçlar doğurmamalıdır. 3. paragraf, sınırlama şartlarını ortaya koyar ve sınırlamalar sa-

dece belirtilen bu şartlara uygun olarak gerçekleştirilebilir. Sınırlamalar, “yasal” olmalıdır; sadece 3. paragrafın (a) ve (b) alt paragraflarındaki amaçlara hizmet etmelidir ve taraf Devletler için belirtilen amaçlardan birinin gerçekleşmesi açısından “gerekli” olmalıdır.

19. OTURUM (1983) / GENEL YORUM NO. 11

MADDE 20:

1. Taraf Devlet raporlarının hepsinin Sözleşme'nin 20. maddesinin uygulanmasıyla ilgili yeterli bilgi verdiği düşünülmektedir. 20. maddenin içeriğinden anlaşılabileceği üzere, taraf Devletler maddede belirtilen eylemleri engelleyecek gerekli yasama tedbirlerini almalıdır. Ancak, raporlardan anlaşıldığı üzere, bu eylemler yasaklanmadığı gibi, eylemleri yasaklamak için gerekli çabalar da gösterilmemektedir. Ek olarak, birçok rapor ilgili yasal mevzuat ve uygulama hakkında yeterli bilgi vermemektedir.

2. Sözleşme'nin 20. maddesine göre, her türlü savaş propagandası ve ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddeti kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulması yasalarla yasaklanır. Komite'nin görüşüne göre, gerekli yasaklamalar 19. madde'de düzenlenen, kullanılması belirli görev ve sorumluluklar içeren ifade özgürlüğüyle tam anlamıyla uyum içerisindedir. Birinci paragraftaki yasaklama, saldırı veya saldırı tehdidiyle sonuçlanan ya da BM Şartı'na aykırı olarak barışın bozulmasına neden olacak her türlü savaş propagandasını içerirken, ikinci paragraf ülke içini ya da dışını hedef alan ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulmasının yasaklanmasına yöneliktir. 20. maddenin 1. paragrafı, meşru müdafaa hakkını, bu hakkın savunulmasını veya Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun şekilde halkların kendi kaderini tayin ve bağımsızlık hakkının savunulmasını yasaklamamaktadır. 20. maddenin tam anlamıyla etki kazanabilmesi için, propaganda veya bu tarz bir savunmanın kamu politikasına ay-

kırı olduğunun yasalarda açık şekilde yaptırımlarıyla beraber belirtilmesi gereklidir. Bu nedenle, Komite henüz bu yönde gerekli tedbirleri almayan taraf Devletlerin, maddedeki yükümlülükleri yerine getirecek tedbirleri almaları ve kendilerinin de bu tarz propaganda ve eylemlerden uzak durmaları gerektiğini belirtmektedir.

21. OTURUM (1984) / GENEL YORUM NO. 12

MADDE 1: KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKI

1. Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaçları ve ilkelerine uygun olarak, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 1. maddesi bütün halkların kendi kaderlerini tayin etme haklarını tanıır. Kendi kaderini tayin hakkı özel öneme haizdir; çünkü bu hakkın hayata geçirilmesi bireysel insan haklarına uyma ve bu hakların geliştirilmesi ve güçlenmesi açısından gerekli bir şarttır. Bu nedenle, Devletler kendi kaderini tayin hakkına pozitif hukukta ve her iki Sözleşme'de de yer vermiş ve ayrıca bu hakkı 1. maddede düzenleyerek her iki Sözleşme'deki tüm hakların önünde ve tüm haklardan ayrı tutmuştur.

2. 1. maddenin 1. ve 2. paragraflarında tüm halklara ait vazgeçilmez bir haktan bahsedilmektedir. Bu hak gereğince, "halklar kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırır ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlar." Madde, tüm taraf Devletlere paralel yükümlülükler yüklemektedir. Bu hak ve hakkın uygulanmasına dair yükümlülükler Sözleşme'deki diğer hükümler ve uluslararası hukuk kurallarıyla yakından ilgilidir.

3. Devletlerin raporlama yükümlülükleri 1. maddeyi de içerse de sadece raporların bir kısmında her bir paragrafta ilişkin detaylı açıklamalar verilmektedir. Komite'nin gözlemlerine göre, raporların birçoğu ya 1. maddeyi göz ardı etmektedir veya konuya ilişkin yetersiz bilgi sunmakta ya da sadece seçim kanunlarına değinmektedir. Komite, taraf Devlet raporlarının 1. maddenin her bir paragrafıyla ilgili bilgi içermesini arzu etmektedir.

4. 1. maddenin 1. paragrafına göre, taraf Devletler bu hakkın kullanılmasına olanak tanıyan anayasal ve siyasi faaliyetlerden raporlarında bahsetmelidir.

5. 2. paragraf, kendi kaderini tayin hakkının ekonomik yönüne vurgu yapmaktadır: “Bütün halklar, kendi amaçları doğrultusunda, karşılıklı yarar ilkesine dayanan uluslararası işbirliği ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerine halel getirmemek kaydıyla, kendi doğal zenginlik ve kaynaklarından özgürce yararlanabilirler. Bir halk hiçbir durumda, kendi varlığını sürdürmesi için gerekli olanaklardan yoksun bırakılamaz.” Bu hak tüm Devletlere ve uluslararası topluma birbirine paralel yükümlülükler yüklemektedir. Devletler, doğal zenginliklerinin ve kaynaklarının kullanımını engelleyen faktörleri veya güçlükleri belirtmeli ve bu durumun Sözleşme’deki diğer hakların kullanımına ne yönde etki ettiğini belirtmelidir.

6. Komite’nin görüşüne göre 3. paragraf, özellikle önemlidir; çünkü taraf Devletlere sadece kendi halklarına yönelik değil aynı zamanda bu hakkı kullanamayan veya bu hakkı kullanma imkânından yoksun kalan tüm halklara yönelik yükümlülükler yüklemektedir. Bu paragrafın genel içeriği, kaleme alınış sürecinde de teyit edilmiştir. Paragrafa göre, “özerk olmayan ve vesayet altında bulunan ülkelerin yönetilmesinden sorumlu olan Devletler de dahil, bu Sözleşme’ye taraf Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı’nın hükümleri uyarınca, halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkının gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaklar ve bu hakka saygı göstereceklerdir.” Yükümlülük kendi kaderini tayin hakkına sahip olan halkların, Sözleşme’ye taraf olan bir Devlet’e tâbi olup olmaması açısından farklılık arz etmez. Sözleşme’ye taraf olan tüm Devletler, kendi kaderini tayin hakkının gerçekleştirilmesi ve bu hakka saygı duyulması için olumlu tedbirler almalıdır. Bu tedbirler, BM Şartı ve taraf Devletlerin uluslararası hukuk yükümlülükleriyle uyum göstermelidir: Özellikle, Devletler diğer Devletlerin iç işlerine karışmamalı ve kendi kaderini tayin hakkının kullanılmasını olumsuz yönde etkilememelidir. Raporlar, yükümlülüklerin yerine getirilmesine ve bu yönde alınan tedbirlere yer vermelidir.

7. Sözleşme'nin 1. maddesi ile ilgili olarak, Komite kendi kaderini tayin hakkına ilişkin diğer uluslararası belgelere de, özellikle Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak Devletler Arasındaki Dostane İlişkiler ve İşbirliği ile İlgili Devletler Hukuku Prensiplerini belirleyen 24 Ekim 1970 tarihli BM Genel Kurulu Deklarasyonu'na (*Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States*) değinmek istemektedir (Genel Kurul Kararı, 2625 (XXV)).

8. Komite, kendi kaderini tayin hakkının gerçekleştirilmesi ve bu hakka saygı duyulmasının, Devletler arasındaki dostane ilişkileri, işbirliğini, uluslararası barış ve anlayışı güçlendirdiğini belirtmek istemektedir.

11. OTURUM (1984) / GENEL YORUM NO. 13

MADDE 14: ADALETİN SAĞLANMASI

1. Komite, Sözleşme'nin 14. maddesinin içeriğinin kolayca anlaşılır olmaması nedeniyle, hükmün farklı yönlerinin ayrıca yorumlanmasına ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmek istemektedir. Maddenin amacı, adaletin tesisini sağlamaktır ve bu sonuca ulaşmak için maddede mahkemeler ve yargı organları önünde eşitlik, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına yer verilmiştir. Komite'ye sunulan raporların sadece bir kısmı 14. maddede belirtilen hakların gerçekleştirilmesi için alınan yasama tedbirleri veya diğer tedbirlere yer vermektedir.

2. Genellikle, taraf Devlet raporları, 14. maddenin sadece bireylere karşı açılan ceza davaları değil, aynı zamanda herhangi bir hak veya yükümlülüğün mahkemece tespiti prosedürleri açısından da önemli olduğunu göz ardı etmektedir. Bu konudaki yasalar ve uygulamalar Devletten Devlete farklılık göstermektedir. Bu farklılık, taraf Devletlerin konuyla ilgili tüm bilgileri sunmasını ve detaylı olarak bir suçla ithamın veya bir davadaki hak ve yükümlülüklerin farklı hukuk sistemleri açısından incelenmesini gerektirir.

3. Komite, gelecekte sunulacak olan raporlarda, taraf Devletlerin mahkemeler ve yargı organları önünde eşitlik için aldığı tedbirlere, adalete erişimdeki eşitliğe, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir yargılanma hakkının yasalarla tanınıp ve uygulamada güvence altına alınmasına değinmelerini yararlı bulmaktadır. Özellikle, taraf Devletler mahkemelerin kuruluşuna ve bağımsızlığına, yasalar uyarınca kurulmasına, hâkimlerin atanmasına, atanacak hâkimlerde aranılan özelliklere, görev süresine; yönetişimin gelişmesine, atamaların ve göreve son vermelerin nasıl yapıldığına ve özellikle yargının yasama ve yürütme organından bağımsızlığına yer veren anayasal ve yasal metinleri raporlarında belirtmelidir.

4. 14. madde özel ya da genel tüm mahkemeleri ve yargı organlarını kapsamaktadır. Komite, birçok ülkede sivilleri yargılayan askeri mahkemelerin veya özel mahkemelerin mevcut olduğunu farkındadır. Bu durum, tarafsız, adil ve bağımsız yargının tesisi açısından sorunlar yaratabilir. Bu tarz mahkemelerin kurulma sebebi, çoğu zaman normal adalet standartlarıyla uyum göstermeyen istisnai usullerin uygulanmasını sağlamaktır. Sözleşme bu tarz mahkemeleri açıkça yasaklamasa da, hi, sivillerin bu tarz mahkemelerde yargılanmaları çok istisnai hallerde mümkün olmalıdır ve yargılama 14. maddede belirtilen tedbirlere tamamiyle uyum içinde gerçekleşmelidir. Komite, sivilleri yargılayan bu tip mahkemelere sahip taraf Devletlerin raporlarında, bu konu ile ilgili olarak çok az bilgi verildiğine değinmek istemektedir. Bazı ülkelerde, askeri ve özel mahkemeler, adaletin sağlanmasını kesin olarak güvence altına alan ve insan haklarının etkili şekilde korunmasını sağlayan 14. maddedeki tedbirlere uygun davranmamaktadır. Eğer, taraf Devletler, 4. maddede belirtildiği üzere, olağanüstü hallerde 14. maddedeki normal prosedürleri askıya alma gereğini duyarsa, “*derogasyonların*” durumun gerektirdiği ölçüden daha fazla olmamasına dikkat etmeli ve 14. maddenin 1. paragrafındaki diğer şartlara da uymalıdır.

5. 14. maddenin 1. paragrafının 2. cümlesine göre, herkes “adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir.” Maddenin 3. paragrafı suçla itham edilenin “adil yargılanma hakkını” detaylandırmakta-

dır. Ancak, 3. paragraftaki tedbirler 1. paragrafta belirtildiği şekilde duruşmanın adil bir şekilde gerçekleşmesi açısından başlı başına yeterli olmayan, asgari nitelikte güvencelerdir.

6. Duruşmaların kamuya açık olması bireyin menfaatleri ve genel olarak kamunun menfaatleri açısından önemli bir güvencedir. Aynı zamanda, Sözleşme'nin 14. maddesinin 1. paragrafına göre, mahkemelerin basını ve izleyicileri duruşmaların tümü ya da bir kısmının dışında tutabileceği haller de vardır. Ancak belirtilen bu istisnai haller dışında, Komite duruşmaların genel olarak, basın mensuplarını da içerecek şekilde, kamuya açık olmasına ve sadece belirli kategori insan gruplarıyla sınırlandırılmamasına dikkat çekmek istemektedir. Duruşmaların kamuya kapalı olduğu hallerde dahi hüküm, net olarak belirlenmiş sınırlı sayıdaki istisnalar haricinde, kamuya açık verilmelidir.

7. Komite, 14. maddenin 2. paragrafına ilişkin bilgi eksikliğine dikkat çekmek istemektedir. Bazı durumlarda insan haklarının korunması açısından vazgeçilmez olan masumiyet karinesi belirsiz, net olmayan terimlerle ifade edilmiş veya karineyi etkisiz hale getirecek şartlara bağlı kılınmıştır. Masumiyet karinesinin bir sonucu olarak, ispat yükü iddia makamı üzerindedir ve şüpheden sanık yararlanır. Bir suçla itham edilen herkes, yasalara göre suçlu olduğu kesinleşene dek masum kabul edilmek hakkına sahiptir. Ek olarak, masumiyet karinesi bir hakkın bu karineye uygun şekilde ele alınması gereğini de içerir. Bu nedenle, bir duruşmanın sonucunu önceden belirlemekten kaçınmak tüm kamu otoritelerine yönelik bir görevdir.

8. 3. paragrafta belirtilen asgari güvencelerin ilki, herkese en kısa zamanda ve anlayacağı bir dilde, aleyhindeki iddianın niteliği ve nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesidir (alt paragraf (a)). Komite, Devlet raporlarının genellikle bu hakkın nasıl güvence altına alındığına ve bu hakka nasıl uyulduğuna ilişkin bilgi vermediğini belirtmek istemektedir. 14. maddenin 3 (a) paragrafı bir suçla itham edilenlere, tutuklu olmayanlar da dahil olmak üzere, tüm durumlarda uygulanması gereken bir hükümdür. Komite belirtmek ister ki, kişiye “en kısa zamanda” aleyhindeki iddianın niteliği hakkında bilgi verilmesi, gerekli

bilginin yetkili makam tarafından ithamın yapıldığı ilk anda verilmesini gerektirmektedir. Komite'nin görüşüne göre, soruşturma sırasında mahkeme veya iddia makamı bir suçla itham edilen bir kimseyi yargılamak amacıyla gerekli usuli adımları attığı veya bu kimsenin bir suçla itham edildiğini kamuya açıkladığı anda bu hakkın doğumu söz konusu olacaktır. 3 (a) paragrafının gereklerinin yerine getirilmesi ithamın sözlü veya yazılı olarak, hem uygulanacak hukuku hem de iddiaları içerecek şekilde, dile getirilmesi gereklidir.

9. 3 (b) paragrafına göre, sanığa savunmasını hazırlayabilmek ve kendi seçtiği avukatla görüşebilmek için yeterli zaman ve kolaylıkların sağlanması gereklidir. “Yeterli zamanın” ne kadar olduğu her davanın niteliği ve şartlarına göre değişiklik göstermektedir; yeterli zaman gerekli belge ve kanıtlara erişme ve avukatla temasa geçebilme imkânına sahip olabilmeyi sağlayan süredir. Sanığın kendini şahsen savunmak istemediği hallerde veya başka bir kimsenin veya kurumun kendisini savunmasını istediği hallerde, sanığa avukat tutma imkânı sağlanmalıdır. Ayrıca, belirtilen alt paragraf avukatın sanıkla tam bir gizlilik içerisinde görüşebilmesi şartlarının oluşturulması gereğine değinmektedir. Avukatlar, müvekkillerini mesleki standartlara uygun şekilde, hiçbir etki, kısıtlama veya baskı altında kalmadan veya herhangi bir makamın müdahalesi olmadan temsil edebilmelidir.

10. 3 (c) paragrafına göre, sanık gereksiz bir gecikme olmadan yargılanmalıdır. Bu tedbir, sadece davanın açılma zamanına değil, aynı zamanda davanın sona ermesi ve hükmün verilmesi aşamasına yönelik bir tedbirdir. Davanın tüm aşamaları gereksiz bir gecikme olmadan gerçekleştirilmelidir. Bu hakkın, etkili kılınması için yargılamanın hem ilk derecede hem de temyiz aşamasında gereksiz bir gecikme olmadan devam etmesini sağlayacak prosedürler mevcut olmalıdır.

11. Mevcut raporların hepsinin, 3 (d) paragrafındaki haliyle savunma hakkının tüm yönlerine değindiğini söylemek güçtür. Komite, sanığın bir suçla itham edildiği hallerde mahkemede hazır bulunması veya hukuk sisteminde kişinin kendi kendisini savunma veya avukat aracılığıyla savunma hakkının nasıl sağlandığına veya kişinin hu-

kuki yardım karşılığında ödenecek ücret için yeterli kaynaklara sahip olmaması halinde yapılabileceklerle ilişkin gerekli bilgi edinememektedir. Sanık veya avukatı mevcut tüm savunma imkânlarına zamanında ve korkusuzca başvurabilmeli, davanın yürütülme şeklinin adil olduğuna inanıyorsa bunu dile getirebilmelidir. İstisnai olarak ve geçerli nedenlere dayanılarak sanığın yokluğunda duruşmanın gerçekleştiği hallerde, savunma haklarına katı şekilde uyulması her zamankinden daha fazla gereklidir.

12. 3 (e) paragrafına göre, sanığın aleyhindeki tanıklara soru sorabilmesi ya da soru sordurabilmesi, lehindeki ya da aleyhindeki tanıkların aynı şekilde sorgulanabilmelerinin sağlanması gereklidir. Hükümün amacı, sanığın tanıklara başvuru, tanıkların sorgulanması veya çapraz sorgulama sırasında iddia makamıyla aynı imkânlarla sahip olmasını sağlamaktır.

13. 3 (f) paragrafına göre, sanık mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşmıyorsa bir tercümanın ücretsiz yardımının sağlanması gereklidir. Bu hak, duruşmaların nasıl sonuçlanacağından bağımsız bir haktır ve hakkın hem vatandaşlara hem de yabancılara verilmesi gereklidir. Mahkeme dilinin anlaşılmadığı veya anlaşılmasında zorlukların çıktığı davalarda, bu sorun savunma hakkını zedeleyici bir özellik teşkil edebilir.

14. 3 (g) paragrafına göre, kimse kendi aleyhinde tanıklıkta bulunmaya ya da suç itirafına zorlanamaz. Bu tedbirin dikkate alınmasında, 7. madde ve 10. maddenin 1. paragrafı da göz önünde bulundurulmalıdır. Sanığın suçunu ikrar etmesi veya kendi aleyhine ifade vermesi için bu hükümleri ihlal eden metotlar sıkça uygulanmaktadır. Hukuki düzenlemeler belirtilen metotlarla elde edilen kanıtları veya benzer baskıları tamamıyla kabul edilemez kılmalıdır.

15. Sanığın, 14. maddenin 1 ve 3. paragraflarındaki haklarının korunması için, hâkimler davanın her aşamasında sanığın haklarının ihlal edildiği iddialarını değerlendirme yetkisine sahip olabilmelidir.

16. Sözleşme'nin 14. maddesinin, 4. paragrafına göre, küçükler için yargılama bu kişilerin yaşları ve topluma yeniden kazandırılmala-

rı düşüncesi göz önüne alınarak yürütülecektir. Birçok Devlet raporunda, küçüklerin ceza ehliyetine sahip olma yaşı, bir kimsenin küçük olarak nitelendirilebileceği üst yaş sınırı, özel usul ve mahkemelerin mevcudiyeti, küçüklerin yargılanma prosedürleri ve tüm bu özel tedbirlerin küçüklerin “topluma yeniden kazandırılmalarına” nasıl hizmet edeceği yönünde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Küçükler, en azından 14. madde çerçevesinde yetişkinlere sağlanan koruma ve tedbirlerden faydalanmalıdır.

17. 14. maddenin 5. paragrafına göre, bir suçtan hüküm giyen herkes, mahkumiyet ve cezanın yasalara uygun olarak daha yüksek bir yargı organınca yeniden incelenmesi hakkına sahip olacaktır. “Suç” (“*infracton*”, “*delito*”, “*prestuplenie*”) kavramının diğer dillerdeki versiyonuna tedbirlerin sadece çok ciddi suçlara yönelik olmadığını belirtmek için dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, temyiz prosedürlerine, özellikle temyiz makamlarına başvuru ve temyiz incelemelerine, temyiz şartlarına ve temyiz makamlarının 14. maddenin 1. paragrafındaki adil ve kamuya açık duruşma hakkını ne ölçüde uyguladığına ilişkin yeterli bilgi verilmemektedir.

18. 14. maddenin, 6. paragrafı, adaletin yanlış tecelli ettiği hallerde, yasalara uygun şekilde tazminat hakkına değinmektedir. Birçok taraf Devlet raporunda görüldüğü üzere, bu hakka uyum sağlanmaktadır veya bu hak yasal düzenlemelerle yeterli ölçüde korunmaktadır. Devletler, gerekli görülen hallerde, bu alandaki yasal düzenlemeleri genişletmeli ve Sözleşme’nin hükümlerine uygun hale getirmelidir.

19. Komite, taraf Devlet raporlarının incelenmesi aşamasında, 14. maddenin 7. paragrafına ilişkin, farklı yorumların mevcut olduğunu gözlemlemektedir. Bazı taraf Devletler, yargılamanın yenilenmesi prosedürleriyle ilgili çekinceler koyma gereğini hissetmiştir. Komite’nin görüşüne göre, çoğu taraf Devlet, yargılamanın istisnai hallerde yenilenmesiyle, *ne bis in idem* ilkesi çerçevesinde aynı suçtan dolayı yeniden yargılama yapılamaması arasında açık bir ayrım yapmaktadır. *Ne bis in idem* ilkesinin anlamının 7. paragraf çerçevesinde anlaşılma-

sı, taraf Devletlerin 14. maddenin 7. paragrafına yönelik çekincelerinin yeniden değerlendirilmesi imkânını yaratmaktadır.

23. OTURUM (1984) / GENEL YORUM NO. 14

MADDE 6: YAŞAMA HAKKI

1. 27 Temmuz 1982 tarihinde, 378 sayılı toplantıda kabul edilen genel yorum No. 6 (16)'da İnsan Hakları Komitesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. paragrafında beyan edilen yaşama hakkının olağanüstü hallerde dahi askıya alınamayacak bir hak olduğuna dikkat çekmektedir. Yaşama hakkı, aynı zamanda BM Genel Kurulu'nda 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin, (*Universal Declaration of Human Rights*), 3. maddesinde de beyan edilmiştir. Hak, tüm insan haklarının temel dayanağını teşkil etmektedir.

2. Önceki genel yorumunda Komite, savaşları engellemenin Devletlerin temel yükümlülüğü olduğuna değinmiştir. Savaş ve diğer toplu şiddet olayları her yıl binlerce masum insanın hayatlarını kaybetmelerine neden olmaktadır.

3. İnsan hayatının, silahlı çatışmalarda konvansiyonel silahlarla ortadan kaldırılması konusunda hassas olan Komite, Genel Kurul'un birbirini takip eden oturumları süresince, farklı coğrafi bölgelerden gelen temsilcilerin insan hayatını tehdit eden ve aynı zamanda özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşamsal ekonomik ve sosyal çıkarlara zarar veren ve böylelikle insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için kullanılabilecek kaynakları tüketen kitle imha silahlarının kullanımının yaygınlaşması karşısındaki endişelerini belirttiğine dikkat çekmek istemektedir.

4. Komite bu konuyla yakından ilgilenmektedir. Nükleer silahlar projeleri, bu silahların yapımı, test çalışmaları, bu silahlara sahip olma isteği, bugün insanlığın karşı karşıya kaldığı en önemli tehditlerden biridir. Bu tehdit, silahların, sadece savaş zamanında değil aynı zaman-

da insan hatası veya mekanik bir hata sonucunda kullanılması ile ortaya çıkabilecek tehlikelerle birleştğinde daha vahim hale gelmektedir.

5. Ek olarak, mevcut tehdidin varlığı ve ciddiyeti, Devletler arasında, BM Şartı ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinin gerektirdiği şekilde temel hak ve hürriyetlere evrensel saygı ve uyma gereğini, olumsuz yönde etkileyen bir şüphe ve korku ortamı yaratmaktadır.

6. Nükleer silahların üretimi, test edilmesi, bu silahlara sahip olunması, bu silahları konuşlandırma ve kullanma yasaklanmalı ve insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisinde değerlendirilmelidir.

7. Bu bağlamda Komite, bütün insanlık çıkarları adına, Sözleşme'ye taraf olsun olmasın bütün Devletleri, tek taraflı olarak ve anlaşarak, dünyayı bu tehditten kurtarmak için gerekli adımları atmaya davet eder.

27. OTURUM (1986) / GENEL YORUM NO. 15

SÖZLEŞME ÇERÇEVESİNDE YABANCILARIN DURUMU

1. Genellikle, taraf Devlet raporları, taraf Devlet'in Sözleşme'deki her bir hakkı "kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere" (2. madde, 1. paragraf) sağlama yükümlülüğünü göz ardı etmektedir. Sözleşme'de yer alan haklar karşılıklılık, uyruklu ve ya vatansızlık durumları dikkate alınmadan herkese tanınmalıdır.

2. Bu nedenle genel kural, Sözleşme'deki her bir hakkın, herhangi bir ayırım gözetilmeden hem vatandaşlar hem de yabancılar için sağlanmasıdır. Yabancılar, Sözleşme ile güvence altına alınan haklar açısından 2. maddede düzenlenen ayrımcılık gözetme yasağından yararlanmalıdır. Ayrımcılık yasağı, hem yurttaşlar hem de yabancılar için gereklidir. Sözleşme'deki bazı haklardan istisnai olarak sadece yurttaşların yararlanabileceği durumlar olduğu gibi (25. madde), 13. madde gibi sadece yabancıları kapsayan haller de mevcuttur. Ancak, Komite'nin taraf Devlet raporlarını incelemesiyle ulaştığı sonuçlara göre, birçok ülkede yabancıların Sözleşme çerçevesinde sahip olmaları gere-

ken haklar onlara tanınmamaktadır veya bu haklar meşru olmayan sınırlandırmalara tâbi tutulmaktadır.

3. Çok az sayıda Devlet'in anayasası, yabancıların yurttaşlarla eşitliğine imkân tanımaktadır. Daha yeni olan anayasalar herkese tanıyan temel haklarla sadece yurttaşlara tanınan temel haklar arasında dikkatli bir ayırım yapmakta ve her bir hakka detaylı olarak yer vermektedir. Ancak, birçok taraf Devlette anayasalar belirli hakların tanınmasında yurttaşlık durumunu göz önünde bulundurmaktadır. Yasal düzenlemeler ve içtihat da yabancılara hakların tanınmasında önemli bir rol oynayabilir. Komite'ye bildirildiği üzere, bazı Devletlerde Anayasa veya diğer yasama faaliyetleriyle yabancılar açısından güvence altına alınmayan temel haklar, Sözleşme'nin gerektirdiği şekilde yabancılara da tanınacaktır. Ancak, bazı hallerde, Sözleşme'deki haklardan, ayrımcılık gözetilmeden, yabancıların da faydalanmasının sağlanmasında henüz başarılı olunamamıştır.

4. Komite, taraf Devletlerin raporlarında hem kendi iç hukukları hem de ülkelerindeki mevcut uygulama açısından yabancıların durumuna yer vermeleri gerektiğini belirtmektedir. Sözleşme, yabancılara Sözleşme ile güvence altına alınan haklar açısından gerekli korumayı sağlayacak niteliktedir. Sözleşme'den kaynaklanan gerekliliklere, taraf Devletlerin yasal düzenlemeleri ve uygulamaları uygunluk göstermelidir. Bu şekilde, yabancıların durumu büyük ölçüde iyileştirilebilir. Taraf Devletler, Sözleşme maddelerinin ve Sözleşme'de yer alan hakların yetkileri altındaki yabancılarca da bilinmesini güvence altına almalıdır.

5. Sözleşme, yabancıların taraf Devlet'in ülkesine girebilmeleri veya ülkesine yerleşmeleri hakkını tanımamaktadır. Ülkesine kimi kabul edip, kimi kabul etmeyeceğine prensipte taraf Devlet'in kendisi karar verir. Ancak, bazı durumlarda bir yabancı, ülkeye giriş veya ülkede yaşama konularında dahi, özellikle ayrımcılık yasağı, insanlık dışı muamele ve aile hayatına saygı gibi hallerde, Sözleşme'nin korumasından faydalanabilir.

6. Ülkeye giriş hakkı, seyahat etme, yerleşme, çalışma gibi konularla ilgili, Devlet'in belirlediği şartlara dayalı olarak verilebilir. Bir

taraf Devlet ayrıca ülkesinden transit olarak geçen bir yabancının genel birtakım şartlara uymasını talep edebilir. Ancak, yabancının taraf Devlet'in ülkesine girmesine izin verildiği anda, Sözleşme'de belirtilen haklara sahip olması sözkonusudur.

7. Yabancılar, doğuştan gelen ve hukuken korunan yaşama hakkına sahiptir ve keyfi olarak bu haktan mahrum bırakılamaz. Yabancılar, işkenceye, zalimane, insanlık dışı, ya da küçük düşürücü ceza veya muameleye tâbi tutulamaz veya köle veya kul durumunda tutulamaz. Yabancılar, kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkına sahiptir. Yasal olarak özgürlüklerinin kısıtlandığı hallerde, insanca ve insanlık onuruna saygı gösterilecek şekilde muameleye tâbi olmalıdır. Yabancılar, sırf bir akitten doğan yükümlülüğünü yerine getiremedikleri gerekçesiyle hapsedilemez. Yabancılar, seyahat özgürlüğü, yerleşim yerini seçme ve serbestçe ülkeyi terk etme özgürlüğüne sahiptir. Yabancılar mahkemeler ve yargı organları önünde eşittir. Bir suçla itham edildiklerinde ya da bir hukuk davasında hak ve yükümlülükleri hakkında karar verilirken, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir. Yabancılar, suç ve cezaların geriye yürümezliği ilkesine tâbidir ve kanun önünde kişi olarak tanınma hakkına sahiptir. Yabancıların özel hayatına, ailesine, evine ya da haberleşmesine keyfi ya da yasadışı olarak müdahale edilemez. Yabancılar, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne, istedikleri düşünceye sahip olma hakkına ve düşüncelerini açıklama hakkına sahiptir. Yabancılar, barışçı toplantı hakkına ve dernek kurma hakkına sahiptir. Evlenebilecek yaşta bulunanlar evlenebilir. Yabancı çocuklar, küçüklerin yararlandığı koruma tedbirlerinden yararlanır. Yabancıların Sözleşme'nin 27. maddesi anlamında bir azınlığı oluşturduğu hallerde, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır. Yabancılar, yasalarca eşit ölçüde korunur. Belirtilen hakların sağlanmasında, yabancılarla yurttaşlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaz. Sözleşme çerçevesinde yaban-

cıların sahip olduğu haklar ancak hukuka uygun şekilde sınırlandırılabilir.

8. Yasal olarak bir Devlet'in ülkesinde bulunan yabancıların, o ülke içinde seyahat hakkı ve yerleşim yerini seçme özgürlüğü sadece 12. maddenin 3. paragrafına uygun şekilde sınırlandırılabilir. Bu bağlamda, yabancılara yurttışlardan farklı muamele edildiği veya farklı kategorilerdeki yabancılar arasında ayırım gözetildiği hallerde, 12. maddenin 3. paragrafı çerçevesinde meşru nedenlere dayanılmalıdır. Söz konusu sınırlandırmaların, Sözleşme'de belirtilen diğer haklarla uyum içinde olması için bir taraf Devlet, yabancıyı kısıtlayarak veya sınır dışı ederek, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakamaz (12. madde, 4. paragraf).

9. Birçok rapor, 13. maddeyle ilgili olarak yetersiz bilgi vermektedir. Bu madde, ulusal hukukta sınır dışı etme olarak tanımlanan veya tanımlanmayan yabancıların zorunlu olarak ülkeyi terk ettiği haller için uygulanmaktadır. Eğer söz konusu uygulamalar, yabancıların hapsini de gerektiriyorsa, Sözleşme'nin 9. ve 10. maddeleriyle düzenlenen kişinin özgürlüğünden yoksun bırakılmamasıyla ilgili tedbirler uygulanabilir. Tutuklamanın nedeninin, iade olduğu hallerde ulusal veya uluslararası hukukun diğer kuralları da uygulanabilir. Genellikle, sınır dışı edilen bir yabancıların, kendisini kabul eden herhangi bir ülkeye girmesine izin verilmelidir. 13. madde ile düzenlenen haklar, sadece bir taraf Devlet'in ülkesinde yasal olarak bulunan yabancıları korumaya yöneliktir. Bu bağlamda, bir ülkeye giriş ve ülkede bulunmaya ilişkin ulusal hukukun gereklilikleri bu korumanın içeriği tespit edilirken dikkate alınmalıdır. Ülkeye yasal olmayan yollarla girenler veya ülkede hukukun izin verdiği süreden veya kendilerine verilen izin süresinden daha uzun bir süre kalanların hakları güvence altına alınmamıştır. Ancak, bir yabancıların ülkeye girişi veya ülkede bulunmasının hukuka uygunluğu tartışmalı ise, yabancıların sınır dışı edilmesine ilişkin alınacak her karar 13. maddeye uygun şekilde alınmalıdır. Taraf Devlet'in yetkili organları, iyi niyetle iç hukuku yorumlayıp uygulamalı ve Sözleşme'de belirtilen yasalar önünde eşitlik hakkının (26. madde) gereklerine uymalıdır.

10. 13. madde sadece sınır dışı etme usulünü düzenlemekte, sınır dışı edilmenin içeriğine ve esaslarına değinmemektedir. Ancak, sadece “yasalara uygun olarak verilmiş bir karar uyarınca” gerçekleştirilen sınır dışı etme hallerine olanak tanınmasının amacı açıkça keyfi sınır dışı etme hallerini engellemektir. Diğer yandan, her bir yabancıyla ilgili ayrı ve bağımsız bir karar verilmesi sözkonusu olduğu için, 13. madde toplu sınır dışı etmelere olanak tanımamaktadır. Komite'nin görüşüne göre, böyle bir anlayış sınır dışı kararına karşı çıkma nedenlerinin belirtilmesi, sınır dışı kararının yeniden gözden geçirilmesi, bu amaçla yabancıların yetkili kişiler önünde temsil edilmesine izin veren diğer hükümlerle de teyit edilmektedir. Bu hakkın her aşamada etkili bir hak olabilmesi için yabancıya sınır dışı kararına karşı çıkmasını sağlayacak tüm imkânlar tanınmalıdır. 13. madde ile dile getirilen sınır dışı kararının temyizinin, kararın yetkili organ tarafından yeniden gözden geçirilmesinin, tek istisnası “ulusal güvenlik bakımından zorunlu hallerdir.” 13. madde'nin uygulanmasında, farklı yabancı kategorileri arasında herhangi bir ayırım yapılmamalıdır.

32. OTURUM (1988) / GENEL YORUM NO. 16

MADDE 17: ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ

1. 17. maddeye göre, hiç kimsenin özel hayatına, ailesine, evine ya da haberleşmesine keyfi ya da yasadışı olarak müdahale edilemez; hiç kimsenin şeref ve itibarına yasal olmayan tecavüzlerde bulunulamaz. Komite'ye göre, bu hak gerek Devlet otoriteleri, gerekse herhangi bir gerçek kişi veya tüzelkişiden kaynaklanan her tür müdahale ve saldırıya karşı koruma altına alınmalıdır. Maddeye göre taraf Devlet, bu hakka yönelik müdahale ve saldırıları yasaklama ve bu hakkı korumayı hedefleyen yasama tedbirlerini ve gerekli diğer tüm tedbirleri alma yükümlülüğü altındadır.

2. Bu bağlamda Komite, taraf Devlet raporlarında bu hakka yasa, yürütme ve yargı organları ile Devlet'in diğer tüm yetkili organ-

ları tarafından gerekli özenin gösterildiğine dair yeterli bilgi verilmediğini belirtmek istemektedir. Özellikle, 17. maddenin keyfi ve yasadışı müdahalelere karşı korumayı düzenlediği gerçeğine gereken önem verilmemektedir. Maddede düzenlenen hakkın korunması için, her şeyden önce yasal düzenlemeler gereklidir. Bugüne kadar verilen raporlarda, gerekli yasal düzenlemelerden bahsedilmemektedir veya konuyla ilgili yeterli bilgi verilmemektedir.

3. “Yasadışı” terimi, yasa ile düzenlenmeyen haller dışında müdahalenin gerçekleştirilemeyeceği anlamındadır. Devlet yetkisi dahilindeki müdahaleler, ancak hukuka uygun şekilde, Sözleşme’nin lafzına, ruhuna ve amaçlarına uygun olarak gerçekleştirilebilir.

4. “Keyfi müdahale” kavramı da 17. maddedeki hakkın korunmasıyla yakından ilgilidir. Komite’ye göre, keyfi müdahale, hukuka uygun olarak gerçekleştirilen müdahaleleri de kapsayabilir. Maddede keyfi müdahale kavramına yer verilmesinin nedeni, hukuka uygun müdahalelerin dahi Sözleşme’nin maddeleri ve amaçları ile uyum içinde ve her halde olayın şartlarına göre makul olması gereğidir.

5. 17. maddede yer alan “aile” kavramı, Sözleşme’nin amaçlarının gerçekleştirilmesi bakımından, taraf Devlet’in toplumu içerisinde yer alan tüm aile şekillerini kapsayacak şekilde geniş yorumlanmalıdır. İngilizce’deki “*home*”, Arapça’daki “*manzel*”, Çince’deki “*zhuzhai*”, Fransızca’daki “*domicile*”, Rusça’daki “*zhilische*” ve İspanyolca’daki “*domicilio*” sözcüğü, 17. maddedeki anlamıyla bir kimsenin yaşadığı veya normal hayatını sürdürdüğü yer anlamındadır. Bu bağlamda, Komite, taraf Devletleri “aile” ve “ev” kavramlarının toplumları için ne anlama geldiğini raporlarında belirtmeye davet eder.

6. Komite’ye göre, taraf Devlet raporları, bir Devlet’in hukuk sisteminde hukuken geçerli müdahalelerde bulunmaya yetkili otoriteler ve organlara ilişkin bilgi vermelidir. Ayrıca, bu tip müdahaleleri hukuka uygun şekilde denetleme yetkisine sahip otoritelerin bilinmesi ve Sözleşme’nin 17. maddesinde düzenlenen hakkın ihlal edilmesi karşısında hangi organlar aracılığıyla ne şekilde ve nasıl başvuruların mümkün olduğunun bilinmesi şarttır. Taraf Devletler raporlarında, gerçek

uygulamaların ne ölçüde hukuka uygunluk gösterdiğini açıkça belirtmelidir. Taraf Devlet raporları ayrıca, keyfi veya yasadışı müdahalelerle ilgili şikâyetler, bu bağlamda ulaşılan sonuçlar ve bu tip durumlarla ilgili mevcut tazmin imkânları hakkında bilgi içermelidir.

7. Tüm insanların toplum içerisinde yaşamalarının sonucu olarak, özel hayatın gizliliğinin korunması kaçınılmaz şekilde görecelidir. Ancak, Sözleşme'den anlaşıldığı üzere yetkili kamu otoriteleri, bilimesi toplumun çıkarlarının korunması açısından gerekli olan, bireyin özel hayatıyla ilgili bir bilgiyi öğrenme talebinde bulunabilmelidir. Bu nedenle Komite, Devletlerin raporlarında özel hayata meşru müdahalelere dair kanun ve düzenlemeleri belirtmelerini önermektedir.

8. Sözleşme'ye uygun müdahale hallerinde dahi, ilgili yasama faaliyeti detaylı şekilde müdahalenin mümkün olduğu şartları belirlemelidir. Yasal bir müdahalenin gerçekleştirilmesi kararı sadece hukuken yetkili bir otorite tarafından her bir olayın şartlarına göre verilir. 17. maddeye uyulması, haberleşme gizliliği ve bütünlüğünün *de jure* ve *de facto* olarak güvence altına alınmasını gerektirmektedir. Yazışmalar, herhangi bir önleme ile karşılaşmadan, açılmadan veya okunmadan alıcıya gönderilmelidir. Elektronik yolla veya diğer yollarla denetim, telefon, telgraf veya diğer haberleşme yollarının denetime tâbi tutulması, hatların kesilmesi, telefon konuşmalarının dinlenmesi yasaklanmalıdır. Bir kimsenin evinin aranması sadece gerekli kanıtlar için aramayla sınırlı tutulmalı ve taciz boyutuna ulaşmamalıdır. Kişilerin üstlerinin aranmasının sözkonusu olduğu hallerde, bu tarz aramaların, üstü aranan kişinin onuruna zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Devlet'in talebi doğrultusunda, Devlet görevlileri veya tıbbi personel tarafından gerçekleştirilen aramalarda, kişinin üstü sadece kendi hemcinsleri tarafından aranmalıdır.

9. Taraf Devletler, 17. maddeye aykırılık teşkil edecek herhangi bir müdahalede bulunmama ve bu müdahalelerin özel veya tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilmesini önleyecek hukuki çerçeveyi oluşturma yükümlülüğü altındadır.

10. Kamu otoritelerinin, özel kişi veya kurumların bilgisayar-

larda, veri bankalarında veya benzeri cihazlarda kişisel bilgileri toplaması veya saklaması hukuki düzenlemeye tâbi olmalıdır. Devletler, bir kimsenin özel hayatına dair bilgilerin hukuken bu bilgilere sahip olma ve kullanma yetkisine sahip olmayanların eline geçmesini ve bu bilgilerin Sözleşme'nin amaçlarına aykırılık teşkil edecek şekilde kullanılmasını engellemek için etkili tedbirler almalıdır. Özel hayatın gizliliğinin en etkili şekilde korunabilmesi için, her birey kişisel dosyalarda veya veri tabanlarında kendisiyle ilgili bilgiler saklanmışsa bu bilgilerin ne tür bilgiler olduğunu ve ne amaçla saklandığını öğrenme hakkına sahiptir. Ayrıca, her birey hangi kamu otoritelerinin, özel kişilerin veya kurumların bu dosyaları kontrol altında tuttuğunu veya tutabileceğini öğrenebilmelidir. Söz konusu dosyaların, yanlış kişisel bilgilere yer vermesi halinde veya bu bilgilerin hukuka aykırı şekilde toplanması veya kullanılması halinde her birey düzeltme veya bilgilerin ortadan kaldırılmasını talep etme hakkına sahiptir.

11. 17. madde, kişinin şeref ve itibarını korumaktadır ve Devletler bu amaca yönelik yasal düzenlemeleri gerçekleştirmekle yükümlüdür. Herkesin yasal olmayan tecavüzlere karşı etkili bir şekilde kendini koruması ve bu konuda etkili hak arama yollarına başvurabilmenin sağlanması için gerekli önlemler alınmalıdır. Taraf Devletler raporlarında kişilerin şeref ve itibarının hukuken ne ölçüde korunduğunu ve bu korumanın Devlet'in hukuk sisteminde nasıl sağlandığını belirtmelidir.

35. OTURUM (1989) / GENEL YORUM NO. 17

MADDE 24: ÇOCUK HAKLARI

1. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 24. maddesi, her çocuğun ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet ya da doğum bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin, reşit olmayan kişi statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerinin ailesi, toplumu ya da Devlet'i tarafından alınması hakkını tanımaktadır. Sonuç olarak, bu maddenin uygulanması 2. maddede belir-

tildiği üzere taraf Devlet'in herkesin Sözleşme ile korunan haklardan yararlanabilmesi için gerekli tedbirleri almasının yanı sıra çocukların korunması için özel tedbirlerin alınmasını gerektirir. Taraf Devlet raporları, genellikle belirtilen yükümlülüğü göz ardı etmekte ve çocukların özel olarak korunma haklarının ne şekilde güvence altına alındığına yönelik yeterli bilgi içermemektedir.

2. Bu bağlamda, Sözleşme çerçevesinde çocuklara tanınan haklar sadece 24. maddede yer alan haklar değildir. Çocuklar, birer birey olarak, Sözleşme'de yer alan bütün medeni haklardan yararlanır. Sözleşme'nin bazı hükümleri küçüklere yetişkinlerden daha fazla koruma sağlayacak Devlet tedbirlerine açıkça yer vermiştir. Örneğin, yaşama hakkıyla ilgili olarak, 18 yaşın altındakiler ölüm cezasına çarptırılmaz. Benzer şekilde, yasal olarak özgürlüklerinden yoksun bırakılan küçükler, yetişkinlerden ayrı bir yerde tutulmalı, mümkün olan en kısa sürede mahkeme önüne çıkarılmalıdır. Ayrıca, mahkum küçükler, yetişkinlerden ayrı tutuldukları, yaşları ve hukuki durumlarına uygun bir ıslah sistemi içerisinde, yeniden uyum ve sosyal rehabilitasyon imkânına sahip olmalıdır. Bazı hallerde küçükler, Sözleşme'de güvence altına alınmış sınırlandırmalarla, hak sınırlandırmalarıyla da korunabilmektedir. Örneğin, küçüğün çıkarlarının gerektirdiği hallerde, istisnai olarak, ceza davası veya hukuk davası sonunda verilen hüküm kamuya açıklanmayabilir.

3. Genellikle, Devletlerin alacağı tedbirler Sözleşme'de açıkça belirtilmemiştir. Her Devlet sınırları içerisinde ve yetkisi altındaki çocukların korunma ihtiyaçlarına göre gerekli tedbirleri belirler. Bu bağlamda Komite'ye göre, alınan tedbirler öncelikle çocukların Sözleşme'de belirtilen diğer haklardan tam anlamıyla yararlanabilmesine yönelik olmalı; ekonomik, sosyal ve kültürel alanda tedbirler de alınmalıdır. Çocuk ölümlerini ve beslenme yetersizliğini azaltacak ve çocukların şiddet eylemlerinin, zalimane ve insanlık dışı muamelelerin mağduru olmalarını veya zorla çalıştırılmaları ve fuhuşa zorlanmalarını, ayrıca uyuşturucu ticaretinde ve diğer benzeri işlerde kullanılmalarını engelleyecek her türlü ekonomik ve sosyal tedbir alınmalıdır. Kültürel

alandaki da, çocukların kişiliklerinin gelişimini sağlayacak ve düşünce ve ifade özgürlüğü başta olmak üzere, Sözleşme'deki bütün haklardan faydalanmalarını sağlayacak bir eğitim düzeyine ulaşmalarına olanak tanıyacak tedbirler alınmalıdır. Ayrıca, Komite taraf Devlet raporlarında çocukların silahlı çatışma eylemlerinde doğrudan yer almamaları için alınan tedbirlerin belirtilmesi gereğine dikkat çekmek istemektedir.

4. Özel koruma tedbirlerine sahip olma hakkı, her çocuğun, küçük statüsünde olmaktan dolayı sahip olduğu bir haktır. Ancak, Sözleşme çocuğun ne zaman yetişkin olarak kabul edileceğini belirtmektedir. Her Devlet, kendi sosyal ve kültürel şartları ışığında yetişkinlik yaşını belirleyecektir. Bu bağlamda, taraf Devletler raporlarında çocuğun hangi yaşta fiil ehliyetine ve ceza ehliyetine sahip olacağını belirtmelidir. Devletler ayrıca, çocuğun yasal olarak hangi yaşta çalışmaya başlayabileceğini ve iş hukukuna göre hangi yaşta yetişkin olarak kabul edileceğini de belirtmelidir. Sözleşme'nin 10. maddesinin 2. ve 3. paragraflarının da uygulanabilmesi açısından çocuğun hangi yaşta yetişkin olarak kabul edileceği belirtilmelidir. Ancak, Komite belirtilen bütün bu nedenlerden dolayı yaş sınırının makul olmayacak şekilde düşük tutulmaması gerektiğini ve her halde taraf Devletlerin 18 yaşın altındakilere ilişkin sorumluluklarının devam edeceğini belirtmek istemektedir.

5. Sözleşme çocukların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet ya da doğum bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin korunmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, çocuklar açısından Sözleşme'de yer alan hakların kullanılmasında ayrımcılık yapmama yasağı, 2. madde ve 26. maddede belirtilen yasalar önünde eşitlik ilkesinden de kaynaklanmaktadır. 24. maddede yer alan ayrımcılık gözetme yasağı özellikle özel koruma tedbirlerine değinmektedir. Taraf Devlet raporları, yasama faaliyetlerinin ve uygulamanın, mirasa ilişkin konular da dahil olmak üzere, özellikle yabancı çocuklar ve vatan dışı olan çocuklar, evlilik içinde doğan çocuklarla evlilik dışında doğan çocuklar arasındaki, her alandaki ayrımcılığı ne ölçüde giderdiğini belirtmelidir.

6. Çocuklara gerekli korumayı sağlama sorumluluğu aileye, topluma ve Devlet'e aittir. Sözleşme temel sorumluluğun kime ait olduğunu belirtmese de, çocuğun kişiliğinin dengeli şekilde gelişimini sağlayacak ortamın oluşturulması ve Sözleşme'deki haklardan faydalanmasını sağlama sorumluluğu ilk başta aileye ait olmakla beraber, toplumu oluşturan tüm bireylere ve özellikle ebeveynlere verilmiştir. Ancak, anne ve babanın genellikle çalışma hayatında yer alması nedeniyle, taraf Devlet raporları toplumun, sosyal kurumların ve Devlet'in çocuğun korunması konusunda aileyi destekleme sorumluluğunu ne ölçüde yerine getirdiklerini belirtmelidir. Ayrıca, ebeveynin ve ailenin sorumluluklarını ciddi şekilde ihmal ettikleri hallerde, çocuğun ihmali veya kötü muamelenin söz konusu olması durumunda, Devlet, anne ve babanın çocuk üzerindeki yetkilerini sınırlandırabilir ve şartların gerektirdiği hallerde çocuk ailesinden ayrılabilir. Evliliğin sona ermesi halinde, çocuğun yüksek yararı göz önünde tutularak, mümkün olduğu ölçüde çocuğun anne ve babayla olan ilişkilerine de gereken önem verilerek, çocuğun korunması sağlanmalıdır. Komite, taraf Devlet raporlarının aileleri tarafından terk edilmiş veya aile ortamından yoksun bırakılmış çocukların aile ortamına benzer bir ortamda yaşayabilmesini hedefleyen özel koruma tedbirleriyle ilgili bilgi vermesini de yararlı bulmaktadır.

7. 24. maddenin 2. paragrafına göre, her çocuk doğumundan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilecek ve bir isme sahip olacaktır. Komite'ye göre, bu hüküm özel koruma tedbirleriyle ilgili hükümle yakından ilgili olarak yorumlanmalıdır ve ayrıca hüküm çocuğun hukuk kişisi olduğunun kabulünü yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Doğumdan hemen sonra bir isme sahip olma hakkı, özellikle evlilik dışında doğan çocuklar açısından özel öneme haizdir. Her çocuğun doğumdan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilmesi zorunluluğunun amacı, çocukların kaçırılma riskini, çocukların satılmasını veya çocuk ticareti tehlikesini veya Sözleşme'de yer alan haklardan faydalanılmasını engelleyecek diğer bütün muamele türlerinin sayısını azaltmaktır. Taraf Devlet raporları, bir ülkede doğan çocukların doğumdan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilmesini sağlayan tedbirlere detaylı olarak yer vermelidir.

8. Çocuklara sağlanacak koruma bağlamında, 24. maddenin 3. paragrafında belirtildiği üzere, her çocuğun vatandaşlık kazanma hakkına özel önem verilmelidir. Söz konusu hükmün amacı, çocuğun vatansız olması nedeniyle toplum ve Devlet tarafından yeterli şekilde korunamamasının önüne geçmektir. Bir Devlet, kendi topraklarında doğan her çocuğa vatandaşlık hakkı tanımak zorunda değildir. Ancak, Devletler hem içte hem de diğer Devletlerle işbirliği içerisinde her çocuğun doğduğu zaman bir Devlet'in vatandaşı olma hakkına sahip olmasını güvence altına almalıdır. Bu bağlamda, evlilik içi çocukla, evlilik dışı çocuk arasında, vatansız anne ve babanın çocuklarıyla ilgili olarak ve anne ve babadan biri veya her ikisinin uyrukluk durumuna göre vatandaşlık hakkı kazanma konusunda yapılan ayrımcılık iç hukukta kabul görmemelidir. Taraf Devlet raporlarında çocukların vatandaşlık hakkı kazanmasını güvence altına alan tedbirlere her zaman yer verilmelidir.

37. OTURUM (1989) / GENEL YORUM NO. 18 **AYRIMCILIK YASAĞI**

1. Ayrımcılık yasağı, yasalar önünde eşitlik ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede koruma, insan haklarının korunmasıyla ilgili temel ve genel prensiplerdir. Bu nedenle, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı, bu Sözleşme'ye taraf her Devlet'in kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan tüm bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermek yükümlülüğünü dile getirir. 26. madde herkese yasalar önünde eşitlik sağlanması ve herkesin hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunması gereğini ve bu bakımdan yasaların her türlü ayırımı yasaklayarak ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal

köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı sağlaması gerektiğini dile getirir.

2. Ayrımcılık yasağının temel bir prensip olması nedeniyle, 3. madde taraf Devletlerin bu Sözleşme'de yer alan bütün medeni ve siyasal haklardan erkeklerle kadınların eşit yararlanmasını güvence altına almaları gerektiğini belirtir. Sözleşme'nin 4. maddesinin 1. paragrafı taraf Devletlerin olağanüstü bir durumun ortaya çıkması halinde, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler almasına olanak tanırken, aynı hüküm aynı zamanda alınan tedbirlerin ırk, renk, cinsiyet, dil ya da toplumsal kökene dayalı bir ayrımcılık içermesini yasaklar. Ek olarak, 20. maddenin 2. paragrafı taraf Devletlerin ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulmasının yasalarla yasaklamasını öngörür.

3. Temel ve genel karakterleri nedeniyle, ayrımcılık yasağı ve yasalar önünde eşitlik ve herkesin hiçbir ayrım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunması belirli insan hakları kategorileriyle ilgili maddelerde de açıkça yer almaktadır. 14. maddenin 1. paragrafı herkesin mahkemeler ve yargı organları önünde eşit olduğunu belirtir, aynı maddenin 3. paragrafına göre ise, herkes itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde 3. bendin (a) ile (g) arasındaki paragraflarında belirtilen asgari güvencelerden faydalanacaktır. Benzer şekilde, 25. madde her vatandaşın kamu yönetimine eşit şekilde, 2. maddede yer alan ayrımcılık hallerinden herhangi biriyle karşı karşıya kalmadan, katılmasını öngörmektedir.

4. İlgili hükümlerin uygulanması için uygun tedbirleri belirleme görevi taraf Devletlere aittir. Ancak, Komite alınan tedbirlerin içeriğinden ve bu tedbirlerin ayrımcılık yasağı, yasalar önünde eşitlik ve herkesin yasalarca eşit derecede korunması ilkeleriyle ne ölçüde uyum sağladığından haberdar edilmelidir.

5. Komite, Sözleşme'de bireylerin haklardan eşit ölçüde faydalanması için taraf Devlet'in gerekli tedbirleri almasının öngörüldüğüne dikkat çekmek istemektedir. Örneğin, 23. maddenin 4. paragrafı, taraf Devletlerin eşlerin evlenirken, evlilik süresince ve evliliğin sona

ermesinde eşit hak ve sorumluluklara sahip olmalarını sağlamak için gerekli tedbirleri almalarını öngörmektedir. Söz konusu tedbirler, yasa-ma tedbirleri, idari tedbirler veya diğer benzeri tedbirleri içermektedir ve Sözleşme’de belirtildiği şekilde eşlerin eşit haklara sahip olmaları-nın sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması görevi taraf Devletlere aittir. Çocuklarla ilgili olarak, 24. madde her çocuğun ırk, renk, cinsi-yet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet ya da doğum ba-kımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin, reşit olmayan kişi statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerinin ailesi, toplumu ya da Devlet’i tara-fından alınması hakkına sahip olduğunu belirtmektedir.

6. Komite’ye göre, Sözleşme “ayrımcılık” terimini tanımlama-dığı gibi, neyin “ayrımcılık” teşkil edeceğini de belirtmemiştir. Ancak, Her Türlü Irk Ayrımcılığı’nın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslara-rası Sözleşme’nin (*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*) 1. maddesi, “ırk ayrımcılığı” terimi-nin siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamın herhan-gi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanın-masını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını kaldırma veya zayıflatma amacına sahip olan veya bu sonuçları doğuran ırk, renk, soy, ulusal veya etnik kökene dayanarak herhangi bir ayırma, dışlama, kısıtlama veya ayrıcalık tanıma anlamına geldiğini belirtmektedir. Ben-zer şekilde, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldı-rılmasına İlişkin Sözleşme’nin (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*) 1. maddesi, “kadına karşı ayrımcılık” teriminin, kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlük-lerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını en-gelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağ-lı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anla-mına geldiğini belirtmektedir.

7. Belirtilen Sözleşmeler, sadece belirli alanlardaki ayrımcılık ko-nularına değinmektedir. Komite’ye göre, Sözleşme’de kullanıldığı şekliy-

le “ayrımcılık” ayırma, dışlama, kısıtlama veya ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, siyasi veya diğer görüşlere dayalı olarak gerçekleştirilen ve bütün hak ve hürriyetlerin herkes tarafından tanınmasını ve kullanılmasını engelleyecek veya tanınmasını ve kullanılmasını sınırlandıracak ayrımcılığı kast etmektedir.

8. Herkesin haklardan eşit şekilde faydalanması, her olayda bir-biriyle aynı muamelenin gerçekleştirileceği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, Sözleşme'nin maddeleri net bir anlam içermektedir. Örneğin, 6. maddenin 5. paragrafı ölüm cezasının on sekiz yaşın altındaki kimseler tarafından işlenen suçlar için verilmesini yasaklamaktadır. Aynı maddeye göre, hamile kadınların ölüm cezaları yerine getirilemez. Benzer şekilde, 10. maddenin 3. paragrafı küçük suçluların yetişkinlerden ayrı tutulmasını gerektirmektedir. Ayrıca, 25. madde yurttaşlık durumuna göre ayırma tâbi tutulan belirli siyasi hakları güvence altına almaktadır.

9. Birçok taraf Devlet raporu, ayrımcılığın hukuki olarak engellenmesiyle ilgili yasama tedbirleri, idari tedbirler ve mahkeme kararlarına yer vermektedir. Ancak bu raporlar genellikle, ayrımcılığı ortaya koyacak bilgilere yer vermemektedir. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı, 3. madde ve 26. maddeye ilişkin raporlarda, taraf Devletler genellikle eşitlikle ilgili anayasal hükümlere veya diğer yasa hükümlerine atıf yapmaktadır. Bu konuda verilen bilgilerin değeri tartışılmazdır ancak Komite kamu otoriteleri, toplum, özel ve tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilen herhangi bir ayrımcılık eyleminin olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Komite, bu tarz eylemleri ortadan kaldırmaya yönelik yasal veya idari tedbirlerden haberdar edilmelidir.

10. Komite aynı zamanda, eşitlik ilkesinin bazen taraf Devletlerin Sözleşme ile yasaklanan ayrımcılık eylemlerine neden olan veya bu eylemlerin gerçekleşmesine yardımcı olan koşulların ortadan kaldırılması için olumlu ayrımcılık içeren tedbirler almalarını gerektirdiğini de belirtmek istemektedir. Örneğin, bir Devletteki genel koşullar ülke nüfusunun bir kısmının insan haklarından yararlanmasını engelliyor veya yararlanmasına zarar veriyorsa, söz konusu Devlet bu şartları dü-

zeltecek olumlu ayrımcılık içeren tedbirler almalıdır. Belirtilen tedbirlerden biri toplumun sözkonusu bölümüne belirli bir süre için bazı konularda diğerlerine oranla daha öncelikli bir muamelede bulunulmasıdır. Ancak, mevcut ayrımcılığın önlenebilmesi için böyle bir muamele- nin gerçekten de gerekli olması halinde bu şekilde bir olumlu ayrımcı-lık meşru kabul edilecektir.

11. Hem Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı, hem de 26. madde ayrımcılık konularını ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler şeklinde saymıştır. Komite, birçok Devlet'in anayasasında ve ka- nunlarında, 2. maddenin 1. paragrafında belirtilen ayrımcılığın yasak-landığı bütün konulara değinilmediğini gözlemlemektedir. Komite, bu nedenle taraf Devletlerden bu konuda bilgi vermelerini talep etmektedir.

12. 2. madde, ayrımcılığa karşı korunacak hakların içeriğini Sözleşme'de düzenlenen haklarla sınırlarken, 26. madde bu tarz sınır-landırmalara değinmemektedir. 26. maddeye göre herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunur ve hukuk kuralları her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve et- kili korumayı sağlamalıdır. Komite'ye göre, 26. madde sadece 2. mad- dede yer alan güvenceleri tekrarlamaz, aynı zamanda bağımsız bir hakka da yer verir. Madde, hukuk kurallarında yer alan ve ayrıca ka- mu otoritelerince düzenlenen ve korunan her alandaki ayrımcılığı ön-lemeye yöneliktir. Bu nedenle 26. madde, taraf Devletlerin yasama ve yürütme faaliyetleriyle üstlendiği sorumluluğa ilişkindir. Taraf Dev- let'in yasal düzenlemeleri, 26. maddedeki gerekliliklere uymalı ve ay- rımcı bir nitelik taşımamalıdır. Diğer bir deyişle, 26. maddedeki ayrım- cılık yasağının uygulanması, sadece Sözleşme'de yer alan hakların ko- runmasıyla sınırlı değildir.

13. Son olarak, Komite, her farklı muamelenin bir ayrımcılık halini oluşturmadığını belirtmek istemektedir. Farklı muamelenin da- yandığı kriterler makul, objektif olduğu ve ulaşılacak istenen sonuç Sözleşme çerçevesinde meşru olduğu sürece her farklı muamele bir ay- rımcılık hali teşkil etmeyecektir.

39. OTURUM (1990) / GENEL YORUM NO. 19**MADDE 23: AİLE**

1. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 23. maddesi, ailenin toplumun doğal ve temel birimi olduğunu ve toplum ve Devlet tarafından korunma hakkına sahip olduğunu belirtir. Ailenin ve aile üyelerinin korunması, Sözleşme'nin diğer hükümleriyle de doğrudan ve dolaylı olarak güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda, Sözleşme'nin 17. maddesi aileye yasadışı veya keyfi müdahaleyi yasaklamaktadır. Ek olarak, 24. madde özellikle çocuğun sırf bu sebepten dolayı ve ayrıca ailenin bir üyesi olması nedeniyle sahip olduğu hakları korumaya yöneliktir. Taraf Devletler, raporlarında taraf Devlet'in ve toplumun, aileyi ve aile bireylerini koruma yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirdikleriyle ilgili yeterli bilgi vermemektedir.

2. Komite'ye göre, aile kavramı bazı yönleriyle Devletten Devlete göre değişebileceği gibi, bir Devlet içinde bölgeden bölgeye göre bile değişebilir. Bu nedenle, kavramın standart bir tanımını verebilmek mümkün görünmemektedir. Komite, bir Devlet'in yasaları ve uygulamalarına göre aile olarak nitelendirilen insan gruplarının, 23. madde-deki korumadan yararlanmaları gerektiğini belirtmektedir. Sonuç olarak, taraf Devletler kendi toplumları ve hukuk sistemlerinin aile kavramını ve içeriğini nasıl tanımladığını ve şekillendirdiğini raporlarında belirtmelidir. Devlet'in “çekirdek” ve “geniş” aile kavramlarına yüklediği anlam, bu ailelerin ne derece korundukları da açıklanarak, raporlarda yer almalıdır. Birlikte yaşayan çiftler ve çocukları, tek ebeveyn ve çocukları gibi farklı aile türlerinin de varlığı göz önünde tutularak, taraf Devletler belirtilen aile türlerinin ne ölçüde tanındığını ve iç hukuk ve Devlet uygulamaları ile ne ölçüde korunduğunu belirtmelidir.

3. Sözleşme'nin 23. maddesi çerçevesinde sağlanması gereken koruma tedbirleri, yasama faaliyetlerini, idari tedbirleri ve benzer tedbirleri gerektirir. Taraf Devletler, gerekli tedbirlerin içeriği ve etkililiğini sağlayacak yöntemlerle ilgili detaylı bilgi vermelidir. Sözleşme aynı zamanda, ailenin toplum tarafından korunmasını da düzenlediği için,

taraf Devletler raporlarında, gerek Devlet gerekse toplumsal kuruluşların aldığı koruma tedbirlerine ve Devlet'in bu kuruluşların aktivitelerine verdiği maddi ve diğer desteklere ve tüm bu faaliyetlerin Sözleşme ile uyumunun güvence altına alınmasına değinmelidir.

4. Sözleşme'nin 23. maddesinin 2. paragrafı ile Sözleşme, evlenebilecek yaşta bulunan erkeklerle kadınlara, evlenme ve bir aile kurma hakkı tanınmasını teyit etmektedir. Aynı maddenin 3. paragrafına göre, evlenmek niyetinde olanların tam ve özgür rızası olmaksızın hiçbir evlilik bağı kurulamaz. Taraf Devlet raporları, evlenme hakkına yönelik, kan bağı derecesi veya zihinsel yetersizlik gibi nedenlere bağlı olarak sözkonusu sınırlandırmaların veya engellemelerin mevcut olup olmadığına da değinmelidir. Sözleşme erkeklerle veya kadınlara yönelik belirli bir evlenme yaşı öngörmemiştir; ancak bu yaş evlenme niyetinde olan kadın ve erkeğin tam ve özgür iradesiyle bu kararı alabileceği ve hukukun öngördüğü şart ve şekilde bu iradeyi beyan edebileceği bir yaş olmalıdır. Bu bağlamda Komite, Devlet'in bu konudaki hukuki düzenlemelerinin Sözleşme ile güvence altına alınan bütün diğer hakların tam anlamıyla kullanılmasıyla uyum göstermesi gereğine değinmektedir. Örneğin, düşünce, ifade ve din özgürlüğü her bir Devlet'in yasama faaliyetlerinin hem dini hem de resmi evliliklere olanak tanınması gereğini de içerir. Ancak, Komite'nin görüşüne göre, Devlet'in dini kurallara göre gerçekleştirilen bir evlenme akdinin aynı zamanda medeni hukuka uygun olarak akdedilmesi veya onaylanmasını talep etmesi Sözleşme hükümleriyle uyumsuzluk teşkil etmemektedir. Taraf Devletlerin raporlarında aynı zamanda bu konuyla ilgili de bilgi vermeleri beklenmektedir.

5. Aile kurma hakkı prensipte birlikte yaşama ve çocuk dünyaya getirme hakkını da içermektedir. Taraf Devletlerin izlediği aile planlaması politikaları, Sözleşme hükümleriyle uyum içinde olmalı ve özellikle zorunlu ya da ayrımcı özellikler içermemelidir. Benzer şekilde, birlikte yaşamının mümkün kılınması hem iç hukukta, hem de gerekli görülen hallerde diğer Devletlerle işbirliği halinde, ailelerin birliği ve özellikle aile bireylerinin politik, ekonomik veya benzer nedenlerle ay-

rı kaldıkları hallerde yeniden bir araya gelebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını içerir.

6. Sözleşme'nin 23. maddesinin 4. paragrafına göre, taraf Devletler, eşlerin evlenirken, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit hak ve sorumluluklara sahip olmalarını sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.

7. Evlilikte eşitlikle ilgili olarak, Komite, özellikle evlilik nedeniyle uyrukluk kazanma ve kaybetme hallerinde cinsiyete dayalı ayrımcılığın yapılmaması gerektiğine değinmek istemektedir. Benzer şekilde, eşlerin evlenmeden önceki soyadlarını kullanabilmeleri veya yeni soyadının seçilmesinde eşit hakka sahip olmaları güvence altına alınmalıdır.

8. Evlilik süresince, eşler aile içerisinde eşit hak ve sorumluluklara sahip olmalıdır. Eşitlik, oturulacak evin seçimi, ev işlerinin idaresi, çocukların eğitimi, malların yönetimi gibi evlilik ilişkisinden doğan tüm ilişkileri kapsar. Söz konusu olan eşitlik durumu, evlilik birliğinin bozulması ve ayrılık gibi bütün ilişkiler için geçerlidir.

9. Bu nedenle, ayrılma veya boşanma nedenleri ve işlemleri, çocuğun bakımı, nafaka, ziyaret hakkı ve velayet hakkının kazanılması ve kaybedilmesiyle ilgili ayrımcı uygulamalar, çocuğun yüksek yararı gözetilerek, yasaklanmalıdır. Taraf Devletler, raporlarında özellikle boşanma veya ayrılık durumlarında çocukların korunması için gerekli olan düzenlemelere yer vermelidir.

44. OTURUM (1992) / GENEL YORUM NO. 20

MADDE 7: İŞKENCENİN, ZALİMANE, İNSANLIK DIŞI YA DA KÜÇÜK DÜŞÜRÜCÜ MUAMELE YA DA CEZALANDIRMANIN YASAKLANMASI

1. Mevcut genel yorum, genel yorum No. 7'nin (on altıncı oturum, 1982) içeriğini yansıtmakta ve genişletmektedir.

2. Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 7. maddesinin amacı, bireyin onurunu, maddi ve manevi bütünlüğünü

korumaktır. 7. madde ile yasaklanan ve gerek yetkileri kapsamında, gerekse yetkileri dışında hareket eden otoriteler veya özel hukuk kişileri tarafından gerçekleştirilen ihlaller karşısında yasama faaliyetleri veya gerekli diğer tedbirlerle koruma sağlama görevi taraf Devlet'e aittir. 7. maddede yer alan yasaklama, 10. maddenin 1. paragrafında yer alan "özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılır" şeklindeki pozitif yükümlülüklerle tamamlanmaktadır.

3. 7. madde herhangi bir kısıtlamaya olanak tanımamaktadır. Komite, 4. maddede değinilen olağanüstü hallerde dahi Sözleşme'nin 7. maddesinin uygulanmasının askıya alınmasının mümkün olmadığını ve hükümlerinin her zaman yürürlükte olması gerektiğini teyit etmektedir. Benzer şekilde, Komite, kamusal bir otorite veya yüksek rütbeli bir görevlinin emrinin sözkonusu olduğu hallerin dahi, Sözleşme'nin 7. maddesinin ihlali veya yükümlülüklerin hafifletilmesi için gerekçe olamayacağına dikkat çekmektedir.

4. Sözleşme, 7. maddede yer alan kavramların tanımına yer vermemektedir. Komite, yasaklanan fiiller listesi oluşturma veya farklı ceza veya muameleler arasında kesin bir ayırım yaratma gereği duymamaktadır; belirtilen ayrımlar muamelenin içeriği, amacı ve şiddetine dayalıdır.

5. 7. maddedeki yasak sadece fiziksel acıya neden olan eylemler için değil, aynı zamanda mağdurun ruhsal yönden acı çekmesine neden olan eylemler için de geçerlidir. Ek olarak, Komite'ye göre yasaklama, bedensel ceza, herhangi bir suça karşılık verilen veya eğitim ya da disiplin tedbiri olarak verilen aşırı ölçüdeki cezayı da içermelidir. Bu bağlamda, 7. maddenin özellikle, eğitim kurumlarındaki çocukları ve öğrencileri, hastane ve sağlık merkezlerinde tedavi gören hastaları koruduğunu belirtmekte yarar vardır.

6. Komite, tutukluların veya mahkumların uzun süreli hücre hapsinde tutulmalarının da 7. madde çerçevesinde yasaklanan fiillerden biri olarak değerlendirilebileceğini belirtmek istemektedir. Komite'nin 6 (16) No.'lu genel yorumunda da belirtildiği üzere, Sözleşme ölüm ceza-

sının kaldırılmasına genel olarak değinmektedir ve ölüm cezasının kaldırılması şiddetle tavsiye edilmektedir. Ek olarak, taraf Devlet'in ölüm cezasını, çok ciddi suçlar için uyguladığı hallerde, ölüm cezası 6. maddeye uygun şekilde çok sınırlı haller için ve mümkün olan en az ölçüde fiziksel ve ruhsal acıya neden olacak şekilde uygulanmalıdır.

7. 7. madde, açıkça, hiç kimsenin kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tabi tutulamayacağını belirtmektedir. Komite, taraf Devlet raporlarının genellikle bu konuyla ilgili olarak çok az bilgiye yer verdiğini belirtmek istemektedir. Bu hükme uyulmasını güvence altına alma yollarına önem verilmelidir. Komite, özellikle tutukluluk veya mahkumiyet hallerinde olduğu gibi, geçerli bir irade beyanında bulunamayacak bireylerin söz konusu olduğu durumlarda, deneylerle ilgili olarak özel bir korumanın gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu gibi hallerde bireyler, sağlıklarına zarar verebilecek herhangi bir tıbbi veya bilimsel deneye tâbi tutulmamalıdır.

8. Komite, 7. maddenin uygulandığının söylenebilmesi için, belirtilen türde bir muamelenin, cezalandırmanın yasaklanmasının veya suç olarak kabul edilmesinin yeterli olmadığını belirtmektedir. Taraf Devletler, Komite'yi yetkileri altında olan yerlerde meydana gelen işkence eylemleri, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muameleleri önleme ve cezalandırmaya yönelik yasama işlemleri, idari, yargısal tedbirler veya diğer tedbirlerden haberdar etmelidir.

9. Komite'nin görüşüne göre, taraf Devletler bireyleri, ülkelerine iade, sınırdışı edilme veya ülkelerine geri gönderilme hallerinde işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele veya ülkeye dönüşlerinden sonra cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmamalıdır. Taraf Devletler raporlarında bu yönde alınan tedbirleri belirtmelidir.

10. Taraf Devletler 7. maddede düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin olarak toplumun genelini nasıl bilgilendirdiklerine yönelik bilgi vermelidir. Tutuklu, hükümlü veya herhangi bir nedenle hapis altında olan bir bireyi gözetim altında tutan veya tedavisi ni gerçekleştiren tıbbi personel, polis personeli ve benzeri görevlerde

yer alan kişilere gerekli eğitim verilmelidir. Taraf Devletler, Komite'yi, görevli kişilere verilen eğitimden ve 7. maddede belirtilen yasağın, söz-konusu görevli kişilerin izlemesi gereken kuralların ve etik standartların ayrılmaz bir parçasını oluşturması için başvurulacak yöntemlerden haberdar etmelidir.

11. 7. madde ile yasaklanan eylemlere karşı genel bir koruma sağlayacak tedbirlerin açıklanmasının yanısıra, taraf Devlet, özellikle daha güçsüz konumda ve risk altındaki bireylerin korunması için alınan tedbirlerle ilgili detaylı bilgi vermelidir. Sorgu yöntemlerinin, emirlerin, metot ve uygulamaların ve herhangi bir şekilde tutuklanan, alıkoyulan veya hapse atılanların gözetim altında tutulmasının ve bu kişilere karşı gerçekleştirilen muamelelerin sürekli gözden geçirilmesi işkence veya kötü muamele vakalarını engellemenin etkili bir yolu olacaktır. Tutuklanan ve alıkoyulan kişilerin etkili şekilde korunmalarının sağlanması için, resmi olarak isimleri ve adresleri bilinen ve alıkoyma işleminden sorumlu olanların da bilindiği yerlerde tutulmaları gereklidir ve bu bilgiler aile fertleri ve arkadaşlar da dahil olmak üzere konuyla ilgili olan herkesin ulaşabileceği kayıtlarda yer almalıdır. Aynı nedenlerden dolayı, sorgu sırasında orada bulunanların isimleri de dahil olmak üzere sorgu yerleri ve sorgu zamanlarının kayıtları tutulmalıdır ve bu bilgi yargısal ve idari işlemlerin amaçları nedeniyle ulaşılabilir olmalıdır. Dış dünya ile bağlantının kesildiği gözaltılara karşı hükümler getirilmelidir. Bu bağlamda, taraf Devletler kişilerin tutulduğu veya alıkoyulduğu yerlerin işkence veya kötü muamele sonucunu doğuracak aletlerin mevcut olduğu yerler olmamasını sağlamalıdır. Tutuklunun korunması aynı zamanda, doktorların, avukatların ve soruşturmanın gerekli kıldığı hallerde nezaret edilecek, ailelerin derhal ve düzenli ziyaret imkânına sahip olmasını da içerir.

12. 7. maddede belirtilen ihlallerin cesaretlendirilmemesi açısından, hukuk sistemleri, yargılama sürecinde işkence veya diğer yasaklanmış muameleler sonucunda elde edilen itirafların ve beyanların kabul edilmesini yasaklamalıdır.

13. Taraf Devletler, raporlarını sunarken ceza hukuklarının gerek kamu görevlileri gerekse Devlet adına hareket edebilen diğer kişiler veya özel hukuk kişilerince gerçekleştirilen işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırma eylemlerini yasaklayan hükümlerini ve bu ihlallere karşı öngörülen cezaları belirtmelidir. 7. maddeyi ihlal edenler ve 7. madde ile yasaklanan eylemlerin gerçekleştirilmesini cesaretlendiren, emreden, bu eylemlere izin veren veya bu eylemleri başlatan herkes sorumlu tutulmalıdır. Sonuç olarak, bu yöndeki emirlere uymayanlar, cezalandırılmamalı veya kötü muameleyle tâbi tutulmamalıdır.

14. 7. madde Sözleşme'nin 2. maddesinin 3. paragrafı ile birlikte değerlendirilmelidir. Taraf Devletler raporlarında, kendi hukuk sistemlerinin 7. madde çerçevesinde yasaklanan eylemlerin bir an önce son bulmasını etkili şekilde nasıl güvence altına aldıklarına ve uygun tazmin imkânlarına yer vermelidir. Devletlerin iç hukukları, 7. madde ile yasaklanan kötü muamelelere karşı şikâyetle bulunabilme hakkını tanımalıdır. Şikâyetler, en kısa zaman içerisinde ve tarafsızca, tazmin imkânını etkili hale getirmek için, yetkili organlarca değerlendirilmelidir. Taraf Devlet raporları, kötü muamele mağdurlarının sahip olabileceği tazmin imkânları, şikâyetçilerin izlemesi gereken prosedür, şikâyetlerin sayısı hakkında istatistik bilgisi ve şikâyetlerin nasıl değerlendirildiğine ilişkin kesin bilgi içermelidir.

15. Komite, bazı Devletlerin işkence eylemlerini af kapsamına dahil ettiğini gözlemlemiştir. Af halleri, genellikle Devletlerin bu tip eylemlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini araştırma ile, kendi yargı sistemlerinin bu tip eylemlere yer vermemesini sağlama ve bu tip eylemlerin gelecekte yeniden tekrarlanmamasını güvence altına alma yükümlülüğüyle bağdaşmaz niteliktedir. Devletler, bireyleri, mümkün olan hallerde tazminat talebi de dahil olmak üzere etkili hak arama yollarına başvuru hakkından ve mümkün olan en yüksek düzeyde rehabilitasyon imkânlarından yoksun bırakamazlar.

44. OTURUM (1992) / GENEL YORUM NO. 21**MADDE 10: ÖZGÜRLÜKLERİNDEN YOKSUN BIRAKILAN HERKESE
İNSANCA DAVRANILMASI**

1. Bu genel yorum, genel yorum No. 9'un (on altıncı oturum, 1982) içeriğini yansıtmakta ve geliştirmektedir.

2. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 10. maddesinin 1. paragrafı, taraf Devlet'in hukukuna uygun olarak ve yetkisi dahilinde özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese, hapis-hanelerde, hastanelerde –özellikle ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinde– gözetli kampları veya rehabilitasyon merkezleri ve diğer benzeri yerlerde bulunanlar da dahil olmak üzere, uygulanır. Taraf Devletler, yetkileri altındaki, özgürlüklerinden yoksun bırakılan kişilerin bulunduğu bütün kurum ve kuruluşlarda bu maddede yer alan ilkeye uyulmasını güvence altına almalıdır.

3. 10. maddenin 1. paragrafı taraf Devletlere özgürlüklerinden yoksun bırakılan görece daha zayıf konumdaki kişilere yönelik olumlu tedbirler alma yükümlülüğünü yükler ve Sözleşme'nin 7. maddesinde yer alan işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmanın yasaklanmasını bu durumdaki kişilerin korunması için de öngörür. Bu bağlamda, özgürlüklerinden yoksun bırakılanlar 7. maddeye aykırı muamelelere, tıbbi ve bilimsel deneyler de dahil olmak üzere, tâbi tutulamazlar ve ayrıca, özgürlükten yoksun bırakılmanın sonuçları dışında herhangi bir baskı veya kısıtlama ile karşı karşıya bırakılamazlar. Bu durumdaki kişilerin onuru, özgür insanların onurunun korunduğu şekilde korunmalıdır. Özgürlüklerinden yoksun bırakılanlar, kapalı bir ortamda bulunmaktan kaynaklanan sınırlandırmalar göz önünde tutulmak kaydıyla, Sözleşme'de yer alan bütün haklardan faydalanabilmelidir.

4. Özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca davranmak ve insan onuruna saygı göstermek evrensel nitelikte bir kuraldır. Sonuç olarak, bu kuralın, asgari düzeyde, uygulanması taraf Devlet'in maddi kaynaklarına bağlı tutulamaz. Bu kural ırk, renk, cinsiyet, dil,

din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya benzeri diğer statüler nedeniyle sınırlandırmaya tâbi tutulamaz.

5. Taraf Devletler, tutuklularla ilgili Birleşmiş Milletler standartlarını ne ölçüde uyguladıklarını raporlarında belirtmelidir. Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar (1957), (*Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*); Herhangi bir Biçimde Tutulan veya Hapsedilen Kişilerin Korunması için Prensipler Bütünü (1988), (*Body of Principles for the Protection of All Persons Under Any Form of Detention or Imprisonment*); Kanun Adamları için Talimatname (1978), (*Code of Conduct for Law Enforcement Officials*); Mahpusların ve Tutukluların İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık dışı veya Onur kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Korunmasında Sağlık Personelinin ve özellikle Doktorların Görevine dair Tıbbi Ahlak Prensipleri (1982), (*Principles of Medical Ethics relevant to the Role of Health Personnel, particularly Physicians, in the Protection of Prisoners and Detainees against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*) gibi belgelere gereken önem verilmelidir.

6. Komite, raporların 10. maddenin 1. paragrafında düzenlenen hakla bağlantılı olan yasal mevzuat ve idari tedbirlerle ilgili detaylı bilgi içermesi gereğini hatırlatmak istemektedir. Komite ayrıca, raporların özgürlüğünden yoksun bırakılanlara muamele ile ilgili kuralların etkili şekilde uygulanmasını denetleyen yetkili otoritelerin aldığı somut tedbirleri de belirtmesi gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca, taraf Devletler raporlarında cezaevlerinin denetlenmesi sistemiyle ilgili bilgilere; işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muameleyi önlemeye yönelik belirli tedbirlere ve tarafsız denetimin güvence altına alınmasına yer vermelidir.

7. Ayrıca, Komite, raporların, ilgili hükümlerin özgürlüğünden yoksun bırakılan bireyler üzerinde otorite sahibi olan personelin eğitiminin bir parçasını oluşturup oluşturmadığını ve personelin görevlerinin yerine getirilmesi sırasında konuyla ilgili kurallara katı şekilde uyup uymadıklarını belirtmesi gerektiğini hatırlatmak istemektedir.

Tutuklanan veya özgürlüklerinden yoksun bırakılan kişilerin konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmasını ve kurallara uyulmasını sağlayacak etkili hak arama yollarına sahip olup olmadıklarının belirlenmesi, kural ihlali hallerinde şikâyetin mümkün olması ve ihlal sonucunda gerekli hak arama imkânlarının sağlanması gereklidir.

8. Komite, Sözleşme'nin 10. maddesinin 1. paragrafında belirtilen ilkenin, taraf Devletlerin ceza adaleti konusunda sahip olduğu, 10. maddenin 2. ve 3. paragraflarında belirtilen, açık yükümlülüklerin temelini oluşturduğunu belirtmektedir.

9. 10. maddenin, 2 (a) paragrafı, istisnai haller dışında, sanıkların mahkumlardan ayrı bir yerde tutulmasını öngörmektedir. Bu şekilde bir ayrı tutma eylemi, tutukluların henüz suçlu bulunmamış kişiler olarak 14. maddenin 2. paragrafındaki masumiyet karinesinden faydalandıklarının vurgulanması açısından önemlidir. Taraf Devlet raporları, hüküm giymiş kişilerin sanıklardan nasıl ayrıldığını ve sanıklara hüküm giymiş kişilerden ne ölçüde farklı davranıldığını açıklamalıdır.

10. Hüküm giymiş kişilerle ilgili olan 10. maddenin 3. paragrafı çerçevesinde, Komite taraf Devlet'in cezaevi sisteminin nasıl işlediğine dair detaylı bilgi edinmek istemektedir. Hiçbir cezaevi sistemi sadece cezalandırıcı bir nitelik taşımamalı; aynı zamanda hapiste bulunan kimsenin ıslahını ve sosyal rehabilitasyonunu amaçlamalıdır. Taraf Devletler, salıvermeden sonra destek sağlayıcı nitelikte bir sisteme sahip olup olmadıklarını ve sistemin başarılı olup olmadığını belirtmelidir.

11. Çoğu kez, taraf Devlet'in verdiği bilgiler hüküm giymiş kimsenin ıslahını ve sosyal rehabilitasyonunu güvence altına alacak yasama faaliyetleri, idari faaliyetler veya uygulamadaki tedbirleri içermemektedir. Komite, cezaevlerinde bulunanlara öğretim hizmeti verilmesi, mesleki yardım ve eğitim verilmesi, hem cezaevi içerisinde hem de cezaevi dışında çalışma programlarının sağlanması konusunda açık ve kesin bir bilgi talep etmektedir.

12. 10. maddenin 3. paragrafında belirtilen ilkeye tam anlamıyla uyulup uyulmadığının tespiti için Komite, özgürlükten yoksun bırakılma hallerinde uygulanan bütün özel tedbirlerle ilgili olan, hüküm

giymiş kişilere nasıl davranıldığı, bu kişilerin nasıl sınıflandırıldığı, disiplin sistemi, hücre hapsi, yüksek güvenlikli özgürlükten yoksun bırakılma halleri ve dış dünya ile bağlantının (aile, avukat, sosyal ve tıbbi hizmetler, sivil toplum kuruluşları) hangi şartlar çerçevesinde sağlandığı gibi konularda bilgi sahibi olmak istemektedir.

13. Ayrıca, Komite bazı taraf Devlet raporlarında küçük suçlulara nasıl davranıldığına dair hiçbir bilgiye rastlamamaktadır. 10. maddenin, (b) paragrafına göre, küçük sanıklar ve küçük suçlular yetişkin olanlardan ayrı tutulmalıdır. Raporlarda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, bazı taraf Devletler bu hükmün uyulması zorunlu bir hüküm olduğu gerçeğine gereken önemi vermemektedir. Aynı hükme göre, küçük sanıklarla ilgili davaların karara bağlanması için mümkün olan en kısa sürede mahkeme önüne çıkarılmaları gereklidir. Raporlar, taraf Devletlerin bu hükme etkililik kazandırmak için aldığı tedbirlere yer vermelidir. Son olarak, 10. maddenin 3. paragrafına göre küçük suçlular, ıslah ve rehabilitasyonun amacına ulaşması için, yetişkinlerden ayrı tutulmalı ve kendilerine yaşlarına ve yasal statülerine uygun biçimde, daha kısa çalışma saatleri ve akrabalarla görüşmenin sağlanması gibi, davranılmalıdır. 10. madde küçük suçlularla ilgili herhangi bir yaş sınırı içermemektedir. Yaş sınırı, her Devlet tarafından ilgili sosyal, kültürel ve diğer şartlar dahilinde belirlenecektir. Ancak, Komite'ye göre, 6. maddenin 5. paragrafı, on sekiz yaşın altındakileri, en azından ceza adaletini ilgilendiren konular bakımından, çocuk olarak kabul etmektedir. Devletler, çocuk olarak kabul edilecek yaş gruplarıyla ilgili bilgi vermelidir. Bu bağlamda, taraf Devletler, Pekin Kuralları (1987) olarak bilinen Küçükler için Adalet Sistemine dair Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları'nı (*United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, "Beijing Rules"*) uygulayıp uygulamadıklarını belirtmeye davet edilmektedir.

48. OTURUM (1993) / GENEL YORUM NO. 22**MADDE 18: DÜŞÜNCE, VİCDAN VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ**

1. 18. maddenin, 1. paragrafında düzenlenen herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne (herkesin istediği inanca sahip olması da dahil olmak üzere) sahip olması geniş kapsamlı bir haktır. Bu hak, her konuda, kişisel görüşlerde, bir dine ve inanca sahip olmakta özgür olabilmeyi ve bunları bireysel ya da toplu olarak ortaya koyabilme özgürlüğünü içerir. Komite, taraf Devletlerin düşünce özgürlüğü ve vicdan özgürlüğünün, din ve inanç özgürlüğüyle eşit şekilde korunmasına özen göstermeleri gerektiğini belirtmektedir. Maddede düzenlenen temel özgürlükler 4. maddenin 2. paragrafında da belirtildiği üzere olağanüstü durumlarda dahi askıya alınamaz.

2. 18. madde, tanrılı ve tanrısız inançları ve herhangi bir dine mensup olmama veya herhangi bir inanca sahip olmamayı da korumaktadır. “İnanç” ve “din” kavramları geniş şekilde yorumlanmalıdır. 18. madde, sadece geleneksel dinleri, kurumsal nitelikteki din ve inançları veya geleneksel dinlerinkine benzer uygulamaları kapsamamaktadır. Bu nedenle Komite, herhangi bir din veya inanca karşı, yeni bir dinin mensuplarına karşı, veya çoğunluğu temsil eden dine mensup olanların dini azınlıklara karşı düşmanca tavır sergilemesi gibi, herhangi bir nedene dayanan ayrımcılık eğilimlerini dikkatle gözlemlemektedir.

3. 18. madde, düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüğü ile din veya inancı açıklama özgürlüğünü birbirinden ayırmaktadır. Düşünce ve vicdan özgürlüğü veya herhangi bir din veya inanca mensup olma özgürlüğü üzerinde hiçbir sınırlamaya izin verilmemektedir. Bu özgürlükler, 19. maddenin 1. paragrafında yer alan herkesin kimsenin müdahalesi olmadan istediği düşünceye sahip olması hakkı gibi, kayıtsız şartsız olarak korunmaktadır. 18. maddenin 2. paragrafı ve 17. maddeye uygun şekilde; hiç kimse düşüncelerini, herhangi bir din veya inanca bağlılığını açıklamaya zorlanamaz.

4. Din veya inancı ortaya koyma özgürlüğü “bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak ve aleni veya özel olarak” kullanılabilir.

Din veya inancı ortaya koyma özgürlüğü, tapınma, ibadet etme, kural-ları uygulama, dinin veya inancın gereklerini öğrenme gibi geniş ölçü-de birçok fiili kapsamaktadır. Tapınma kavramı, inancı doğrudan açıklamaya yönelik ayinsel ve törensel eylemleri ve bu tip eylemlerin bir parçasını oluşturan ibadet yerleri inşa etme, törensel objelerin kul-lanılması, sembollerin teşhiri, tatillere ve dinlenme günlerine uyulma-sını da içermektedir. Din veya inanca uygunluk veya din veya inancın gereklerinin uygulanması, sadece törenleri değil aynı zamanda, beslen-me ile ilgili belirli âdetleri, belirli kıyafetlerin giyilmesini veya baş ör-tüsü takılmasını, hayatın belirli aşamalarıyla ilgili törenlere katılmayı, özellikle belirli bir grubun kullandığı belirli bir dili konuşmayı da içe-rebilir. Ayrıca, belirli bir din veya inancın uygulanması ve öğretilmesi; belirli din gruplarının temel faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasını oluş-turan dini liderleri, rahipleri, din eğitimi verecek olan öğretmenleri seç-me, seminerler düzenleme veya dini okullar açma, dini metinler ve di-ni yayınlar hazırlama ve dağıtma özgürlüğünü de kapsamaktadır.

5. Komite'ye göre bir dine ya da inanca "sahip olma" veya bir din ya da inancı "benimseme" din veya inanç seçme özgürlüğünü içere-diği gibi, bir kimsenin din veya inanç değiştirme, ateist olma ve aynı za-manda din veya inanç değiştirmeme hakkını da içerir. 18. maddenin 2. paragrafı, bir din ya da inanç benimseme hakkını zedeleyecek fiziksel şiddet uygulama, cezalandırma tehditleri, inanç sahibi olanları veya ol-mayanları kendi dini inançlarına ve cemaatlerine katılmaya zorlama, din veya inanç değiştirmeye zorlama gibi baskıların önüne geçmektedir. Bu şekilde bir baskı yaratmaya yönelik veya böyle bir etki içeren, eği-tim ve sağlık hakkının kullanılmasını, iş sahibi olmayı veya 25. madde ve Sözleşme'nin diğer hükümleri ile güvence altına alınan hakların kul-lanılmasını kısıtlayan politikalar ve uygulamalar, benzer şekilde, 18. maddenin 2. paragrafına aykırılık teşkil edecektir. Aynı koruma, dini özellik taşımayan inançlara sahip olanlar için de sağlanmalıdır.

6. Komite'ye göre, 18. maddenin 4. paragrafı devlet okulların-da, genel din ve ahlak tarihi konulu derslerin verilmesinin ancak taraf-sız ve objektif şekilde olması kaydıyla mümkün olabileceğini belirt-

mektedir. 18. maddenin 4. paragrafında belirtildiği şekilde ana babaların ve yasalarca saptanmış vasilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel veya ahlaki eğitim verme özgürlükleri, 18. maddenin 1. paragrafında belirtilen herkesin istediği dini ya da inancı öğretme özgürlüğünün güvence altına alınmasıyla ilgilidir. Komite, devlet okullarında verilen sadece belirli din veya inancın gereklerini öğretme şeklindeki bir eğitimin, ailelerin veya vasilerin taleplerine cevap veren ayırmıcılık teşkil etmeyen muafiyet imkânları veya alternatifler sunmaması halinde Sözleşme'nin 18. maddesinin 4. paragrafına aykırı bir durum oluşacağını belirtmek istemektedir.

7. Sözleşme'nin 20. maddesine uygun şekilde, din veya inancın ortaya konması, savaş propagandası, ulusal, ırksal, ya da dinsel nefretin, ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak şekilde savunulması halini almamalıdır. Komite'nin 11 [19] No.'lu genel yorumunda da belirtildiği üzere, taraf Devletler bu tür eylemleri yasaklayacak yasalar kabul etmelidir.

8. 18. maddenin 3. paragrafı bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebileceğini belirtmektedir. Herhangi bir din veya inancı benimsemede baskı altında olmama özgürlüğü ve ana-babaların veya vasilerin din ve ahlak eğitimini güvence altına alma hakları kısıtlamaya tâbi tutulmaz. Kısıtlamanın mümkün olduğu hükümlerin yorumlanmasında, taraf Devletler 2., 3. ve 26. maddelerde somutlaşan eşitlik hakkı ve hiçbir halde ayrımcılık gözetmeme yasağı da dahil olmak üzere Sözleşme'de güvence altına alınan hakların korunması noktasından hareket etmelidir. Kısıtlamalar, yasalarla getirilmeli ve 18. madde ile güvence altına alınan hakları ihlal edecek şekilde uygulanmamalıdır. Komite'ye göre, 18. maddenin 3. paragrafı katı bir şekilde yorumlanmalıdır: Hükümde belirtilen nedenler dışındaki nedenlere dayanan kısıtlamalara, Sözleşme ile korunan diğer hakları kısıtlama nedenleri olarak kabul edilebilir olsalar dahi izin verilmemektedir. Sınırlandırmalar sadece

öngörülen amaçlar için uygulanmalı ve sınırlandırmaya neden olan ihtiyaçla doğrudan ilgili ve orantılı olmalıdır. Sınırlandırmalar ayrımcı amaçlar içermemeli veya ayrımcı bir şekilde uygulanmamalıdır. Komite'ye göre ahlak kavramı birçok farklı toplumsal, felsefi ve dinsel gelenekten kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, ahlaki korumak amacıyla din veya inancı ortaya koyma özgürlüğüne getirilen sınırlamalar sadece tek bir gelenekten kaynaklanan ilkelere dayandırılmamalıdır. Cezaevinde bulunanlar gibi zaten belirli yasal sınırlandırmalara tâbi olan kimseler, kendi inançlarını veya dinlerini ortaya koyma özgürlüğünü yasal sınırlandırmaya uygun olduğu ölçüde kullanmaya devam edecektir. Taraf Devlet raporları, 18. maddenin 3. paragrafı çerçevesinde belirtilen sınırlandırmaların içeriğine ve etkilerine dair hem hukuki bilgi hem de sözkonusu sınırlandırmaların belirli şartlar dahilinde uygulanmalarıyla ilgili bilgi vermelidir.

9. Bir dinin devlet dini, resmi din veya geleneksel din olarak kabul edilmesi veya bu din mensuplarının toplumun çoğunluğunu teşkil etmesi 18. maddedeki ve 27. maddedeki haklar da dahil olmak üzere Sözleşme ile düzenlenen hakların ihlali veya diğer bir din mensuplarına veya hiçbir inanç sahibi olmayanlara karşı ayrımcılık yapılması sonucunu doğurmamalıdır. Özellikle, sadece toplumun çoğunluğunu teşkil eden dinin mensuplarına Devlet hizmetinde çalışma olanağı tanıma, ekonomik imtiyazlar tanıma, diğer inançlara belirli kısıtlamalar getirme gibi ayrımcılık içeren eylemler din veya inanca dayalı ayrımcılığın yasaklanması ve 26. madde çerçevesinde eşit şekilde korunma güvencesiyle uyumsuzluk teşkil etmektedir. 20. maddenin 2. paragrafında yer alan tedbirler dini azınlıkların haklarının ihlaline, diğer din gruplarının 18. ve 27. madde ile güvence altına alınan haklarının ihlal edilmesine ve bu gruplara yönelik şiddet veya zulüm eylemlerine karşı önemli güvenceler oluşturmaktadır. Komite, taraf Devletlerin bütün dinlerin veya inançların icaplarının yerine getirilmesinin herhangi bir ihlale konu olmaması ve bu din veya inanç sahiplerinin ayrımcılık eylemlerine karşı korunması için aldıkları tedbirleri belirtmeleri gerektiğini öngörmektedir. Benzer şekilde, 27. madde çerçevesin-

de dini azınlıkların haklarına ilişkin bilgi verilmesi, taraf Devletlerin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü ne ölçüde benimsediğinin, Komite tarafından belirlenmesi açısından önemlidir. Taraf Devletler raporlarında hukuk kurallarının ve mahkeme içtihatlarının kimleri dinsiz ya da inançsız olarak değerlendirilip, cezalandırılabilceğine dair bilgi de vermelidir.

10. Belirli inançların anayasalarda, mevzuatlarda veya iktidar partilerinin beyanlarında ve benzeri durumlarda veya Devlet uygulamalarında resmi ideoloji olarak yer alması, 18. madde çerçevesindeki özgürlüklerin veya Sözleşme ile tanınan diğer hakların ihlaline veya resmi ideolojiyi kabul etmeyen veya bu ideolojiye karşı çıkan kişilere karşı ayrımcılığa neden olmamalıdır.

11. Birçok kişi 18. maddeden kaynaklanan haklarını ileri sürerek askerlik hizmetini yerine getirmeme hakları olduğunu (vicdani ret) dile getirmektedir. Bu tarz taleplere cevaben, çok sayıda Devlet, dinleri veya inançları gereği gerçekten de askerlik hizmetinde bulunmaları yasaklanan kişileri bu hizmetten muaf tutmakta ve askerlik hizmeti yerine farklı ulusal hizmetler öngörmektedir. Sözleşme açıkça vicdani ret şeklinde bir hakka yer vermemektedir; ancak Komite'ye göre öldürücü silah kullanma zorunluluğunun, inanç özgürlüğü ve dini veya inancı ortaya koyma hakkıyla ciddi şekilde çatışması durumunda 18. maddenin bu şekilde bir hakka yer verdiği düşünülebilir. Bu hak, hukuken veya uygulamada tanındığı takdirde, vicdani redçiler arasında belirli inançların içeriğine dayanılarak bir ayırım yapılamayacaktır; benzer şekilde vicdani redçilere karşı askerlik hizmetini yerine getirmedikleri gerekçesiyle herhangi bir ayırım yapılamayacaktır. Komite, taraf Devletleri kişilerin 18. maddeye dayanarak askerlik hizmetinden muaf tutulabilmeleri için öngörülen şartları ve alternatif ulusal hizmetlerin içeriği ve uzunluğunu belirtmeye davet etmektedir.

50. DURUM (1994) / GENEL YORUM NO. 23**MADDE 27: AZINLIK HAKLARI**

1. Sözleşme'nin 27. maddesine göre, etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının olduğu ülkelerde, sözkonusu azınlık gruplarına mensup olan bireyler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılamayacaktır. Komite'ye göre sözkonusu madde, azınlık gruplarına mensup bireylerle tanınan ve her bir bireyin sahip olabileceği tüm haklardan farklı ve ama bu haklara ilaveten azınlık statüsünde olma nedeniyle sahip olunan haklara ilişkindir.

2. İhtiyari Protokol çerçevesinde Komite'ye yapılan çeşitli başvurularda, 27. maddenin Sözleşme'nin 1. maddesinde dile getirilen kendi kaderini tayin hakkı ile karıştırıldığı göze çarpmaktadır. Ek olarak, taraf Devletlerin 40. madde çerçevesinde sunduğu raporlarda, taraf Devletlere 27. madde çerçevesinde yüklenen yükümlülüklerin, hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermek yükümlülüğü (2. madde) ve herkesin yasalar önünde eşit olması ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunması yükümlülüğü ile karıştırıldığı da görülebilmektedir.

3.1. Komite, kendi kaderini tayin hakkı ile, 27. maddede korunan haklar arasında farklılık gözetmektedir. Haklardan ilki, tüm insanlığa ait ve Sözleşme'nin ayrı bir bölümünde (1. Bölüm) düzenlenen bir haktır. Kendi kaderini tayin hakkı, İhtiyari Protokol altında düzenlenebilecek bir hak değildir. 27. madde ise, bireylere sağlanan ve Sözleşme'nin diğer maddelerinde belirtilen bireylere tanınan diğer haklar gibi 3. Bölüm'de yer alan ve İhtiyari Protokol ile düzenlenebilecek haklara ilişkindir.¹

1 Bkz. Genel Kurul'un Resmi Kayıtları, (*Official Records of the General Assembly*), Otuz Doku-zuncu Oturum, Ek No.40 (A/39/40), ek VI, genel yorum No. 12 (21) (1. madde), *Kırk Beşinci Oturum*, Ek No.40, (A/45/40, II.cilt, ek IX, bölüm A, Başvuru No. 167/1984 (*Bernard Ominayak, Chief of the Lubicon Lake Band v. Canada*), 26 Mart 1990 tarihli karar.

3.2. Sözleşme'nin 27. maddesi kapsamındaki haklar bir taraf Devlet'in egemenliğini ve ülkesel bütünlüğünü etkileyecek haklar değildir. Aynı zamanda, sözkonusu maddede bireylerin haklarının bir ya da birden fazla yönü koruma altına alınmıştır. Örneğin, belirli bir kültüre mensup olabilme bir Devlet'in kaynaklarının kullanımı ve ülkeselliği de ilgilendirebilir.² Bu durum özellikle, azınlığı oluşturan yerli halklar için geçerli olacaktır.

4. Sözleşme, aynı zamanda 27. madde çerçevesinde korunan haklar ile 2. maddenin 1 paragrafı ve 26. madde çerçevesindeki tedbirleri birbirinden ayırmaktadır. 2. maddede belirtilen, ayırım gözetmeksiz Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak yükümlülüğü Devlet'in ülkesinde yaşayan ve Devlet'in egemenliği altında olan, herhangi bir azınlığa mensup olsun olmasın tüm bireylere yönelik olarak geçerlidir. Ek olarak, 26. maddede yasa önünde eşitlik ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca korunma hakkından ve taraf Devletlere yüklenen yükümlülüklerden bahsedilmektedir. Sözkonusu hak, Sözleşme ile koruma altına alınmış olsun olmasın, taraf Devletlerin, 27. maddede belirtilen azınlıklar da dahil olmak üzere, ülkesinde yaşayan veya yetkisi altında bulunan tüm bireylere tanınması gereken bir haktır.³ Bazı taraf Devletler etnik, dilsel veya dini ayırım gözetmedikleri gerekçesiyle, doğru olmayan bir şekilde, sadece bu kıstaslara dayanarak ayrımcılık gözetmediklerini öne sürmektedir.

5.1. 27. maddede yer alan kavramlar korunması öngörülen kişilerin belirli bir gruba ait olan ve ortak bir kültür, din ve/veya dili paylaşan kimseler olduklarını göstermektedir. Bu kavramlar aynı zamanda korunması gereken kişilerin taraf Devlet vatandaşı olma zorunluluğu olmadığını belirlemektedir. Bu durum Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafından kaynaklanan yükümlülükler için de geçerlidir. Taraf

2 Bkz. *a.g.e.*, *Otuz Üçüncü Oturum*, Ek No. 40 (A/43/40), ek VII, bölüm G, Başvuru No. 197/1985 (*Kitok v. Sweden*), 27 Temmuz 1998 tarihli karar.

3 Bkz., *Kırk İkinci Oturum*, Ek No. 40 (A/42/40), ek VIII, bölüm D, Başvuru No. 182/1984 (*E.H. Zwaan- de Vries v. The Netherlands*), 9 Nisan 1987 tarihli karar; *a.g.e.*, bölüm C, Başvuru No. 180/1984 (*L.G. Danning v. The Netherlands*), 9 Nisan 1987 tarihli karar.

Devlet bu madde çerçevesinde Sözleşme ile korunan haklardan açıkça sadece vatandaşların yararlanabileceği haklar arasında sayılan, 25. maddedeki siyasi haklar gibi, haklar dışındaki haklardan kendi ülkesi ve yetkisi altındaki herkesin faydalanmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu nedenle, taraf Devlet 27. madde çerçevesindeki hakları sadece kendi vatandaşlarına tanımakla yetinemez.

5.2. 27. maddede taraf Devlet'in ülkesinde "mevcut" azınlıklara değinilmektedir. Söz konusu maddede belirtilen hakların kapsamı ve içeriği dikkate alınır, "mevcut" teriminin ne ölçüde bir süreklilik anlamı içerdiğinin tespiti gereksiz olacaktır. 27. maddede belirtilen haklar azınlıklara mensup olan kişileri, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakmamaya yöneliktir. Söz konusu kişiler, taraf Devlet'in vatandaşı olmak zorunda değildir veya o ülkede yerleşmiş olmak zorunda da değildirler. Bu nedenle, göçmen işçiler hatta bir taraf Devlette azınlık oluşturan ziyaretçiler dahi belirtilen haklara sahip olabilmelidir. Aynı zamanda, taraf Devlet'in ülkesinde bulunan herhangi bir birey gibi, örgütlenme özgürlüğü, toplanma ve ifade özgürlüğü haklarına da sahip olmaları gereklidir. Bir taraf Devlet'in toprakları üzerinde etnik, dini ve dilsel bir azınlığın bulunup bulunmadığı taraf Devlet'in kararına değil objektif kriterlere bağlıdır.

5. 3. Dilsel azınlığa mensup bireylerin, kendi aralarında veya kamusal alanlarda kendi dillerini kullanabilmeleri, Sözleşme ile koruma altına alınan diğer dille ilgili haklardan farklıdır. Özellikle, Sözleşme'nin 19. maddesi ile koruma altına alınan ifade özgürlüğü ayrı tutulmalıdır. İfade özgürlüğü, herhangi bir azınlığa mensup olmasın tüm bireyler için geçerlidir. 27. maddede düzenlenen hak, Sözleşme'nin 14 maddesi 3 (f) paragrafında bahsedilen mahkemede kullanılan dili anlamayanlar veya konuşamayanlar için bir tercümanın parasız yardımının sağlanmasından farklıdır. 14. maddenin 3 (f) paragrafında düzenlenen hak, sanığa dava sırasında ken-

di seçtiği bir dili kullanma veya o dilde konuşma yetkisini vermemektedir.⁴

6.1. 27. madde olumsuz bir şekilde dile getirmiş olsa dahi, bir “hakkın” varlığına ve bu hakkın tanınması gereğine değinmektedir. Sonuç olarak, taraf Devlet bu hakkın varlığını ve ihlallere karşı korunmasını güvence altına almalıdır. Alınabilecek olumlu tedbirler, yasama, adli veya idari otoritelerin kısacası taraf Devlet’in kendisinin gerçekleştirebileceği ihlallere ilişkin tedbirler olabileceği gibi, aynı zamanda taraf Devlet’in ülkesinde yaşayanların gerçekleştireceği ihlallere yönelik olmalıdır.

6.2. Sözleşme ile koruma altına alınan haklar bireysel nitelikteki haklar olsa dahi, azınlıktaki grupların kendi kültürlerini, dillerini veya dinlerini koruyabilmeleriyle de yakından ilgilidir. Buna göre, Devletlerin alacağı olumlu tedbirler bir azınlığın kimliğini koruması ve mensuplarının kendi kültür ve dillerini geliştirmesi, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte kendi dinlerinde ibadet edebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, sözkonusu olumlu tedbirlerin Sözleşme’nin 2. maddesinin 1. paragrafı ve 26. maddeleri bağlamında hem farklı azınlık gruplarına davranış hem de bu grupların toplumun tamamıyla ilişkileri açısından önemi büyüktür. Öte yandan, sözkonusu tedbirler 27. madde çerçevesinde güvence altına alınan hakların kullanılmasını engelleyecek veya zedeleyecek koşulların düzeltilmesine yönelik olduğu sürece, Sözleşme çerçevesinde mantıklı ve objektif bir kritere dayanılmış olur.

7. 27. madde ile koruma altına alınan kültürel hakların kullanılmasına ilişkin olarak Komite, kültürün kendini çok farklı biçimlerde, doğal kaynakların kullanılmasıyla ilgili ve özellikle yerli halklara ilişkin durumlar da dahil olmak üzere, ortaya koyduğuna değinmektedir. Sözkonusu hak, balıkçılık, av veya hukuken korunan rezervlerde

4 Bkz., *Kırk Beşinci Oturum, Ek No. 40, (A/45/40)*, II. cilt, ek X, bölüm A, Başvuru No. 220/1987 (*T.K. v. France*), 8 Kasım 1989 tarihli karar; *a.g.e.*, bölüm B, Başvuru No. 222/1987 (*M.K. v. France*), 8 Kasım 1989 tarihli karar.

yaşamak gibi farklı geleneksel aktiviteleri de içerebilir.⁵ Hakların hayata geçirilmesi, olumlu hukuki koruma tedbirleri ve azınlık mensuplarının da kendilerini etkileyen kararlara katılımını mümkün kılacak tedbirlerin alınmasını gerektirebilir.

8. Komite 27. madde çerçevesinde korunan hiçbir hakkın Sözleşme'nin diğer hükümleriyle çatışacak şekilde uygulanmayacağına dikkat çekmektedir.

9. Komite, 27. madde ile korunan hakların taraf Devletlere belirli yükümlülükler yükleyeceği sonucuna varmaktadır. Hakların korunması, azınlıkların sosyal yapısını güçlendirme, kültürel, dini ve sosyal kimliklerinin gelişimini sağlamaya ve böylece toplumun yapısını zenginleştirmeye yöneliktir. Buna göre, Komite sözkonusu hakların korunmasına ancak Sözleşme'de yer alan diğer haklarla karıştırılmasına dikkat çekmektedir. Bu nedenle, taraf Devletler hakların korunması yükümlülüğünü tam anlamıyla yerine getirmeli ve raporlarında bu amaca yönelik olarak aldıkları tedbirleri belirtmelidir.

52. OTURUM (1994) / GENEL YORUM NO. 24

SÖZLEŞME'YE VE İHTİYARİ PROTOKOLLERE ONAY VEYA

KATILMA AŞAMASINDA KONULAN ÇEKİNCELERLE VEYA SÖZLEŞME'NİN

41. MADDESİ ÇERÇEVESİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN

BEYANLARLA İLGİLİ KONULAR

1.1 Kasım 1994 tarihi itibarıyla, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye taraf olan 127 Devletten 46'sı, kendi aralarında Sözleşme'deki yükümlülüklerin kabulüne ilişkin toplam 150 adet çekince koymuştur. Bu çekincelerden bir kısmı, Sözleşme'deki belirli hakları sağlama ve güvence altına alma yükümlülüğünü kabul etmeme şeklindedir. Diğer bazı çekincelerse, daha genel nitelikte, belirli iç

5 Bkz. yukarıdaki 1. ve 2. notlar, Başvuru No. 167/1984 (Bernard *Ominayak, Chief of the Lubicon Lake Band v. Canada*), 26 Mart 1990 tarihli karar. Başvuru No. 197/1985 (*Kitok v. Sweden*), 27 Temmuz 1988 tarihli karar.

hukuk hükümlerinin üstünlüğünü sağlamaya yöneliktir. Bir kısım çekince ise Komite'nin yetkileriyle ilgilidir. Çekincelerin sayısı, içeriği ve kapsamı Sözleşme'nin etkili bir şekilde uygulanmasını engelleyebilir ve taraf Devletlerin yükümlülüklerine saygının zayıflamasına neden olabilir. Taraf Devletlerin kendi yükümlülüklerini ve diğer Devletlerin yükümlülüklerini bilmeleri önemlidir ve Komite'nin 40. madde çerçevesindeki görevlerini yerine getirirken bir taraf Devlet'in Sözleşme veya İhtiyari Protokoller çerçevesindeki yükümlülüklerle bağlı olup olmadığını veya ne ölçüde bağlı olduğunu bilmesi önemlidir. Bu nedenle, tek taraflı bir beyanın çekince mi yoksa yorum beyanı mı olduğunun ve söz konusu beyanın kabul edilebilirliği ve etkilerinin tespiti gereklidir.

2. Komite bu nedenlerden dolayı gündeme gelen uluslararası hukuk ve insan hakları politikalarına genel yorumunda değinme gereğini duymuştur. Genel yorum, çekincelerin ileri sürülmesine yönelik uluslararası hukuk ilkelerini, çekincelerin kabulüne ilişkin prensipleri ve çekincelerin yorumlanmasını açıklamaktadır. Genel yorum ayrıca taraf Devlet'in diğer taraf Devletlerin çekinceleri karşısındaki rollerine de değinmektedir. Ayrıca, Komite'nin kendisinin çekincelere ilişkin rolünden de bahsedilmektedir. Genel yorum aynı zamanda çekincelerin gözden geçirilmesi hususunda taraf Devletlere tavsiyeler içermektedir ve ayrıca, Sözleşme'ye henüz taraf olmayan Devletler açısından ise, Sözleşme'yi onaylama veya Sözleşme'ye katılma aşamasında öne sürülebilecek çekincelere yönelik hukuki ve insan haklarına ilişkin politikaları göz önüne getirmektedir.

3. Bir Devlet'in ortaya koyduğu çekincelerle, bir hükmün o Devlet açısından nasıl anlaşıldığını dile getiren yorum beyanları arasındaki farkı tespit edebilmek her zaman kolay değildir. Bu konuda önem verilmesi gereken Devlet'in amacıdır. Eğer Devlet'in bir beyanı, ismi her ne olursa olsun, bir sözleşmenin hukuki etkisini söz konusu Devlet açısından değiştirecek veya hukuki etkiyi ortadan kaldıracak nitelikte ise bir çekince ileri sürülmüş demektir.⁶ Eğer çekince şeklinde

6 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, (*Vienna Convention on the Law of Treaties*) 1969, 2. madde, 1 (d) paragrafı.

adlandırılan bir beyan sadece Devlet'in bir hükmü yorumlaması şeklinde ise gerçekte bir çekince değildir.

4. Çekince ileri sürebilme imkânı, özellikle Sözleşme'deki hakları güvence altına almak konusunda zorluklarla karşılaşan Devletlere Sözleşme'deki genel yükümlülükleri kabul etme konusunda cesaret vermektedir. Çekinceler gerçekten de taraf Devletlerin iç hukuklarının belirli yönlerini Sözleşme'deki temel haklara uygun hale getirmeleri açısından önemli bir işleve sahiptir. Ancak, prensipte taraf Devletlerin yükümlülükleri tamamıyla kabul etmeleri istenmektedir; çünkü insan hakları normları her bireyin insan olmaktan ötürü sahip olduğu hakların hukuki açıdan dile getirilmesidir.

5. Sözleşme çekince koymayı yasaklamazken ileri sürülebilecek belirli bir çekince türünden de bahsetmemektedir. Birinci İhtiyari Protokol açısından da aynı durum geçerlidir. İkinci İhtiyari Protokol'un, 2. maddesinin 1. paragrafı "savaş zamanında işlenmiş çok ciddi askeri suçlara ilişkin ölüm cezasının sözkonusu olduğu haller dışında hiçbir çekincenin kabul edilmeyeceğini belirtmektedir." 2. ve 3. paragraflar çekince ileri sürme usulüne ilişkin belirli yükümlülüklerle değinmektedir.

6. Çekincelerin yasaklanmamış olması tüm çekincelerin kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Sözleşme'ye ve Birinci İhtiyari Protokol'e konulabilecek çekinceler konusu uluslararası hukukta düzenlenmiştir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (*Vienna Convention on the Law of Treaties*) 19. maddesi konuya ilişkin yönlendirici bir hüküm niteliğindedir:⁷ Çekince ileri sürmenin sözleşme ile yasaklanmadığı hallerde veya belirli konulara ilişkin çekincelerin mümkün olduğu hallerde, bir Devlet sözleşmenin konu ve amacı ile bağdaştığı sürece çekince ileri sürebilir. Diğer bir kısım insan hakları sözleşmelerinin aksine, Sözleşme konu ve amaç testine belirli bir atıfta bulunmamaktadır. Belirtilen test çekincelerin yorumu ve kabulüne yöneliktir.

7 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 1969 yılında imzalanmış ve 1980 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, Uluslararası Adalet Divanı önünde görülen 1951 tarihli *The Reservations to the Genocide Convention* davasında da belirtildiği üzere, konuyla ilgili genel uluslararası hukuku yansıtmaktadır.

7. Birçok medeni ve siyasi hakkın düzenlendiği Sözleşme’de, her bir madde ve maddeler arasındaki ilişki Sözleşme’nin amaçlarını koruyucu nitelik taşımaktadır. Sözleşme’nin konu ve amacı, medeni ve siyasi hakları tanımlayarak, Sözleşme’ye taraf olan Devletlerde insan haklarının sağlanması için hukuken bağlayıcı standartlar oluşturmak ve yükümlülükler açısından etkili denetim mekanizmaları sağlamaktır.

8. Emredici kuralları ihlal eden çekinceler Sözleşme’nin konu ve amacıyla uyum göstermeyecektir. Sadece taraf Devletler açısından yükümlülüklerin teatisini içeren Sözleşmeler genel uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasının saklı tutulmasını içerse de, Devletlerin yetki alanı içerisindeki bireylerin yararını gözeten insan hakları sözleşmelerinde durum daha farklıdır. Buna göre, Sözleşme’deki örf ve adet hukuku hükümleri (emredici hükümler başta olmak üzere) çekince konusu olamayacaktır. Benzer şekilde, bir Devlet kölecilik, işkence, insanlık dışı ve zalimane muamelelerde bulunma, keyfi olarak tutuklama, insan öldürme, düşünce özgürlüğünü, din ve vicdan özgürlüğünü engelleme, suçlu kanıtlanıncaya kadar bir bireyi suçsuz olarak kabul etmekten kaçınma, hamile kadın ve çocuklara zarar verme, ulusal, ırksal veya dinsel nefreti teşvik etme, evlenme yaşı gelenleri bu haktan mahrum etme, azınlıkların kendi kültürlerini geliştirme, kendi dinlerine göre ibadet etme veya kendi dillerini kullanma hakkını engelleme şeklinde çekinceler ileri süremez. 14. maddenin belirli bölümlerine yönelik çekinceler kabul edilebilir olsa da, adil yargılanma hakkına yönelik genel bir çekince kabul edilebilir nitelikte olmayacaktır.

9. Sözleşme’ye ilişkin olarak konu ve amaç testini sıkça uygulayan Komite’ye göre, Sözleşme’nin 1. maddesine yönelik olarak, halkların kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırmaları ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce sağlamalarını gerekli kılan kendi kaderini tayin hakkına konacak bir çekince Sözleşme’nin konu ve amacıyla bağdaşmayacaktır. Aynı şekilde, ayrımcılık yasasına yönelik bir çekince de kabul edilmeyecektir (2. maddenin 1. paragrafı). Aynı zamanda herhangi bir Devlet, Sözleşme’deki hakların hayata geçiril-

mesi için gerekli tedbirlerin alınmasını düzenleyen hükme (2. madde-nin 2. paragrafı) çekince koyamaz.

10. Komite, çekince kategorilerinin “konu ve amaç” testine zarar verip vermeyeceğini tespit için incelemelerini genişletmiştir. Özellikle, Sözleşme’nin “*derogasyon*” kabul etmediği hükümlerle ilgili çekince ileri sürülüp sürülemediği konu ve amaç açısından tartışmalıdır. Sözleşme’deki hakların önemine ilişkin herhangi bir hiyerarşi olmamasına karşın, olağanüstü durumlarda dahi birtakım hakların uygulanması askıya alınamayacaktır. Bu durum, derogasyon kabul edilmeyen haklar açısından özellikle önemlidir. Sözleşme çerçevesinde, 9. madde ve 27. maddedeki haklar gibi, özel önem teşkil eden tüm hakların askıya alınamayacağının kabul edildiğini öne sürmek mümkün değildir. Bazı hakların herhangi bir şekilde askıya alınmasının kabul edilmemesinin nedeni, olağanüstü hallerde dahi askıya alınmalarının gereksiz ve anlamsız olmasıdır (örneğin akitten doğan yükümlülüğünü yerine getirmede gerekçesiyle hapsedilme, 11. madde). Diğer bir neden ise, bazı hallerde askıya almanın mümkün olmamasıdır (örneğin, vicdan özgürlüğünün askıya alınamaması). Aynı zamanda, bazı hükümlerin aksine düzenleme getirilemez veya bu hükümler askıya alınamaz; çünkü o hükümler olmadan hukukun üstünlüğü sağlanamaz. 4. maddeye çekince konabilmesi olağanüstü durumlarda taraf Devlet’in çıkarlarıyla bireylerin çıkarlarının çatıştığı hallerde, farklı çıkarlar arasında kurulması gereken dengeyi sarsacaktır. Yükümlülüklerin askıya alınmasına imkân tanımayan bazı haklar emredici nitelikleri nedeniyle çekinceye konu olamazlar (işkencenin önlenmesi ve yaşama hakkından keyfi olarak yoksun bırakılma gibi).⁸ Askıya alınamayan hükümlere konulan çekincelerle, Sözleşme’nin konu ve amacını ortadan kaldıran çekinceler arasında doğrudan bir bağ olmasa dahi, sözkonusu çekincenin gerekliliğini ispat yükü taraf Devlet’in üzerinde olacaktır.

11. Sözleşme, belirli hakların yanı sıra, önemli koruyucu güven-

8 Sözleşme’nin 6. ve 7. maddelerine çekinceler konmuştur ancak sözkonusu çekinceler işkence hakkı tanınmasını ya da yaşama hakkının keyfi olarak ortadan kaldırılmasını saklı tutmaya yönelik çekinceler değildir.

celere de yer vermektedir. Söz konusu güvenceler, Sözleşme'deki hakların korunması çerçevesini çizer ve Sözleşme'nin konu ve amacı açısından gereklidir. Bazı güvenceler ulusal düzeyde tedbirken, bazıları uluslararası düzeydedir. Belirtilen güvenceleri ortadan kaldıracak çekince-ler kabul edilemez niteliktedir. Bu nedenle bir Devlet, 2. maddenin 3. paragrafına, insan hakları ihlallerine yönelik hak arama yolları sağlanmayacağı şeklinde bir çekince koyamaz. Sözleşme'nin ayrılmaz parçası halindeki güvenceler, Sözleşme'nin etkililiğine işaret eder. Sözleşme aynı zamanda, belirtilen amaçlarının yerine getirilmesi için, Komite'ye denetim rolü de vermektedir. Sözleşme'nin temel noktalarını gözardı eden çekinceler konu ve amaçla bağdaşmaz. Taraf Devlet, Komite'ye rapor sunma yükümlülüğünü ve Komite'nin raporu incelemesini bertaraf edecek herhangi bir çekince ileri süremez. Sözleşme'ye göre Komite'nin rolü, gerek 40. madde gerekse İhtiyari Protokoller çerçevesinde, Sözleşme hükümlerini yorumlamak ve içtihat gelişmesini sağlamaktır. Benzer şekilde, Komite'nin Sözleşme'nin bir hükmünün yorumuna ilişkin olarak yetkisini kabul etmeyen bir çekince Sözleşme'nin konu ve amacına aykırıdır.

12. Sözleşme'nin amacı Sözleşme'de yer alan hakların taraf Devlet'in otoritesi altındaki herkes açısından güvence altına alınmasının sağlanmasıdır. Bu nedenle iç hukuk kurallarının Sözleşme'deki gereklilikleri yansıtır şekilde değiştirilmesi gerekebilir. İç hukuk mekanizmaları Sözleşme'deki hakların uygulanmasını sağlamalıdır. Çekinceler genellikle Devletlerin belli bir iç hukuk kuralını değiştirmekteki isteksizliğinin sonucudur. Bazen bu yöndeki bir eğilim Devlet'in genel politikası haline gelebilir. Özellikle geniş şekilde kaleme alınmış çekinceler, Sözleşme hükümlerine uymanın sağlanması için iç hukukta değişikliğin gerekli olduğu hallerde Sözleşme haklarını etkisiz hale getirebilir. Bu nedenle, uluslararası hak ve yükümlülükler tam anlamıyla kabul edilmemiş olacaktır. Sözleşme'deki hakların ulusal mahkemeler önünde talep konusu olamadığı hallerde ve bireysel başvuruların birinci İhtiyari Protokol çerçevesinde Komite'nin önüne getirilemediği hallerde, Sözleşme ile alınan tüm gerekli tedbirler ortadan kaldırılmış olacaktır.

13. Diğer önemli bir konu, Birinci İhtiyari Protokol çerçevesinde çekince koymanın mümkün olup olmadığı ve eğer mümkünse böyle bir çekincenin Sözleşme'nin ve Birinci İhtiyari Protokolü'nün konu ve amacına aykırı olup olmadığı sorunudur. İhtiyari Protokol'ün kendisinin, Sözleşme'den ayrı ancak Sözleşme ile yakından ilgili ve ayrı bir Sözleşme olduğu aşîkârdır. Protokol'ün amacı Komite'nin taraf Devletler tarafından haklarının ihlal edildiğini ileri süren bireylerin başvurularını kabul etmesini sağlamaktır. İhtiyari Protokol'ün amacı, haklara ilişkin taleplerin Komite önüne getirilmesini sağlamaktır. Buna göre, bir taraf Devlet'in bir hakkın korunmasına ilişkin olarak İhtiyari Protokol çerçevesinde koyduğu çekince, taraf Devlet'in Sözleşme çerçevesinde o hakka ilişkin olarak yüklendiği yükümlülüğün içeriğini değiştirmeyecektir. İhtiyari Protokol'e çekince koyma yolu denenerek, Sözleşme'nin kendisine çekince koymak mümkün değildir. Böyle bir çekince, sadece taraf Devlet'in Sözleşme'deki yükümlülöklere uyup uymadığının denetiminin Komite tarafından yapılamaması sonucunu doğuracaktır. İhtiyari Protokol'ün konu ve amacı taraf Devletlerin yükümlölüklerinin gereklerini yerine getirip getirmediklerinin Komite önünde denetimi olduğuna göre, böyle bir denetimi engelleyen bir çekince Protokol'ün konu ve amacına aykırıdır. Sözleşme'nin bir hükümüne ilk kez İhtiyari Protokol çerçevesinde konulan çekince, çekince ileri süren taraf Devlet'in Komite'nin Sözleşme'nin belli bir hükümüne ilişkin denetim gerçekleştirmesini arzu etmediğini göstermektedir.

14. Komite'ye göre, İhtiyari Protokol'deki usullere ilişkin çekinceler Protokol'ün konu ve amacıyla bağdaşmayacaktır. Komite'nin kendi usul kurallarını kendisinin belirlemesi gereklidir. Çekinceler genellikle, İhtiyari Protokol'ün bir taraf Devlet için yürürlöğe girmesinden sonraki olaylara ilişkin olarak Komite'nin yetkilerini kısıtlama hedefini taşımaktadır. Komite'nin görüşüne göre bu çekince değil ancak Komite'nin zaman bakımından yetkisine (*ratione temporis*) ilişkin bir beyandır. Aynı zamanda Komite, tüm bu beyan ve gözlemlere rağmen, İhtiyari Protokol yürürlöğe girmeden önce mevcut olan ancak Protokol yürürlöğe girdikten sonra etkileri devam eden ihlallere ilişkin yetkileri

konusunda ısrarcıdır. 5. maddenin 2. paragrafı çerçevesinde, aynı durumun benzer bir prosedüre tâbi olarak önceden incelendiği hallerde başvurunun kabul edilmemesini amaçlayan çekinceler etkili çekincelerdir. Temel yükümlülüğün insan hakları denetiminin, bağımsız bir merci tarafından gerçekleştirilmesi olduğu kabul edildiği takdirde, böyle bir çekince İhtiyari Protokol'ün konu ve amacını ortadan kaldırmayacaktır.

15. İkinci İhtiyari Protokol'ün amacı, yaşama hakkı ile doğrudan ilgili olduğu için, ölüm cezasının uygulanmasının engellenmesi ve kaldırılmasının sağlanması ile Sözleşme ile kabul edilen temel yükümlülüklerin içeriğini genişletmektir.⁹ İkinci Protokol'ün çekince konusunu düzenleyen bağımsız bir hükmü mevcuttur. 2. maddenin, 1. paragrafına göre, savaş zamanında işlenen ciddi nitelikteki askeri suçlara ilişkin ölüm cezasına yönelik olarak, sadece tek bir kategori çekince kabul edilmektedir. 2. maddenin, 1. paragrafına göre, çekince ileri sürmek isteyen Devlet Sözleşme'nin onaylanması veya Sözleşme'ye katılma aşamasında, Genel Sekreterliğe, kendi iç hukukunda savaş zamanında uygulanan hükümlere ilişkin beyanda bulunmalıdır. Beyanda bulunulması, kesinlik ve şeffaflık açısından önemlidir. Komite'ye göre gerekli bilgileri içeren beyanlar yapılmadan koyulan çekincelerin hukuki etkisi yoktur. 2. maddenin 3. paragrafına göre, böyle bir çekince ileri süren taraf Devlet, Genel Sekreterliği ülkesinde başlayacak veya sona erecek savaş durumundan haberdar etmelidir. Komite'ye göre, hiçbir Devlet 2. maddenin 3. paragrafındaki usule ilişkin gereklilikleri yerine getirmeden çekince ileri sürme imkânından faydalanamaz.

16. Komite, belirli bir çekincenin Sözleşme'nin konu ve amacına uygunluğunu denetleyecek hukuki otoriteye sahip olan organın hangi organ olduğunu belirtmekte yarar görmektedir. Uluslararası antlaşmalara yönelik olarak, genellikle, Uluslararası Adalet Divanı'nın da, *Reservations to the Genocide Convention Case* (1952) davasında belirttiği üzere, konu ve amaca uygun olmadığı gerekçesiyle bir

9 Komite'nin sözkonusu genişletilmiş sorumluluk açısından yetkileri 5. maddede belirtilmiştir. Komite'ye doğrudan bu şekilde bir yetki tanınmasına ilişkin çekinceler de Sözleşme'yi onaylama veya Sözleşme'ye katılma aşamasında beyan edilebilir.

çekinceye itiraz eden bir Devlet, bu itirazla Sözleşme'nin kendisiyle çekince koyan Devlet arasında uygulanmamasını sağlayabilir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 20. maddesinin 4. paragrafı, çekincelerin kabulü ve çekincelere itiraza ilişkin bugün en çok kabul gören düzenlemeyi içermektedir. Böylece, bir Devlet'in diğer bir Devlet'in çekincesine itiraz olanağı tanınmıştır. 21. madde, çekinceye itirazların hukuki etkisini düzenlemektedir. Çekince, çekince konulan hükmün çekince koyan Devlet ile diğer Devletler arasında uygulanmasını engeller ve çekinceye itiraz hallerinde hüküm, itiraz eden Devlet ile çekince koyan Devlet arasında, itiraz edilmediği ölçüde uygulanacaktır.

17. Belirtildiği üzere, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi çekince tanımı vermekte ve aynı zamanda çekince ile ilgili açık hükümlerin olmadığı hallerde konu ve amaç testinden de bahsetmektedir. Ancak, Komite'ye göre, insan hakları sözleşmelerinin sözkonusu olduğu hallerde, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin çekincelerle ilgili düzenlemeleri yeterli değildir. Sözkonusu sözleşmeler, özellikle bu Sözleşme başta olmak üzere, karşılıklı yükümlülüklerin değiş tokuş edildiği sözleşmeler değildir. Sözleşmeler bireylerin haklarına ilişkindir. Karşılıklılık ilkesi, Komite'nin 41. madde çerçevesindeki yetkisinin tanınması ile ilgili beyanlara karşı öne sürülebilecek çekinceler dışında, bu sözleşmeler açısından geçerli değildir. Çekincelere ilişkin klasik kuralların Sözleşme açısından yetersiz olması nedeniyle, Devletler genellikle çekince ileri sürme veya çekincelere itiraz etmekte herhangi bir hukuki yarar görmemektedir. Devletlerin herhangi bir itirazda bulunmaması, çekincelerin Sözleşme'nin konu ve amacıyla uyum içerisinde olduğunu veya olmadığını göstermemektedir. Bazı Devletler çekincelere itiraz ederken, bazıları etmemektedir. Bir itirazın olduğu hallerde, genelde belirli bir hukuki sonuçtan bahsedilmemektedir ve genellikle itiraz eden Devlet Sözleşme'nin kendisiyle çekince ileri süren Devlet arasında yürürlükte olmadığını iddia etmemektedir. Kısaca, konuya ilişkin olarak izlenen yolların farklılık göstermesi sebebiyle, itiraz etmeyen bir Devlet'in belli bir çekincenin kabul edilebilir olduğunu düşündüğü sonuca varılmamalıdır. Komite'nin görüşüne göre, Sözleşme'nin insan hak-

ları sözleşmesi olması nedeniyle, çekincelere itirazın Devletlerarası ilişkiler açısından etkileri tartışmalıdır. Ancak taraf Devlet'in çekinceye itirazı, Komite'ye çekincenin yorumlanması ve Sözleşme'nin konu ve amacına uygunluğunun tespiti açısından yol gösterici olacaktır.

18. Bir çekincenin konu ve amaçla uyumunu Komite denetleyecektir. Bunun nedeni, insan hakları sözleşmelerinin niteliği gereği böyle bir değerlendirmenin taraf Devletler tarafından yapılmasının uygun olmaması ve bu değerlendirmenin Komite'nin işlevlerinden biri olmasıdır. Komite, 40. madde çerçevesindeki görevlerini yerine getirmek veya birinci İhtiyari Protokol çerçevesindeki bir başvuruyu değerlendirmek için bir çekincenin Sözleşme'nin konu ve amacına ve genel uluslararası hukuka uygun olup olmadığını denetlemek durumundadır. İnsan hakları sözleşmelerinin özel karakteri nedeniyle, bir çekincenin Sözleşme'nin konu ve amacına uygun olup olmadığının denetlenmesi, hukuki prensiplere atıfta bulunularak objektif kriterlere dayanmalıdır. Komite bu görevi yerine getirebilecek yetki ve konumdadır. Kabul edilmeyen bir çekincenin doğal sonucu, çekince ileri süren Devlet açısından Sözleşme'nin yürürlüğe girmemesi değildir. Genellikle, Sözleşme çekince koyan Devlet açısından çekinceye dayanarak faydalanılmadan yürürlükte olacaktır.

19. Çekinceler kesin ve net olmalıdır. Böylece hangi yükümlülüklerle uyulduğu hangilerine uyulmadığı taraf Devletler açısından netlik kazanır. Bu nedenle çekinceler, genel değildir; Sözleşme'nin belirli bir hükmüne yöneliktir. Bir çekincenin Sözleşme'nin konu ve amacına uygun olup olmadığının dikkate alınmasında, Devletler çekincelerin Sözleşme'nin bütünlüğü üzerindeki etkisine de önem vermelidir. Çok fazla miktarda çekince ileri sürülmesi istenilen insan hakları standartlarına ulaşılamamasına neden olacaktır. Çekinceler, sistematik şekilde, yükümlülüklerin azalmasına neden olmamalı, insan hakları ile ilgili iç hukuktaki standartlarla sınırlı kalma sonucu doğmamalıdır. Yorum beyanları, beyanlar veya çekinceler Sözleşme hükümlerinin anlamını değiştirmeye, bazı hükümleri iç hukuktaki hükümlerle eş nitelikte görmeye veya iç hukuk hükümleriyle uyum sağladıkları sürece kabul et-

meye yönelik olmamalıdır. Devletler, çekinceler veya beyanlar yoluyla, Sözleşme'deki bir hükmün anlamının başka bir uluslararası sözleşme organının o hükme verdiği anlamla eş olduğunu ileri sürmemelidir.

20. Devletler, her bir çekincenin Sözleşme'nin konu ve amacı- la uygun olmasını sağlayacak prosedürlere yer vermelidir. Çekince ile- ri süren Devlet'in net bir şekilde Sözleşme'deki çekince konulan yü- kümlülükle uyum içinde olmayan iç hukuk hükmünü ve kendi kanun- larının ve uygulamalarının Sözleşme hükümleriyle ne zaman uyum içinde olacağını veya neden uyum içinde olmadığını belirlemesi gerek- lidir. Devletler ayrıca çekince koyma gerekliliğini periyodik olarak gözden geçirmeli ve Komite'nin konuya ilişkin yorum ve önerilerini dikkate almalıdır. Çekinceler mümkün olan en kısa sürede geri alınma- lıdır. Komite'ye sunulan raporlarda, çekincelerin gözden geçirilmesi veya geri alınmasına ilişkin bilgi verilmelidir.

57. OTURUM (1996)^{10,11} / GENEL YORUM NO. 25

MADDE 25: KAMU YÖNETİMİNE KATILMA, OY KULLANMA VE SEÇİLME HAKKI

1. Sözleşme'nin 25. maddesi, her yurttaşın kamu yönetimine katılma, oy kullanma ve seçilme ve kamu hizmetlerine girme hakkını tanımakta ve korumaktadır. Sözleşme, anayasalara veya hükümet şe- killerine bağlı kalmaksızın taraf Devletlerin yurttaşların bu haklardan faydalanabilmesi için gerekli yasama tedbirlerini ve idari tedbirleri al- malarını öngörmektedir. 25. madde bireylerin iradesi ve Sözleşme'de- ki ilkelere dayanan demokratik bir hükümetin temelini teşkil eder.

2. 25. madde ile düzenlenen haklar, kendi kaderini tayin hak- kıyla ilgili ancak bu haktan farklıdır. 1. maddeden de anlaşılacağı üze- re, bütün halklar kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırır ve ken-

10 12 Temmuz 1996 tarihinde Komite'nin 1510. toplantısında (elli yedinci oturum) kabul edil- miştir.

11 Parantez içindeki sayı genel yorumun kabul edildiği oturumu belirtmektedir.

di anayasalarını ve yöneticilerini seçmede özgürdür. 25. madde ise, kişilerin kamu yönetimine katılma haklarını düzenlemektedir. Maddede belirtilen bu bireysel haklar, birinci İhtiyari Protokol çerçevesinde bireysel başvurulara neden olabilir.

3. Sözleşme ile tanınan (ülkede yaşayan ve Devlet'in yetkisi altında bulunan herkese sağlanan) diğer hak ve özgürlüklerin aksine, 25. madde "her yurttaşın" haklarını korumaktadır. Taraf Devlet raporları, 25. madde ile korunan haklar kapsamında, yurttaşlığı tanımlayan hukuk kurallarını belirtmelidir. Bu hakların kullanılmasında bireyler arasında, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler açısından ayrımcılık yapılmamalıdır. Yurttaşlığı doğumla veya telsik yoluyla kazananlar arasında yapılan ayrımcılık 25. madde ile uyum açısından sorunlar yaratabilir. Taraf Devlet raporları, sürekli yerleşim hakkı sahipleri gibi grupların bu haklardan, yerel seçimlerde oy kullanma hakkı ve kamu hizmeti alanlarında çalışabilme gibi, sınırlı şekilde yararlanıp yararlanmadıklarını belirtmelidir.

4. 25. madde ile korunan haklarla ilgili olarak öne sürülen her şart, objektif ve makul kriterlere dayanmalıdır. Örneğin, seçilmek veya belirli bir göreve atanmak için, seçme hakkı kullanılırken öngörülen yaştan daha büyük bir yaş sınırı belirlenebilir. Yurttaşların bu haklardan faydalanabilmesi yasal olarak belirlenmiş, objektif ve makul olan sebepler dışındaki sebeplerden ötürü askıya alınamaz veya kısıtlanamaz. Örneğin, zihinsel yetersizlik, oy kullanma veya kamu hizmetine girme hakkını kısıtlama nedenlerinden biri olarak görülebilir.

5. 25. maddenin (a) paragrafında yer alan kamu yönetimine katılma, yasama, yürütme yetkileri başta olmak üzere bütün siyasi yetkilerin kullanılmasıyla ilgili olan geniş bir kavramdır. Kamu yönetimi, tüm kamu kurumlarını, uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel anlamdaki tüm politikaların oluşturulmasını ve uygulanmasını içermektedir. Yetkilerin dağılımı ve her bir bireyin 25. madde çerçevesinde kamu yönetimine katılma hakkı anayasa veya diğer yasal güvencelerle koruma altına alınmalıdır.

6. Yurttaşlar yasama veya yürütme organlarının üyesi olarak, doğrudan kamu yönetimine katılabilir. Söz konusu kamu yönetimine doğrudan katılma hakkı (b) paragrafı ile desteklenmektedir. Yurttaşlar, anayasalarını seçerek veya değiştirerek veya referandum ya da, (b) paragrafına uygun olan, diğer seçim yöntemleriyle kamuyu ilgilendiren konularda karar alma mekanizmalarına da katılarak doğrudan katılma hakkını kullanabilir. Yurttaşlar aynı zamanda, yerel konularda veya belirli bir toplumun faaliyetleri ile ilgili olarak karar verme yetkisine sahip olan halk meclislerinde veya hükümetle işbirliği içerisinde çalışan ve yurttaşları temsil eden kuruluşlarda görev alarak doğrudan yönetime katılma hakkını kullanabilirler. Yurttaşların doğrudan katılımının gerçekleştiği hallerde, yurttaşlar arasında 2. maddenin 1. paragrafında belirtilen konular açısından herhangi bir ayırım gözetilmeli ve makul olmayan sınırlandırmalar uygulanmamalıdır.

7. Yurttaşların kamu yönetimine özgür iradeleri ile seçtikleri temsilciler aracılığıyla katılmalarının söz konusu olduğu hallerde, bu temsilcilerin gerçekte hükümet yetkilerini kullandığı ve bu yetkileri kullanırken hesap verebilir olmaları gereği 25. maddenin içeriğinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, temsilcilerin sadece kendilerine anayasaya uygun olarak verilen yetkileri kullanacakları da bu hükümden anlaşılmaktadır. Özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla katılma, (b) paragrafına uygun şekilde gerçekleştirilen yasalara uygun şekilde yürütülen seçimlerle gerçekleşmiş olacaktır.

8. Yurttaşların kamu yönetimine katılmalarının diğer bir yönü ise, kamuya açık tartışmalar, temsilcilerle görüşmeler ve yurttaşların örgütlenme kapasitesiyle ilgilidir. Kamu yönetimine katılım, ifade özgürlüğü, barışçı toplantı hakkı ve dernek kurma hakkının güvence altına alınmasıyla güçlendirilmelidir.

9. 25. maddenin (b) paragrafı, yurttaşların seçimlerde oy kullanarak veya seçilerek kamu yönetimine katılmasıyla ilgili hükümleri içerir. 25. maddenin (b) paragrafına uygun olarak gerçekleştirilen periyodik seçimler, temsilcilerin kendilerine verilen yasama ve yürütme yetkilerini kullanırken hesap verebilir olmaları açısından gereklidir. Se-

çimler, çok uzun olmayan zaman aralıkları içerisinde gerçekleştirilmeli ve hükümet otoritesi seçmenlerin özgür iradesi doğrultusunda şekillenebilmelidir. 25. maddenin (b) paragrafındaki hak ve özgürlükler ya-sa ile güvence altına alınmalıdır.

10. Seçimlerde ve referandumlarda oy kullanma hakkı yasalarla tanınmalıdır ve bu hak sadece oy kullanmak için belirli bir yaş sınırının öngörülmesi gibi makul nedenlerle sınırlandırılmalıdır. Oy kullanma hakkını, fiziksel engellilik gibi nedenlerle kısıtlamak veya okuma yazma, eğitim ve mülkiyet gibi konularla ilgili şartlar öne sürmek makul nedenler arasında değildir. Bir siyasi partiye mensup olma, oy kullanma hakkına sahip olabilme kriterlerinden biri olarak kabul edilemez.

11. Devletler, herkesin oy kullanma hakkına sahip olabilmesi ve bu hakkı kullanabilmesini sağlamak amacıyla etkili tedbirler almalıdır. Seçmen kayıt listesinin hazırlanmasının gerekli olduğu hallerde, kayıtlar yapılmalı ve kaydı sınırlayacak engeller ortaya konmamalıdır. Kayıt için ikametgâh şartlarının getirildiği hallerde, bu şartlar makul olmalı ve evsizleri oy kullanma hakkından mahrum edecek düzenlemeler getirilmemelidir. Kayıt veya oy kullanmanın engellenmesi, seçmenlerin baskı altında tutulması ve tehdit edilmesi ceza kanunlarıyla yasaklanmalı ve bu kanunlar işlerlik kazanmalıdır. Seçmenlerin eğitimi ve kayıt kampanyaları 25. maddedeki hakların bilinçli bir toplum tarafından kullanılmasının güvence altına alınması açısından gereklidir.

12. İfade özgürlüğü, barışçı toplantı hakkı ve dernek kurma hakları oy kullanma hakkının tam anlamıyla korunması ve etkili şekilde kullanılmasının vazgeçilmez şartlarındandır. Okuma yazma bilme-me, dil sorunları, yoksulluk veya seyahat özgürlüğünün engellenmesi gibi oy kullanma hakkına sahip kişilerin bu haklarını etkili şekilde kullanmalarını engelleyecek zorluklara karşı olumlu tedbirler alınmalıdır. Oy kullanma hakkıyla ilgili bilgi ve materyaller azınlık dillerinde de mevcut olmalıdır. Fotoğraf ve semboller gibi metotlarla okuma yazma bilmeyen seçmenlerin oylarını nasıl kullanacaklarına ilişkin yeterli bilgi edinmeleri sağlanmalıdır. Taraf Devletler raporlarında, bu paragrafta belirtilen zorlukların nasıl aşıldığına dair bilgi vermelidir.

13. Taraf Devlet raporları, oy kullanma hakkını düzenleyen kurallara ve raporun kapsadığı dönemde bu kuralların uygulanmasına yönelik bilgi vermelidir. Devlet raporları, yurttaşların oy verme hakkını kullanmalarını engelleyen olumsuzluklardan ve bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için alınan olumlu tedbirlerden de bahsetmelidir.

14. Taraf Devletler raporlarında yurttaşlarının oy kullanma hakkını ortadan kaldıracak hukuki düzenlemeleri belirlemeli ve açıklamalıdır. Oy kullanma hakkından mahrumiyet nedenleri objektif ve makul olmalıdır. Eğer bir suç nedeniyle mahkum edilme, oy kullanma hakkının askıya alınmasının gerekçesini oluşturursa, askıya alma süresi suçun niteliği ve verilen cezanın süresiyle orantılı olmalıdır. Özgürlüklerinden mahrum bırakılan ancak suçlu olduğu kesinleşmemiş kişiler, oy kullanma hakkından mahrum edilmemelidir.

15. Hakkın etkili şekilde uygulanması ve seçilme hakkı, seçme hakkına sahip olanların adayları özgürce belirleyebilmelerine olanak tanır. Seçilme hakkına sahip olmayı engelleyen asgari yaş sınırı gibi kısıtlamalar objektif ve makul kriterlere dayandırılmalıdır. Seçilme hakkına sahip olabilecek adaylar, makul olmayan veya ayrımcılık içeren eğitim, ikametgâh, soy veya siyasi nedenlerden dolayı seçilme hakkından mahrum bırakılmamalıdır. Hiç kimse, bir kimsenin aday olması nedeniyle herhangi bir ayrımcılık ya da olumsuzlukla karşı karşıya bırakılmamalıdır. Taraf Devletler herhangi bir grup ya da kategorideki kimseleri aday olma hakkından yoksun bırakacak hukuki düzenlemeleri belirlemeli ve açıklamalıdır.

16. Seçim tarihlerine ilişkin şartlar, harçlar veya peşin ödemeler makul olmalı ve ayrımcılık içermemelidir. Belirli mevkilerdeki kimselerin (yargıçlar, yüksek rütbeli askerler, kamu hizmeti verenler gibi) sahip olduğu imtiyazların belirli mevkilerle bağdaşmaması sözkonusu olursa, herhangi bir çıkar çatışmasını önlemeye yönelik tedbirler (b) paragrafı ile korunan hakları makul olmayacak şekilde sınırlandırmamalıdır. Seçimle göreve gelen kimselerin görevden alınması için gereken şartlar adil bir süreci, objektif ve makul kriterlere dayanan hukuk kurallarını içermelidir.

17. Bireylerin seçilme hakkı, adayların bir siyasi parti üyesi olması veya belirli bir siyasi partinin üyesi olmaması şartı getirilerek sınırlandırılmamalıdır. Eğer bir adayın seçilebilmesi için alması gereken bir asgari oy miktarı sözkonusu ise, bu sayı makul bir sayı olmalı ve adaylık için bir engel teşkil etmemelidir. Sözleşme'nin 5. maddesinin 1. paragrafı saklı kalmak kaydıyla, herhangi bir siyasi görüş bir kimseyi seçilme hakkından mahrum bırakmak amacının gerekçesi olmamalıdır.

18. Devlet raporları seçim sonucunda elde edilebilecek mevkilerin oluşturulmasıyla ilgili yasal hükümlere ve belirli mevkilerle ilgili olarak sınırlandırmalara ve bazı mevkilerin gerektirdiği özelliklere yer vermemelidir. Raporlar, yaş sınırları ve varsa gerekli diğer özellikler ve sınırlandırmalara değinmelidir. Taraf Devlet raporları, bireylerin bazı kamu hizmetlerine (orduda ve polis teşkilatındaki görevler de dahil olmak üzere) girmesine engel teşkil edebilecek kısıtlamaları belirtmelidir. Seçimle kamu hizmetine girenlerin hizmetten alınmasıyla ilgili hukuki gerekçeler ve usuller açıklanmalıdır.

19. Seçimler, (b) paragrafına uygun şekilde, belirli dönemlerde, seçmenlerin iradelerini özgürce ortaya koymalarını garanti eden hukuk kuralları çerçevesinde, adil olarak gerçekleştirilmelidir. Oy kullanma hakkına sahip olanlar, diledikleri adayı seçebilmeli, referandum veya halkoylamalarında lehe veya aleyhe oy kullanabilmeli, hükümeti destekleyebilmeli veya hükümete karşı olabilmelidir. Seçmen, iradesini olumsuz yönde etkileyecek herhangi bir etki, tehdit veya zorlama ile karşı karşıya bırakılmamalıdır. Seçmenler, iradelerini özgürce oluşturabilmeli; şiddet eylemleri, zorlama gibi, iradelerini fesada uğratabilecek hiçbir eyleme maruz bırakılmamalıdır. Gerekli görülen hallerde seçim kampanyaları için ayrılan bütçelerde, seçmenlerin özgür iradesi gözardı edilmemek kaydıyla, veya herhangi bir adaya veya partiye ayrılan bütçede demokratik bir seçimi engelleyecek orantısızlıklar olmadığı sürece kısıtlamalara gidilebilir. Gerçek seçimlerin sonuçlarına saygı duyulmalı ve bu sonuçlar uygulanmalıdır.

20. Seçimleri yürütecek ve seçimlerin adil, tarafsız ve Sözleşme ile uyum sağlayan kurallara göre gerçekleşmesini sağlayacak bağımsız

bir otorite kurulmalıdır. Taraf Devletler, seçimler süresince gizli oy ilkesini ve gıyapta oyun mevcut olduğu sistemlerde, bu uygulamayı güvence altına alacak tedbirleri almalıdır. Böylece, oy kullananlar nasıl ve ne şekilde oy kullandıklarını belirtmeye zorlanmamış veya oy kullanma aşamasında müdahaleden korunmuş olacaktır. Belirtilen hakların ortadan kaldırılması, Sözleşme'nin 25. maddesi ile bağdaşmaz niteliktedir. Oy sandıklarının güvenliği sağlanmalı ve oylar adaylar veya temsilcileri önünde sayılmalıdır. Seçmenlerin, oylamanın gizliliği ve oyların sayımına güvenebilmesi için oylama işlemi, sayma işlemi, yargısal gözden geçirme ve benzeri işlemler açısından bağımsız bir seçim kontrolü gerçekleştirilmelidir. Engellilere, görme engellilere veya okuma yazma bilmeyenlere sağlanacak yardım bağımsız bir yardım olmasıdır. Seçmenler, alınan bütün tedbirlerden haberdar edilmelidir.

21. Sözleşme belirli bir seçim sistemini öngörmese de, taraf Devlet'in seçim sistemi 25. madde ile korunan haklar ile uyum içerisinde olmalıdır ve seçmenlerin özgür iradesine ve ifade özgürlüğüne etkililik kazandırmalıdır. Herkesin tek bir oy hakkına sahip olması ve herkesin eşit oy hakkına sahip olması gereklidir. Oyların sayım sistemi ve seçim barajları oy dağılımını saptırmamalı, bir grup lehine ayrımcılık yaratmamalı, yurttaşların kendi temsilcilerini özgürce seçme haklarını sınırlandırmamalı ve ortadan kaldırmamalıdır.

22. Devlet raporları, bağımsız ve periyodik seçimlerin güvence altına alınabilmesi için hangi tedbirlerin alındığını, seçim sistemi veya sistemlerinin seçmenlerin özgür iradesine nasıl etki kazandırdığını belirlemelidir. Raporlar seçim sistemlerini açıklamalı ve toplumdaki farklı siyasi görüşlerin seçilenler tarafından nasıl özgürce temsil edildiğini açıklamalıdır. Raporlar, bütün yurttaşların oy kullanma hakkını güvence altına alan konuları ve usulleri açıklamalı ve oy kullanma işleminin gizliliği, güvenliği ve geçerliliğinin hukuken nasıl güvence altına alındığını da belirtmelidir. Raporlarda ayrıca alınan tedbirlerin pratikte nasıl uygulandığına dair de bilgi verilmelidir.

23. 25. maddenin (c) paragrafı, yurttaşların genel anlamda eşit olarak kamu hizmetine girme hakkı ve fırsatı ile ilgilidir. Genel anlam-

da eşit olarak kamu hizmetine girme hakkının güvence altına alınabilmesi için, kamu hizmetine girme, terfi, askıya alma ve işten çıkarılma kriterleri ve usullerinin tarafsız ve makul olması gereklidir. Bütün yurttaşların ilgili kamu hizmetine girme hakkının olduğu durumlarda, hakkı güvence altına almak için olumlu tedbirler alınabilir. Kamu hizmetine girmeyi eşit fırsat ve esaslara tâbi tutma ve görev süresini güvence altına alma, kamu hizmetinde görev alanların siyasi müdahale ve baskılara maruz kalmasını önleyecektir. 25. maddenin, (c) paragrafındaki haklarını kullanırken bireylerin 2. maddenin 1. paragrafında yer alan nedenlerden dolayı ayrımcılığa maruz bırakılmamalarının güvence altına alınması özellikle önemlidir.

24. Devlet raporları, kamu hizmetlerine girebilme koşullarını, varsa sınırlandırmaları, atanma, terfi, askıya alma, görevden alma veya işten çıkarma usulleri ve ayrıca bu durumlarda uygulanabilecek yargısal ve benzeri denetim işlemlerini belirtmelidir. Raporlar ayrıca, kamu hizmetlerine girmede eşitliğin nasıl sağlandığını ve bu bağlamda özel tedbirlerin alınıp alınmadığını ve ne ölçüde tedbirler alındığını da belirtmelidir.

25. 25. madde ile korunan haklardan tam anlamıyla faydalanmanın güvence altına alınması için, yurttaşlar, adaylar ve seçilen temsilciler arasında kamuyu ilgilendiren konuların ve siyasi konuların özgürce konuşulması ve tartışılması gereklidir. Bu da, özgür basın veya diğer medya kuruluşlarının herhangi bir kısıtlama veya sansür gibi baskılar altında olmadan kamuoyu yaratabilmesi anlamına gelmektedir. Sözleşme'nin 19., 20., 22., maddeleri ile güvence altına alınan haklardan tamamıyla faydalanmanın sağlanması ve bu haklara saygı gösterilmesi, bireysel olarak veya bir siyasi parti veya benzer kuruluşların bünyesinde yer alarak siyasi faaliyette bulunabilme, kamuyu ilgilendiren konuları özgürce tartışabilme, barışçı toplantı hakkını kullanma, siyasi düşünceleri tartışabilme, siyasi düşünceleri tanıtmaya, karşı çıkabilme, siyasi metinler basabilme, seçim kampanyası yapabilme fırsatlarına sahip olabilmeyi de gerektirir.

26. Başkalarıyla bir araya gelip dernek kurma hakkı, siyasi ve

kamusal amaçları olan kuruluşlar kurabilme ve bu kuruluşlarda görev alabilme hakkı 25. madde ile korunan hakların ayrılmaz bir parçasıdır. Siyasi partiler ve siyasi parti üyeliği, kamu yönetimine katılma ve seçme ve seçilebilme açısından belirgin bir rol oynamaktadır. Devletler, yurttaşların 25. madde çerçevesindeki haklarını kullanabilmelerine olanak tanınabilmesi için, siyasi partilerin iç işleyişlerinin, sözkonusu maddeye uygunluk göstermesini güvence altına almalıdır.

27. Sözleşme'nin 5. maddesinin, 1. paragrafına göre, Sözleşme'deki hiçbir hüküm, bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına ya da Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir faaliyete girişme ya da bu yönde bir harekette bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz.

61. OTURUM (1997)* / GENEL YORUM NO. 26

YÜKÜMLÜLÜKLERİN SÜREKLİLİĞİ

1. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Sözleşme'nin ne zaman sona ereceğine ilişkin herhangi bir hüküm içermektedir ve ayrıca Sözleşme'yi feshetme veya Sözleşme'den çekilme imkânı tanınmamaktadır. Sonuç olarak, Sözleşme'nin sona ermesi, fesih veya Sözleşme'den çekilme imkânı Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde yer alan uygulanabilir örf ve adet hukuku kuralları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Sözleşme, tarafların fesih veya çekilme ihtimalini kabul etme niyetleri tespit edilmedikçe veya fesih veya çekilme hakkı Sözleşme'nin niteliğinden zımnen çıkarılmadıkça feshe veya çekilmeye tâbi değildir.

2. Sözleşme taraflarının Sözleşme'yi fesih olanağını tanımamaları ve Sözleşme'nin feshine ilişkin hiçbir atıf yapılmamasının bu imkânın gözden kaçırıldığı anlamına gelmediğinin göstergesi, Sözleşme'nin 41. maddesidir. Maddenin 2. paragrafına göre, taraf Devlet uy-

(*) Belge No. A/53/40.

gun şekilde bildirimde bulunarak Komite'nin devletlerarası şikâyet mekanizmasının işletilmesindeki rolünü kabulden çekilebilir. Ancak, Sözleşme'nin feshi veya Sözleşme'den çekilmeye ilişkin herhangi bir hüküm mevcut değildir. Ek olarak, Sözleşme ile aynı zamanda müzakereye açılan ve kabul edilen Ek Protokol, Taraf Devletlere fesih olacağını tanımaktadır. Ayrıca, bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Sözleşme'nin kabul edildiği tarihten bir yıl önce kabul edilen Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme açıkça fesih imkânını tanımaktadır. Bu nedenle, Sözleşme'yi kaleme alanların açıkça fesih imkânını ortadan kaldırmak istedikleri sonucu çıkarılabilir. Aynı şekilde, İkinci İhtiyari Protokol'ün kaleme alınması safhasında bir fesih hükmüne bilinçli olarak yer verilmemiştir.

3. Ek olarak, açıkça anlaşılacağı üzere Sözleşme, feshe tâbi olduğu niteliğinden zımnen çıkarılabilecek bir sözleşme değildir. Sözleşme, kendisiyle beraber hazırlanan ve kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*), ile birlikte İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki evrensel insan haklarını düzenlemektedir. Bu üç belge, hep birlikte "İnsan Hakları Manzumesi, (*International Bill of Human Rights*), şeklinde adlandırılmaktadır. Bu nedenle Sözleşme fesih hakkına ayrı bir hüküm olarak yer vermese de fesih hakkını içerdiği kabul edilen tipik sözleşmelerin aksine, geçici bir niteliğe sahip değildir.

4. Sözleşme'de yer alan haklar, taraf Devlet'in ülkesinde yaşayan insanlara aittir. İnsan Hakları Komitesi'nin süregelen uygulamalarında da görüldüğü üzere, insanların Sözleşme'deki haklara sahip olmasıyla beraber, haklar o ülkeye intikal eder ve o ülkede yaşayan insanların hakları olmaya devam eder ve taraf Devletteki hükümet değişiklikleri, Devletlerin ardıllığı, birden fazla Devlet'e bölünme hallerinde ve Taraf Devlet'in bireyleri Sözleşme'de yer alan haklardan yoksun bırakma çabaları karşısında dahi, o ülkedeki insanlara ait olmaya devam eder.

5. Bütün bu nedenlerden dolayı, Komite, uluslararası hukukun Sözleşme'yi onaylayan, Sözleşme'ye katılan veya halef olan bir Dev-

let'in, Sözleşme'yi feshetmesine ve Sözleşme'den çekilmesine olanak tanımadığı düşüncesindedir.

67. OTURUM (1999)* / GENEL YORUM No. 27

MADDE 12: SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ

1. Seyahat özgürlüğü, bir insanın özgürce gelişiminin vazgeçilmez bir şartıdır. Bu özgürlük, Komite'nin kendisine sunulan Devlet raporları ve bireysel başvurularla ilgili pratiğinde de görüldüğü üzere Sözleşme'deki birçok hakla etkileşim içerisinde. Ek olarak, Komite, genel yorum No. 15'de ("Sözleşme çerçevesinde yabancıların durumu", 1986) Sözleşme'nin 12. ve 13. maddeleri¹² arasındaki özel bağa değinmiştir.

2. 12. maddede koruma altına alınmış haklara yönelik hukuka uygun kısıtlamalar seyahat özgürlüğü prensibini ortadan kaldırmamalıdır ve 12. maddenin 3. paragrafında belirtilen gereklilik ve Sözleşme'de yer alan diğer bütün hakların sürekliliği ihtiyacıyla uyum göstermelidir.

3. Taraf Devletler raporlarında, Komite'yi 12. madde ile koruma altına alınan iç hukuk kurallarından, idari ve adli uygulamalardan haberdar etmelidir. Raporlar, hakların sınırlandırılması halinde başvurulabilecek hak arama yollarına da değinmelidir.

Seyahat Etme ve Yerleşim Yerini Seçme Özgürlüğü (1. Paragraf)

4. Bir Devlet'in ülkesinde yasal olarak bulunan herkes, o ülke içinde özgürce seyahat etme hakkına ve yerleşim yerini seçme özgürlüğüne sahiptir. Prensipte, bir Devlet'in vatandaşları Devlet'in ülkesinde yasal olarak bulunmaktadır. Bir yabancıнын bir Devlet'in ülkesinde "yasal" olarak bulunup bulunmadığı iç hukukta düzenlenecek bir konudur ve bir yabancıнын bir ülkeye girişi, Devlet'in uluslararası yükümlülükle-riyle uygunluk sağlandığı sürece, sınırlandırılabilir. Bu bağlamda, Ko-

(*) CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 9. belgesinde yer almaktadır.

12 HRI/GEN/1/Rev. 3, 15 Ağustos 1997, sayfa 20 (8. paragraf).

mite'nin görüşüne göre, bir ülkeye yasal olmayan yollarla giren ancak bu statüsü daha sonra düzeltilen yabancı, 12. maddenin amaçlarına uygun olarak o ülkede yasal olarak bulunuyor kabul edilmelidir.¹³ Bir kimse, bir Devlet sınırları içerisinde yasal olarak bulunduğu takdirde, 12. maddenin 1. ve 2. paragraflarında güvence altına alınan haklarına dair sınırlandırmalar ve aynı zamanda Devlet vatandaşlarından farklı muameleler, 12. maddenin 3. paragrafı¹⁴ çerçevesinde haklı gerekçelere dayandırılabilir. Bu nedenle, taraf Devletler raporlarında yabancılarla vatandaşlardan farklı muamelede bulundukları durumları gerekçeleriyle birlikte belirtmelidir.

5. Seyahat özgürlüğü, federal Devletlerin de tamamı dahil olmak üzere, bir Devlet'in ülkesinin tamamını kapsayan bir özgürlüktür. 12. maddenin 1. paragrafına göre, bireyler seyahat özgürlüğüne ve kendi tercihleri doğrultusunda seçtikleri bir yerde yerleşme özgürlüğüne sahiptir. Belirtilen hakkın kullanılması belirli bir amaca veya bireyin o yerde kalmasına veya orayı terk etmesine neden olacak bir sebebe bağlı kılınmamalıdır. Tüm kısıtlamalar 3. paragraf ile uyum içerisinde olmalıdır.

6. Taraf Devlet, 12. maddede koruma altına alınan hakların sadece Devlet kaynaklı ihlallerden değil aynı zamanda üçüncü kişilerin gerçekleştirdiği ihlallere karşı da korunmasını sağlamalıdır. Kadınların sözkonusu olduğu hallerde, koruma yükümlülüğü özellikle önemlidir. Özellikle, bir kadının seyahat etme ve yerleşim yerini seçme özgürlüğünün yasalar veya uygulamalar neticesinde, akrabaları da dahil olmak üzere, başka bir insanın iradesine tâbi kılınması 12. maddenin 1. paragrafı ile bağdaşmamaktadır.

7. 12. maddenin 3. paragrafına uygun şekilde, bir kimsenin kendi tercihleri doğrultusunda belirlediği bir yerde yerleşme hakkı, bireyi tüm zorunlu yer değiştirmelere karşı korumaktadır. Bu durum aynı zamanda, bireyin belirli yerlere girme ve yerleşme hakkının ortadan kalkmasına da engel olmaktadır. Ancak yasal müsadere, Sözleşme'nin 9.

¹³ Başvuru No. 456/1991, *Celepli v. Sweden*, 9.2. paragraf.

¹⁴ Genel yorum No. 15, 8. paragraf, HRI/GEN/1/Rev.3, 15 Ağustos 1997, sayfa 20.

maddesinde düzenlenen kişi özgürlüğünü daha spesifik olarak etkileyecektir. Bazı hallerde, 12. ve 9. maddeler aynı anda sözkonusu olabilir.¹⁵

Kendi Ülkesi de Dahil Olmak Üzere, Herhangi Bir Ülkeyi Terk Etme Özgürlüğü (2. Paragraf)

8. Bir ülkenin topraklarını terk etme özgürlüğü, herhangi bir amaca veya bireyin ülke dışında geçirmeyi düşündüğü zamana bağlı kılınmaz. Bu nedenle, Sözleşme'de yurtdışına çıkış ve göç amacıyla ülkeyi terk durumları da düzenlenmiştir. Benzer şekilde, bireyin gideceği ülkeyi belirlemesi de yasal güvencenin bir bölümünü oluşturur. 12. maddenin, 2. paragrafının kapsamı bir ülkede yasal olarak bulunanlarla sınırlandırılmamıştır. Yasal olarak bir ülke dışına çıkarılanlar da, gidilecek ülkenin kabul etmesi halinde,¹⁶ gidecekleri yeri belirlemede özgürdür.

9. Bireyin 12. maddenin 2. paragrafındaki haklara sahip olabilmesi için, hem ikamet ettiği ülkeye, hem de bireyin uyruğu olduğu ülkeye yükümlülükler yüklenmiştir.¹⁷ Uluslararası seyahat genellikle belirli belgeleri gerektirdiği için, pasaport başta olmak üzere, bir ülkeyi terk etme hakkı gerekli seyahat belgelerine sahip olma hakkını da içermektedir. Pasaport çıkartma yükümlülüğü, normalde bireyin uyruğu olduğu Devlet'in üzerindedir. Bir Devlet'in pasaport çıkartmayı veya pasaportun süresini uzatmayı reddetmesi, bireyi ülke dışına çıkma veya seyahat etme hakkından mahrum edebilir.¹⁸ Devlet'in, vatandaşının ülkeye pasaportsuz da dönebileceği şeklindeki savunması geçerli olmayacaktır.

10. Devlet uygulamaları ortaya koyduğu üzere, hukuk kuralları ve idari tedbirler bireyin kendi ülkesi başta olmak üzere herhangi bir yeri terk edebilme hakkını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, taraf Devlet raporlarının hem vatandaşları hem de yabancıları kapsa-

¹⁵ Bkz. Örneğin, başvuru No. 138/1983, *Mpandajila v. Zaire*, 10. paragraf; başvuru No. 157/1983, *Mpaka-Nsusu v. Zaire*, 10. paragraf; başvuru No. 241/1987 ve 242/1987, *Birhashwirwa/Tshisekedi v. Zaire*, 13. paragraf.

¹⁶ Bkz. Genel yorum No. 15, 9. paragraf, HRI/GEN/1/Rev.3, 15 Ağustos 1997, sayfa 21.

¹⁷ Bkz. Başvuru No. 106/1981, *Montero v. Uruguay*, 9.4. paragraf; başvuru No. 57/1979, *Vidal Martins v. Uruguay*, 7. paragraf; başvuru No. 77/1980, *Lichtensztejn v. Uruguay*, 6.1. paragraf.

¹⁸ Bkz. Başvuru No. 57/1979, *Vidal Martins v. Uruguay*, 9. paragraf.

yan ülkeyi terk edebilme hakkına yönelik tüm hukuki ve idari sınırlandırmalara yer vermesi, Komite'nin bu kural ve uygulamaların 12. maddenin 3. paragrafına uygunluğunu denetlemesinde kolaylık sağlayacaktır. Taraf Devletler, ayrıca raporlarında gerekli seyahat belgeleri olmadan uluslararası insan taşımacılığı yapanlara yönelik tedbirlerden, özellikle tedbirlerin başka bir ülkeyi terk etme hakkını etkilediği hallerde bahsetmelidir.

Sınırlandırmalar (3. Paragraf)

11. 12. maddenin 3. paragrafı, 1. paragraf ve 2. paragraf çerçevesindeki hakların sınırlandırılabilceği istisnai durumlardan bahsetmektedir. Bu hüküm taraf Devlet'i, bu hakları sadece ulusal güvenliği ve kamu düzeni (*ordre public*), kamu sağlığı ve kamu ahlakı ve diğerlerinin hak ve hürriyetlerini korumak amacıyla sınırlandırması için yetkilendirmiştir. Sınırlandırmalar hukuka uygun olmalıdır ve demokratik bir toplumun gereklerini koruyucu nitelikte ve Sözleşme'deki tüm diğer haklarla uyum içerisinde olmalıdır (bkz. 18. paragraf).

12. Hukuk düzeni hakların sınırlandırılabilceği şartları belirtmelidir. Devlet raporları, bu nedenle, sınırlandırmaların dayandığı hukuk normlarına da değinmelidir. Hukuki düzenlemelerde belirtilmeyen ve 12. maddenin, 3. paragrafı ile uyum göstermeyen sınırlandırmalar 1. ve 2. paragraflar çerçevesinde güvence altına alınan hakları ihlal edecektir.

13. Devletler, 12. maddenin, 3. paragrafının olanak tanıdığı sınırlandırmaları düzenleyen yasaları kabul ederken, her zaman hakkın özüne dokunmamaya (bkz. 5. madde, 1. paragraf) dikkat etmelidir. Hak ve kısıtlama, norm ve istisna arasındaki ilişki tersine çevrilmemelidir. Sınırlandırmaların uygulanmasına imkân tanıyan yasalar, kesin kriterlere dayanmalı ve uygulamayı gerçekleştireceklere sınırsız bir imkân tanımamalıdır.

14. 12. maddenin 3. paragrafı, sınırlandırmaların izin verilen amaçlara hizmet etmesinin yeterli olmadığına ve aynı zamanda bu amaçların korunması için gerekli olmalarına da değinmektedir. Sınırlandırmaların

landırıcı tedbirler, orantılılık prensibine uygunluk göstermeli ve koruyucu fonksiyonlarını ortaya koyabilmelidir. Sınırlandırıcı tedbirler, istenilen sonucu elde etmek isteyenler açısından başvurulacak en son yol olmalı ve bu tedbirler korunacak çıkarla orantılı olmalıdır.

15. Orantılılık prensibine saygı, sadece sınırlandırmaların çerçevesini çizen hukuk açısından değil aynı zamanda, hukuku uygulayan idari ve yargısal otoriteler açısından da önemlidir. Devletler, hakların kullanımı veya sınırlandırılmasıyla ilgili olan uygulamaların derhal yerine getirilmesi ve uygulamaların gerekçeli olmasına özen göstermelidir.

16. Genellikle, taraf Devletler 12. maddenin 1 ve 2. paragraflarında yer alan hakları sınırlandıran nitelikteki düzenlemelerin 12. maddenin 3. paragrafı ile uyum içinde olduğunu ispatlamakta güçlük çekmektedir. Her bir olayda sözkonusu olan sınırlandırma nedenleri açıkça belirtilmeli, gereklilik ve ölçülülük testinden geçmelidir. Gereklilik ve ölçülülük testinin şartları karşılanmadığı takdirde, örneğin eğer bir bireyin bir ülkeyi “ülke sınırlarını” bildiği gerekçesiyle terk etmesine izin verilmiyorsa veya bir bireyin özel izin almadan ülke içinde seyahatine izin verilmiyorsa, gereklilik ve ölçülülük testine gereken önem verilmiyor demektir. Öte yandan ulusal güvenlik gerekçesiyle askeri bölgelere veya azınlık gruplarının veya yerli halkların yaşadıkları bölgelere yerleşimin kısıtlandığı hallerde belirtilen şartlar karşılanmış demektir.¹⁹

17. Diğer önemli bir konu ise, bireylerin serbestçe seyahat etmelerini, kendi ülkeleri de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etmelerini veya bir ülkede yerleşmelerini engelleyici hukuki veya bürokratik sınırlandırmaların olması durumudur. Bir ülkede seyahat etme hakkına ilişkin olarak Komite, bireylerin yer değiştirmek için izin aldığı veya gideceği yeri belirlemede yerel makamların iznini almak zorunda olduğu halleri, aynı zamanda bu yazılı izinlerin verilmesindeki gecikmeyi eleştirmektedir. Devlet uygulamalarında görüldüğü üzere özellikle vatandaşlar açısından ülkeyi terk etmeyi zorlaştıran haller mevcuttur. Bu kurallar ve uygulamalar, *inter alia*, yetkili mercilere baş-

¹⁹ Bkz. Genel yorum No. 23, 7. paragraf, HRI/GEN/1/Rev.3, 15 Ağustos 1997, sayfa 41.

vurabilme imkanının olmaması, konuya ilişkin gerekli bilgi edineme, pasaport alabilmek için özel formlar doldurma gereği, işverenden veya aileden destek alındığına ilişkin belgeler, seyahat edilecek rotanın belirtilmesi, idarenin verdiği hizmetle orantılı olmayan bir ücret ödeme, seyahat belgelerinin zamanında verilmemesi, aile bireylerinin birlikte seyahat edebilmesinde engellemeler, ülkeye dönme depozitosu verilmesi veya dönüş biletinin de kesilmiş olması zorunluluğu, bir Devlet'e seyahat için davetiye gerekliliği, başvuranların kötü muameleye maruz bırakılması, örneğin fiziksel şiddet uygulanması, tutuklama, iş kaybı, çocuklarının okuldan atılması, kişiye ülkenin itibarına zarar vereceği gerekçesiyle pasaport verilmemesi şeklindedir. Belirtilen uygulamalar ışığında, taraf Devletler tüm sınırlandırmaların 12. maddenin 3. paragrafına uygun olmasını güvence altına almalıdır.

18. 12. maddenin 3. paragrafı çerçevesinde uygulanabilecek sınırlandırmalar Sözleşme ile korunan diğer haklarla, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık gözetmeme yasağıyla uyum göstermelidir. Bu nedenle, 12. maddenin, 1. ve 2. paragraflarında yer alan hakların, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, siyasi veya diğer görüşlere dayalı olarak gerçekleştirilen ayrımcılığa konu olması Sözleşme'nin açık bir ihlalini teşkil edecektir. Taraf Devlet raporlarının incelenmesinde, Komite birçok sefer kadınların seyahat özgürlüğünü engelleyen veya kadınların seyahat etmesi için bir erkeğin iznine veya refakatine ihtiyaç duyulduğunun belirtilmesi şeklindeki hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Kişinin Kendi Ülkesine Giriş Hakkı (4. Paragraf)

19. Kişinin kendi ülkesine giriş hakkı bir bireyin ülkesiyle arasındaki özel bağın tanınması anlamına gelmektedir. Hakkın birçok yönü vardır. Öncelikle, hak bir bireyin kendi ülkesinde kalabilmesini içerir. Bir kişinin ülkesini terk ettikten sonra ülkeye dönebilme hakkının yanı sıra, aynı zamanda bireyin ülke dışında (özellikle sözkonusu ülke kişinin vatandaşı olduğu ülke ise) doğduğu hallerde ilk defa olarak ülkeye girme hakkı da sözkonusudur. Ülkeye dönebilme hakkı, özellikle

gönüllü olarak ülkeye dönmek isteyen mülteciler açısından önemlidir. Hak, aynı zamanda diğer ülkelere zorunlu göç ve zorla yerinden etme yaşağını da içermektedir.

20. 12. maddenin 4. paragrafının kaleme alınış tarzı yabancılarla vatandaşlar arasında herhangi bir ayrıma yer vermemektedir. Bu nedenle, sözkonusu hakkı kullanabilecek bireyler “kendi ülkesi”²⁰ ibaresinin yorumlanmasıyla belirlenebilir. “Kendi ülkesi” tanımının kapsamını “vatandaşı olduğu ülke” teriminden daha genişdir. Tanım, doğumla kazanılan veya resmi makamların izniyle kazanılan vatandaşlık bağının yanı sıra, ülke ile özel bağın mevcut olması veya böyle özel bir bağ olduğu iddiaları sebebiyle yabancı olarak nitelendirilemeyecek bireyleri de kapsar. Uluslararası hukukun ihlal edildiği ve bir bireyin bir ülke ile vatandaşlık bağının koparıldığı haller veya bir bireyin uyruğu olduğu ülkenin başka bir ulusal birime ait hale geldiği ve bireyin sözkonusu birimin vatandaşlığını alamadığı durumlar da bu kapsam dahilindedir. 12. maddenin 4. paragrafının kaleme alınış şekli, keyfi olarak vatandaşlık hakkından yoksun bırakılan vatansızlar da dahil olmak üzere, uzun süredir bir ülkede ikamet edenleri ve bundan da geniş bir tanımı içerebilir. Bazı durumlarda, başka birtakım faktörlerin de bir ülke ve bir birey arasında uzun süreli bir bağ oluşturabileceği göz önünde tutulursa, taraf Devletler raporlarında, daimi olarak bir ülkede ikamet edenlerin, ikamet ettikleri ülkeye dönme haklarına da yer vermelidir.

21. Hiçbir şekilde, bireyin kendi ülkesine dönme hakkı keyfi olarak elinden alınamaz. Keyfiliğe yapılan vurgunun amacı tüm Devlet işlemlerini, yasama işlemlerini, idari ve yargısal işlemleri dikkate alma gereğidir. Keyfi olmama, hukuken gerçekleştirilen müdahalenin Sözleşme hükümleri ve Sözleşme'nin hedefleri ve amacı ile uygun olmasını ve her halde makul olmasını sağlar. Komite, çok nadir hallerde kişinin kendi ülkesine girme hakkının sınırlandırılmasının makul olacağını belirtmektedir. Taraf Devlet, bir bireyin vatandaşlık bağını ko-

20 Bkz. Başvuru No. 538/1993, *Stewart v. Canada*.

parmaya çalışarak veya bir bireyi keyfi olarak ülke dışına çıkararak bireyin kendi ülkesine dönmesini engellememelidir.

68. OTURUM (2000) / GENEL YORUM No. 28

MADDE 3: ERKEK VE KADINLARIN EŞİT HAKLARA SAHİP OLMASI²¹

1. Komite, son yirmi yıl içinde edindiği tecrübe doğrultusunda, Sözleşme'nin 3. maddesine ilişkin genel yorumunu güncelleyip, genel yorum No. 4'ü (on üçüncü oturum, 1981) değiştirme kararı aldı. Mevcut gözden geçirme, bu maddenin kadınların Sözleşme ile korunan haklardan yararlanması üzerindeki önemli etkisinin dikkate alınmasını hedeflemektedir.

2. 3. maddeye göre, tüm insanlar Sözleşme'deki haklardan eşit ölçüde yararlanmalıdır. Herhangi bir kimse, bir haktan tam anlamıyla ve eşit ölçüde yararlanamazsa, hükmün etkili olması engellenmiş olur. Sonuç olarak, Devletler erkek ve kadınların Sözleşme'deki haklardan eşit ölçüde yararlanmasını sağlamalıdır.

3. Sözleşme'nin 2. ve 3. maddelerinde belirtilen, Sözleşme'de tanınan haklardan tüm bireylerin yararlanmasının güvence altına alınması gereği, Devletlerin her bir bireyin haklardan yararlanması için gerekli tedbirleri almasını gerektirir. Bu tedbirler, haklardan eşit ölçüde faydalanılması için engellerin ortadan kaldırılmasını, toplumun ve Devlet görevlilerinin insan hakları konusunda eğitimini, Sözleşme'deki yükümlülüklerle işlerlik kazandırmak için gerekli iç hukuk değişikliklerinin gerçekleştirilmesini içerir. Taraf Devlet, sadece koruma tedbirleri almakla yetinmemeli, aynı zamanda kadınların etkili ve eşit şekilde güçlendirilmesini sağlayacak her alanda pozitif tedbirlere önem vermelidir. Taraf Devletler, toplumda kadının gerçek rolüne ilişkin bilgi vermeli ve böylece Komite, yükümlülüklerle işlerlik kazandırmak için, yasal düzenlemelere ek olarak, ne gibi tedbirlerin alındığını veya

²¹ Komite'nin 1834. toplantısında (altmış sekizinci oturum), 29 Mart 2000 tarihinde kabul edilmiştir.

alınması gerektiğini, ne ölçüde gelişme kaydedildiğini, karşılaşılan güçlükleri ve bu güçlüklerin üstesinden gelinmesi için atılan adımları belirleyebilmelidir.

4. Taraf Devletler, herhangi bir ayrımcılık gözetilmeden, haklardan eşit ölçüde yararlanılmasını güvence altına almakla yükümlüdür. Sözleşme'nin 2. ve 3. maddeleri taraf Devletlerin, hem özel sektör hem de kamu sektöründe haklardan eşit olarak yararlanılmasını engelleyen, cinsiyete dayalı ayrımcılık da dahil olmak üzere, bütün ayrımcılık eylemlerine son verilmesi için gerekli tedbirleri almalarını öngörmektedir.

5. Dünya genelinde, haklardan kadınların da faydalanmasındaki eşitsizliğin temelleri gelenek, tarih, kültür ve dini eğilimlerde yatmaktadır. Kadınların bazı ülkelerdeki ikincil rolü kendini sıklıkla doğum öncesi cinsiyet seçimi ve dişi fetusun çocuk aldırma yöntemi ile ortadan kaldırılmasında göstermektedir. Taraf Devletler, geleneksel, tarihsel, dini veya kültürel eğilimlerin kadınların yasalar önünde eşitliğini ve Sözleşme'deki bütün haklardan eşit ölçüde yararlanmalarını engellemeyi meşru kılacak sebepler arasında gösterilmesini engellemelidir. Taraf Devletler, 3. maddeye uyulmasını engelleyen veya engelleyebilecek, gelenek, tarih, kültürel uygulamalar ve dini eğilimlere ilişkin yeterli bilgi vermeli ve bu faktörleri etkisiz hale getirmek için ne gibi tedbirler aldıklarını veya almayı düşündüklerini belirtmelidir.

6. Sözleşme'nin 3. maddesindeki yükümlülüğün yerine getirilmesi için, taraf Devletler Sözleşme'de yer alan her haktan eşit ölçüde faydalanılmasını engelleyen faktörleri dikkate almalıdır. Komite'nin Sözleşme haklarının kabulüne ilişkin durumu net olarak kavrayabilmesi için mevcut genel yorum Sözleşme'deki haklardan kadınların eşit şekilde faydalanmasını engelleyecek bazı faktörleri ve bu haklarla ilgili ne tür bilgi verilmesi gerektiğini belirlemektedir.

7. Kadınların haklardan eşit şekilde faydalanması olağanüstü durumlarda da koruma altına alınmalıdır. 4. maddeye uygun şekilde, olağanüstü durumlarda Sözleşme yükümlülüklerini askıya alan veya Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alan Devletler,

alınan tedbirlerin kadınların durumu üzerindeki etkileri hakkında bilgi vermeli ve tedbirlerde ayrımcılık yapılmadığını ortaya koymalıdır.

8. İç çatışma veya uluslararası silahlı çatışma hallerinde, kadınlar toplumun özellikle risk altındaki kesimini oluşturmaktadır. Taraf Devletler, sözkonusu hallerde Komite'yi, kadınları ırza tecavüzlerden, kaçırmalardan ve diğer tüm cinsiyete dayalı şiddet hallerinden koruyacak tedbirlerden haberdar edilmelidir.

9. Sözleşme'ye taraf olma sürecinde Devletler 3. maddeye uygun şekilde, Sözleşme'de yer alan tüm medeni ve siyasi haklardan erkek ve kadınların eşit şekilde yararlanmasını sağlama yükümlülüğünü üstlenir. Sözleşme'nin 5. maddesine uygun şekilde, Sözleşme'deki hiçbir hüküm, herhangi bir Devlet'e, gruba ya da kişiye, bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına ya da bu Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir faaliyete girişme ya da bu yönde bir harekette bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz. Ek olarak, kadınların, yasalara, sözleşmelere, yönetmeliklere veya örf ve adete göre tanınmış olan ya da var olan temel insan haklarından yararlanmaları, bu Sözleşme'nin bu gibi hakları tanımadığı ya da daha sınırlı olarak tanıdığı gerekçesiyle sınırlandırılmaz ve engellenemez.

10. Sözleşme'nin 6. maddesi ile korunan yaşama hakkına ilişkin olarak, raporlarda doğum ve hamilelik oranları, kadınların –doğum sırasında– ölüm oranları belirtilmelidir. Bebek ölümleri oranlarıyla ilgili cinsiyet farklılıklarını da içeren bilgiler verilmelidir. Taraf Devletler, kadınlara istenmeyen hamilelikleri engellemede yardımcı olacak tedbirlerle ilgili bilgi vermeli ve kadınların hayatlarını tehlike altına sokacak gizli çocuk aldırma eylemlerine girişmelerine ihtiyaç duyulmasını sağlamalıdır. Taraf Devletler aynı zamanda kadınları yaşama hakkını ihlal eden dişi bebek katli, dul kadınların yakılması ve çeyiz için öldürmelerden korumalıdır. Komite aynı zamanda, kadınların hayatlarını tehlikeye sokabilecek, yoksulluk ve mahrumiyet hallerinin kadınların hayatına etkisi üzerine bilgi edinmek istemektedir.

11. Sözleşme'nin 7. maddesi ve ayrıca çocuklara ilişkin özel ko-

ruma tedbirleri içeren 24. maddesine uygunluğun sağlanabilmesi için, Komite, ırza geçme de dahil olmak üzere kadınlara yönelik evdeki şiddet ve diğer şiddet türleriyle ilgili ulusal hukuk ve uygulamalar hakkında bilgi edinmelidir. Komite, aynı zamanda, taraf Devlet'in tecavüz sonucunda hamile kalan kadının güvenli şekilde çocuğu aldırmasına olanak tanıyıp tanımadığını bilmek istemektedir. Taraf Devletler, Komite'yi zorunlu çocuk aldırma ve zorunlu kısırlaştırmayı engellemeye yönelik olarak alınan tedbirlerden haberdar etmelidir. Kadın sünnetinin yaygın olduğu ülkelerde, konunun içeriği ve fiilin engellenmesi için alınan tedbirlerle ilgili bilgi verilmelidir. Taraf Devletlerin tüm bu konulara ilişkin olarak verdiği bilgiler, 7. madde çerçevesindeki hakları ihlal edilen kadınlar için hak arama yolları da dahil olmak üzere, koruma tedbirlerini içermelidir.

12. 8. madde çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun şekilde, taraf Devletler Komite'yi ülke içi veya ülke dışı kadın ve çocuk ticaretini ve zorunlu fuhuşu engelleyecek tedbirlerden haberdar etmelidir. Devletler aynı zamanda, yabancı kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere bütün kadın ve çocukları kölelikten ve benzeri bütün kişisel iş ve hizmetlerden koruyan tedbirlerle ilgili bilgi vermelidir. Kadın ve çocukların işe alınmalarında, çocukların ve kadınların toplandığı, çocukları ve kadınları gönderen veya çocukların ve kadınların gönderildiği taraf Devletler, kadınların ve çocukların haklarının ihlal edilmesini engelleyecek ulusal veya uluslararası tedbirlere ilişkin de bilgi vermelidir.

13. Taraf Devletler, kadınların toplum içinde giydikleri kıyafetlerle ilgili özel düzenlemeler bulunduğu takdirde, Komite'yi bu konuda bilgilendirmelidir. Komite, bu konudaki düzenlemelerin, Sözleşme ile güvence altına alınan birtakım hakları ihlal sonucunu doğurabileceğini belirtmektedir; ayrımcılık yasağı (26. madde), düzenlemeye uyulması için cismani ceza öngörülmüşse 7. madde, düzenlemeye uyulmaması tutuklama ile cezalandırılmışsa 9. madde, eğer seyahat özgürlüğü böyle bir sınırlandırmaya tâbi ise 12. madde, herkesin özel hayatını keyfi ya da yasadışı müdahalelere karşı koruyan 17. madde, kadınlar dinlerine veya kendi kendilerini ifade özgürlüklerine aykırı

şekilde giyinmeye zorlanıyorsa 18. ve 19. maddeler ve son olarak kıyafetle ilgili düzenlemeler kadının mensup olduğunu iddia ettiği kültürün gereklilikleriyle çatışıyorsa 27. madde ihlal edilmiş olacaktır.

14. Taraf Devletler, 9. maddeye uygun şekilde, kadınları keyfi ve eşitsiz şekilde özgürlüklerinden mahrum eden tüm kural ve uygulamalarla, ev hapsi gibi (bkz. Genel yorum No.8, 1. paragraf), ilgili olarak Komite'ye bilgi vermelidir.

15. Sözleşme'nin 7. ve 10. maddelerine uygun şekilde, taraf Devletler özgürlüklerinden yoksun bırakılan erkek ve kadınların haklarının eşit şartlarda korunmasının güvence altına alınmasına yönelik bilgi vermelidir. Özellikle, erkek ve kadınların ayrı hapishanelerde ve kadın mahkumların sadece kadın gardiyanların gözetiminde tutulup tutulmadığı belirtilmelidir. Taraf Devletler aynı zamanda, genç kızların yetişkinlerden ayrı yerde tutulması ve özgürlüklerinden mahrum bırakılan erkek ve kadın mahkumlara, rehabilitasyon ve eğitim programları, evlilik birliği kurma ve aile ziyaretleri konusunda ne gibi imkânların sunulduğu konusunda raporlarında bilgi vermelidir. Özgürlüklerinden yoksun kalan hamile kadınlar her halde insani ve insanlık onuruna yakışır bir muamele altında tutulmalıdır. Özellikle, doğum ve yeni doğan çocukların bakımı aşamasında yeterli bakımın sağlanması, kadının ve çocuğun sağlığına dikkat edilmesi hususunda tıbbi gerekliliklerin yerine getirilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.

16. 12. maddeye göre, taraf Devletler kadınların seyahat özgürlüğünü engelleyen her tür kural ve uygulama ile ilgili olarak, örneğin eş üzerinde evlilikten doğan bir baskının kurulması veya yetişkin kızlar üzerinde aile baskısı; kadınların seyahat özgürlüğünü engelleyen, pasaport veya benzeri bir seyahat belgesi çıkarılabilmesi için kadının üçüncü bir kişinin iznine ihtiyaç duyması gibi, hukuki veya *de facto* gereklilikler üzerine bilgi vermelidir. Taraf Devletler aynı zamanda raporlarında, belirtilen kuralları ve uygulamaları ortadan kaldırmak ve kadınları bu uygulamalar karşısında korumak için alınan tedbirler ve mevcut hak arama yollarına (bkz. Genel yorum No. 27, 6. ve 18. paragraflar) yer vermelidir.

17. Taraf Devletler, yabancı kadınların, sınırdışı edilme ve bu konudaki kararların yeniden gözden geçirilmesi konusunda eşit muameleye tâbi tutulmaları ve savunmalarının alınması için gerekli olanakları tanımalıdır (bkz. 13. madde). Bu bağlamda, kadınlar savunmalarını Sözleşme'nin cinsiyete dayalı ayrımcılık ihlallerine, yukarıdaki 10. ve 11. paragraflarda belirtildiği üzere, ilişkin hükümlerine dayandırabilmelidir.

18. Taraf Devletler, 14. maddede belirtilen adalete erişim ve adil yargılanma hakkından kadınların da erkeklerle eşit oranda yararlanıp yararlanmadığıyla ilgili bilgi vermelidir. Özellikle, Komite kadınların doğrudan ve bağımsız olarak mahkemelere başvurmalarını engelleyen hukuk kuralları olup olmadığı hakkında bilgilendirilmelidir (bkz. Başvuru No. 202/1986, *Ato del Avellanal v. Peru*, 28 Ekim 1988 tarihli karar). Kadınların, erkeklerle eşit şartlarda tanık olabilmesi ve özellikle ailevi konularda kadının adli yardım olanaklarından eşit şekilde faydalanması sağlanmalıdır. Taraf Devletler, 14. maddenin 2. paragrafı çerçevesinde bazı kategorideki kadınların masumiyet karinesinden faydalanamadığı hallerde, bu duruma son verecek tedbirler konusunda da rapor vermelidir.

19. 16. maddede belirtilen herkesin kanun önünde kişi olarak tanınma hakkına sahip olması özellikle cinsiyet ve evlilikteki statüler nedeniyle bu haktan mahrum kalabilecek kadınlar açısından büyük öneme haizdir. Bu hak, kadının mülk edinme hakkının, sözleşme yapma sürecinde yer alabilmesinin ve diğer bütün medeni haklardan faydalanabilmesinin evlilik statüsü veya herhangi bir ayrımcı uygulama ile sınırlandırılmaması gereğini içermektedir. Hak aynı zamanda, kadınların alınıp verilecek bir mal gibi muamele görmesini, ölen eşin mallarıyla birlikte eşin ailesine verilmesi gibi muamelelerin engellemesini de içermektedir. Devletler, kadınların tam anlamıyla hukuk kişileri olarak muamele görmesini engelleyen hukuk kuralları ve düzenlemelere, bu kural ve düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak tedbirlere de değinmelidir.

20. Taraf Devletler, kadının özel hayatının gizliliği ve 17. maddede ile korunan diğer haklarına erkeklerle eşitlik açısından etki eden

bütün hukuk kuralları ve uygulamalardan Komite'yi haberdar etmelidir. Özel hayatın gizliliğine etki eden hallerden biri kadının sahip olacağı haklar ve koruma tedbirlerinin içeriğinin saptanmasında, ırza tecavüze karşı koruma hallerinde dahi, kadının cinsel hayatının göz önünde tutulmasıdır. Devletlerin kadının özel hayatına saygı göstermede başarı gösteremediği diğer bir alan da, kadınların üreme faaliyetine ilişkindir; örneğin, kısırlaştırma hallerinde erkeğin de rızasının gerekmesi, kısırlaştırma için sahip olunan çocuk sayısı veya çocukların yaşlarının önemli olması gibi birtakım genel koşulların sözkonusu olması veya Devlet'in, doktorların veya diğer sağlık personelinin çocuk aldırma vakalarına ilişkin tutanak tutmalarını talep etmesi kadının özel hayatının ihlal edilmesi kapsamındadır. Bu gibi örneklerde, Sözleşme'nin 6 ve 7. maddelerindeki hakların ihlali de sözkonusu olabilmektedir. Kadının özel hayatı, işe almalarından önce hamilelik testi uygulayan işveren gibi, üçüncü kişilerce de ihlal edilmemelidir. Taraf Devletler, kadının 17. madde çerçevesindeki haklardan eşit ölçüde yararlanmasını engelleyecek hukuk kuralları, kamu otoritelerinin eylemleri veya özel hukuk kişilerinin eylemlerinden ve kadınları bu eylemlere karşı koruyacak tedbirlerden raporlarında bahsetmelidir.

21. Taraf Devletler, düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün, din ve inanç değiştirme özgürlüğü de dahil olmak üzere hem erkek hem de kadınlar için eşit ölçüde, ayrımcılık gözetilmeden hukuken koruma altına alınmasını sağlamalıdır. 18. madde ile koruma altına alınan haklar, Sözleşme'de izin verilenler dışında sınırlandırmaya tâbi tutulmamalı ve bu hakların kullanılması baba, eş, ağabey ve diğer üçüncü kişilerin iznine tâbi olmamalıdır. Kadınlara karşı ayrımcılığı meşru kılmak için 18. maddeye dayanılmamalıdır. Taraf Devletler, raporlarında düşünce, din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili olarak kadınların bu konudaki konumlarına ilişkin bilgi vermeli, kadınların bu özgürlüklerden faydalanmada ayrımcılığa karşı korunması ve ihlallerin engellenmesi, ortadan kaldırılması için atılan adımlara değinmelidir.

22. 19. madde ile ilgili olarak; taraf Devletler, kadınların bu hükmle koruma altına alınan haklardan erkeklerle eşit ölçüde faydalan-

masını engelleyecek hukuk kuralları veya diğer faktörlerden Komite'yi haberdar etmelidir. Kadınları ve kızları şiddet ve insanlık dışı muamele mağduru olarak gösteren müstehcen ve pornografik materyallerin basımı ve dağıtımını kadınların ve kızların bu tarz muamelelerin mağduru olma olasılığını güçlendireceği için, taraf Devletler bu materyallerin basımını ve dağıtımını kısıtlayacak hukuki tedbirlerle ilgili bilgi vermelidir.

23. Devletler, evlilik konusunda da, genel yorum No. 19 (1990) ile daha da geliştirilmiş olan 23. maddeye uygun şekilde, erkek ve kadınlara eşit davranmalıdır. Erkek ve kadınlar evlilik bağına tam ve özgür rızalarıyla kurmalıdır. Devletler bu hakkın eşit olarak kullanılmasını güvence altına almalıdır. Kadınların özgür iradeleri doğrultusunda evlenme kararı almalarını engelleyecek birçok faktör olabilir. Bu faktörlerden birisi asgari evlenme yaşıdır. Devlet asgari evlenme yaşını belirlemede erkek ve kadınlara eşit kriterler uygulamalıdır. Bu kriterler, kadının hiçbir etki altında kalmadan evlenme kararı almasını güvence altına almalıdır. Diğer bir faktör ise, bazı devletlerin pozitif hukuku veya örf ve adet hukukunda yer alan, kadının kendisi yerine evliliğe onay veren ve bu nedenle kadının özgür iradesi önünde engel teşkil eden, genellikle erkek olan, aile büyüğü veya veli kavramıdır.

24. Kadınların tam ve özgür rızalarıyla evlenme özgürlükleri önündeki diğer bir engel, tecavüz mağduru kadını dışlayan toplumlar da, kadını evlenmeye rıza göstermeye zorlayan sosyal eğilimlerin varlığıdır. Kadının tam ve özgür rızasıyla evlenme özgürlüğü, tecavüzcünün mağdurla evlenmesi sonucunda ceza sorumluluğunun ortadan kalkması ya da azalmasına imkan tanınan hallerde zedelenmiş olacaktır. Taraf Devletler, mağdurla evlenmenin ceza sorumluluğunu ortadan kaldırıp kaldırmadığını veya azaltıp azaltmadığını ve mağdurun yaşının küçük olduğu hallerde, özellikle tecavüz mağdurlarının toplumdan dışlandığı yerlerde tecavüzün mağdurun evlenme yaşını indirip indirmediğini raporlarında belirtmelidir. Devletlerin, yeniden evlenmeyle ilgili olarak erkeklere sınırlandırma getirmeyip kadınlara sınırlandırma getirdikleri hallerde evlenme hakkının diğer bir yönü zedelenmiş olacaktır. Aynı zamanda, bir kimsenin eşini seçme hakkı, kadının farklı

bir dine mensup olan veya belirli bir dine mensup olan ya da hiçbir dine mensup olmayan bir erkekle evlenmesini engelleyecek kural ve eylemlerle de sınırlandırılabilir. Devletler, kadınların tam ve özgür rızalarıyla evlenmelerini engelleyen hukuk kuralları ve uygulamalar bunları ortadan kaldıracak tedbirlerle ilgili bilgi vermelidir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir konu olarak kadın ve erkeklerin evlilikte eşit haklara sahip olması çökeşliliğin de bu hakka aykırılık teşkil edeceğini göstermektedir. Çökeşlilik kadının onuruna zarar verir. Çökeşlilik kadınlara karşı gerçekleştirilen ve kabul edilemez bir ayrımcılıktır. Sonuç olarak, çökeşlilik süregeldiği her yerde ortadan kaldırılmalıdır.

25. Sözleşme'nin 23. maddesinin 4. paragrafı çerçevesindeki sorumlulukların yerine getirilmesinde taraf Devletler evlilik birliği rejiminin, eşler açısından çocuklara bakım yükümlülüğü, çocukların dini ve ahlaki eğitimi, çocuğun anne ve baba ile aynı uyrukta olması, mülk sahibi olabilme ve ortak mülkiyet veya sadece eşlerden birinin mülkiyet sahibi olması da dahil olmak üzere malvarlığının yönetimi yönünden eşit hak ve yükümlülükler taşımasına dikkat etmelidir. Taraf Devletler, gerekli olan hallerde evli kadınların mülk edinme ve malların idaresi konusunda erkeklerle eşit haklara sahip olmalarını sağlamak için gerekli yasama faaliyetlerini gerçekleştirmelidir. Taraf Devletler, aynı zamanda, evlilik sonucunda gerçekleşen uyrukluk kazanma veya uyrukluk kayıplarında veya ikametgah haklarıyla ilgili olarak ve ayrıca eşlerin kendi soyadlarını kullanması konularında veya aileye yeni bir soyadı seçme hususlarında cinsiyete dayalı herhangi bir ayrımcılık yapılmamasını sağlamalıdır. Evlilik süresince eşitlik demek, eşlerin eşit sorumluluk ve otoriteye sahip olması demektir.

26. Taraf Devletler, aynı zamanda, evliliğin sona ermesinde de eşitliği sağlamalıdır. Eşler, evliliğin sona erme ve butlanı nedenleri ve aynı zamanda evliliğin sona ermesi neticesinde malların bölüştürülmesi, nafaka ve çocukların bakımı konusunda eşit koşullara sahip olabilmelidir. Çocuk ve özellikle velayeti almayan eş arasındaki ilişki eşit şartlar çerçevesinde belirlenmelidir. Evlilik, eşlerden birinin ölümüyle son bulduğu takdirde kadın erkekle eşit miras hakkına sahip olmalıdır.

27. 23. madde kapsamında ailenin tanınmasına etki kazandırılabilmesi için, evli olmayan çiftler ve çocukları, tek ebeveyn ve çocukları gibi farklı aile kavramlarının kabul edilmesi ve tüm bu farklı konumlarda, kadınlara karşı eşit muamelenin güvence altına alınması gereklidir (bkz. Genel Yorum No. 19, 2. paragraf). Tek ebeveynli aileler genellikle bir ya da birden fazla çocuğun bakımından sorumlu tek bir kadından oluşmaktadır. Taraf Devletler, kadının benzer şartlardaki erkeklerle eşit şekilde, ebeveyn olarak sorumluluklarını yerine getirebilmesi için ne tür destek tedbirlerinin alınacağını belirtmelidir.

28. Taraf Devletlerin çocukları koruma yükümlülüğü (24. maddede) kız ve erkek çocuklar açısından eşit şekilde yerine getirilmelidir. Taraf Devletler, kız çocuklarının eğitim, beslenme, sağlık alanlarında erkek çocuklarla aynı şartlara sahip olabilmeleri için gerekli olan tedbirlere yer vermeli ve Komite'yi bu konudaki veri ve sayılarla bilgilendirmelidir. Taraf Devletler, hem yasama tedbirleri hem de diğer uygun tedbirlerle, kız çocuklarının özgürlüğünü ve yaşamını tehdit eden bütün kültürel veya dini uygulamaları ortadan kaldırmalıdır.

29. Kamu yönetimine katılma hakkı her yerde eşit şartlar çerçevesinde tanınan bir hak değildir. Taraf Devletler, 25. maddede dile getirilen hakların kadın ve erkeklere eşit şartlarda tanınmasını ve kadının kamu yönetimine katılımını ve kamusal alanda görev almasını sağlayacak etkili ve olumlu eylemler de dahil olmak üzere, tüm olumlu tedbirlerin alınmasını sağlamakla yükümlüdür. Taraf Devletlerin herkesin oy kullanma hakkının güvence altına alınması yönünde aldığı etkili tedbirler cinsiyete dayalı ayrımcılık gözetmemelidir. Komite, taraf Devletlerin kamu yönetimine katılan kadınların, yargısal ve yüksek mevkideki toplumsal hizmetler de dahil olmak üzere, yüzdesine ve bu yöndeki hukuki faaliyetlere ilişkin istatistiki bilgi verilmesini talep etmektedir.

30. Kadınlara karşı ayrımcılık, genellikle ırk, renk, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından gözetilen ayrımcılıkla beraber değerlendirilmektedir. Taraf Devletler, kadınları özellikle etkileyen di-

ğer alanlardaki ayrımcılığa da değinmeli ve ayrımcılığın etkilerini ortadan kaldıracak tedbirlere ilişkin bilgiler vermelidir.

31. 26. madde ile koruma altına alınan herkesin yasalar önünde eşitliği ilkesi ve herkesin hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunması Devletlerin bütün alanlarda gerek kamu otoritelerinin gerekse özel kişilerin gerçekleştirdiği ayrımcılığa karşı harekete geçmesini gerektirir. Kadınlara karşı gerçekleştirilen, sosyal güvenlik hukuğu alanındaki ayrımcılık (bkz. Başvuru No. 172/84, *Broeks v. Netherlands*, 9 Nisan 1987 tarihli karar; *Zwaan de Vries v. Netherlands*, 9 Nisan 1987 tarihli karar; 218/1986, *Vos v. Netherlands* 29 Mart 1989 tarihli karar) ve vatandaşlık veya ülkedeki yabancılarla ilgili ayrımcılık (başvuru No. 035/1978, *Aumeeruddy-Cziffra and Others v. Mauritius*, 9 Nisan 1981 tarihli karar) 26. maddeyi ihlal eder. Cezalandırılmayan “namus cinayetleri” Sözleşme’nin ve özellikle 6., 14. ve 26. maddelerinin ihlalini teşkil etmektedir. Zina veya benzer hallerde kadınlara erkeklerden daha fazla ceza verilmesini öngören yasalar, yasalar önünde eşitlik ilkesini zedelemektedir. Taraf Devlet raporlarını inceleyen Komite, kadınların büyük bir yüzdesinin iş hukuku ile koruma altına alınmayan alanlarda çalıştıklarını, geleneksel olarak kadınlara karşı özellikle ücretlendirme, eşit miktarda işe eşit maaş verilmesi konularında ayrımcılık yapıldığını gözlemlemektedir. Taraf Devletler her alanda, örneğin özel sektörde, eğitim alanında, siyasi faaliyetlerde, yerleşim yeri sağlanması, mal ve hizmet sağlanmasında, kadınlara karşı gerçekleştirilen ayrımcılığı engellemek için gerekli tedbirlerin alınmasında temel bir rol oynamalıdır. Taraf Devlet raporları alınan tedbirlere ve belirtilen şekilde ayrımcılık mağduru olanların sahip olduğu hak arama yollarına dair bilgi vermelidir.

32. 27. madde çerçevesinde, azınlık mensuplarının sahip olduğu dilsel, kültürel ve dinsel haklardan, yasalar önünde eşitlik de dahil olmak üzere, kadınların da eşit şekilde yararlanması herhangi bir Devlet, grup veya birey tarafından engellenemez. Devletler raporlarında, bir azınlığın mensuplarına yönelik olan ve kadınların Sözleşme ile korunan haklarını zedeleyici sonuçlar doğurabilecek yasama faaliyetleri

ve idari faaliyetler (başvuru No.24/1977, *Lovelace v. Canada*, Temmuz 1981 tarihli karar) ve erkek ve kadınların Sözleşme'deki bütün medeni ve siyasi haklardan eşit şekilde yararlanması için alınan tedbirler veya alınması düşünülen tedbirlere ilişkin bilgi vermelidir. Benzer şekilde, taraf Devletler, azınlık grupları içerisinde kadın haklarını etkileyecek kültürel veya dini uygulamalar karşısında alınan tedbirleri de belirtmelidir. Taraf Devletler, raporlarında kadınların mensubu oldukları toplumların kültürel hayatına katkılarında da bahsetmelidir.

72. OTURUM (2001) / GENEL YORUM NO. 29

MADDE 4: OLAĞANÜSTÜ HALLERDE "DEROGASYONLAR"*

1. Sözleşme çerçevesindeki insan haklarının korunması sistemi açısından Sözleşme'nin 4. maddesi büyük öneme sahiptir. Öte yandan, taraf Devlet'in Sözleşme yükümlülüklerinin bir kısmını geçici bir süre için ve tek taraflı olarak askıya alması veya Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alması mümkündür. 4. maddenin konusu *derogasyonların* kapsamı ve belirli bir güvenceler sistemi açısından maddi sonuçlarıdır. Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini askıya alan veya bu yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alan taraf Devlet'in temel amacı, Sözleşme'ye bütünüyle uymanın yeniden sağlandığı normal duruma dönüş olmalıdır. On üçüncü oturum'da (1981) kabul edilen genel yorum no. 5'in yerini alan mevcut genel yorumda Komite, taraf Devletlere 4. maddedeki gerekliliklerin yerine getirilmesi konusunda yardım etmeyi hedeflemektedir.

2. Sözleşme'deki yükümlülükleri askıya alma veya bu yükümlülüklerden ayrılan tedbirler almaya yönelik uygulamalar istisnai ve geçici olmalıdır. Bir Devlet 4. maddeye dayanmadan önce, iki temel şart gerçekleşmelidir: Olağanüstü durum ulusun hayatını tehdit etmeli ve olağanüstü durumun varlığı resmen ilan edilmiş olmalıdır. İkinci şart, en

(*) 1950. toplantıda, 24 Temmuz 2001 tarihinde kabul edilmiştir.

çok ihtiyaç duyulan anlarda kanunilik ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin korunması açısından önemlidir. Sonuçları Sözleşme'den doğan yükümlülüklerde *derogasyona* neden olacak olağanüstü durum ilanlarında, Devletler olağanüstü durum ilanını ve olağanüstü durumda kullanılan yetkileri düzenleyen anayasa hükümleri ve diğer hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmelidir. Komite, belirtilen düzenlemelerin 4. madde ile uyum içinde olup olmadığını denetleme görevine sahiptir. Komite'nin bu görevini yerine getirebilmesi için, taraf Devletler 40. madde çerçevesinde sundukları raporlarda, olağanüstü durumlarada kullanılan yetkilere ilişkin yasa ve uygulamalarla ilgili yeterli ve kesin bilgi vermelidir.

3. Ulusun hayatını tehdit eden her felaket veya olumsuz durum 4. maddenin 1. paragrafı kapsamındaki bir olağanüstü durum şeklinde nitelendirilemez. Gerek ulusal, gerek uluslararası nitelikte olsun, silahlı çatışma hallerinde uluslararası insancıl hukuk kuralları, Sözleşme'nin 4. ve 5. maddelerinin 1. paragrafına ek ve yardımcı olarak, taraf Devlet'in olağanüstü hallerde yetkilerini kötüye kullanmasını engellemek amacıyla uygulanır. Sözleşme'ye göre, silahlı çatışma hallerinde dahi, Sözleşme hükümlerini askıya alma veya Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alma sonucunu doğuran önlemler durumun ulusun hayatına tehdit teşkil etmesi hallerinde ve tehdit teşkil ettiği ölçüde geçerlidir. Taraf Devletler, silahlı çatışma halleri dışındaki durumlar için de 4. maddeye başvurma gereğini duyuyorsa, mevcut şartlar altında böyle bir tedbire başvurma gerekliliği ve meşruluğu değerlendirilmelidir. Birçok halde, Komite, Sözleşme hükümlerinin askıya alınması veya iç hukuk düzenlemelerinin 4. madde de düzenlenmeyen haller için de *derogasyonu* mümkün kılması ile ilgili kaygılarını dile getirmiştir.²²

22 Bkz., aşağıdaki yorumlar/sonuç gözlemleri: Birleşik Tanzania Cumhuriyeti (1992), CCPR/C/79/Add. 12, 7. paragraf; Dominik Cumhuriyeti (1993), CCPR/C/79/Add. 18, 4. paragraf; Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda (1995), CCPR/C/79/Add. 55, 23. paragraf; Peru (1996), CCPR/C/79/Add. 67, 11. paragraf; Bolivia (1997), CCPR/C/79/Add. 74, 14. paragraf; Kolombiya (1997), CCPR/C/79/Add. 76, 25. paragraf; Lübnan (1997), CCPR/C/79/Add. 78, 10. paragraf; Uruguay (1998), CCPR/C/79/Add. 90, 8. paragraf; İsrail (1998), CCPR/C/79/Add. 93, 11. paragraf.

4. Sözleşme'nin 4. maddesinin 1. paragrafında belirtildiği üzere, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alınması'nın sözkonusu olabilmesi için, alınacak tedbirler olağanüstü durumun gerektirdiği ölçüde olmalıdır. Bu gereklilik, olağanüstü durumun süresi, coğrafi alanı, olağanüstü durumun içeriği ve olağanüstü durum nedeniyle başvuru alan derogasyon tedbirleriyle ilgilidir. Olağanüstü durumlarda bazı Sözleşme yükümlülüklerini askıya alma veya Sözleşme hükümlerine aykırı düzenlemeler getirme, Sözleşme'nin çeşitli hükümlerinde belirtilen normal zamanlardaki kısıtlama ve sınırlandırmalardan farklıdır.²³ Ancak, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirlerin durumun gerektirdiği ölçülerle sınırlandırılması, *derogasyon* ve kısıtlamalarda geçerli olan orantılılık prensibinin kendini göstermesidir. Ek olarak, Sözleşme'nin bir hükmüne ilişkin *derogasyonun* mümkün olması, *derogasyondan* önce durumun aciliyeti nedeniyle belirli tedbirlerin alınmasının meşrulaştırılması gereğini ortadan kaldırmaz. Meşrulaştırma gereği, uygulamada askıya alınan veya Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirlerin alınmasıyla uygulanmayan hükmün bütünüyle gözardı edilmesini engelleyecektir. Taraf Devlet raporlarını inceleyen Komite, orantılılık prensibine gerekli özen ve dikkatin gösterilmediğini belirtmek istemektedir.²⁴

5. Sözleşme haklarının ne ölçüde veya hangi şartlarda askıya alınabileceği veya hangi şartlarda Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alınabileceği 4. maddenin 1. paragrafı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Sözleşme'ye göre, olağanüstü durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alınabilir. Taraf Devletler, sadece olağanüstü bir durumun ilanında değil aynı zamanda böyle bir ilana dayalı tedbirler konusunda da dikkatli bir gözden geçirmede bulunmalıdır. Eğer Devletler, doğal afet, şiddet eylemleri içeren toplu gösteriler veya önemli bir endüstriyel kaza gibi nedenlerden dolayı Sözleşme yükümlülüklerini

²³ Bkz., örneğin, Sözleşme'nin 12. ve 19. maddeleri.

²⁴ Bkz., örneğin, İsrail (1998) ile ilgili sonuç gözlemleri, CCPR/C/79/Add.93, 11. paragraf.

askıya alma haklarını beyan etmek istiyorlarsa, sadece sözkonusu durumun ulusun hayatını tehdit ettiğini değil aynı zamanda Sözleşme'den *derogasyonların* tam anlamıyla durumun gerektirdiği ölçüde olduğunu kanıtlayabilmelidir. Komite'ye göre, belirtilen durumlarda belirli Sözleşme haklarının seyahat özgürlüğü (12. madde) veya toplanma özgürlüğü (21. madde) çerçevesinde kısıtlanması mümkündür ve bu gibi hallerde Sözleşme hükümlerini askıya alma ve Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alma “durumun gerektirdiği ölçü” kriteriyle meşrulaştırılamayacaktır.

6. Sözleşme'nin 4. maddesinde (2. paragraf) Sözleşme'nin bazı hükümlerinin *derogasyonun* mümkün olmadığı hükümler şeklinde listelenmiş olması, Sözleşme'deki diğer maddelerin taraf Devletlerin rızası doğrultusunda, ulusun hayatını tehdit eden her durumda askıya alınabileceği şeklinde değerlendirilmemelidir. *Derogasyonları*, durumun gerektirdiği ölçü kriterine bağlı olarak sınırlı tutma yükümlülüğü hem taraf Devlet hem de Komite açısından gerçek durumun, Sözleşme'nin her bir maddesi göz önünde tutularak, objektif şekilde tespitine dayanan bir analiz gerektirir.

7. Sözleşme'nin 4. maddesinin 2. paragrafı, *derogasyonun* mümkün olmadığı Sözleşme maddelerini açıkça belirtmiştir. *Derogasyonun* mümkün olmadığı maddeler şunlardır: 6. madde (yaşama hakkı); 7. madde (işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmanın yasaklanması ve hiç kimsenin kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tabi tutulmaması); 8. madde, 1. ve 2. paragraflar, (kölelik ve köle ticaretinin her şeklinin yasaklanması); 11. madde (bir kimsenin, sırf akitten doğan yükümlülüğünü yerine getiremediği gerekçesiyle hapsedilmesi-nin yasaklanması); 15. madde (ceza hukukunda, suç ve cezaların kanuniliği ilkesi, suç sayılan bir fiile, işlendiği zaman yürürlükte olan cezadan daha ağır ceza verilmemesi, fiilin işlenmesinden sonra yasalarda bu fiile karşılık daha hafif bir ceza öngörülecek olursa, fiili işleyene bu ikinci cezanın uygulanması); 16. madde (herkesin kanun önünde kişi olarak tanınma hakkı) ve 18. madde (herkesin düşünce,

vicdan ve din özgürlüğüne sahip olması). Belirtilen haklardan *derogasyonun* mümkün olmadığı gerçeği, bu haklar listesinin 4. maddenin 2. paragrafında açıkça yer almasından anlaşılmaktadır. Aynı durum, Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İkinci İhtiyari Protokol'e (*Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights Aiming at the Abolition of the Death Penalty*) taraf olan Devletler açısından da, Protokol'ün 6. maddesinde de belirtildiği üzere, geçerlidir. Kavramsal olarak, Sözleşme'deki bir madde ile ilgili olarak *derogasyonun* mümkün olmaması, o maddeye ilişkin herhangi bir kısıtlama veya sınırlandırmanın hiçbir şekilde meşru olmayacağı anlamına gelmemektedir. Sözleşme'nin 4. maddenin 2. paragrafındaki kısıtlamalara ilişkin özel bir hüküm içeren 18. maddeye yapılan atıf, kısıtlamaların mümkün olması konusunun *derogasyon* konusundan bağımsız olarak ele alındığını gösterir. Çok ciddi kamusal gereklilikler ve aciliyet gösteren durumlar karşısında dahi, bir kimsenin din veya inanç özgürlüğüne müdahale eden Devlet, bu müdahaleyi 18. maddenin 3. paragrafına uygun şekilde meşrulaştırabilmelidir. Komite, birçok kez 4. maddenin 2. paragrafına göre *derogasyonun* mümkün olmadığı hakların taraf Devlet'in hukuk sistemindeki yetersizlikler nedeniyle *derogasyona* uğradığı veya *derogasyona* uğrama riskini taşıdığı durumlara ilişkin kaygılarını dile getirmiştir.²⁵

8. 4. maddenin 1. paragrafına göre, taraf Devletler alınan tedbirlerin ırk, renk, cinsiyet, dil, din ya da toplumsal kökene dayalı bir

25 Bkz., aşağıdaki yorumlar/sonuç gözlemleri: Dominik Cumhuriyeti (1993), CCPR/C/79/Add. 18, 4. paragraf; Ürdün (1994), CCPR/C/79/Add. 35, 6. paragraf; Nepal (1994), CCPR/C/79/Add. 42, 9. paragraf; Rusya Federasyonu (1995), CCPR/C/79/Add. 54, 27. paragraf; Zambia (1996), CCPR/C/79/Add. 62, 11. paragraf; Gabon (1996), CCPR/C/79/Add. 71, 10. paragraf; Kolombiya (1997), CCPR/C/79/Add. 76, 25. paragraf; İsrail (1998), CCPR/C/79/Add. 93, 11. paragraf; Irak (1997), CCPR/C/79/Add. 84, 9. paragraf; Uruguay (1998), CCPR/C/79/Add. 90, 8. paragraf; Ermenistan (1998), CCPR/C/79/Add. 100, 7. paragraf; Moğolistan (2000), CCPR/C/79/Add. 120, 14. paragraf; Kırgızistan (2000), CCPR/CO/69/KGZ, 12. paragraf.

ayrımcılık içermemesi kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alabilir. Sözleşme'nin 26. maddesi veya ayrımcılık yasağına ilişkin diğer Sözleşme maddeleri (2. madde, 3. madde, 14. maddenin 1. paragrafı, 23. maddenin 4. paragrafı, 24. maddenin 1. paragrafı ve 25. madde) 4. maddenin 2. paragrafında yer alan *derogasyonun* mümkün olmadığı maddeler arasında olmasalar dahi, ayrımcılık yasağının hiçbir şekilde askıya alınması kabul edilemeyecek yönleri de mevcuttur. Özellikle, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirlerin alınması aşamasında, bireyler arasında farklılık gözetildiği hallerde, 4. maddenin 1. paragrafına uyum sağlanmalıdır.

9. Ek olarak, 4. maddenin 1. paragrafına göre, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerle ve özellikle uluslararası insan hak hukuka aykırı olmamalıdır. Bir Devlet'in, Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerini askıya alması veya bu yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alması, taraf olduğu diğer bir uluslararası sözleşmenin ihlali veya genel bir uluslararası hukuk yükümlülüğünün ihlali sonucunu doğuruyorsa, 4. madde Sözleşme'nin bazı hükümlerinin *derogasyonunu* meşrulaştırmayacaktır. Bu durumun bir yansıması Sözleşme'nin 5. maddesinin 2. paragrafında, var olan temel insan haklarından hiçbirisi bu Sözleşme'nin bu gibi hakları tanımadığı ya da sınırlı olarak tanıdığı gerekçesiyle sınırlandırılamaz ve kaldırılmaz şeklinde görülmektedir.

10. İnsan Hakları Komitesi, taraf Devletlerin taraf oldukları diğer sözleşmelerden doğan yükümlülüklerine uygun davranıp davranmadıklarını gözden geçirme görevine sahip olmasa da, taraf Devlet'in Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini askıya alıp alamayacağını veya bu yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alıp alamayacağını incelerken, taraf Devlet'in diğer uluslararası yükümlülüklerini de dikkate alma yetkisine sahiptir. Bu nedenle, 4. maddenin 1. paragrafına dayanılmak istendiğinde veya 40. madde çerçevesinde hazırlanan raporlarda, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirlere değinilirken, ta-

raf Devletler olağanüstü durumlardaki yükümlülükler başta olmak üzere, sözkonusu olan hakların korunması için gerekli olan diğer uluslararası yükümlülüklerinden de bahsetmelidir.²⁶ Bu bağlamda, taraf Devletler olağanüstü durumlardaki insan hakları standartlarına ilişkin uluslararası hukuktaki gelişmeleri dikkate almalıdır.²⁷

11. Sözleşme'nin 4. maddesinde *derogasyonun* mümkün olmadığı maddelerin listelenmesi, belirli insan hakları yükümlülüklerinin uluslararası hukukun emredici kuralları arasında olup olmadığı sorusuyla yakından ilgilidir. Sözleşme'nin bazı maddelerinin, 4. maddenin 2. paragrafında belirtildiği üzere, *derogasyonun* kabul edilemeyeceği hükümler arasında sayılması Sözleşme ile korunan birtakım temel hakların emredici niteliğinin tanındığının göstergesidir (örneğin 6. ve 7. maddeler). Ancak, Sözleşme'nin diğer bazı hükümlerinin *derogasyonun* mümkün olmadığı hükümler arasında sayılmasının nedeni bu hakları olağanüstü durumlarda dahi askıya almanın gerekli olmamasıdır (örneğin 11. ve 18. maddeler). Ayrıca, emredici kurallar katego-

26 Sözkonusu atf, Sözleşme'ye taraf olan Devletlerin çoğunun imzalamış olduğu ve herhangi bir *derogasyon* hükmü içermeyen Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne (*Convention on the Rights of the Child*) yapılmıştır. Sözleşme'nin 38. maddesinde açıkça belirtildiği üzere, Sözleşme olağanüstü durumlarda uygulanabilmektedir.

27 Atf İnsan Hakları Komisyonu Genel Sekreteri'nin Komisyon'un asgari insancıl standartlar (temel insanlık standartları) ile ilgili 1998/29, 1996/65, 2000/69 ve E/CN.4/1999/92, E/CN.4/2000/94 ve E/CN.4/2001/91 no'lu kararlarıyla ilgili raporlarına ve her durumda uyulması gereken temel hakların belirlenmesi için gerçekleştirilen Olağanüstü Durumlarda İnsan Hakları Normları Paris Minimum Standartları (*Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency*), (International Law Association, 1984), Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Hükümlerinin Sınırlandırılması ve Derogasyonlar Üzerine Siracusa Prensipleri, (*Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in International Covenant on Civil and Political Rights*), Alt-Komisyon Özel Raportörü Mr. Landro Despouy'un insan hakları ve olağanüstü durumlarla ilgili son raporu (E/CN.4/Sub.2/1997/19 ve Add.1), Yerinden Edilme Rehber İlkeleri, (*Guiding Principles on Internal Displacement*), (E/CN.4/1998/53/Add.2), Turku (Abo) Asgari İnsancıl Standartlar Bildirgesi (1990), (*Turku (Abo) Declaration of Minimum Humanitarian Standards*), (E/CN.4/1995/116) gibi çabalara yapılmıştır. Devam eden çalışmalara referans bağlamında, 26. Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Konferansı (1995) kararı ile Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'ne verilen, uluslararası ve iç silahlı çatışma hallerinde uygulanabilecek uluslararası insancıl hukuk örf ve adet kuralları üzerine bir rapor hazırlama görevine değinilmektedir.

risi, 4. maddenin 2. paragrafındaki haliyle *derogasyonun* mümkün olmadığı hükümler listesinden daha geniş bir kategoridir. Taraf Devletler, hiçbir şart altında Sözleşme'nin 4. maddesini insancıl hukuk veya uluslararası hukukun emredici bir kuralının ihlalinin gerekçesi olarak öne süremez. Örneğin, rehin alma eylemleri, toplu cezalandırmalar, özgürlüklerden keyfi şekilde mahrum etme, adil yargılanma temel ilkelerinden sapma ve masumiyet karinesine riayet etmeme gibi ihlaller, 4. madde çerçevesinde meşru kılınamaz.

12. Sözleşme hükümlerinin askıya alınmasının veya Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler almanın meşru olduğu hallerin tespitinde ele alınabilecek kriterlerden biri belirli insan hakları ihlallerinin, insanlığa karşı işlenen suçlar şeklinde nitelendirilmesidir. İnsanlığa karşı işlenen bir suçun Devlet otoritesine dayalı olarak işlendiği ve suçu işleyenlerin bireysel ceza sorumluluğunun söz konusu olduğu hallerde, mevcut olağanüstü durumun Devlet'i sorumluluktan kurtaracağı iddia edilemez. Bu nedenle Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Sözleşmesi'nde (*Rome Statute of the International Criminal Court*), yargısal nedenlerle bir kez daha düzenlenen insanlığa karşı işlenen suçlar, Sözleşme'nin 4. maddesinin yorumlanmasında dikkate alınmalıdır.²⁸

13. Komite'ye göre, Sözleşme'nin 4. maddesinin 2. paragrafındaki liste kapsamında olmayan bazı Sözleşme hükümlerinin *derogasyonu* mümkün değildir. Aşağıda, konuya ilişkin birtakım örnekler verilmiştir:

²⁸ Bkz. 1 Temmuz 2001 itibarıyla 35 Devlet açısından yürürlüğe giren Sözleşme'nin 6. (soykırım) ve 7. maddesi (insanlığa karşı işlenen suçlar). Sözleşme'nin 7. maddesinde sıralanan bazı eylemler Sözleşme'nin 4. maddesinin 2. paragrafında yer alan *derogasyonun* mümkün olmadığı hakların ihlalleriyle doğrudan ilgilidir. Ancak, Statü'nün 7. maddesinde tanımlanan haliyle insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisi, sözleşme'nin 4. maddesinde belirtilmeyen diğer Sözleşme maddelerinin ihlalinin de kapsamaktadır. Örneğin, 27. maddenin ciddi şekilde ihlali, aynı zamanda, Roma Sözleşmesi'nin 6. maddesi çerçevesinde soykırım suçunu teşkil edebilir. Ayrıca 7. madde, Sözleşme'nin 6., 7. ve 8. maddelerinin yanısıra, 9, 12, 26 ve 27. maddelerle ilgili eylemleri de içermektedir.

(a) Özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılır. Sözleşme'nin 10. maddesinde kaleme alınan bu hak, 4. maddenin 2. paragrafında belirtilen, *derogasyonun* mümkün olmadığı haklar arasında yer almasa da, 10. maddede askıya alınması mümkün olmayan genel bir uluslararası hukuk kuralı düzenlenmiştir. Komite'nin bu görüşü Sözleşme'nin girişinde kişinin doğuştan sahip olduğu onura yapılan vurgu ve Sözleşme'nin 7. ve 10. maddeleri arasındaki yakın ilişki ile desteklenmektedir.

(b) Rehin alma, kaçırma ve keyfi alıkoyma ile ilgili yasaklar da *derogasyona* tâbi değildir. Bu yasaklamaların olağanüstü durumlarda dahi emredici özellik taşımaları, genel uluslararası hukuk normları olarak kabul edilmeleriyle meşrulaştırılmaktadır.

(c) Komite'ye göre, azınlık mensuplarının uluslararası alanda korunması her durumda saygı duyulması gereken unsurları içerir. Bu durum, uluslararası hukukta soykırımın yasaklanması, 4. maddenin 1. paragrafında ayrımcılık yasağına yer verilmesi, 18. maddenin askıya alınamaması şeklinde de kendisini göstermektedir.

(d) Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Sözleşmesi'nde de belirtildiği üzere, uluslararası hukukta meşru görülen sebeplere dayanmadan kişilerin sınırdışı edilmesi veya yer değiştirmeye zorlanması veya kişilerin yasal olarak bulundukları yerlerde benzeri zorlayıcı tedbirlere maruz kalmaları, insanlığa karşı işlenen bir suçtur.²⁹ Olağanüstü durumlarda, Sözleşme'nin 12. maddesini askıya alma veya Sözleşme'den doğan yükümlülüklerden ayrılan tedbirler alma hakkı belirtilen eylemleri meşru kılmak için kullanılamaz.

(e) Sözleşme'nin 4. maddesinin 1. paragrafına dayanılarak, 20. maddeye aykırı şekilde, savaş propagandası yapmak veya ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulmasını meşru kılmak amacıyla olağanüstü durum ilanı gerçekleştirilemez.

14. Sözleşme'nin 2. maddesinin 3. paragrafı, taraf Devlet'in, Sözleşme hükümlerinin ihlali halinde hak arama yolları sağlamasını öngörmektedir. Bu paragraf, 4. maddenin 2. paragrafında belirtilen *derogasyonun* mümkün olmadığı hükümler arasında yer almasa da

²⁹ Bkz. Roma Sözleşmesi'nin 7 (1) (d) ve 7 (2) (d) maddeleri.

belirtilen yükümlülük Sözleşme'nin tamamına yayılmış sözleşmesel bir yükümlülüktür. Taraf Devlet, olağanüstü durumlarda, durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirleri aşmayacak şekilde, adli veya diğer hak arama olanaklarının işleyişine yönelik düzenlemeler yapabilir ancak taraf Devlet Sözleşme'nin 2. maddesinin 3. paragrafında düzenlenen etkili hak arama yolları sağlama şeklindeki temel yükümlülüğe uymalıdır.

15. 4. maddenin 2. paragrafında, açıkça askıya almanın veya yükümlülüklerden ayrılan tedbirler almanın mümkün olmadığı haklar olarak belirtilen hakların korunması, hakların başta yargısal güvenceler olmak üzere usuli güvenceler altına alınmasını gerektirir. Sözleşme'nin usul tedbirlerine yer veren hükümleri *derogasyonun* mümkün olmadığı hakların korunmasının önüne geçilmesine yol açacak tedbirlere konu olamaz. 4. maddeye *derogasyonun* mümkün olmadığı haklara aykırı tedbirler almak amacıyla başvurulamaz. Bu bağlamda, örneğin, Sözleşme'nin 6. maddesine aykırı tedbirler alınamaz. Olağanüstü durum sırasında görülen, ölüm cezası verilmesiyle sonuçlanacak her dava, 14. ve 15. maddeler de dahil olmak üzere, Sözleşme hükümleriyle uyum göstermelidir.

16. Sözleşme'nin 4. maddesinde yer alan *derogasyonla* ilgili tedbirler Sözleşme'nin bütününde var olan hukukun üstünlüğü ve kanunilik ilkelerine dayanmaktadır. Silahlı çatışma sırasında adil yargılanma hakkının belli başlı yönlerinin uluslararası insancıl hukukta açıkça güvence altına alınması sebebiyle Komite, diğer olağanüstü durumlarda bu güvencelere aykırı düzenlemeler getirilmesini meşru kılacak sebepler öne sürülemeyeceğini belirtmektedir. Komite'nin görüşüne göre, kanunilik ve hukukun üstünlüğü ilkeleri adil yargılanma hakkına olağanüstü durumlarda da saygı gösterilmesini gerektirir. Sadece hukuka uygun şekilde kurulmuş olan bir mahkeme yargılama ve cezalandırma yetkisine sahiptir. Masumiyet karinesine uyulmalıdır. *Derogasyonun* mümkün olmadığı hakların korunması için, mahkeme önünde yargılanma hakkının kullanılması ve yasal tutuklu kalma süreleri ihlal

edilmeden, gecikmeksizin hüküm verilmesi gerekliliği taraf Devlet'in *derogasyonun* gerekli olduğuna karar vermesi gerekçesiyle ortadan kaldırılmamalıdır.³⁰

17. 4. maddenin 3. paragrafına göre, *derogasyon* hakkından yararlanmak isteyen taraf Devletler, uluslararası bildirim rejimine uyarlar. *Derogasyon* hakkından yararlanmak isteyen taraf Devletler, hangi hükümleri uygulamaktan kaçındıklarını ve bu davranışta bulunmalarına yol açan nedenleri, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla, bu Sözleşme'ye taraf diğer Devletlere derhal bildirmelidir. Böyle bir bildirim sadece Komite'nin görevlerini yerine getirebilmesi açısından değil, özellikle Devlet'in aldığı tedbirlerin durumun gerektirdiği ölçüde olup olmadığının tespiti ve diğer Devletlerin de Sözleşme hükümlerine ne ölçüde uyduğunun gözlemlenmesi açısından gereklidir. Geçmişte yapılan bildirimlere istinaden, Komite taraf Devlet bildirimlerinin alınan bütün tedbirlerle ilgili yeterli bilgi içermesini, tedbir alma nedenlerinin net olarak açıklanmasını ve konuyla ilgili hukuki düzenlemelerin de bildirimle eklenmesini gerekli görmektedir. Taraf Devlet'in 4. madde çerçevesinde tedbirleri artırmayı gerekli gördüğü halde, olağanüstü halin süresinin uzatılması gibi, ek bildirimler gerekli olacaktır. Derhal bildirim yükümlülüğü, *derogasyonun* sona erdirilmesini de kapsamaktadır. Belirtilen yükümlülüklere her zaman uyum sağlanmamıştır: Taraf Devletler, Genel Sekreter aracılığıyla, diğer Devletleri olağanüstü durumdan, Sözleşme'nin bir ya da birden fazla hükümüne aykırı tedbirler alınmasından haberdar etmemiştir. Taraf Devlet-

30 Bkz. Komite'nin İsrail ile ilgili sonuç gözlemleri (1998) (CCPR/C/79/Add.93), 21. paragraf: "...Komite'ye göre mevcut idari müsadere, olağanüstü durumlarda *derogasyonun* mümkün olmadığı Sözleşme'nin 7. ve 16. maddelerine aykırılık teşkil etmektedir... Komite, Taraf Devlet'in özgürlükten yoksun bırakma halini etkili yargısal yollarla denetleme yükümlülüğünün ortadan kalkmayacağını vurgulamaktadır." Ayrıca bkz. Komite'nin, Sözleşme'nin üçüncü ihtiyari protokol taslağıyla ilgili Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'na önerisi: "Komite, Taraf Devletlerin genellikle *habeas corpus* ve *amparo* hakkının sadece olağanüstü durumlarla sınırlı olmaması gerektiğini anladıklarını belirlemektedir. Ayrıca, Komite'ye göre, 9. maddenin 3. ve 4. paragraflarındaki ve 2. madde ile birlikte ele alınan hak arama yolları, Sözleşme'nin bütününe hâkimdir." *Genel Kurul Resmi Kayıtları, Kırkdokuzuncu oturum, Ek No. 40 (A/49/40)*, cilt. I, ek XI, 2. paragraf.

ler bazı durumlarda olağanüstü hal yetkilerinin kullanılmasında ortaya çıkan ülkesel değişiklikleri veya diğer değişiklikleri bildirmeyi ihmal etmektedir.³¹ Bazı durumlarda, olağanüstü hal durumu veya taraf Devlet'in Sözleşme hükümlerine aykırı tedbirler alıp almadığı sorunu Komite'nin önüne, tesadüfen, taraf Devlet raporlarının incelenmesi sırasında gelmiştir. Komite, taraf Devlet'in Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alması halinde derhal bildirim yükümlülüğüne uyması gerektiğini vurgulamak istemektedir. Komite'nin, taraf Devlet hukuku ve uygulamalarının 4. madde ile ne ölçüde uyum gösterdiğini inceleme yükümlülüğü taraf Devlet'in bildirimde bulunup bulunmamasına bağlı değildir.

75. OTURUM (2002) / GENEL YORUM NO. 30

SÖZLEŞME'NİN 40. MADDESİ ÇERÇEVESİNDE TARAF DEVLETLERİN RAPORLAMA YÜKÜMLÜLÜKLERİ*

(BU GENEL YORUM, GENEL YORUM NO.1'İN YERİNİ ALMAKTADIR)

1. Taraf Devletler, Sözleşme'nin 40. maddesine uygun olarak, Sözleşme'nin ilgili Devlet açısından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde ve, daha sonra, ayrıca Komite'nin bu yöndeki talepleri doğrultusunda rapor verme yükümlülüğü altındadır.

2. Komite, yıllık raporlarında da görüldüğü üzere, çok az sayıda Devlet'in raporlarını zamanında teslim ettiğine dikkat çekmektedir. Devletlerin birçoğu raporlarını birkaç ay gecikmeyle ya da birkaç yıl gecikmeyle teslim etmektedir. Bazı Devletler ise, Komite tarafından tekrarlanan hatırlatmalara rağmen henüz hiçbir rapor teslim etmemiştir.

(*) 16 Temmuz 2002 tarihinde 2025. oturumda kabul edilmiştir.

31 Bkz. Peru (1992) ile ilgili yorumlar/sonuç gözlemleri, CCPR/C/79/Add.8, 10. paragraf; İrlanda (1993), CCPR/C/79/Add.21, 11. paragraf; Mısır (1993) CCPR/C/79/Add.23, 7. paragraf; Kamerun (1994), CCPR/C/79/Add.33, 7. paragraf; Rusya Federasyonu (1995), CCPR/C/79/Add.54, 27. paragraf; Zambia(1996), CCPR/C/79/Add.62, 11. paragraf; Lübnan (1997), CCPR/C/79/Add.78,10. paragraf; Hindistan (1997), CCPR/C/79/Add.81, 19. paragraf, Meksika (1999), CCPR/C/79/Add.109, 12. paragraf.

3. Bazı Devletler Komite'nin huzuruna çıkacaklarını belirtmiş ancak kararlaştırılan tarihte orada bulunmamıştır.

4. Belirtilen sorunları gidermek için Komite yeni kurallar kabul etme gereğini duymuştur:

(a) Eğer bir taraf Devlet, bir rapor teslim eder; ancak Komite'ye herhangi bir delegasyon göndermezse, Komite taraf Devlet'e raporun inceleneceği günü bildirebilir veya raporu daha önceden belirlenmiş olan tarihte incelemeye başlayabilir;

(b) Taraf Devlet herhangi bir rapor sunmadığı takdirde, Komite kendiliğinden, taraf Devlet'in Sözleşme ile güvence altına alınan hakların gerçekleştirilmesi için aldığı tedbirleri incelemek için belirlediği tarihten Devlet'i haberdar edebilir:

(i) Taraf Devlet bir delegasyonla temsil edildiği takdirde, Komite delegasyonun da hazır bulunduğu ve kararlaştırılan tarihte incelemeyi gerçekleştirecektir;

(ii) Taraf Devlet temsil edilmediği takdirde, Komite kendiliğinden, taraf Devlet'in Sözleşme ile güvence altına alınan hakların gerçekleştirilmesine yönelik aldığı tedbirleri kararlaştırılan tarihte inceleyebilir veya taraf Devlet'e yeni bir tarih bildirebilir.

Belirtilen prosedürlerin uygulanabilmesi açısından, Komite delegasyonun hazır bulunduğu hallerde oturumu halka açık olarak, delegasyonun bulunmadığı hallerde ise kapalı olarak gerçekleştirecektir ve aynı zamanda raporlama ilkelerinde belirtilen konulara ve Komite'nin usul kurallarına dikkat edilecektir.

5. Komite, incelemelerini tamamladıktan sonra, taraf Devlet ile diyalogun kurulması ve devamının sağlanması için bir takip sistemi geliştirilecektir. Bu amaçla, Komite'nin ileri düzeyde tedbirler alabilmesi için, Komite'ye rapor verecek Özel Raportör atanacaktır.

6. Özel Raportör'ün raporu ışığında Komite, taraf Devletlere ilişkin durum değerlendirmesi sonucunda gerekli gördüğü takdirde, Taraf Devlet'in bir sonraki rapor teslim tarihini belirleyecektir.

80. OTURUM (2004) / GENEL YORUM NO. 31**TARAF DEVLETLERİN GENEL HUKUKİ YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN İÇERİĞİ³²**

1. Bu genel yorum, genel yorum No. 3'te belirtilen prensipleri yansıtarak ve genişleterek onun yerini almıştır. Ayrımcılık yasağını düzenleyen 2. maddenin, 1. paragrafına genel yorum No.18 ve genel yorum No.28'de yer verilmiştir. Genel yorum No. 31, genel yorum No. 18 ve 28 ile birlikte değerlendirilmelidir.

2. 2. madde, taraf Devletlerin hakların sahibi olarak bireylere yönelik sorumluluklarına değinmektedir. Ayrıca her bir taraf Devlet'in, diğer bir taraf Devlet'in öngörülen yükümlülükleri yerine getirmesine ilişkin hukuki yararı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

“Temel insan hakları ile ilgili kurallar” *erga omnes* yükümlülüklerdir ve bu nedenle, Sözleşme'nin 4. giriş paragrafında da belirtildiği üzere, temel insan hakları ve özgürlüklerini koruma ve geliştirmeye yönelik yükümlülük bir BM Şartı yükümlülüğüdür. Sözleşme'den doğan yükümlülük, her bir taraf Devlet'in Sözleşme'deki yükümlülüklerle uyması açısından diğer Devletlere karşı sorumluluğunu içerir. Bu bağlamda Komite, taraf Devletleri 41. maddeye uygun şekilde beyanda bulunmaya davet eder ve bu beyana uyacağını belirten Devletlere bu yönde hatırlatmada bulunur. Ancak, 41. maddedeki beyanı gerçekleştiren taraf Devletler açısından, devletlerarası bir İnsan Hakları Komitesi'ne şikâyet mekanizmasının bulunması, taraf Devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmelerindeki hukuki yararı sağlayacak tek araç değildir. Aksine, 41. maddedeki prosedür taraf Devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme konusunda birbirlerine karşı sorumlulukları açısından ek bir olanak olarak görülmelidir. Buna göre Komite, bir taraf Devlet'in gerçekleştireceği hak ihlallerinin diğer taraf Devletleri de ilgilendireceğini belirtmek istemektedir. Diğer taraf Devletlerin Sözleşme'deki yükümlülükleri ihlal ettiğine dikkat çekmek ve onları Sözleşme'den doğan yükümlülüklere uymaya davet etmek, dostane olmayan

32 29 Mart 2004 tarihinde 2187. toplantıda kabul edilmiştir.

bir davranış olarak değerlendirilmemeli, aksine uluslararası toplumun meşru ortak çıkarının yansıması olarak değerlendirilmelidir.

3. 2. madde taraf Devletlerin hukuki yükümlülüklerinin çerçevesini çizer. Sözleşme'deki haklara ilişkin olarak, taraf Devletlere Sözleşme'deki haklara saygı gösterme ve bu hakları ülkelerinde yaşayan ve yargı yetkileri altındaki tüm bireyler için güvence altına alma genel yükümlülüğü yüklenmiştir (bkz. Paragraf 9 ve 10). Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26. maddesine uygun olarak, taraf Devletler Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini iyi niyetle, yerine getirmelidir.

4. Genel olarak Sözleşme'deki yükümlülüklerle ve özel olarak 2. maddedeki yükümlülüğe uyma zorunluluğu tüm taraf Devletler için geçerlidir. Tüm Devlet yetkilileri (yürütme, yasama, yargı mensupları) ve diğer kamu otoriteleri ve idari otoriteler, (ulusal, bölgesel veya mahalli düzeyde), taraf Devlet'in yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunda faaliyet göstermelidir. Genellikle taraf Devlet'i uluslararası alanda ve Komite'nin önünde de temsil eden yürütme organı, Sözleşme hükümlerine uygun olmayan bir işlemin hükümetin yetkili bir organı tarafından gerçekleştirildiğini belirtmek istemeyebilir ve böylece taraf Devlet'i sorumluluktan kurtarmayı amaçlayabilir. Bu düşünce tarzı, özellikle Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 27. maddesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu maddeye göre, “bir taraf bir antlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak iç hukukunun hükümlerine başvuramaz.” Maddenin 2. paragrafı, taraf Devletlerin anayasal düzenlemelerine uygun olarak Sözleşme'de belirtilen hakları hayata geçirmelerine olanak tanımaktadır. Ancak, bir taraf antlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak anayasa hükümlerine veya iç hukuk hükümlerine başvuramayacaktır. Bu bağlamda Komite, federal yapıya sahip olan taraf Devletleri 50. maddeye uymaya davet eder. Söz konusu maddeye göre, Sözleşme hükümleri “hiçbir sınırlama ya da istisna olmaksızın” federal Devletlerin bütün kesimleri bakımından geçerli olacaktır.

5. 2. maddenin, 1. paragrafında belirtilen Sözleşme'deki hakları sağlamak ve haklara saygı göstermek yükümlülüğü tüm taraf Devletler açısından derhal etki doğuran bir yükümlülüktür. 2. maddenin

2. paragrafı, Sözleşme'deki hakların sağlanmasının ve haklara saygı gösterilmesinin çerçevesini çizer. Komite'nin, genel yorum No. 24'de de belirttiği üzere 2. maddeye konulan çekinceler Sözleşme'nin konu ve amacına uygun olmayacaktır.

6. 2. maddenin, 1. paragrafında dile getirilen hukuki yükümlülük, içerik açısından hem negatif hem de pozitif bir yükümlülüktür. Taraf Devletler, Sözleşme ile tanınan hakların ihlalden kaçınmalıdır ve bu haklara yönelik herhangi bir sınırlandırma, Sözleşme'nin ilgili hükümlerine uygun olmalıdır. Söz konusu sınırlandırmaların gerçekleştirildiği hallerde, Devletler sınırlandırmaların gerekli olduğunu ortaya koyabilmeli ve sadece meşru amaçlara yönelik gerekli önlemler alınmalı ve Sözleşme'deki hakların sürekli ve etkili şekilde korunması sağlanmalıdır. Gerçekleştirilen kısıtlamalar, herhangi bir Sözleşme hükmünü zedeleyici nitelikte olmamalıdır.

7. 2. madde, taraf Devletlerin hukuki yükümlülüklerini yerine getirmeleri için yasal, idari, yargısal, eğitime ilişkin ve diğer gerekli tedbirleri almasını öngörmektedir. Komite, Sözleşme'ye ilişkin bilgilendirmenin sadece devlet ve hükümet yetkilileri bünyesi ile sınırlı kalmamasının ve toplumun tüm kesimlerine yayılmasının önemine değinmektedir.

8. 2. maddenin, 1. paragrafında belirtilen yükümlülükler taraf Devletleri bağlayıcıdır. Ancak, uluslararası hukukun yansıması olarak doğrudan yatay bir etkiye sahip değildir. Sözleşme, ulusal ceza hukuku veya medeni hukuk yerine geçecek şekilde yorumlanmamalıdır. Ancak, taraf Devletler Sözleşme'deki hakları sadece bireylerin Sözleşme'deki haklarının Devlet organları tarafından ihlali karşısında değil aynı zamanda Sözleşme uygulanabildiği ölçüde gerçek ve tüzelkişiler tarafından gerçekleştirilen ihlallere karşı da güvence altına almalıdır. 2. maddede öngörüldüğü şekilde Sözleşme haklarının güvence altına alınması yükümlülüğünün yerine getirilmemesi, taraf Devletlerin gerçek veya tüzelkişilerin eylemlerini engelleyememe, cezalandıramama, soruşturamama, oluşan zararları telafi etmeme şeklindeki hak ihlallerine neden olabilir. Taraf Devletler 2. maddede yer alan pozitif yükümlülükler ve

ihlallerin etkin şekilde güvence altına alınması gereği arasındaki bağa gereken önemi vermelidir. Sözleşme'nin bazı maddelerinde taraf Devletlere, gerçek veya tüzelkişilerin eylemlerine yönelik olarak, pozitif yükümlülükler yükleyen belirli alanların düzenlendiği görülmektedir. Örneğin, 17. maddede yer alan özel hayatın gizliliği ile ilgili güvenceler hukukten koruma altına alınmalıdır. 7. maddeden de anlaşılacağı üzere taraf Devletler, kişilerin ve kurumların yetkileri altındaki kimselere karşı zalimane, işkence, insanlık dışı ve onur kırıcı muamelelerde bulunmalarını engelleyecek pozitif tedbirleri almalıdır. İş hayatı veya konut edinme gibi gündelik hayatın temel konuları ile ilgili durumlarda, bireyler 26. maddedeki anlamıyla ayrımcılıktan korunmalıdır.

9. Sözleşme'de tanınan haklardan yararlanacak olanlar bireylerdir. Sözleşme'nin ilk maddesi dışında özel hukuk kişilerinin veya benzer grup veya toplulukların haklarına değinilmese de, Sözleşme ile tanınan hakların çoğu düşünce, din ve vicdan özgürlüğü (18. madde), örgütlenme özgürlüğü (22. madde) veya azınlık hakları (27. madde) gibi haklar toplum içinde diğerleriyle birlikte kullanılabilecek nitelikte haklardır. Komite'nin başvuruları dikkate alma ve kabul etme yetkisi sadece bireylerin gerçekleştirdiği veya bireyler adına gerçekleştirilenleri kapsasa da (Birinci İhtiyari Protokol 1. madde) bu durum tüzelkişilere veya benzer topluluklara yönelik ihlallerin bireylerin kendi haklarının ihlali olduğu iddiasının öne sürülmesine engel teşkil etmez.

10. 2. maddenin 1. paragrafına göre taraf Devletler, Sözleşme'deki hakları kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkileri altında olan tüm bireyler için sağlamalıdır. Taraf Devlet yetkisi veya etkili kontrolü altında olan, taraf Devlet'in ülke sınırları içerisinde olmasa dahi, tüm bireyler için Sözleşme haklarını güvence altına almalıdır ve bu haklara saygı duymalıdır. Yirmi yedinci oturumda (1986) kabul edilen genel yorum No.15'e göre, Sözleşme'deki hakların kullanılması sadece taraf Devletlerin uyuğu altında olanların değil aynı zamanda herhangi bir Devlet'in uyuğu olmayanlar, vatansızlar, sığınmacılar, mülteciler, göçmen işçiler ve kendilerini taraf Devlet'in ülke sınırları içerisinde ve egemenlik yetkisi altında bulan tüm bireyler açısından

mümkün olmalıdır. Söz konusu prensibe göre, aynı zamanda, taraf Devlet'in ülke dışında görev alan silahlı kuvvetlerinin etkili kontrolü ve yetkisi altında bulunanlar, söz konusu kontrolün ne şekilde sağlandığına bakılmaksızın, bir taraf Devlet'in kuvvetlerinin uluslararası barışı sağlama veya yeniden tesis etmeye ilişkin operasyonlara katıldığı haller de dahil olmak üzere Sözleşme'de düzenlenen haklardan yararlanmalıdır.

11. Genel yorum No. 29'da belirtildiği üzere, Sözleşme uluslararası insancıl hukuk kurallarının uygulandığı silahlı çatışma hallerini de kapsamaktadır. Sözleşme'de yer alan bazı hakların yorumlanmasında uluslararası insancıl hukukun bellibaşlı kuralları daha belirgin bir rol oynasa da, her iki hukuk alanı birbirini dışlayıcı değil, birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

12. Ek olarak, 2. maddede yer alan taraf Devletlerin Sözleşme'deki haklardan tüm bireylerin yararlanmasını sağlama yükümlülüğü, Sözleşme'nin 6. ve 7. maddelerinde belirtildiği üzere özellikle ülke sınırları dahilinde veya bireyin gönderileceği ülkede telafisi imkânsız bir zarar meydana geleceğine dair ciddi bir kanı olduğu hallerde kendi ülke sınırları içerisinde ve kontrolleri altındaki tüm bireyleri iade etmeme, sınır dışı etmeme veya başka herhangi bir şekilde ülke dışına çıkarmama yükümlülüğünü içerir. Bu tip hallerde, yetkili adli ve idari otoriteler Sözleşme'deki yükümlülöklere uyma gerekliliğinden haberdar olmalıdır.

13. 2. maddenin 2. paragrafına göre, taraf Devletler Sözleşme'de tanınan hakların sağlanması bakımından gerekli olan yasama tedbirlerini ve diğer tedbirleri almakla yükümlüdür. Sözleşme'deki hakların iç hukuk kuralları ve uygulamaları ile önceden koruma altına alınmadığı hallerde, taraf Devletler Sözleşme'yi imzalamakla beraber, iç hukuklarında ve uygulamada gerekli değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İç hukuk ve Sözleşme arasında çatışma olan hallerde, 2. maddeye göre taraf Devletler Sözleşme'de tanınan hakların uygulanmasını sağlamak bakımından gerekli olan yasama tedbirlerini ve diğer tedbirleri almakla yükümlüdür. 2. madde'ye göre taraf Devlet kendi anayasal kurallarına uygun olarak Sözleşme'nin uygulanması için ge-

rekli tedbirleri almalıdır. Sözleşme'nin mahkemelerde doğrudan uygulanması şart değildir. Komite'ye göre, Sözleşme'de yer alan tedbirler, Sözleşme'nin doğrudan kabul edildiği ve doğrudan iç hukuk sisteminin bir parçası haline geldiği hallerde daha ileri düzeyde koruma altına alınmaktadır. Komite, Sözleşme'nin iç hukukun bir parçası haline gelmediği hallerde, taraf Devletleri Sözleşme'nin iç hukukta uygulanmasını sağlamaya ve böylelikle Sözleşme'deki hakların tam anlamıyla hayata geçirilmesini sağlamaya davet etmektedir.

14. 2. maddenin, 2. paragrafında belirtilen Sözleşme'deki hakların uygulanmasını sağlama yükümlülüğü kayıtsız şartsız ve doğrudan etki doğurucu niteliktedir. Söz konusu yükümlülüğe uymama Devlet içindeki politik, sosyal, kültürel veya ekonomik önceliklere dayanarak mazur gösterilemez.

15. 2. maddenin, 3. paragrafına göre, Sözleşme'deki hakların etkili olarak korunmasının yanı sıra, taraf Devletler bireylerin sözkonusu hakları koruyabilmek için etkili hak arama yollarına sahip olmalarına da olanak tanımalıdır. Söz konusu hak arama yolları belirli grupların, özellikle çocukların, özel hassasiyetleri dikkate alınarak belirlenmelidir. Komite, taraf Devletlerin iç hukuktaki hak ihlallerine karşı uygun adli ve idari mekanizmalara işlerlik kazandırmalarına özel önem vermektedir. Komite'ye göre, Sözleşme'de düzenlenen haklar birçok şekilde adli güvenceler altına alınabilir. Sözleşme'nin doğrudan uygulanması, anayasal hükümlerin veya diğer kanun hükümlerinin karşılaştırmalı olarak uygulanması veya Sözleşme'nin iç hukuk uygulamalarına etki edecek şekilde yorumlanması gibi yollarla güvence altına alınabilir. Özellikle ihlal iddialarının yeterli ve etkili şekilde taraf-sız organlarca derhal incelenmesi açısından idari mekanizmalara ihtiyaç duyulacaktır. Gerekli yetkilerle donatılmış ulusal insan hakları kuruluşları bu amaca hizmet edebilir. Bir taraf Devlet'in ihlal iddialarını araştırmadaki yetersizliği Sözleşme'nin ayrı bir ihlali niteliğindedir. Devam eden bir ihlalin durdurulabilmesi, etkili hak arama yollarına başvurma hakkının vazgeçilmez niteliklerindendir.

16. Sözleşme'nin 2. maddesinin 3. paragrafı taraf Devletlerin

Sözleşme’de düzenlenen hakları ihlal edilen bireylere zararlarını telafi imkânları tanımalarına yöneliktir. Sözleşme ile düzenlenen hakları ihlal edilen bireylere telafi imkânları tanınmaması halinde 2. maddenin 3. paragrafının gereği yerine getirilmemiş olacaktır. Ayrıca, 9. maddenin 5., 14. ve 6. paragrafında belirtilen açık telafi imkânlarına ek olarak Komite Sözleşme’nin genelde uygun telafi imkânlarını gerektirdiğini dikkate almaktadır. Komite’ye göre, uygun olan durumlarda, telafi; tazmin, rehabilitasyon, aynı ihlalin tekrarlanmayacağına ilişkin güvenceleri ve ilgili kanunlarda gerekli değişikliklerin yanı sıra insan hakları ihlallerini gerçekleştirenleri adalete teslimi içerebilir.

17. Genel olarak, Sözleşme’nin ihlalinin tekrarlanmasına yönelik tedbirler alınmadığı takdirde 2. maddedeki yükümlülüğün özü ihlal edilmiş olacaktır. Buna göre, İhtiyari Protokol’e ilişkin başvurularda Komite, görüş bildirirken, mağdur odaklı bir yaklaşımın ötesinde, sözkonusu ihlallerin tekrarlanmasını engelleyecek tedbirlere de yer verir. Tedbirler, taraf Devlet’in kanunlarında veya düzenlemelerinde değişiklik gerektirebilir.

18. 15. paragrafta belirtilen incelemeler sonucunda, birtakım Sözleşme hükümlerinin ihlal edildiğinin ortaya çıkması halinde, taraf Devletler ihlalden sorumlu olanların adalete teslimi için gerekenleri gerçekleştirmelidir. Gerekli araştırmaların yapılmaması halinde, ihlali gerçekleştirenlerin yargı önüne çıkarılamaması Sözleşme’nin bağımsız bir ihlali sonucunu doğurabilir. Taraf Devletlerin yükümlülüğü öncelikle iç hukukta veya uluslararası hukukta ceza sorumluluğu gerektiren işkence, zalimane, insanlık dışı küçük düşürücü muamele (7. madde), keyfi olarak yaşama hakkını kişinin elinden alma (6. madde) ve zorunlu ortadan kaybolmalara (7. ve 9. ve sıklıkla 6. maddeler) ilişkin olacaktır. İhlallerden sorumlu olanların dokunulmazlığı, ihlallerin tekrarlanmasında önemli ve etkili bir faktör olabilir. Sivil bir topluluğa yönelik olarak yaygın ve sistemli saldırıların sözkonusu olduğu hallerde, Sözleşme’nin bu şekildeki ihlalleri insanlığa karşı suçlar kapsamındadır, (bkz. Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Sözleşmesi 7. Madde). Benzer şekilde, Devlet memurları veya hükümet görevlileri bu pa-

ragrafta belirtilen Sözleşme ihlallerini gerçekleştirdiği takdirde, ilgili Taraf Devletler ihlali gerçekleştirenlerin, af kapsamına alınan suçlar, bağışıklıklar ve teminat vererek sorumluluktan kurtulmanın aksine, kişisel sorumluluğunu ileri sürebilecektir,(bkz.genel yorum No.20 (44)). Ayrıca, hiçbir resmi statü, sözkonusu ihlalleri gerçekleştirenlerin hukuki sorumluluğunu ortadan kaldırmamalıdır. Emre itaat veya kısa süreli zamanaşımı süreleri gibi hukuki sorumluluğu bertaraf edecek engeller kaldırılmalıdır. Taraf Devletler, Sözleşme'yi ihlal edenlerin iç hukuk ve uluslararası hukuka göre cezalandırılacakları hallerde yargı önüne çıkarılmalarında birbirlerine destek olmalıdır.

19. Komite'ye göre, birçok halde etkili hak arama yollarına başvurabilme taraf Devletlerin ihlalleri engellemek veya mümkün olan en kısa zamanda hak arama imkânları sağlamak için hukuki düzenlemeler veya ara çözümler üretebilmesine bağlıdır.

20. Taraf Devletlerin hukuk sistemlerinin hak arama imkânlarını sunduğu hallerde dahi, Sözleşme hükümlerinin ihlali gerçekleşmektedir. Temelde sorun, hak arama yollarının uygulamada etkililiğinin sağlanamamasıdır. Buna göre, taraf Devletlerin periyodik raporlarında mevcut hukuki yolların etkililiği karşısındaki engellere yönelik bilgi vermeleri beklenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumları

İKİNCİ BÖLÜM

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumları

GİRİŞ*

1. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, (“Komite”), *1. (Committee on Economic Social and Cultural Rights)* 1988 yılındaki ikinci oturumunda, [Birleşmiş Milletler] Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin kararı, (1987/5 No.'lu karar) ve Genel Kurul'un kararı uygun bulması üzerine, (42/102 No.'lu karar), üçüncü oturumdan itibaren taraf Devletlerin rapor sunma yükümlülüklerini yerine getirmelerine yardımcı olmak amacıyla, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin, (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) değişik madde ve hükümlerine dayalı genel yorumunun, hazırlığına başlamak amacıyla karar almıştır (E/1988/14, 366. ve 367. paragraflar).

2. Komite ve Komite'nin kuruluşundan önce de mevcut olan daimi hükümet uzmanları çalışma grubu, üçüncü oturum sonu itibarıyla Sözleşme'nin 6. ile 9. arası, 10. ile 12. arası ve 13. ile 15. arası maddelerini kapsayan 44 adet ikinci periyodik raporu ve 138 adet ilk

(*) Belge No. E/1989/22.

raporu inceledi. Bu inceleme Sözleşme'ye taraf olan mevcut 92 Devlet arasından, (*Haziran 2006 itibariyle Sözleşme'ye taraf Devlet sayısı 153'dür – L.U.*), önemli sayıda Devleti kapsamaktadır. Söz konusu Devletler, dünya üzerindeki birbirinden farklı sosyo-ekonomik, kültürel ve hukuki sistemlere sahip olan bütün bölgeleri temsil etmektedir. Bugüne kadar sunulan raporlar, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasında dünyadaki genel duruma ilişkin henüz net bir bilgi vermese de Sözleşme'nin uygulanmasında ortaya çıkabilecek birçok problemi ortaya koymaktadır. Komite'nin 1989 tarihli Ekonomik ve Sosyal Konsey (E/1989/22) raporunun ek III (Genel Yorumlar) giriş bölümü genel yorumların amacını şu şekilde açıklamaktadır:

3. "Komite, genel yorumları aracılığıyla, mevcut raporların incelenmesi sonucunda elde edilen tecrübenin, Sözleşme'nin ileri düzeyde uygulanmasını desteklemek ve teşvik etmek amacıyla taraf Devletlerin yararına sunulmasını; çok sayıda raporun ortaya koyduğu yetersizliklere taraf Devletlerin dikkatinin çekilmesini; raporlama prosedürlerinde ilerleme önerilerinde bulunulmasını ve Sözleşme ile tanınan hakların etkili ve geniş şekilde, tam anlamıyla gerçekleşmesini amaçlayan taraf Devletlerin, uluslararası kuruluşların ve uzman kurumların faaliyetlerini desteklemeyi amaç edinmiştir. Gerekli görüldüğü takdirde Komite, taraf Devletlerin tecrübeleri ve tecrübelerden çıkarılan sonuçlar doğrultusunda genel yorumlarını gözden geçirip güncelleştirebilir."

3. OTURUM (1989)* / GENEL YORUM NO. 1

TARAF DEVLETLERİN RAPORLAMA FAALİYETLERİ

1. Sözleşme'nin IV. bölümünde yer alan rapor sunma yükümlülüğü prensipte taraf Devlet'in Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamaya ve ayrıca Konsey'in, Komite'nin yardımıyla, taraf Devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirme-

(*) Belge No. E/1989/22.

diğini denetlemesi için kaynak oluşturmaya ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakların Sözleşme'nin hükümlerine uygun olarak gerçekleşmesine yardımcı olmaya yöneliktir. Komite, rapor sunma faaliyetinin temelde sadece her taraf Devlet'in gerekli uluslararası denetim birimlerine karşı usulen yerine getirdiği bir şekli yükümlülük olarak görülmesinin yerinde bir varsayım olmadığına bilincindedir. Aksine, Sözleşme'nin lafzı ve ruhuna uygun olarak, raporların hazırlık ve teslim aşaması değişik birçok amaca hizmet eden bir nitelik taşıyabilir ve gerçekten de böyle bir nitelik taşımalıdır.

2. İlk amaç, özellikle Sözleşme'nin ilgili taraf Devlet açısından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl içerisinde sunulması gereken ilk raporla ilintili olarak, Devlet'in yasal mevzuatına, idari ve diğer bütün süreç ve uygulamalara ilişkin ayrıntılı bir gözden geçirmenin gerçekleştirilmesi sonucunda, Sözleşme'ye mümkün olan en yüksek düzeyde uyumun sağlanmasıdır. Bu şekilde bir gözden geçirme, ilgili ulusal makamlar ve Sözleşme'nin kapsadığı farklı alanlarda politika oluşturma ve yürütme yetkisine sahip her bir otorite ile işbirliği içerisinde yapılabilir.

3. İkinci bir amaç ise taraf Devlet'in, her bir hakka ilişkin mevcut durumu düzenli olarak gözden geçirmesini ve bu sayede, ülke sınırları içerisinde veya Devlet'in yönetimi altında bulunan yerlerdeki tüm bireyler tarafından sözkonusu haklardan ne ölçüde yararlandığını tespit etmesini sağlamaktır. Komite'nin günümüze kadar gelen tecrübesine göre, bu amacın gerçekleşmesi için sadece ulusal istatistikler ve tahminlerin hazırlanması yeterli değildir; daha elverişsiz konumdaki bölge veya yerlere; dezavantajlı ve risk altındaki belirli grup veya alt gruplara özel ilgi gösterilmesi de gereklidir. Bu nedenle, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesinin teşvik edilmesinde gerekli ilk adım mevcut durumun tespiti ve tespiti. Komite, denetim ve bilgi toplama işleminin zaman alıcı ve masraflı olduğunun, bazı taraf Devletlerin yükümlülükleri yerine getirmeleri için uluslararası yardım ve işbirliğinin, Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı ve 22. ve 23. maddelerde de görüldüğü üzere, gerekli olabileceğinin farkındadır. Böyle

bir durumda, taraf Devlet Sözleşme'nin etkili olarak uygulanması için kaçınılmaz olan ve ayrıca kamu politikasının kabul görmüş amaçlarının teşvikini hedefleyen, herhangi bir işlemin vazgeçilmez unsuru olan denetim faaliyetini yürütecek kapasiteye sahip olmadığı sonucuna varırsa, Komite'ye sunduğu raporda bu durumu dile getirebilir ve gerekli görebileceği uluslararası yardımın türü ve kapsamını belirtebilir.

4. Denetim faaliyetiyle amaçlanan mevcut durumun detaylı şekilde gözden geçirilmesidir. Böyle bir gözden geçirmenin gerçek değeri, açıkça belirtilmiş ve dikkatlice hedeflenmiş, aynı zamanda Sözleşme hükümlerini yansıtan önceliklerin oluşturulmasını da içeren politikaların olgunlaşmasına olanak tanınmasıdır. Bu nedenle, rapor sunma faaliyetinin üçüncü amacı hükümetin gerçekten de belirtilen şekilde temellendirilmiş bir politika benimsediğinin ortaya konmasıdır. Sözleşme'de, bu yükümlülük açıkça sadece 14. maddede "parasız ve zorunlu ilköğretim" güvencesinden herkesin henüz yararlanamadığı haller açısından belirtilmiştir. Diğer bir benzer yükümlülük olarak Sözleşme'de yer alan her bir hakka yönelik "aşamalı kabul için ayrıntılı bir eylem planı kabul etme ve uygulama" gerekliliği, 2. maddenin 1. paragrafında "her türlü uygun yöntem vasıtasıyla... tedbirler alma" şeklinde belirtilmiştir.

5. Raporlama faaliyetinin dördüncü bir amacı ise, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin Devlet politikalarının kamusal kontrolünü kolaylaştırmak ve toplumun farklı ekonomik, sosyal ve kültürel kesimlerinin mevcut politikaların oluşturulmasında, uygulanmasında ve gözden geçirilmesinde yer almasını cesaretlendirmektir. Bugüne kadar sunulan raporların incelenmesinde Komite, farklı siyasi ve ekonomik sistemlere sahip bir kısım taraf Devlet'in Sözleşme'de belirtilen raporların hazırlanması aşamasına sivil toplum birimlerinin de katılımını cesaretlendirdiğine dikkat çekmektedir. Diğer başka bazı Devletler ise, yorumların halkın çoğunluğu tarafından yapılmasını sağlamak amacıyla, raporlarının geniş bir alana yayılmasına olanak tanımıştır. Bu şekilde, raporların hazırlanması ve ulusal düzeyde dikkate alınması, en az uluslararası düzeyde gerçekleşen, Komite ve rapor veren Devlet'in temsilcileri arasındaki yapıcı diyalog kadar değerlidir.

6. Beşinci amaç, taraf Devlet'in kendisinin ve aynı zamanda Komite'nin, Sözleşme'deki yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin ne ölçüde etkin bir gelişme gösterildiğini değerlendirmelerini sağlayacak bir temel dayanak oluşturulmasıdır. Bu amaçla, Devletlerin belirli bir alandaki performanslarının değerlendirilmesine yönelik bazı hedefler veya göstergeler tayin edilmesi yararlı olacaktır. Bu nedenle, örneğin, bebek ölümlerinin azaltılması, çocukların aşı oranları, kişi başına düşen kalori miktarı, sağlık kurumu başına düşen kişi sayısı gibi konulara ilişkin bazı hedeflerin belirlenmesinin önemi genelde kabul görmektedir. Bu alanların çoğunda, küresel hedeflerin yararı sınırlıdır; ulusal hedefler veya diğer belirgin hedefler gelişimin çok daha önemli göstergeleri olabilir.

7. Bu bağlamda Komite, Sözleşme'nin, belirli hakların aşamalı şekilde gerçekleşmesine verdiği özel önemi belirtmek istemektedir ve bu nedenle Komite, taraf Devletleri periyodik raporlarına belirli hakların zaman içerisindeki etkili gelişimine ilişkin bilgileri de eklemeleri konusunda uyarılmaktadır. Aynı sebeple, hem niteliksel hem de niceliksel veriler konuya ilişkin yeterli bir değerlendirmenin yapılması için gereklidir.

8. Altıncı amaç, taraf Devlet'in ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kapsamının aşamalı gelişiminin sağlanmasında karşılaşılan problemleri ve eksiklikleri daha iyi kavrayabilmesini sağlayabilmektir. Bu amaçla, konuya ilişkin olarak taraf Devletlerin karşısına çıkabilecek engelleyici “faktör ve zorlukların” raporlanması gereklidir. Zorlukların teşhisi ve tanınması, planlanacak daha uygun politikaların çerçevesini çizecektir.

9. Yedinci amaç, Komite ve taraf Devletlerin her ikisinin de yararına olarak, Devletler arasındaki bilgi alışverişini kolaylaştırmak, Devletlerin karşı karşıya kaldığı ortak problemlerin daha iyi kavranmasını ve Sözleşme'deki her bir hakkın etkili şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli olan tedbirlerin tam anlamıyla anlaşılmasını sağlamaktır. Bu aynı zamanda Komite'nin, 22. ve 23. maddelere istinaden uluslararası toplumun Devletlere en iyi şekilde nasıl yardımcı olabileceğini

tespit etmesine de olanak tanır. Komite'nin sözkonusu amaca verdiği önemin altını çizmek üzere, dördüncü oturumunda, belirtilen maddelere ilişkin ayrı bir genel yorumu tartışmaya açılacaktır.

4. OTURUM (1990)* / GENEL YORUM NO. 2 **ULUSLARARASI TEKNİK YARDIM TEDBİRLERİ** (SÖZLEŞME'NİN 22. MADDESİ)

1. Sözleşme'nin 22. maddesi, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Sözleşme çerçevesinde düzenlenmiş raporlarda yer alan konuları yetkili Birleşmiş Milletler organlarının dikkatine sunabildiği ve sözkonusu organların yetkileri dahilindeki alanlarda, Sözleşme'nin etkili ve aşamalı olarak uygulanmasına katkıda bulunabilecek uluslararası teknik yardım tedbirlerinin gerekli olup olmadığına karar vermelerine yardımcı olabilecek bir mekanizma kurmuştur. 22. maddede belirtilen esas sorumluluk Konsey'e ait olsa da, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Konsey'e bu doğrultuda öneriler sunması ve yardımcı olması yerindedir.

2. 22. maddeye uygun öneriler, Birleşmiş Milletler'in teknik yardımla ilgili herhangi bir organına, BM kuruluşlarına veya ilgili ihtisas kuruluşlarına sunulabilir. Komite, bu maddenin gerçekte uluslararası kalkınma ve işbirliği alanında görev alan tüm Birleşmiş Milletler organlarını ve temsilciliklerini kapsayacak şekilde yorumlanmasını öngörmektedir. Bu nedenle, 22. maddeye ilişkin önerilerin, *inter alia*, Genel Sekreterlik, [Birleşmiş Milletler] İnsan Hakları Komisyonu, [Birleşmiş Milletler] Sosyal Kalkınma Komisyonu ve [Birleşmiş Milletler] Kadının Statüsü Komisyonu ve UNDP, UNICEF ve CDP gibi kuruluşlar, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar ve ILO, FAO, UNESCO, WHO gibi diğer tüm ihtisas kuruluşlarını kapsayacak şekilde sunulması uygun görülmektedir.

(*) Belge No. E/1990/23.

3. 22. madde, genel politikaya ilişkin genel kapsamlı sonuçlar ya da belirli bir duruma atıfta bulunulan daha dar kapsamda sonuçlar doğurabilir. İlk durumda, Komite'nin esas rolü, Birleşmiş Milletler ve kuruluşlarının girdiği veya onların yardımıyla gerçekleştirilen, uluslararası kalkınma ve işbirliği faaliyetleri kapsamında ekonomik, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesi çabasına gösterilen ilginin artırılmasıdır. Bu bağlamda Komite, İnsan Hakları Komisyonu'nun 1989/13 sayılı ve 2 Mart 1989 tarihli kararında, "Komite'yi, kalkınma alanında çalışan çeşitli Birleşmiş Milletler kuruluşlarının faaliyetlerinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklara tam saygıyı en iyi şekilde gerçekleştirmek için alacakları tedbirlere ilişkin yollara ve yöntemlere dikkat çekmeye davet ettiğini belirtmektedir."

4. Komite, Sözleşme'de belirtilen haklar alanında çalışan kuruluşların Komite'nin çalışmalarına olan ilgilerinin Komite'nin çabalarını destekleyeceğini ve böylece Komite'nin daha iyi bilgilendirileceğini belirtmektedir. Böyle bir ilginin, birçok şekilde ortaya konabileceğini göz önünde tutan Komite, konuyla ilgili Birleşmiş Milletler organları temsilcilerinin Komite'nin ilk dört oturumuna katılımlarının, ILO, UNESCO ve WHO temsilcileri dışında, çok düşük olduğunu gözlemlemiştir. Benzer şekilde, konuyla ilgili materyaller ve yazılı bilgi sadece çok kısıtlı sayıdaki kuruluş tarafından Komite'ye sunulmuştur. Komite'ye göre, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uluslararası kalkınma ve işbirliği kapsamındaki önemi, Komite ve ilgili kuruluşlar arasındaki işbirliği neticesinde ortaya konacaktır. En azından, Komite'nin her oturumda belirli bir konu üzerine ayırdığı bir günlük genel tartışma süresi verimli bir bilgi alışverişi için ideal bir zemin oluşturmaktadır.

5. İnsan haklarına saygının kalkınma faaliyetleri çerçevesinde daha fazla geliştirilmesinin hedeflenmesinde, Komite bugüne kadar Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşların henüz çok fazla bir çabasıyla karşılaşmamıştır. Bu bağlamda, İnsan Hakları Merkezi (*Centre for Human Rights*) ve UNDP beraber hareket ederek, Birleşmiş Milletler Daimi Temsilciliklerini ve bu alanda çalışan diğer ilgilileri "insan haklarına ilişkin boyutu olan ve devam eden projeler veya bir hükümetin

çağrısına istinaden başlatılacak projelerde mümkün olan işbirliği çabaları için istek ve önerilerini belirtmeye” davet etmiştir. Komite, aynı zamanda ILO’nun uzun süredir devam eden kendi insan hakları ve diğer uluslararası çalışma standartlarını, teknik işbirliği faaliyetleriyle bağdaştırma çabalarından haberdardır.

6. Söz konusu faaliyetler bağlamında, iki genel prensip önemlidir. Bunlardan ilki insan haklarının bölünmezliği ve birbirine bağımlılığıdır. Bazı hakları geliştirme çabaları ilgili diğer hakları da tam anlamıyla dikkate alarak gerçekleştirilmelidir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesi çabalarında görev alan Birleşmiş Milletler kuruluşları, faaliyetlerinin medeni ve siyasi hakların gerçekleşmesi ile uyum içerisinde olmasını sağlamalıdır. Bu da demektir ki, örneğin uluslararası kuruluşlar, uluslararası standartlarla zıtlık teşkil eden zorunlu iş gücü kullanımı projelerinden veya Sözleşme’nin hükümlerine aykırı olarak bireylere ya da gruplara karşı ayrımcılığı öngören ve güçlendiren herhangi bir projeden; aynı şekilde gerekli koruma tedbirleri ve oluşabilecek zararların telafisi gerçekleşmeden kişilerin tahliyesini, yerlerinin değiştirilmesini öngören projelerden kaçınılmalıdır. Kısacası, uluslararası kuruluşlar mümkün olan her alanda, ekonomik büyüme ve geniş ölçüde tanımlanmış diğer amaçlara katkıda bulunan ve aynı zamanda insan haklarının etkili şekilde kullanılmasını sağlayan proje ve yaklaşımların savunucusu olmalıdır.

7. İkinci genel prensip ise, kalkınma ve işbirliği faaliyetlerinin ekonomik sosyal ve kültürel haklara saygının gerçekleşmesine doğru katkıda bulunmamasıdır. “Kalkınma” adına gerçekleştirilen birçok faaliyet son zamanlarda yanlış anlaşılmış ve insan hakları bağlamında ters yönde etkiler doğuracak şekilde nitelendirilmiştir. Bu tarz sorunlarla daha az oranda karşılaşılması için, Sözleşme’de yer alan tüm hususlara, mümkün olan ölçüde, özel önem ve dikkat sarf edilmelidir.

8. İnsan haklarının korunması ile ilgili kaygıların, kalkınma faaliyetlerine entegre edilmesi arayışları önem arz etse de, bu tarz önerilerin sadece genel amaçlar seviyesinde kalması olasıdır. Bu nedenle, Sözleşme’nin 22. maddesindeki prensibin hayata geçirilmesi amacıyla,

Komite, yetkili otoritelerin aşağıdaki konulara dikkatini çekmek istemektedir:

(a) Yetkili Birleşmiş Milletler organları ve kuruluşları kalkınma faaliyetleri ve insan haklarına, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklara, saygıyı gerçekleştirme çabaları arasındaki, yakın ilişkiye dikkat etmelidir. Komite, bu bağlamda ilk üç Birleşmiş Milletler On Yıllık Kalkınma Stratejilerinin (*United Nations Development Decade Strategies*), sözkonusu yakın ilişkiyi anlamlandırmadaki başarısızlığına dikkat çekmekte ve 1990 yılında kabul edilecek olan dördüncü stratejinin bu başarısızlığı telafi etmesini öngörmektedir.

(b) Birleşmiş Milletler Kuruluşları, Genel Sekreter'in 1979¹ tarihli raporunda belirttiği, tüm temel kalkınma ve işbirliği faaliyetlerinde insan haklarına saygının gözetilmesi gereğine önem vermemelidir.

(c) Birleşmiş Milletler kuruluşları ve projelerinde görev alan personele yönelik eğitim ve bilgilendirme insan hakları standartları ve prensipleri ile ilgili konuları da içermelidir.

(d) Kalkınma projelerinin her aşamasında, Sözleşmelerde yer alan haklara gereken önemin verilmesine ilişkin her türlü çaba gösterilmelidir.

9. Taraf Devlet raporlarının incelenmesinde Komite açısından diğer önemli bir konu Devletler üzerindeki borç yükünün ve yapısal uyum programlarının ekonomik, sosyal ve kültürel haklar üzerindeki olası olumsuz etkisidir. Komite, uyum programlarının gerekliliğinin farkındadır. Ancak uyum programlarının sözkonusu olduğu hallerde ekonomik sosyal ve kültürel hakların korunması aciliyet kesp etmektedir. Borç krizlerine dair uluslararası tedbirler, uluslararası işbirliği yoluyla ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunmasına önem vermemelidir. Taraf Devletler ve ilgili Birleşmiş Milletler kuruluşları uyum programları süresince mümkün olan ölçüde ekonomik, sosyal ve kültürel hakları güvence altına almalıdır. “Kalkınmanın insani yönü” veya “kalkınmanın insani yönünün ön plana çıkarılması” şeklindeki bir yaklaşım

1 Bir insan hakkı olarak kalkınma hakkı, barış hakkı da dahil olmak üzere diğer tüm insan hakları ile ilgilidir. Hakkın uluslararası işbirliği yolu ile sağlanmasında yeni uluslararası ekonomik düzen ve temel insani ihtiyaçlar dikkate alınmalıdır” (E/CN.4/1334, 314. paragraf).

yoksulların veya toplumun risk altındaki kesimlerinin haklarının korunmasının ekonomik yapılanmanın ilk hedefi haline getirilmesine yöneliktir. Benzer şekilde, borç krizlerine yönelik uluslararası tedbirler ekonomik, sosyal ve kültürel hakların, uluslararası işbirliği yoluyla korunmasına özel önem vermelidir. Bu şekildeki bir yaklaşım çoğu kez önemli ölçüde borçtan kurtarma girişimlerine ihtiyaç duyacaktır.

10. Son olarak, Komite teknik yardım ve işbirliği imkânına değinen Sözleşme'nin 22. maddesini taraf Devletlerin dikkatine sunmak istemektedir. Taraf Devletler raporlarında teknik yardıma ihtiyaç duydukları konuları belirtmelidir.

5. OTURUM (1990)* / GENEL YORUM NO. 3

TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN İÇERİĞİ

(SÖZLEŞME'NİN 2. MADDESİNİN 1. PARAGRAFI)

1. 2. madde, Sözleşme'nin tam anlamıyla anlaşılması açısından büyük önem taşır ve ayrıca, madde Sözleşme'nin diğer tüm maddeleriyle dinamik bir ilişki içerisinde değerlendirilmelidir. 12. madde, Sözleşme'ye taraf Devletlerin genel yükümlülüklerinin içeriğini açıklar. Söz konusu yükümlülükler, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun (*International Law Commission*) çalışmasını takiben, davranış ve sonuç yükümlülükleri şeklinde adlandırılabilir. 2. maddedeki hükmün kaleme alınmasıyla, bu hükmün muadili olan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesinin kaleme alınma tarzı arasındaki farka bazen çok önem verilmesine karşın, iki hüküm arasındaki benzerliklere her zaman değinilmemektedir. Sözleşme, özellikle, aşamalı olarak ilerlemeye değinse de, mevcut kaynakların yetersizliği sonucu oluşan zorlukları kabullenmektedir. Sözleşme, ayrıca, taraf Devletler üzerinde derhal etki doğuran birçok sorumluluk yüklemektedir. Bu yükümlülüklerden iki tanesi taraf Devletlerin yükümlülükleri-

(*) Belge No. E/1991/23.

nin içeriğinin net olarak kavranması açısından önemlidir. Yükümlülüklerden birincisi, Komite'nin altıncı oturumunda ayrı bir genel yorum konusu olarak ele alınacak olan, belirli hakların "ayrım gözetilmeden kullanılmasını güvence altına alma" yükümlülüğüdür.

2. 2. maddenin 1. paragrafında düzenlenen diğer yükümlülük ise, göz önünde tutulması gereken diğer durumlarla sınırlandırılmayan ya da nitelendirilmeyen bir yükümlülük olan, "gerekli tedbirlerin alınmasıdır." Cümlelerin tam anlamı birkaç dildeki versiyonlarına dikkat çekilerek anlaşılabilir. İngilizce'de, yükümlülük, "gerekli adımların atılması", ("*to take steps*") Fransızca'da "hareket etmek" ("*s'engager à agir*") ve İspanyolca'da "tedbir almak" ("*adoptar medidas*") şeklinde dile getirilmektedir. Belirtilen hakların hayata geçirilmesinin aşamalı şekilde mümkün olması için, bu amaca ulaşma yolunda alınacak tedbirler, sözkonusu taraf Devletler için Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra gerçekleştirilmelidir. Bu tedbirler, kararlı, somut olmalı ve Sözleşme'deki yükümlülükleri tam olarak yerine getirmeyi hedeflemelidir.

3. Gerekli tedbirlerin alınması yükümlülüğünün yerine getirilmesinde izlenebilecek yollar 2. maddenin 1. paragrafında "bilhassa yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri de içerecek şekilde her türlü uygun vasıtayla" şeklinde açıklanmıştır. Komite, birçok durumda yasal düzenlemelerin çok gerekli olduğunun ve hatta bazı durumlarda zorunlu olduğunun farkındadır. Örneğin, gerekli tedbirlerin alınması için yerinde bir yasal düzenlemenin olmadığı hallerde ayrımcılıkla etkili savaş zorlaşabilir. Sağlık, anne ve çocukların korunması, eğitim gibi alanlarda ve ayrıca 6. ile 9. arasındaki maddelere ilişkin tüm durumlarda, amaçların gerçekleştirilebilmesi için yasal düzenleme zorunlu olabilir.

4. Komite, taraf Devletlerin genellikle, amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak alınan yasama tedbirlerinin bazılarını ayrıntılı tedbirler haline getirmekte özenli olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak, Komite ayrıca, özellikle Sözleşme'de öngörülen tedbirler başta olmak üzere, alınacak tedbirlerin taraf Devletlerin yükümlülüklerinin sı-

nırını oluşturmadığını vurgulamak ister. Hatta “her türlü uygun vası-tayla” cümlesi tam anlamı ve tüm içeriğiyle değerlendirilmelidir. Taraf Devlet, her bir hakkın hayata geçirilmesine ilişkin olarak tedbirlerin alınmasında uygun yönetime, kendisi karar verecektir. Seçilen yolların veya araçların “uygunluğu” her zaman çok net ve açık olmayabilir. Bu nedenle, taraf Devletlerin raporları sadece alınan tedbirleri değil aynı zamanda, değişen şartlara göre, neden söz konusu tedbirlerin en uygun tedbirler olduğunun açıklamasını da içermelidir. Ancak, gerekli tüm tedbirlerin alınıp alınmadığının değerlendirilmesi son tahlilde Komite tarafından gerçekleştirilecektir.

5. Uygun tedbirler olarak değerlendirilebilecek tedbirlerin ba-şında, yasal düzenlemeye ek olarak, ulusal hukuk sisteminde tanınan hak arama yolları gelir. Komite, örneğin, Sözleşme’de tanınan hakla-rın ayrımcılık gözetilmeden kullanılmasının kısmen, adli veya diğer et-kili hak arama yolları sayesinde gelişeceğine dikkat çekmektedir. As-lında, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye taraf olan Devletler zaten, 2. madde (1. ve 3. paragraflar), 3. ve 26. madde-ler uyarınca, Sözleşme’de belirtilen hakları veya özgürlükleri zarar gö-ren (eşitlik hakkı ve ayrımcılık yasağı da dahil olmak üzere) herhangi bir kişinin hak arama yollarına sahip olmasını, (2. madde (3)(a) parag-rafı), sağlama yükümlülüğü altındadır. Ek olarak, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’deki birçok madde, 3. madde, 7. maddenin (a) (i) paragrafı, 8. madde, 10. maddenin 3. pa-ragrafı, 13. maddenin (2) (a) paragrafı, 3. ve 4. paragraflar ve 15. madde de dahil olmak üzere, birçok ulusal hukuk sisteminin adli veya diğer organlarınca doğrudan uygulanabilir nitelikte gözükmektedir. Söz konusu hükümlerin, doğrudan uygulanma kabiliyetinden yoksun olduğu şeklindeki bir iddiayı desteklemek zordur.

6. Sözleşme’de düzenlenen hakların hayata geçirilmesine yöne-lik belli politikaların, yasal düzenlemelere dönüştüğü hallerde Komite, söz konusu kanunların veya düzenlemelerin bireyler veya haklarının tam anlamıyla gerçek hayata geçirilmediğini düşünen gruplar için da-va açma yetkisi verip vermediğini bilmek istemektedir. Belirli ekono-

mik, sosyal ve kültürel hakların anayasal düzenlemelerle tanındığı veya Sözleşme maddelerinin doğrudan ulusal hukukta uygulandığı hallerde Komite, hak arama yollarına ne ölçüde başvurulabildiğine ilişkin (örneğin, mahkemeye başvuru yetkisi mevcut mu?) bilgi sahibi olmak istemektedir. Komite, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin mevcut anayasal düzenlemelerin zayıflatıldığı veya önemli ölçüde değiştirildiği hallerden de haberdar olmak istemektedir.

7. 2. maddenin, 1. paragrafında belirtilen amaçların gerçekleştirilmesine yönelik diğer “uygun” tedbirler aynı zamanda, ancak bunlarla sınırlı olmamak kaydıyla, idari, finansal tedbirleri, eğitimle ilgili tedbirleri ve sosyal tedbirleri de içerir.

8. Komite, özellikle yasal düzenlemeleri içeren uygun olan tüm yöntemlere başvurarak gerekli tedbirlerin alınması taahhüdünün, demokrasi ve tüm insan haklarına saygı koşulu gerçekleştiği sürece belirli bir hükümet tipi veya ekonomik sisteme sahip olmayı gerektirmediğini veya belli bir hükümet tipi veya ekonomik sisteme sahip olmayı engellemediğini belirtmektedir. Bu nedenle, ekonomik ve politik sistemler açısından Sözleşme tarafsızdır ve hükümleri sosyalist, kapitalist veya karma bir sistemi, merkezi bir sistemi ya da *laissez-faire* ekonomi veya herhangi bir başka yaklaşımı desteklemez. Bu nedenle, Komite Sözleşme’de tanınan hakların birden fazla ekonomik ve politik sistemde hayata geçirilmesinin, sözkonusu sistem, Sözleşme’nin başlangıç bölümünde de belirtildiği üzere, medeni ve siyasi haklar ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakların birbirine bağımlılığını ve bölünmezliğini koruduğu ve yansıttığı sürece mümkün olduğunu teyit eder. Komite, bu bağlamda başta kalkınma hakkı olmak üzere diğer insan haklarının da konuyla ilgisine dikkat çeker.

9. 2. maddenin 1. paragrafında dile getirilen temel sonuç sorumluluğu, “Sözleşme’de tanınan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak sağlamak amacıyla” gerekli tedbirleri almaktır. “Aşamalı olarak sağlama” bu hükmün amacını dile getirmek için sıkça kullanılan bir kavramdır. Aşamalı olarak sağlama kavramı tüm ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam anlamıyla hayata geçirilmesinin kısa sü-

rede gerçekleşemeyeceğinin göstergesidir. Bu bağlamda yükümlülük, belirtilen hakların hemen hayata geçirilmesi sorumluluğunu içeren Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'den belirgin ölçüde ayrılır. Ancak, zamanla hayata geçirebilme, ya da aşamalı olarak sağlayabilmenin mümkün olduğu gerçeği Sözleşme'de yer alan yükümlülüklerin anlamını değiştirecek şekilde yorumlanmamalıdır. Aslında, kavram hayatın gerçeklerini ve bir ülke için ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam anlamıyla hayata geçirilmesinin ne denli zor olduğunu yansıtan ve esneklik sağlayan bir kavramdır. Öte yandan hüküm, Sözleşme'nin tüm amacı olan, *raison d'etre*, belirtilen hakların tam anlamıyla sağlanması konusunda taraf Devletlerin kesin ve açık bir yükümlülük altında olduğu gerçeği dikkate alınarak okunmalıdır. Bu nedenle Sözleşme amaca ulaşmak için mümkün olduğu kadar hızlı ve etkili olarak harekete geçmeyi öngörür. Ek olarak, bu bağlamda geriye götürücü tedbirlerin (*retrogressive measures*) gerekliliği çok dikkatli bir gözden geçirme neticesinde, Sözleşme'de düzenlenen tüm hakların toplamı ve mevcut kaynakların tamamı dikkate alınarak kanıtlanabilmelidir.

10. Komite'nin ve ondan önceki çalışma grubunun, taraf Devlet raporlarını incelediği on yılı aşkın sürede edindikleri geniş tecrübe sonucunda, Sözleşme'nin amacına ulaşabilmesi için, Devletlerin her bir hakkın hayata geçirilmesini en azından asgari düzeyde sağlama konusunda, temel yükümlülük altında olduğunu belirtmek gereklidir. Bu nedenle, örneğin, ülkesinde açlık sınırında olan, temel sağlık hizmetlerinden faydalanamayan, evsiz ve korunmasız durumda olan, ilköğretim hakkından yararlanamayan önemli sayıda bireyin bulunduğu bir Devlet karine olarak Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirememektedir. Eğer Sözleşme, böyle bir asgari yükümlülük getirecek tarzda yorumlanmasaydı, amacını geniş ölçüde yitirmiş olurdu. Aynı şekilde, herhangi bir ülkenin asgari yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğinin değerlendirilmesi sırasında sözkonusu ülkedeki sınırlı kaynakların yetersizliği de dikkate alınmalıdır. 2. maddenin 1. paragrafı, her taraf Devlet'in "mevcut kaynaklarını azamisini kullanarak", gerekli tedbirleri almasını öngörür. Bir Devlet'in, en azından asgari yü-

kümlülüklerini yerine getirememe gerekçesi olarak, mevcut kaynakların yetersizliğine dayanabilmesi için, elindeki tüm kaynakların, öncelikle asgari yükümlülükleri yerine getirmek için her türlü çabanın sarf edilmesi amacıyla kullanıldığını ortaya koyabilmesi gerekmektedir.

11. Komite'ye göre, kaynak sıkıntısı çekilen hallerde dahi, taraf Devlet'in sözkonusu hakların mümkün olan en geniş şekilde hayata geçirilmesini sağlama yükümlülüğü devam etmektedir. Ek olarak, hakların ne ölçüde sağlandığının denetimi veya hakların sağlanması için strateji ve programlar oluşturma sorumluluğu kaynakların yetersizliği nedeniyle bertaraf edilemez. Komite, genel yorum No. 1'de (1989) bu konulara değinmiştir.

12. Benzer şekilde, Komite'ye göre, kaynak yetersizliğinin uyum süreci, ekonomik gerileme veya diğer benzer faktörler nedeniyle ciddi boyutlara ulaştığı hallerde dahi, toplumun risk altındaki kesimleri, düşük masraflı programların uygulanmasıyla korunmalıdır. Komite, bu amaç doğrultusunda, UNICEF'in hazırladığı, Kalkınmanın İnsani Boyutu: Risk Altındakilerin Korunması ve Büyümenin Teşviki, (*Adjustment with a human face: protecting the vulnerable and promoting growth*)² analizine, UNDP'nin İnsani Kalkınma Raporu (*Human Development Report 1990*)³ ve Dünya Bankası'nın hazırladığı Dünya Kalkınma Raporu'na (*World Development Report 1990*)⁴ dikkat çekmek istemektedir.

13. 2. maddenin, 1. paragrafında dikkat edilmesi gereken son bir konu, taraf Devletlerin "münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla, mevcut kaynaklarının azamisini kullanarak tedbirler alma" taahhüdüdür. Komite, Sözleşme'yi kaleme alanların, "mevcut kaynakların azamisi" ifadesiyle, bir Devlet'in mevcut kaynaklarının yanı sıra uluslararası destek ve işbirliği sonucu uluslararası toplumdan elde edilen kaynakları da kastettiğini belirtmektedir. Ayrıca, belirtilen hakların tam anlamıyla sağlanması amacıyla işbirliği içinde hareket etme gereği, 11. madde, 15. madde,

² G.A. Cornia, R. Jolly and F. Steward, Ed., Oxford, Clarendon Press, 1987.

³ Oxford, Oxford University Press, 1990.

⁴ Oxford, Oxford University Press, 1990.

22. ve 23. maddelerde açıkça belirtilmiştir. Komite genel yorum No. 2'de (1990) uluslararası desteğin sağlanmasına yönelik fırsat ve sorumlulukların bazılarına değinmiştir. 23. madde ise, diğer faaliyetlerin yanı sıra, teknik yardımın sağlanmasını, “tanınan haklara kavuşulması için atılması gereken uluslararası adımların” başında saymaktadır.

14. Komite, Birleşmiş Milletler Şartı’nın 55. ve 56. maddelerine, uluslararası hukukun yerleşmiş prensiplerine ve Sözleşme’nin hükümlerine uygun olarak, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların sağlanması ve geliştirilmesi için uluslararası işbirliğinin sağlanmasının tüm Devletlerin yükümlülüğü olduğunu belirtmek istemektedir. Yükümlülük özellikle diğer Devletlere yardımda bulunabilecek Devletler üzerindedir. Komite, özellikle Genel Kurul’un 41/128 sayılı, 4 Aralık 1986 tarihli kararı ile kabul edilen Kalkınma Hakkı’na Dair Deklarasyon’un (*Declaration on the Right to Development*) ve bu belgede belirtilen tüm prensiplerin Devletler tarafından dikkate alınması gereğinin altını çizmek istemektedir. Komite, uluslararası destek ve işbirliğine yönelik aktif bir programın yokluğu halinde, birçok ülke açısından ekonomik, sosyal ve kültürel hakların sağlanmasının mümkün olmayacağı düşüncesindedir. Bu bağlamda, Komite ayrıca genel yorum No.2’yi (1990) hatırlatmak istemektedir.

6. OTURUM (1991) / GENEL YORUM NO. 4

YAŞAMAYA ELVERİŞLİ KONUT HAKKI

(SÖZLEŞME’NİN 11. MADDESİNİN 1. PARAGRAFI)

1. Sözleşme’nin 11. maddesinin, 1. paragrafına göre, taraf Devletler herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkını sağlamalıdır. Bu standart, “yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, konut hakkını ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesi ni de” içerir. Yeterli bir yaşam standardı hakkının uzantısı olan, yaşamaya elverişli konut hakkı, tüm ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılabilmesi açısından büyük öneme sahiptir.

2. Komite, bu hakka yönelik geniş bilgi toplamıştır. 1979 yılından beri, Komite ve ondan önceki çalışma grubu yaşamaya elverişli konut hakkıyla ilgili 75 adet rapor incelemiştir. Komite, ayrıca üçüncü (bkz. E/1989/22, 312. paragraf) ve dördüncü oturumlarının (E/1990/23, 281-285. paragraflar) birer gününü bu konuyu tartışmaya ayırmıştır. Ek olarak, Komite, Evsizler İçin Uluslararası Barınma Yılı (1987), (*International Year of Shelter for the Homeless*) ve Genel Kurul tarafından 11 Aralık 1987⁵ tarihinde 42/191 sayılı kararla kabul edilen 2000 Yılı İçin Küresel Barınma Stratejisi, (*Global Strategy for Shelter to the Year 2000*), belgelerini ve ayrıca, İnsan Hakları Komitesi'nin ve Ayrımcılığı Önleme ve Azınlıkların Korunması Alt Komitesi'nin ilgili rapor ve belgelerini incelemiştir.⁶

3. Çok sayıda uluslararası belge, yaşamaya elverişli konut hakkının farklı yönlerine değinse de,⁷ Sözleşme'nin 11. maddesinin 1. paragrafı, en geniş kapsamlı, belki de konuyla en fazla ilgisi olan hükümdür.

4. Uluslararası toplum, yaşamaya elverişli konut hakkının öneme sıklıkla değinse de, 11. maddenin 1. paragrafında öngörülen standartlarla, dünyanın birçok yerindeki durum arasında rahatsız edi-

5 Genel Kurul'un Resmi Kayıtları, (*Official Records of the General Assembly*), Kırk üçüncü Oturum, Ek No. 8, (A/43/8/Add.1).

6 İnsan Hakları Komisyonu kararları, (*Commission on Human Rights resolutions*), (1986/36 and 1987/22; Mr. Danilo Türk'ün, Alt Komisyon Özel Raportörü, raporları (E/CN.4/Sub.2/1990/19, para. 108-120; E/CN.4/Sub.2/1991/17, para. 137-139); ayrıca bkz. Alt Komisyon Kararı 1991/26.

7 Ayrıca bkz., İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (*Universal Declaration of Human Rights*), 25. madde 1. paragraf; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, (*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*), 5. madde (e) (iii) paragrafı; Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), 14. madde 2. paragraf; Çocuk Hakları Sözleşmesi (*Convention on the Rights of the Child*), 27. madde 3. paragraf; Sosyal Gelişim ve Kalkınma Deklarasyonu, (*Declaration on Social Progress and Development*), 10. madde; Vancouver İnsan Yerleşimleri Deklarasyonu, (*Vancouver Declaration on Human Settlements*, III. bölüm; Habitat Raporu (*Report of Habitat: United Nations Conference on Human Settlements*) (United Nations publication, Sales No. E.76.IV.7 chap.), Kalkınma Hakkı Deklarasyonu (*Declaration on the Right to Development*), 8. madde 1. paragraf ve Çalışanların Barınmasına Dair Uluslararası Çalışma Örgütü Tavsiye Kararı, (*ILO Recommendation Concerning Workers' Housing*, 1961 [No. 115]).

ci bir farklılık mevcuttur. Komite'nin gözlemlerine göre, kaynak yetersizliği ve benzeri kısıtlamalarla karşı karşıya kalan bazı gelişmekte olan ülkelerde durum son derece kötüyken, bazı ekonomik yönden çok gelişmiş ülkelerde dahi, dikkat çekici oranda evsizlik ve konut sıkıntısı problemleri görülmektedir. Birleşmiş Milletler, dünya çapında kimsesiz insan sayısının 100 milyondan fazla olduğunu ve 1 milyar⁸ kişinin ise elverişsiz yaşam şartları içinde olduğunu tahmin etmektedir. Bu sayının azaldığına yönelik herhangi bir bulgu mevcut değildir. Konut hakkına ilişkin olarak, taraf Devletlerin hepsi bir ya da birkaç çeşit problemle karşı karşıya kalmaktadır.

5. Komite'nin incelediği bazı taraf Devlet raporları, yaşamaya elverişli konut hakkının sağlanmasına yönelik zorluklara yer vermektedir. Ancak, çoğu zaman, Komite'nin önüne gelen raporlardaki bilgiler, sözkonusu Devletteki gerçek durumu tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu nedenle, mevcut genel yorumun amacı, Komite'nin bu hakka ilişkin olarak önemli gördüğü bazı temel konuların üzerinde durmaktır.

6. Yaşamaya elverişli konut hakkı, herkesin sahip olması gereken bir haktır. Sözleşme'de yer alan "erkeğin kendisi ve ailesi için" şeklindeki atıf, Sözleşme'nin kabul edildiği 1966 yılındaki aile içi roller ve ekonomik faaliyetlere yönelik varsayımları yansıtır. Günümüzdeki yorumuyla cümle, sözkonusu haktan bireylerin ve aile reisinin kadın olduğu hanelerin veya diğer benzer grupların yararlanmasına yönelik herhangi bir sınırlama getirmez. Bu nedenle "aile" kavramı geniş şekilde anlaşılmalıdır. Ayrıca, bireyler ve aileler, yaş, ekonomik durum, herhangi bir gruba mensup olup olmama, statü veya diğer benzer faktörlere ilişkin ayırım gözetilmeden elverişli konut hakkına sahiptir. Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafına uygun şekilde, bu haktan faydalanmaya dair hiçbir şekilde ayrımcılık gözetilmemeli, haktan herkes faydalanabilmelidir.

7. Komite'ye göre, yaşamaya elverişli konut hakkı, dar olarak veya sadece kişiye barınabileceği bir yer sağlanması gibi sınırlandırıcı

8 Bkz. 1. not.

bir şekilde yorumlanmamalıdır. Kast edilen, kişinin sadece maddi anlamda bir konuta sahip olması değil; aynı zamanda güvenli bir yerde, barış içinde ve onurlu bir şekilde yaşayabilmesidir. Bu şekilde bir yorum en azından iki nedenden dolayı uygundur. Öncelikle, yaşamaya elverişli konut hakkı diğer insan hakları ve Sözleşme'nin dayandığı temel ilkelerle yakından ilgilidir. Sözleşme'deki hakların kaynağını teşkil ettiği dile getirilen “insanın, insan olmaktan kaynaklanan onuru”, “yaşamaya elverişli konut edinme” kavramının birçok farklı durumu da dikkate alarak yorumlanmasına neden olur. Özellikle, yaşamaya elverişli konut hakkı, gelir düzeyi veya ekonomik kaynaklara erişim gücü dikkate alınmadan toplumdaki herkes için sağlanmalıdır. Ayrıca, 11. maddenin 1. paragrafına yapılan atıf, sadece konut edinmeye değil, yaşamaya elverişli konut edinmeye yönelik olarak algılanmalıdır. [Birleşmiş Milletler] İnsan Yerleşimleri Komisyonu'nun, (*Commission on Human Settlements*), belirttiği ve 2000 Yılı İçin Küresel Barınma Stratejisi'nde öngörüldüğü üzere elverişli konut “yeterli ölçüde gizlilik, yeterli güvenlik, yeterli aydınlatma, havalandırma, iş ve temel faaliyetlere yönelik yeterli yapılanmanın ve yaşamaya elverişli alanın, uygun maliyetle sağlandığı konuttur.”

8. Elverişlilik kavramı, konut edinme hakkı açısından özel öneme sahiptir; çünkü kavram Sözleşme'nin yaşamaya elverişli konut edinme hakkına yönelik amaçlarının yerine getirilebilmesi için hangi faktörlerin dikkate alınması gerektiğinin altını çizer. Yaşamaya elverişlilik, kısmen sosyal, ekonomik, kültürel, iklimsel ve benzeri diğer faktörlerle belirlense de, Komite'nin görüşüne göre, sözkonusu hakkın belirli unsurları farklı kapsamlar dahilinde de dikkate alınabilir. Dikkate alınması gereken unsurlar aşağıdaki şekildedir:

(a) *Kiralamanın hukuken güvence altına alınması*: Kiralama, resmi veya özel konaklama amaçlı kiralama, kooperatif, ev kiralama, acil durumlar için konut, gayri resmi yerleşmeler, bir yerin ya da mülkün işgali gibi çok farklı şekillerde sözkonusu olabilir. Kiralama şekline bakılmaksızın, herkes zorla tahliye, taciz veya diğer tehditlere karşı hukuki korumaya sahip olmalıdır. Bu nedenle, taraf Dev-

letler, böyle bir hukuki korumadan faydalanamayan kişilerle ve ailelerle irtibata geçerek onların hukuki güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirleri almalıdır.

(b) *İmkân, hizmet, malzeme ve altyapı sağlanması*: Yaşamaya elverişli bir konut, sağlık, güvenlik, konfor ve beslenme için gerekli olan belli başlı özellikleri içermelidir. Yaşamaya elverişli konut hakkı sahipleri, doğal ve ortak kaynaklara, temiz içme suyuna, yemek pişirmek, ısınmak, aydınlanmak için gerekli elektrik enerjisi-ne, sağlık ve temizlik hizmetlerine, yiyecek saklama araçlarına, çöp atma tesisatına, drenaja ve acil durumlarda gerekli hizmetlere erişebilme imkânına sahip olabilmelidir.

(c) *Bedelin Ödenebilirliği*: Konuta ilişkin kişisel masraflar veya aile masraflarının tutarı, diğer temel gereksinimlerin karşılanması- nı tehlikeye düşürecek düzeyde olmamalıdır. Taraf Devletler, genel olarak konuta ilişkin masrafların gelir düzeyiyle orantılı olmasını güvence altına almalıdır. Taraf Devletler, elverişli konut edineme- yenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mâli konut yardımında bulunmalıdır. Bedelin ödenebilirliği prensibine bağlı olarak, kiracı- lar uygun yollarla fahiş kira oranlarına ve kira artışlarına karşı ko- runmalıdır. Doğal malzemelerin konut inşasında temel kaynağı oluşturduğu hallerde, taraf Devletler bu malzemelerin mevcut ol- masını sağlayıcı tedbirler almalıdır.

(d) *Oturmaya elverişlilik*: Yaşamaya elverişli konut, içinde ya- şayanların yeterli alana sahip olduğu, yaşayanları soğuktan, rutu- betten, ısıdan, yağmurdan, rüzgârdan ve sağlığa yönelik diğer teh- ditlerden, yapısal tehlikelerden, salgın hastalıklardan korumaya el- verişli konuttur. Konutta yaşayanların, fiziksel güvenliği de sağlan- malıdır. Komite, taraf Devletleri Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlanan, konut edinme ile ilgili sorunları genellikle salgın hasta- lık analizlerinde hastalığa neden olabilecek çevresel faktörler ara- sında değerlendiren Konut Sağlığı Prensiplerini, (*Health Principles of Housing*),⁹ yaygın olarak kullanmaya teşvik etmektedir; yaşı- maya elverişsiz konut ve kötü yaşam koşulları her zaman yüksek ölüm ve hastalık oranlarıyla yakından ilgilidir.

(e) *Erişilebilirlik*: Yaşamaya elverişli konut hakkından, elveriş- li konut hakkı sahibi olan herkes yararlanmalıdır. Toplum içinde, risk altında olan gruplar da bu haktan tam anlamıyla, sürekli şekil- de yararlanabilmelidir. Bu nedenle, yaşlılar, çocuklar, fiziksel engel-

9 Cenevre, Dünya Sağlık Örgütü, 1990.

liler, ölümcül hastalığı olanlar, HIV- pozitifli bireyler, sürekli bir rahatsızlığı olanlar, akli rahatsızlığı olanlar, doğal afetlerden zarar görenler, doğal afet tehlikesi altında yaşayanlar ve benzer güçsüz konumda olanlar, konut edinme hakkı açısından belirli önceliklere sahip olmalıdır. Gerek konut edinme hakkını düzenleyen kanunlar, gerekse devlet politikası bu tip grupların özel konut ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Birçok taraf Devlet için, toplumun yoksullaşmış kesimlerinin de mülkiyet hakkına sahip olabilmesi temel devlet politikalarından biri olmalıdır. Hükümet yetkilileri, bireylerin barış içinde ve onurlu bir şekilde, güvenli yerlerde yaşama haklarını güvence altına alan ve mülkiyet hakkına sahip olabilmelerini de teşvik eden düzenlemeler geliştirmelidir.

(f) *Mevki*: Yaşamaya elverişli konut, iş imkânlarına, sağlık hizmetlerine, okullara, çocuk bakımı merkezlerine ve diğer sosyal hizmetlere yakın bir mevkide olmalıdır. İşyerlerine uzak mevkilerde ikamet etmek, gerek kırsal alanlarda gerekse büyük şehirlerde fakir ailelerin bütçelerine çok fazla yük getirebilir. Söz konusu mali yük, hem büyük şehirler, hem de kırsal alanlar için geçerlidir. Benzer şekilde, konut, çevre kirliliğinin mevcut olduğu yerlerde veya çevre kirliliği yaratarak, o çevrede yaşayanların sağlığını tehdit eden kaynaklara yakın olmamalıdır.

(g) *Kültürel yeterlilik*: Konutun inşası ve çevresinin düzenlenmesi, kullanılan inşaat malzemeleri ve inşaat politikaları, kültürel kimliklerin ve konut farklılıklarının ortaya koyulmasını sağlayıcı nitelikte olmalıdır. Konut çevresini geliştirme ve modernize etme faaliyetleri, konut hakkının kültürel yönlerini dikkate almalı ve benzer şekilde uygun teknolojik gelişmeler de sağlanmalıdır.

9. Yukarıda da belirtildiği üzere, yaşamaya elverişli konut hakkı, her iki Uluslararası Sözleşme'de yer alan diğer insan haklarından ve diğer uluslararası insan hakları belgelerinden ayrı olarak ele alınamaz. Bu bağlamda, insan onuru kavramına ve ayrımcılık gözetmeme prensibine yukarıda değinilmiştir. Ek olarak, ifade özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü (kiracılar veya diğer gruplar için), barınma hakkı, toplumdaki karar alma mekanizmalarına katılım gibi hakların da hayata geçirilmesi, yaşamaya elverişli konut hakkıyla yakından ilgilidir ve bu haklardan toplumun tüm kesimleri yararlanabilmelidir. Benzer şekil-

de, özel hayata, aile hayatına, ev hayatına ve haberleşme hakkına yönelik tüm müdahalelerin hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmesi, elverişli konut hakkının önemli bir yönünü oluşturur.

10. Bir ülkedeki gelişim düzeyi dikkate alınmaksızın, hızlı bir şekilde alınması gereken birtakım tedbirler sözkonusudur. Küresel Barınma Stratejisi ve diğer uluslararası analizlerde de belirtildiği üzere, yaşamaya elverişli konut hakkının geliştirilmesi için alınacak tedbirlerin bir kısmı sadece hükümetin birtakım faaliyetlerini durdurması ve etkilenen grupların “kendi kendilerine yetebilecek” konuma gelmelerine yardımcı olmaktan ibarettir. Taraf Devlet’in alması gereken tedbirlerin Devlet’in sahip olduğu azami kaynak miktarını aştığı hallerde, mümkün olan en kısa sürede, Sözleşme’nin 11. maddesinin 1. paragrafına, 22. ve 23. maddelerine uygun şekilde uluslararası işbirliği talebinde bulunulmalı ve Komite durumdan haberdar edilmelidir.

11. Taraf Devletler, elverişsiz yaşam koşullarına sahip olan sosyal gruplara öncelik ve özel önem vermelidir. Devlet politikaları ve yasal düzenlemeler, toplumun daha iyi durumda olan kesimleri lehine ve daha zor durumda olanların aleyhine olmamalıdır. Komite, dış faktörlerin yaşam koşullarının sürekli gelişimi üzerindeki etkisinin ve birçok ülkede yaşama koşullarının 1980’li yıllar boyunca düşüşe geçtiğinin farkındadır. Ancak, Komite’nin genel yorumunda belirttiği üzere (No.2 (1990), (E/1990/23, ek III)), dış faktörler nedeniyle oluşan problemlere rağmen Sözleşme’de belirtilen yükümlülükler, ekonomik zorlukların yoğunlaştığı dönemlerde dahi, belki de daha fazla önem kazanarak, devam etmektedir. Bu nedenle, Komite’ye göre taraf Devletlerin politikaları ve yasama faaliyetleri nedeniyle yaşam ve konut koşullarında genel bir düşüşün gerçekleştiği ve buna rağmen gerekli tedbirlerin alınmadığı hallerde, Sözleşme’den doğan yükümlülükler ihlal edilmiş olacaktır.

12. Yaşamaya elverişli konut hakkını sağlama yolları doğal olarak Devletten Devlete değişecektir. Sözleşme, her bir taraf Devlet’in belirtilen amacın gerçekleştirilmesi için gerekli adımları atmasını öngörmektedir. Bu durum, “yaşama koşullarının geliştirilmesi için gerekli he-

defleri tanımlayan, hedeflere ulaşmak için mevcut olan kaynakları belirleyen ve bu kaynakların en verimli şekilde kullanılması şartlarını ve gerekli tedbirlerin uygulanması için yapılması gerekenleri ve zaman çizelgesini de içeren” Küresel Barınma Stratejisi’nin, 32. paragrafında da belirtildiği üzere, ulusal konut stratejisi belirlenmesini gerektirecektir. Böyle bir strateji, etkililiğin ve diğer tüm insan haklarına saygının da sağlanması için; evsizler, yaşamaya elverişli halde olmayan konutlarda yaşayanlar ve tüm bu bireylerin temsilcileri de dahil olmak üzere etkilenen herkesin yoğun katılımını gerektirmektedir. Ayrıca, bakanlıklar, bölgesel ve yerel otoriteler arasında koordinasyonu sağlayacak ve ilgili politikaları (ekonomik, tarımsal, çevresel, enerji vs.) Sözleşme’nin 11. maddesindeki yükümlülüklerle bütünleştirecek adımlar atılmalıdır.

13. Konut edinmeye ilişkin olarak ülkedeki durumun etkili bir şekilde denetlenmesi de, derhal etki doğuran başka bir yükümlülüktür. Taraf Devlet’in, 11. maddenin 1. paragrafındaki yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için, tek başına veya uluslararası işbirliği içerisinde, yetkisi altındaki evsizlerin veya yaşamaya elverişli halde olmayan konutlarda yaşayanların tam anlamıyla tespit edilmesi için öncelikle gerekli tüm tedbirleri aldığını göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Komite’nin kabul ettiği, (E/C.12/1991/1), taraf Devletlerce sunulacak raporların biçim ve içeriğine ilişkin gözden geçirilmiş rehber ilkeler “toplumda, konut bakımından elverişsiz koşullara sahip olan veya dezavantajlı konumda olan gruplar hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi” gereği üzerinde durmaktadır. Söz konusu bilgilendirme, özellikle evsiz bireyleri ve aileleri, yaşamaya elverişli nitelikte olmayan konutlarda yaşayan ve temel ihtiyaçlara hemen erişemeyenleri, yerleşim veya konutları “hukuka aykırı” olarak nitelenenleri, konutlarından zorla tahliye edilenleri ve düşük gelir düzeyli grupları kapsamaktadır.

14. Yaşamaya elverişli konut hakkına ilişkin olarak taraf Devlet’in yükümlülüklerini yerine getirmesi için alınacak tedbirler, uygun görülen kamusal tedbirlerle birlikte özel sektör tedbirlerini de kapsayabilir. Bazı ülkelerde, konut hakkının kamusal finansman yönü yeni konutların inşasını kapsayabilir. Birçok örnekte görülmüştür ki, hükü-

metler konut inşa politikalarıyla yaşamaya elverişli konut ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu nedenle, taraf Devletlerin, yaşamaya elverişli konut hakkına ilişkin yükümlülöklere tam anlamıyla uyması ile sekillenen “hakkın sağlanmasına dair stratejiler” cesaretlendirilmelidir. Yükümlölük, özünde, mevcut kaynakların azami şekilde kullanılması sonucunda, her bir bireyin hakkının en kısa sürede hayata geçirildiğinin ortaya konmasıdır.

15. Alınacak tedbirlerin çoğı, genel bir kaynak tahsisi ve teşvik politikalarını gerektirecektir. Bu bağlamda, yasama ve idari tedbirlerin rolü yadsınmamalıdır. Küresel Barınma Stratejisi (6.-67. paragraflar) amaç doğrultusunda alınabilecek tedbirlere ve bu tedbirlerin önemine dikkat çekmektedir.

16. Bazı devletlerde, yaşamaya elverişli konut hakkı anayasal mekanizmalarla güçlendirilmiştir. Bu tip durumlarda, Komite bu tarz bir yaklaşımın hukuki ve pratik sonuçları üzerinde durmaktadır. Bu nedenle, benzer güçlendirme mekanizmaları ve benzer yolların yararlı olduğı durumlar tespit edilmelidir.

17. Komite, yaşamaya elverişli konut hakkının birçok yönünün en azından iç hukukta hak arama yollarına olanak tanıdığını gözlemlemektedir. Farklı hukuki sistemlere göre ilgiye değeri olanaklar, sayı-lanlarla sınırlı olmamak kaydıyla: (a) kararlaştırılmış tahliye işlemlerini veya yıkımları mahkeme emriyle engellemeye yönelik hukuki başvuru yolları; (b) yasadışı bir tahliye sonucunda oluşan zararları ortadan kaldırmaya yönelik prosedürler; (c) Kiralayanların (resmi veya özel) gerçekleştirdiğı veya onların teşvikiyle belirlenen kira düzeyleri ve masraflarla ilgili hukuka aykırı işlemlere ve bu konuda ırka veya diğeri herhangi bir statüye dayalı ayrımcılık gözetilmesine karşı şikâyet yolları; (d) konutların tahsisine ve konut mevcudiyetine yönelik ayrımcılık yapıldığı iddialarının dikkate alınması; (e) Sağlıksız ve yaşamaya elverişsiz konut koşullarına ilişkin olarak ev sahiplerine karşı yapılan şikâyetleri kapsamaktadır. Bazı hukuki sistemlerde, evsizlerin sayısının çok fazla arttığı hallerde, kolektif dava açmayı kolaylaştıracak imkânlar da değerlendirilmelidir.

18. Bu bağlamda, Komite, zorunlu tahliye işlemlerinin, ilk planda, Sözleşme'deki yükümlülüklerle aykırı olduğunu ve sadece çok istisnai hallerde, uluslararası hukuk prensipleri dahilinde mümkün olabileceğini belirtir.

19. Son olarak, 11. maddenin, 1. paragrafına göre, taraf Devletler, “özgür iradeye dayalı uluslararası işbirliğinin önemini” kabul etme yükümlülüğü altındadır. Geleneksel olarak, tüm uluslararası desteğin yüzde beşinden daha azı, genellikle toplumda daha güçsüz konumda olanların konut ihtiyaçlarını karşılamaya ayrılan fon yeterli olamamakla birlikte, konut edinmeyi sağlamaya veya insan yerleşimlerine ayrılmıştır. Taraf Devletler, hem fon talebinde bulunanlar hem de fon verenler, fonun önemli bir kısmının yüksek sayıda insanın konut ihtiyacını karşılamak için ayrılmasını güvence altına almalıdır. Yapısal uyum tedbirleri geliştiren uluslararası finans kuruluşları, sözkonusu tedbirlerin yaşamaya elverişli konut hakkına zarar vermeyecek tedbirler olmasına dikkat etmelidir. Taraf Devletler, uluslararası maddi destek talebinde bulunurken, yaşamaya elverişli konut hakkıyla doğrudan ilgili olan ve dış desteğin en etkili olacağı alanları tespit etmelidir. Maddi destek talepleri etki altındaki grupların ihtiyaçlarını ve görüşlerini dikkate almalıdır.

11. OTURUM (1994)* / GENEL YORUM NO. 5

ENGELLİLER

1. Uluslararası toplum, engellilerin haklarına ilişkin olarak, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin önemini birçok kez vurgulamıştır.¹⁰ Bu nedenle, Genel Sekreterliğin 1992 yılında gerçekleştirdiği, Engellilere Yönelik Dünya Eylem Programı ve Birleşmiş Milletler Engelli İnsanlar On Yılı'nın, (*World*

(*) Belge No. E/1995/22.

10 Daha geniş bir bakış açısı için Özel Raportör Mr. Leandro Despouy'un insan hakları ve engellilik üzerine hazırladığı son rapora bkz. (E/CN.4/Sub.2/1991/31).

Programme of Action Concerning Disabled Persons and the United Nations Decade of Disabled Persons), gözden geçirilmesi sonucunda “engelliliğin, ekonomik ve sosyal faktörlerle yakından ilgili olduğu” ve “dünyanın geniş bir bölümünde yaşam koşullarının, gıda, su, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçları karşılayamayacak derecede kötü olması nedeniyle temel ihtiyaçların sağlanmasının ulusal programların ana noktalarını oluşturması gereği” ortaya konmuştur.¹¹ Yaşam standartlarının görece daha yüksek olduğu ülkelerde dahi, engelliler Sözleşme’de tanınan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan tam anlamıyla yararlanamamaktadır.

2. Genel Kurul¹² ve İnsan Hakları Komisyonu,¹³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ve ondan önceki dönemsel çalışma grubunu, Sözleşme’ye taraf Devletlerin Sözleşme’deki ilgili haklardan engelli kimselerin de tam anlamıyla yararlanmasına ilişkin yükümlülüklerini yerini getirip getirmediğini denetleme konusunda görevlendirmiştir. Ancak, Komite’nin izlenimleri göstermektedir ki, taraf Devletler bu konuya raporlarında fazla değinmemektedir. Bu durum, Genel Sekreter’in “birçok Devlet henüz engelli bireylerin konumunu güçlendirecek kararlı adımları atmamıştır” ifadesiyle paralellik göstermektedir.¹⁴ Bu nedenle, engellilerle ilgili konuları, Sözleşme’deki yükümlülükler bağlamında yeniden gözden geçirmek ve vurgulamak gereklidir.

3. “Engelli” teriminin kabul görmüş uluslararası bir tanımı hâlâ mevcut değildir. Ancak, mevcut genel yorum açısından 1993 tarihli Standart Kurallardaki, (*Standard Rules*), bakış açısına dayanmak yeterlidir. Söz konusu kurallara göre: “Engelli terimi, bir toplumdaki farklı birçok kısıtlamayı özetlemektedir... İnsanlar, fiziksel veya entelektüel

¹¹ Bkz. A/47/415, 5. paragraf.

¹² Bkz. Genel Kurul’un 3 Aralık 1982 tarihli kararı (37/52, 1. paragraf) ile kabul edilen Engellilere Yönelik Dünya Eylem Programı, (*World Programme of Action concerning Disabled Persons*), 165. paragraf.

¹³ İnsan Hakları Komisyonu kararları (1992/48, 4. paragraf ve 1993/29, 7. paragraf).

¹⁴ Bkz. A/47/415, 6. paragraf.

açıdan ya da tıbbi veya ruhsal anlamda engelli konumunda olabilir. Söz-konusu engeller veya rahatsızlıklar kalıcı veya geçici nitelikte olabilir.”¹⁵

4. Standart Kurallarla kabul edilen yaklaşıma uygun olarak, genel yorumda “sakat” yerine “engelli” terimi kullanılmaktadır. Sakat teriminin, bireyin insan olarak fonksiyon göstermesinin engellenmesi şeklinde yanlış yorumlanabileceğine dikkat çekilmiştir.

5. Sözleşme, açıkça engelli insanlardan bahsetmemektedir. Ancak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tüm insanların haklarda eşit ve özgür doğduğunu belirtmektedir. Sözleşme hükümleri, toplumun tüm kesimlerine uygulandığı için, engelliler de Sözleşme’deki tüm haklardan yararlanmalıdır. Ek olarak, özel bir uygulamanın gerekli olduğu hallerde, taraf Devletler öngörülen tedbirleri, kaynaklarını azami şekilde kullanarak almalı ve engellilerin Sözleşme’de belirtilen haklardan, engellilikten kaynaklanan olumsuzluklar bertaraf edilerek, yararlanmalarını sağlanmalıdır. Ayrıca, Sözleşme’nin 2. maddesinin 2. paragrafında yer alan “belirtilen haklar, belirli durumlarda veya belirli koşullarda, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin hayata geçirilecektir” şeklindeki yükümlülük engelliliğe dayalı ayrımcılık gözetmemeyi de kapsamaktadır.

6. Sözleşme’de engellilere ilişkin herhangi bir açık hüküm olmaması, bu konuya verilen önemin açıkça belirtilmediğinin, Sözleşme’nin kaleme alındığı çeyrek yüzyıl önce konuya sadece değinildiğinin göstergesidir. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 23. maddesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın, (*African Charter on Human and Peoples’ Rights*), 18. maddesinin 4. paragrafı; İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi’ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel alanda Ek Protokol’ün, (*Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*), 18. maddesi dahil olmak üzere daha yeni tarihli uluslararası Sözleşmeler konuya açıkça değinmektedir. Bu nedenle, günümüzde de açıkça kabul edildiği üzere,

15 Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar, (*Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*), Genel Kurul’un 20 Aralık 1993 tarihli kararı (48/96, 17. paragraf).

engellilerin hakları genel ve özel hukuki düzenlemeler, politikalar ve programlarla korunmalı ve geliştirilmelidir.

7. Bu yaklaşıma uygun olarak, uluslararası toplum engelli bireylerin insan haklarını koruma taahhüdünü aşağıdaki belgelerde güvence altına almıştır: (a) Engelliler ile İlgili Dünya Eylem Programı, (*World Programme of Action concerning Disabled Persons*), “engelliliğin önlenmesi, [engelli bireyin] rehabilitasyonu, sosyal hayata tam katılımı ve gelişimi ve aynı zamanda eşitliği¹⁶ sağlayacak politikaların çerçevesinin çizilmesine yöneliktir”; (b) 1990 yılında kabul edilen, Engelliliğe Dair Ulusal Koordinasyon Komitelerinin veya Benzeri Kurumların Kurulması ve Geliştirilmesi Rehber İlkeleri, (*Guidelines for the Establishment and Development of National Coordinating Committees on Disability or Similar Bodies*);¹⁷ (c) 1991 yılında kabul edilen Akıl Rahatsızlığı olan Kimselerin ve Akıl Sağlığının Korunması için Kabul Edilen Prensipler (*Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and for the Improvement of Mental Health Care*);¹⁸ (d) Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar, “Standart Kurallar”, (*Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*). Standart Kurallar ile amaçlanan, engelli bireylerin de “diğerleriyle aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olmalarını sağlamaktır.”¹⁹ Standart Kurallar büyük önem taşımaktadır ve taraf Devletlerin Sözleşme’den kaynaklanan yükümlülüklerinin net olarak tanımlanması açısından değerli bir kaynaktır.

I. TARAF DEVLETLERİN GENEL YÜKÜMLÜLÜKLERİ

8. Birleşmiş Milletler’in tespitlerine göre, bugün dünya üzerindeki engelli insan sayısı 500 milyondan fazladır. Bu sayının % 80’i gelişmek-

¹⁶ *World Programme of Action concerning Disabled Persons*, 1. paragraf.

¹⁷ A/C.3/46/4, EK I. Ayrıca bkz. *Report on the International Meeting on the Roles and Functions of National Coordinating Committees on Disability in Developing Countries*, Beijing 5-11 Kasım 1990 (CSDHA/DDP/NDC/4). Ayrıca bkz. Ekonomik ve Sosyal Konsey kararı 1991/8 ve 16 Aralık 1991 tarihli Genel Kurul Kararı 46/96.

¹⁸ 17 Aralık 1991 tarihli Genel Kurul kararı 46/119, ek.

¹⁹ Standart Kurallar, Giriş, 15. paragraf.

te olan Devletlerin kırsal kesimlerinde yaşamaktadır. Engellilerin, % 70'i ihtiyaçları olan hizmetlere ulaşamamakta ya da ulaşmakta güçlük çekmektedir. Bu nedenle engelli insanların yaşama şartlarının daha iyi bir hale getirilmesi Sözleşme'ye taraf her Devlet açısından öneme sahiptir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesi için izlenecek yol ülkeden ülkeye göre belirgin farklılıklar gösterecektir ancak her ülke açısından bu yönde temel program ve politikalar geliştirme zorunluluğu kaçınılmazdır.²⁰

9. Sözleşme'ye taraf Devletlerin, sözkonusu hakların aşamalı olarak geliştirilmesini kaynakları azami şekilde kullanarak sağlayabilmeleri, Hükümetlerin haklardan faydalanmayı olumsuz yönde etkileyecek tedbirlerden kaçınmalarını ve aynı zamanda risk altındaki kesimlerin sosyal hayata tam katılımını ve eşitlik hakkından yararlanmalarını sağlayacak olumlu tedbirlerin alınmasını da gerektirir. Bu nedenle, belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda ek kaynaklar ve geniş ölçüde özel tedbirlere ihtiyaç duyulacaktır.

10. Genel Sekreter tarafından yayınlanan rapora göre, gelişmiş ve gelişmekte olan Devletlerdeki son on yıldaki gelişmeler engelliler açısından olumlu sonuçlar doğurmamıştır:

“... Düşük büyüme hızı, yüksek işsizlik oranları, azaltılmış Devlet bütçeleri ve yapısal uyum programları ile özelleştirmelerin belirgin ölçüde görüldüğü mevcut ekonomik ve sosyal gerileme, hizmetleri ve programları olumsuz yönde etkilemiştir... Eğer sözkonusu olumsuz eğilimler devam ederse, engelli bireylerin toplumdan dışlanmaları ve yardıma muhtaç hale gelmeleri sözkonusu olacaktır.”²¹

Komite'nin önceki genel yorumlarında da belirttiği üzere, (genel yorum No. 3 (5. oturum, 12. paragraf), taraf Devletlerin toplumun risk altındaki üyelerini koruması, kaynakların azaldığı dönemlerde daha belirgin bir önem taşımaktadır.

²⁰ Bkz. A/47/415.

²¹ A.g.e., 5. paragraf.

11. Dünya çapında, Hükümetlerin pazar ekonomisine verdiği önem karşısında, taraf Devletlerin bu bağlamdaki belirli yükümlülüklerine değinmekte fayda vardır. Bu yükümlülüklerden biri, sadece kamu sektörü açısından değil, özel sektörde de, engelli bireylerin adil ve tarafsız bir muameleye tâbi tutulmasının güvence altına alınmasıdır. Kamu hizmetlerinin özelleştirildiği ve serbest pazar politikalarının yaygınlaştığı durumlarda, özel sektördeki işverenlerin, özel sektörde hizmet verenlerin ve tüm diğer Devlet dışı aktörlerin, engelli bireylere karşı ayrımcılık gözetmemeleri ve eşitlik ilkesine saygı göstermeleri gerekmektedir. Kamu hizmetlerinin artan şekilde özelleştirildiği ve serbest pazarın daha da önem kazandığı hallerde işverenlerin, özel sektör mal ve hizmet sağlayıcılarının ve benzerlerinin engellilere karşı ayırım gözetmemeleri ve eşitlik ilkesine uymaları gereklidir. Korumanın, kamu alanı dışına da yayılmadığı hallerde, engelli bireylerin toplumdaki faaliyetlerin akışında söz sahibi olmaları ve toplumun aktif üyeleri olarak tüm potansiyellerini ortaya koymaları ölçüsüz ve gerekçesiz şekilde engellenmiş olacaktır. Kastedilen, yasama tedbirlerinin özel sektördeki ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında en etkili yol olacağı değildir. Bu bağlamda,örneğin, Standart Kurallar Devletlerin “engellilerin hakları, ihtiyaçları, potansiyelleri ve topluma katkıları konusunda toplumu bilinçlendirmek için gerekli tedbirleri almaları gerektiğine” değinmektedir.²²

12. Devlet müdahalesinin olmadığı hallerde, serbest pazar, gerek bireysel gerekse kolektif anlamda, engelliler açısından tatmin edici olmayan sonuçlara yol açabilecektir. Bu tip durumlarda pazar güçlerinin yarattığı sonuçların dengelenmesi, telafi edilmesi veya etkilerinin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması görevi Hükümetlere aittir. Benzer şekilde, Hükümetlerin engellilere destek için gönüllü gruplardan destek almaları mümkün olsa da bu tip destekler Hükümetlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini bertaraf etmemektedir. Engellilere yönelik Dünya Eylem Programı’nda belirtildiği üzere

²² Standart Kurallar, Kural 1.

“engelliliğe yol açan koşulları ortadan kaldırma yükümlülüğü ve engelliliğin sonuçlarıyla ilgilenme yükümlülüğü Hükümetlere aittir.”²³

II. UYGULAMA YOLLARI

13. Taraf Devletlerin engellilere karşı Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için izledikleri metotlar, diğer yükümlülüklerini yerine getirmek için izledikleri metotlarla hemen hemen aynıdır (bkz. Genel Yorum No.1 (üçüncü oturum, 1989)). Bunlar, düzenli takip ve denetim yoluyla Devlet içerisindeki problemlerin kapsamını ve içeriğini tespit; ihtiyaçlara cevap verecek uygun politika ve programların benimsenmesi; gerekli görülen hallerde yasama tedbirlerinin alınması ve ayrımcılık gözeten mevcut mevzuatın yürürlükten kaldırılması; bütçeden gereken miktarın tahsisi veya, gerekli görülen hallerde, uluslararası işbirliği ve desteğin sağlanmasıdır. Gelişmekte olan bazı ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri açısından Sözleşme’nin 22. ve 23. maddelerine uygun şekilde gerçekleşecek uluslararası işbirliği özel bir öneme haizdir.

14. Ayrıca, uluslararası toplumun sıklıkla değiştiği üzere bu alanda politika oluşturma ve program gerçekleştirme engellileri temsil edecek grupların da katılımıyla gerçekleşmelidir. Bu nedenle, Standart Kurallar engellilik konusuna ulusal bir bakışı gerçekleştirecek ulusal koordinasyon komitelerinin veya benzeri birimlerin kurulması için gereken her şeyin yapılmasını önermektedir. Bu bağlamda, Hükümetler 1990 tarihli Engelliliğe Dair Ulusal Koordine Komitelerinin veya Benzeri Birimlerin Kurulması ve Geliştirilmesi Rehber İlkeleri’ni dikkate almalıdır.²⁴

III. ENGELLİLİĞE DAYALI AYRIMCILIĞI ORTADAN KALDIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

15. Engellilere yönelik *de jure* ve *de facto* ayrımcılığın uzun bir geçmişi ve farklı şekilleri vardır. Hiçbir gerekçe gösterilmeden gözetilen ayrımcılığın yanı sıra, eğitim imkânlarından yoksun bırakma, toplum dışı

²³ World Programme of Action concerning Disabled Persons, 3. paragraf.

²⁴ Bkz. 8. not.

şına itme, fiziksel ve sosyal engellerle karşı karşıya bırakarak tecrit etme gibi daha dolaylı ayrımcılık şekilleri de görülmektedir. Sözleşme’deki amaçların gerçekleştirilebilmesi açısından, “engelliliğe dayalı ayrımcılık”, dışlama, kısıtlama, tercih yetkisini aleyhe kullanma, engelliliği mazeret göstererek uygun barınma imkânı tanımama şeklinde ekonomik, sosyal veya kültürel hakların tanınmasına veya kullanılmasına engel olma olarak tanımlanabilir. İhmal, bilgisizlik, önyargılar, yanlış varsayımların yanı sıra, dışlama veya ayırma yoluyla da, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit şartlar altında ekonomik, sosyal veya kültürel hakları kullanmaları sıklıkla engellenmektedir. Engelliliğe dayalı ayrımcılık özellikle eğitim, iş, konut edinme, ulaşım, kültürel hayat, kamuya açık alanlar ile kamusal hizmetlere erişim alanında görülmektedir.

16. Yasama alanında son on yıldaki bazı gelişmelere rağmen²⁵ engellilerin hukuki durumundaki istikrarsızlık devam etmektedir. Geçmişteki ve günümüzdeki ayrımcılığı telafi etmek ve gelecekteki ayrımcılığı yıldırmak açısından, kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı mevzuat oluşturma bütün taraf Devletler için şarttır. Bu yöndeki yasama faaliyeti, engellilere mümkün olan tüm hak arama yollarının tanınmasını sağlayacağı gibi, aynı zamanda engellilerin entegrasyonuna ve özgür bir hayat sürmelerine de olanak tanıyacaktır.

17. Ayrımcılık karşıtı tedbirler engelliler için engelli olmayanlarla eşit haklar ilkesine dayandırılmalıdır. Engellilere yönelik Dünya Eylem Programı da “her bir bireyin ihtiyaçlarının eşit öneme sahip olduğuna, bu ihtiyaçların toplumların planlamasında temel teşkil etmeleri gerektiğine ve bütün kaynakların her bir birey için eşit katılım imkânlarını güvence altına alacak şekilde kullanılması gereğine değinmektedir. Engellilik politikaları [engellilerin] bütün kamu hizmetlerine erişimini güvence altına almalıdır.”²⁶

18. Mevcut ayrımcılığın ortadan kaldırılması için uygun tedbirlerin alınması ve engellilere eşit imkânların sağlanması için alınan tedbirler eşitlik ilkesine dayandığı ve belirlenen amaçları gerçekleştirmek

25 Bkz. A/47/415, 37. ve 38. paragraflar.

26 *Word Programme of Action concerning Disabled Persons*, 25. paragraf.

için gerekli olduğu ölçüde Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 2. paragrafı kapsamındaki ayrımcılık halleri arasında sayılmamalıdır.

IV. SÖZLEŞME'NİN ÖZEL HÜKÜMLERİ

A. 3. Madde: Erkek ve Kadınlar İçin Eşit Haklar

19. Engelliler bazen cinsiyetsiz insanlarmış gibi muamele görmektedir. Sonuç olarak, engelli kadınların maruz kaldığı çifte ayrımcılık genellikle görmezden gelinmektedir.²⁷ Uluslararası toplumun bu duruma özel önem verilmesi için yaptığı çağrılara rağmen, son on yıl içerisinde bu konuda çok az çaba sarf edilmiştir. Engelli kadınların ihmal edilmesine Genel Sekreter'in Dünya Eylem Programı'nın uygulanmasına dair raporunda birçok kez değinilmiştir.²⁸ Bu nedenle, Komite taraf Devletleri engelli kadınların durumuna önem vermeye ve gelecekte ekonomik, sosyal ve kültürel programların gerçekleştirilmesine öncelik vermeye davet etmektedir.

B. 6. ile 8. Arasındaki Maddeler: Çalışma ile İlgili Haklar

20. Çalışma sektörü, engelliliğe dayalı ayrımcılığın sıklıkla görüldüğü başta gelen alanlardan biridir. Birçok ülkede, engellilerin işsizlik oranı, engelli olmayanların iki veya üç katıdır. Engelliler genellikle sosyal veya yasal güvencelerin olmadığı düşük ücretli işlerde çalıştırılmakta ve emek piyasasının ana akışına dahil edilmemektedir. Devletler, engellilerin, emek piyasasına entegrasyonunu aktif şekilde desteklemelidir.

21. Engellilere tanınan tek çalışma imkânının standart altı ve "korunmalı" faaliyetler olması halinde, 6. maddenin 1. paragrafında yer alan "herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatına sahip olmasını sağlayan çalışma hakkı" gerçekleşmemiş olacaktır. Belirli bir kategori engelliliği olanların belirli işlerde veya belirli malların üretiminde çalıştırılması bu hakkı ihlal

²⁷ Bkz. E/CN.4/Sub.2/1991/31 (bkz. 1. not), 140. paragraf.

²⁸ Bkz. A/47/415, 35., 46., 74. ve 77. paragraflar.

edebilir. Akli Rahatsızlığı olan Kimselerin ve Akıl Sağlığının Korunması için Kabul Edilen Prensipler'in 13 No'lu prensibinin 3. paragrafına göre,²⁹ zorla çalıştırma durumu yaratan “terapi amaçlı tedaviler” de Sözleşme'ye aykırılık teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer alan zorla çalıştırma yasağının da dikkate alınması gerekebilir.

22. Standart Kurallara göre, gerek kırsal alanlarda gerekse şehirlerde yaşayanlar, emek piyasasında yararlı ve kazançlı, eşit iş imkânlarına sahip olabilmelidir.³⁰ Bu amaçla genel olarak entegrasyonu ve özel olarak da çalışma imkânlarını engelleyecek gerçek olmayan engeller ortadan kaldırılmalıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün belirttiği üzere, toplumun ulaşım, barınma ve çalışma yeri gibi alanlarda yarattığı gerçek olmayan engeller mevcut olduğu sürece işverenler engellileri işe alamamalarını “meşru” gösterebileceklerdir.³¹ Hükümetler ayrıca, engelli çalışanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek esnek ve alternatif çalışma düzenleri geliştirip uygulamak amacıyla politikalar geliştirmelidir.

23. Benzer şekilde, Hükümetlerin engellilerin gerekli ulaşım olanaklarına sahip olmalarını güvence altına alamamaları, bu insanların öğrenim durumlarına ve aldıkları mesleki eğitime uygun işlerde çalışma veya benzeri aktivitelerde yer alma şanslarını azaltmaktadır. Uygun ulaşım olanakları ve gerekli görülen hallerde özel ulaşım olanaklarının sağlanması engellilerin Sözleşme'de belirtilen bütün haklardan faydalanabilmeleri açısından özel öneme haizdir.

24. Sözleşme'nin 6. maddesinin 2. paragrafı çerçevesinde gerekli görülen “teknik ve mesleki rehberlik ile eğitim programları” engellilerin bütün ihtiyaçlarını yansıtmalı, engelliler bu tip programlarda diğerleriyle beraber yer alabilmeli ve engelli temsilcilerinin de tam katılımı sağlanmalıdır.”

25. “Herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma” (7. madde) hakkı, korumalı işlerde veya serbest piyasada çalışılıp

²⁹ Bkz. 9. not.

³⁰ Standart Kurallar, Kural 7.

³¹ Bkz. A/CONF.157/PC/61/Add.10, sayfa 12.

çalışılmadığına bakılmaksızın bütün engelliler açısından geçerlidir. Engellilerin, engelli olmayanlarla aynı işlerde çalışmaları halinde, maaş veya diğer çalışma koşullarıyla ilgili ayrımcılık gözetilmemelidir. Taraf Devletler, ayrımcılığın emeğin korunması konusunda düşük standartların belirlenmesi veya asgari ücret tutarı altında ücret ödenmesi sonucunu doğurmasını engellemelidir.

26. Korumalı işlerde veya serbest piyasada çalışılıp çalışılmadığına bakılmaksızın engellilerin de sendikal haklardan yararlanmaları sağlanmalıdır. Ayrıca, 8. madde örgütlenme hürriyeti gibi haklarla birlikte değerlendirilmelidir. Madde, engellilerin kendi örgütlerini kurma haklarını vurgulamaktadır. Bu örgütlerin, engellilerin “ekonomik ve sosyal çıkarlarının geliştirilmesi ve korunmasını” (8. madde 1 (a) paragrafı) sağlayabilmeleri için, hükümet kuruluşları ve benzer birimlerin sürekli olarak kendilerini ilgilendiren konularda bu örgütlere danışmaları gereklidir. Ayrıca, örgütlerin çalışma kapasitelerini koruyabilmeleri için maddi açıdan desteklenmeleri de gerekebilir.

27. Uluslararası Çalışma Örgütü engellilerin çalışma haklarıyla ilgili olarak önemli ve kapsayıcı belgeler geliştirmiştir. Bu belgelerden biri Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve Çalışmaları ile ilgili 1983 tarihli 158 Sayılı Sözleşmedir. (*Convention No.159*).³² Komite, taraf Devletleri belirtilen Sözleşme’ye taraf olma konusunda teşvik etmektedir.

C. 9. Madde: Sosyal Güvenlik

28. Sosyal güvenlik ve gelir tabloları engelliler açısından özel öneme haizdir. Standart Kurallarda belirtildiği üzere, “taraf Devletler, engellilik veya engellilikle ilgili faktörlerden dolayı ücret alamayan veya ücretinde indirim uygulanan veya iş imkânlarına sahip olamayan engellilerin yeterli gelire sahip olabilmelerini güvence altına almalıdır.”³³ Engellilere verilecek bu tür bir destek engellilikle ilişkilendirilebilecek

³² Ayrıca Bkz. 1955 tarihli *Recommendation No.99 concerning vocational rehabilitation of the disabled* ve 1983 tarihli *Recommendation No.168 concerning vocational rehabilitation and employment of persons with disabilities*.

³³ Standart Kurallar, Kural 8.

masrafları da kapsamalıdır. Ayrıca, mümkün olduğu ölçüde, verilecek destek engellilerin bakımını üstlenenleri (çoğu kadın olmak üzere) de kapsamalıdır. Bu kişiler, engellilerin aileleri de dahil olmak üzere, genellikle üstlendikleri bakım görevi nedeniyle maddi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar.³⁴

29. Engellilerin başka nedenlerden dolayı gerekli görülen haller dışında bakımevlerine yerleştirilmeleri, sosyal güvenlik ve gelir desteği haklarının yerini alabilecek bir güvence değildir.

D. 10. Madde: Ailenin, Annelerin ve Çocukların Korunması

30. Engelliler açısından Sözleşme’de belirtilen aileyi “koruma” ve aileye “yardım” yükümlülüğü engellilerin, istedikleri takdirde, aileleriyle birlikte yaşayabilmeleri için gereken her şeyin yapılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, 10. madde uluslararası insan hakları hukukunun genel ilkelerine uygun şekilde, engellilerin evlenme ve kendi ailelerini kurma haklarını da kapsamaktadır. Belirtilen bu haklar özellikle zihinsel engelliler açısından sıklıkla göz ardı edilmektedir.³⁵ Bu bağlamda, “aile” geniş ve yerel âdetlere uygun şekilde yorumlanmalıdır. Taraf Devletler hukuki düzenlemelerin, sosyal politikaların ve uygulamaların bu hakların gerçekleşmesini engellememesini güvence altına almalıdır. Engelliler, aile içerisindeki haklarını ve görevlerini yerine getirmeleri için ihtiyaç duydukları danışma hizmetlerine erişebilmelidir.³⁶

31. Engelli kadınlar da annelik ve hamilelikle ilgili koruma ve yardım hakkına sahip olabilmelidir. Standart Kuralların belirttiği üzere, “engellilerin de cinselliklerini yaşayabilmeleri, cinsel ilişkiye girebilmeleri ve ebeveyn olma imkânları engellenmemelidir.”³⁷ Söz konusu ihtiyaçlar ve arzular tanınmalı sosyal ilişkiler ve üreme bağlamında değerlendirilmelidir. Belirtilen haklar, dünya genelinde hem engelli erkek-

³⁴ Bkz. A/47/415, 78. paragraf.

³⁵ Bkz. E/CN.4/Sub.2/1991/31, 190. ve 193. paragraflar.

³⁶ Bkz. *World Programme of Action concerning Disabled Persons*, 74. paragraf.

³⁷ Standart Kurallar, Kural 9.

lere hem de engelli kadınlara sıklıkla tanınmamaktadır.³⁸ Engelli kadınların rızası olmadan gerçekleştirilen kürtaj ve düşükler 10. maddenin 2. paragrafının ciddi ihlalleri arasındadır.

32. Engelli çocuklar da suiistimal, taciz ve ihmale açık risk altındaki gruplardandır; Sözleşme'nin 10. maddesinin 3. paragrafı ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilgili hükümleri kapsamında özel olarak korunmalıdır.

E. 11. Madde: Yeterli Bir Yaşam Düzeyine Sahip Olma Hakkı

33. Engellilerin yeterli beslenme ve konut da dahil olmak üzere diğer temel ihtiyaçlara sahip olabilmeleri ve ayrıca günlük yaşamlarında haklarını kullanabilmelerine olanak tanıyacak ve özgürce yaşayabilme düzeylerini yükseltecek “yardım cihazları da dahil olmak üzere, destek hizmetlerine” erişimleri sağlanmalıdır.³⁹ Uygun giyim hakkı da özellikle toplum içinde rahat hareket edebilmek için belirli giysilere ihtiyaç duyan engelliler açısından özel öneme sahiptir. Bu bağlamda, engellilere bu amaca hizmet edecek kişisel destek verilmelidir. Böyle bir destek, ilgili kişi veya kişilerin haklarına saygı gösterilecek şekilde verilmelidir. Benzer şekilde, Komite'nin daha önce de belirttiği üzere elverişli konut hakkı engellilerin de elverişli konut hakkına erişiminin sağlanmasını öngörmektedir (genel yorum No. 4, 8. paragraf, altmışıncı oturum, 1991).

F. 12. Madde: Fiziksel ve Ruhsal Sağlık Hakkı

34. Standart Kurallara göre, “Devletler, engellilerin özellikle engelli bebeklerin ve çocukların toplumun diğer üyeleriyle eşit sağlık koşullarından faydalanmalarını güvence altına almalıdır.”⁴⁰ Fiziksel ve ruhsal sağlık hakkına erişim, ortopedik hizmetler de dahil olmak üzere engellilerin özgürce hareket edebilmelerine olanak sağlayan, olası engellilik hallerini engelleyen ve sosyal entegrasyonu destekleyici tıbbi ve sosyal hiz-

³⁸ Bkz. E/CN.6/1991/2., 14. paragraf ve 59-68. paragraflar.

³⁹ Standart Kurallar, Kural 4.

⁴⁰ A.g.e., Kural 2, 3. paragraf.

metlerden faydalanmayı öngörmektedir.⁴¹ Benzer şekilde, engelliler “mümkün olan en üst düzeyde özgürce hareket edebilmelerini sağlayacak iyileştirme hizmetlerinden”⁴² faydalanmalıdır. Belirtilen bütün hizmetler engellilerin haklarına ve insanlık onuruna saygı ile sağlanmalıdır.

G. 13. ve 14. Maddeler: Eğitim Hakkı

35. Birçok ülkedeki eğitim sistemlerinde de kabul edildiği üzere engelliler en iyi eğitimi genel eğitim sistemine dahil edilerek alabilir.⁴³ Bu nedenle Standart Kurallara göre “Devletler engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere diğerleriyle birlikte ve eşit şekilde ilk, orta ve yüksekokul seviyelerinde eğitim imkânları tanımalıdır.”⁴⁴ Bu şekilde bir yaklaşımın gerçekleşebilmesi için Devletler, öğretmenlerin engelli çocuklara eğitim vermeye yetkin kılacak bir eğitim görmelerini sağlamalı ve engellileri, engelli olmayan diğer öğrencilerle aynı eğitim seviyesine getirecek desteğin sağlanmasını güvence altına almalıdır. İşitme engelli çocuklar açısından, örneğin, işaret dili bu çocuklara öğretilen ayrı bir dil olarak kabul edilmeli ve toplumun tamamı bu dilin önemini benimsemelidir.

H. 15. Madde: Kültürel Hayatta Yer Alma ve Bilimsel İlerlemelerden Faydalanma Hakkı

36. Standart Kurallara göre, “Devletler, engellilerin yaratıcı, artistik ve entelektüel potansiyellerinin sadece kendi yararları için değil yaşadıkları, kentsel ve kırsal, çevrenin zenginleşmesi açısından da geliştirilmesini güvence altına almalıdır... Devletler, kültürel etkinlik ve hizmetlerin verildiği yerlerin sayısını artırmalı ve bu yerlere erişimi sağlamalıdır...”⁴⁵ Aynı durum, eğlence, spor ve turizm mekânları için de sözkonusudur.

⁴¹ Bkz. *Declaration on the Rights of Disabled Persons* (9 Aralık 1975 tarihli Genel Kurul kararı 3447 (XXX), 6. paragraf ve *World Programme of Action concerning Disabled Persons*, 95.-107. paragraflar.

⁴² Standart Kurallar, Kural 6.

⁴³ A/47/415, 73. paragraf.

⁴⁴ Standart Kurallar, Kural 3.

⁴⁵ A.g.e., Kural 10, 1-2. paragraflar.

37. Engellilerin kültürel hayata tam anlamıyla katılımı, iletişim engellerinin mümkün olan en geniş ölçüde ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda alınabilecek tedbirler; “konuşan kitaplar ve daha kolay bir dille kaleme alınmış yazılar hazırlanması, zihinsel engelliler açısından açıkça anlaşılabilir şekiller ve renklerin kullanılması (ve) işitme engelliler için televizyon ve tiyatro adaptasyonlarının sağlanması” gibidir.⁴⁶

38. Hükümetler, engellilerin kültürel hayata eşit şekilde erişimini sağlayabilmek için toplumu engellilik konusunda eğitmelidir. Özellikle, engellilere karşı önyargıları veya batıl inançları etkisiz kılmak gereklidir (örneğin, epilepsiyi ruhun ele geçirilmesi olarak görme veya engelli çocuğun bir tür aileyi cezalandırma şekli olduğuna inanma gibi). Benzer şekilde, toplum engellilerin diğer insanlarla eşit şekilde restoranları, otelleri, eğlence merkezlerini ve kültür alanlarını kullanma hakkına sahip olduğunu kabul edecek şekilde eğitilmelidir.

13. OTURUM (1995)* / GENEL YORUM No. 6

YAŞLILARIN EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARI

1. GİRİŞ

1. Dünya nüfusu belirgin ve sürekli şekilde yaşlanmaktadır. 60 yaş üstü insan sayısı 1950 yılında 200 milyona, 1982 yılında 400 milyona ulaşmıştır, bu sayının 2025 yılında 1.2 milyara ulaşacağı ve yaşlı insanların % 70'inin bugünün gelişmekte olan ülkelerinde yaşayacağı düşünülmektedir. 80 ve 80 yaş üstü insanların sayısı artmaktadır ve bu sayı 1950'de 13 milyona ve bugün 50 milyona ulaşmıştır. 2025 yılında bu sayının 137 milyona ulaşacağı düşünülmektedir. Bu grup, Dünya genelinde en hızlı nüfus artışı gösteren kesimi oluşturmaktadır ve bu sayının 1950 ve 2025 yılları arasında 10 kat kadar artış göstereceği düşünülmektedir. 60 yaş ve üzerindeki insanların sayısının ise 6 kat kadar

(*) Belge No. E/1996/22.

⁴⁶ Bkz. A/47/415, 79. paragraf.

artacağı düşünülmektedir ve toplam nüfus düşünüldüğünde 3 katı kaddan biraz daha fazla artış öngörülmektedir.⁴⁷

2. Belirtilen tüm bu sayılar, tahmin edilenden daha geniş etkili ve belirsiz sonuçları olacak sessiz bir devrimi ortaya koymaktadır. Bu devrim, bugün gerek dünya genelinde gerekse ülkesel düzeyde toplumların sosyal ve ekonomik yapılarını etkilemektedir ve gelecekte de etkilemeye devam edecektir.

3. Sözleşme'ye taraf olan Devletlerin çoğu ve özellikle sanayileşmiş ülkeler, sosyal ve ekonomik politikalarını, özellikle sosyal güvenlik alanında, nüfuslarının yaşlanmasına göre belirlemek durumundadır. Gelişmekte olan ülkelerde, sosyal güvenlik sisteminin yetersizliği veya yokluğu, toplumun genç kesiminin göç etmesi ve sonuç olarak yaşlı insanların temel desteği olan ailenin geleneksel rolünün zayıflaması nedeniyle, daha ciddi bir sorun halini almıştır.

2. YAŞLILARLA İLGİLİ ULUSLARARASI POLİTİKALAR

4. 1982 yılında Dünya Yaşlanma Kurultayı'nda, (*World Assembly on Ageing*), Yaşlanmaya Dair Viyana Uluslararası Eylem Planı, (*Vienna International Plan of Action on Ageing*), kabul edilmiştir. Genel Kurul'un kabul ettiği bu önemli belge, taraf Devletlerin uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan hakları korumayı yönelik olarak almaları gereken tedbirleri içeren önemli bir başvuru belgesidir. Belge, Sözleşme ile doğrudan ilgili olan 62 adet tavsiye içermektedir.⁴⁸

5. 1991 yılında Genel Kurul Yaşlılar için Birleşmiş Milletler İlkeleri'ni, (*United Nations Principles for Older Persons*), kabul etmiştir. Bu belge, konuyla ilgili bir program içerdiği için önemli bir belgedir.⁴⁹ Belge, Sözleşme'de tanınan haklara karşılık gelen beş bölüme ayrılmıştır. “Bağımsızlık” yeterli gıda, su, barınma, giyim ve sağlık imkânları-

⁴⁷ *Global targets on ageing for the year 2001: a practical strategy. Report of the Secretary-General (A/47/339)*, 5. paragraf.

⁴⁸ *Report of the World Assembly on Ageing*, Viyana, 26 Temmuz – 6 Ağustos 1982; (United Nations Publication, Sales No. E.82.I.16).

⁴⁹ 16 Aralık 1991 tarihli Genel Kurul kararı (46/91), “*Implementation of the International Plan of Action on Ageing and related activities*”, ek.

na sahip olmayı içermektedir. Bu temel hakların yanısıra, çalışma ve eğitim imkânları da eklenmiştir. “*Katılım*” sözcüğü yaşlı insanların yaşamlarına etki edecek politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında aktif şekilde yer almalarını, bilgilerini ve becerilerini daha genç kuşaklarla paylaşımlarını ve gösteri düzenleme ve örgütlenme imkânlarına sahip olmalarını içermektedir. “*Bakım*” başlıklı bölüm, yaşlı insanların aile bakımı ve sağlık olanaklarından faydalanmalarını ve bakımevi veya tedavi merkezleri gibi yerlerde de insan hak ve özgürlüklerinden yararlanabilmelerini içermektedir. “*Kendini gerçekleştirme*” yaşlı insanların toplumdaki eğitim, kültür, eğlence ve dinlenme kaynaklarına ve aynı zamanda manevi kaynaklara erişimle potansiyellerini tam anlamıyla geliştirebilme olanaklarına sahip olmalarını içermektedir. Son olarak, “*onur*” başlıklı bölüm yaşlı insanların onurlu ve güvenli bir şekilde yaşayabilmelerinin gerekliliği, fiziksel veya ruhsal suiistimale maruz kalmamaları, yaş, cinsiyet, din veya etnik orijin, engellilik, mâli durum veya herhangi bir statü nedeniyle ayrımcılık gözetilmeden eşit muameleye tâbi olmaları ve topluma ekonomik katkılarına göre değerlendirilmeye tâbi tutulmamaları gereği üzerinde durmaktadır.

6. 1992 yılında Genel Kurul, 2001 yılı için, yaşlanma üzerine sekiz adet küresel hedef ve ulusal hedeflerin belirlenmesi için kısa bir rehber kabul etmiştir. Birçok önemli açıdan, bu küresel hedefler Sözleşme’ye taraf Devletlerin yükümlülüklerini güçlendirmektedir.⁵⁰

7. Yine 1992 yılında, Viyana Uluslararası Eylem Planı’nın kabul edilmesinin onuncu yıldönümü kapsamında, Genel Kurul Yaşlanmaya Dair Bildirge (*Proclamation on Ageing*) ile, ulusal girişimlerin yaşlanma konusunda yardımının önemine değinmiştir. Böylece, yaşlı kadınların topluma katkılarına hakkettikleri önemin verilmesi ve yaşlı erkeklerin geçim derdinin ön planda olduğu yıllarda geliştiremedikleri sosyal, kültürel ve duygusal kapasitelerinin geliştirilmesine katkıda bulunulması; ailelerin ve aile bireylerinin yaşlı insanlara ilgi göstermesi ve 2001 yılında yaşlanmaya dair hedeflere erişim için stratejiler

50 Global targets on ageing for the year 2001: a practical strategy (A/47/339), bölüm III, IV.

kapsamında uluslararası işbirliğinin yaygınlaşması sağlanacaktır. 1999 yılı insan nüfusunun “yaşlanmasına” dikkat çekilmesi açısından Uluslararası Yaşlılar Yılı (*International Year of Older Persons*) olarak ilân edilmiştir.⁵¹

8. Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşları, özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü, kendi çalışma alanları çerçevesinde yaşlanma konusunu ele almaktadır.

3. YAŞLILARIN EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME ÇERÇEVESİNDEKİ HAKLARI

9. Yaşlı insanlardan bahsedilirken kullanılan terminoloji, uluslararası belgelerde dahi farklılık göstermektedir. Terminoloji, “yaşlılar”, “yaşlanmış”, “daha yaşlı”, “yaşlanmakta olan”, “üçüncü yaş” gibi terimleri içermekte, 80 yaşın üstündekileri belirtmek içinse “dördüncü yaş” denilmektedir. Komite, Genel Kurul’un 47/5 ve 48/98 sayılı kararlarında belirtilen “yaşlılar” (Fransızca’da, *personnes âgées*; İspanyolca’da *personas mayores*) terimini tercih etmiştir. Birleşmiş Milletler istatistik birimlerine göre, bu terimler 60 yaş ve 60 yaş üzeri insanları kapsamaktadır.(Eurostat, Avrupa Birliği’nin istatistik birimi, “yaşlılar” teriminin 65 yaş veya 65 yaş üstü insanlar için kullanıldığını, 65 yaşın emeklilik için mevcut uygulamada en yaygın yaş olduğunu ve eğilimin de daha geç yaşta emekliliğe yönelik olduğunu belirlemektedir).

10. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme yaşlıların haklarından açıkça bahsetmemektedir. Sözleşme’nin 9. maddesi “herkesin sosyal sigorta da dahil olmak üzere sosyal güvenlik hakkına” sahip olduğuna değinerek yaşlılıkla ilgili hak ve menfaatlere dolaylı bir atıfta bulunmuştur. Sözleşme hükümlerinin toplumun tüm üyelerine uygulanması gerçeği karşısında, yaşlı insanların Sözleşme’de tanınan bütün haklardan faydalanması gereği açıktır. Bu bakış açısına Viyana Uluslararası Eylem Planı’nda da yer verilmiş-

51 16 Ekim 1992 tarihli Genel Kurul kararı (47/5), “*Proclamation on Ageing*”.

tir. Yaşlıların haklarına saygının özel tedbirlerin alınmasını gerektirdiği hallerde, taraf Devletler mevcut kaynaklarının azamisini kullanarak gereken tedbirleri almalıdır.

11. Diğer bir önemli nokta ise Sözleşme’de yaşa dayalı ayrımcılığın yasaklanıp yasaklanmadığıdır. Ne Sözleşme ne de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi yaşa dayalı ayrımcılığa açıkça değinmemiştir. Bunun nedeni, durumun gözardı edilmesi değil, bu belgelerin kabul edildiği dönemde nüfusun yaşlanmasının bugünkü kadar öngörülebilir olmaması veya acil ilgiye değer görülmemiş olmasıdır.

12. Özel olarak sözkonusu durumu belirtmese de, “diğer statülere” dayalı olarak ayrımcılığın yasaklanması yaşa dayalı ayrımcılığı da kapsayabilir. Komite, Sözleşme’nin yaşa dayalı ayrımcılık yasağını kapsamlı bir şekilde içerdiği sonucuna varılmasının henüz tam anlamıyla mümkün olmadığını belirtse de, bu şekilde bir ayrımcılığın maruz görülebileceği alanlar çok sınırlıdır. Belirtilmelidir ki, yaşlı insanlara yönelik ayrımcılığın kabul edilemezliği birçok uluslararası belgede ve çoğu Devlet’in iç hukukunda düzenlenmiştir. Zorunlu emeklilik yaşı veya yükseköğretime kabul gibi alanlarda ayrımcılık mazur görülse de, bu tip durumların da ortadan kaldırılmasına dair açık bir eğilim gözlemlenmektedir. Komite’ye göre, taraf Devletlerin bu yöndeki eğilimleri mümkün olduğu ölçüde hızlandırılmalıdır.

13. Bu bağlamda, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi taraf Devletlerin yaşlıların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının geliştirilmesine ve korunmasına özel önem göstermeleri gereği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, Komite’nin rolü kadınlar veya çocuklar gibi gruplarla ilgili olarak üstlendiği rolden, yaşlı insanların haklarına dair kapsamlı bir uluslararası sözleşmenin henüz mevcut olmaması ve bu alanda Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı olarak bağlayıcı nitelikte denetleyici düzenlemelerin oluşmaması nedeniyle, çok daha önemlidir.

14. 13. oturum sonunda Komite ve önceki Hükümet Uzmanları Dönemsel Çalışma Grubu, 1.-15. arası maddelere dair 144 adet ilk rapor, 70 adet ikinci periyodik rapor ve 20 adet ilk ve periyodik genel

rapor incelemiştir. Bu inceleme, dünyanın farklı bölgelerini temsil eden, farklı politik, sosyo-ekonomik ve kültürel sistemlere sahip olan Devletlerin Sözleşme hükümlerinin uygulanması aşamasında karşılaşılabilecekleri sorunların belirlenmesine olanak tanımıştır. Bugüne kadar incelenen raporlar, Sözleşme'ye uyum çerçevesinde yaşlıların durumuna dair sistematik bir bilgi veya 9. maddede belirtilen sosyal güvenlik hakkına dair bilgi vermemektedir.

15. 1993 yılında, Komite bu alanda gelecek yıllara yönelik olarak bir plan belirlenmesi amacıyla bir günlük genel bir tartışma gerçekleştirmiştir. Ayrıca, son oturumlarda yaşlı insanların haklarına dair bilgilendirmeye daha da fazla önem verilmektedir. Komite bazı hususlarda değerli bilgiler edinmiştir. Ancak, taraf Devletlerin çoğu bu konuda çok az bilgi vermektedir. Bu nedenle, Komite gelecek yıllarda raporlarda Sözleşme'deki her bir hakla ilgili olarak yaşlıların durumuna dair yeterli bilgilerin verilmesini talep edecektir. Mevcut genel yorumun devamında bu bağlamda önem arz eden belirli konular üzerinde durulacaktır.

4. TARAF DEVLETLERİN GENEL YÜKÜMLÜLÜKLERİ

16. Yaşlı insanlar grubu toplumun diğer tüm kesimleri gibi heterojen bir yapıdadır ve ülkenin ekonomik, sosyal, nüfusla ilgili, çevresel, kültürel durumuna ve istihdama, aile ve eğitim düzeyine, kentsel ve kırsal alan ayrımına, çalışan ve emekli sayısına göre durumları değişiklik göstermektedir.

17. Sağlıklı ve maddi durumu iyi sayılabilecek olan yaşlı insanların yanı sıra gelişmiş ülkelerde dahi yeterli geçim kaynaklarına sahip olmayan, toplumun en fazla risk altında, dışlanmış ve korumasız kalmış kesimini oluşturanlar arasında sayılabilecek yaşlı insanlar da vardır. Ekonominin gerilediği ve yeniden yapılandığı dönemlerde özellikle yaşlılar risk altındadır. Komite'nin daha önce de belirttiği üzere (genel yorum No.3 (1990), 12. paragraf), ciddi kaynak sıkıntılarının olduğu dönemlerde dahi, taraf Devletler toplumun risk altındaki kesimlerini koruma yükümlüğü altındadır.

18. Taraf Devletlerin yaşlı insanlara dair yükümlülüklerini yerine getirmek için kullanacakları yöntemler, temelde diğer yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla kullandıkları yöntemlerle aynıdır (bkz. genel yorum No. 1 (1989)). Yöntemler, düzenli denetleme faaliyetleri neticesinde bir Devletteki problemlerin kapsam ve içeriğini tespit, ihtiyaçları karşılamaya yönelik politika ve programların benimsenmesi, gerekli görülen yasama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, ayrımcılık gözetilen yasaların kaldırılması ve bütçeden gerekli payın ayrılması ve uygun hallerde, uluslararası işbirliği talebi gibi yöntemlerdir. Sözleşme'nin 22. ve 23. maddelerine uygun şekilde uluslararası işbirliği gelişmekte olan ülkelerin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmeleri açısından özel öneme haizdir.

19. Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası gelişim plan ve programları dahilinde yaşlanma ile ilgili politika ve programları geliştirmek amacıyla ulusal destek mekanizmalarının kurulması gereğini dile getiren Genel Kurul'un 1992 yılında kabul ettiği Küresel hedef No. 1 (*Global Target No. 1*) önemlidir. Komite, Yaşlılar İçin Birleşmiş Milletler İlkelerinden biri olan yaşlı insanların gösteri ve örgütlenme hürriyetine sahip olmalarının sağlanmasının da ulusal programlara dahil edilmesini teşvik etmektedir.

7. Sözleşme'nin Özel Hükümleri

3. Madde: Erkekler ve Kadınlar İçin Eşit Haklar

20. Komite Sözleşme'nin "taraf Devletler bu Sözleşme'de belirtilen bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlamakla yükümlüdürler" şeklindeki 3. maddesine uygun şekilde taraf Devletlerin, hayatlarının tamamını veya büyük bir bölümünü emeklerinin karşılığını alabilecekleri bir emekli maaşı veya dul maaşına hak kazanamadan ailelerine bakmakla geçiren kadınların durumuna özel önem vermeleri gereğine dikkat çekmektedir.

21. Belirtilen durumlara gereken ilgiyi göstermek ve Sözleşme'nin 9. maddesi ve BM'nin Yaşlanmaya Dair Bildirgesi'nin 2 (h) pa-

ragrafına uyum göstermek amacıyla taraf Devletler ulusal mevzuatta belirtilen yaşa geldiğinde kendini mâli desteksiz hisseden kimselere cinsiyete dayalı ayrımcılık gözetilmeden yaşlılık yardımı yapılması ve ya benzeri desteğin sağlanmasını hayata geçirmelidir. Yaşam sürelerinin daha uzun olması ve genellikle prim katkılı maaştan faydalanamamaları nedeniyle kadınlara öncelikli destek sağlanmalıdır.

6. ile 8. Arasındaki Maddeler: Çalışma ile İlgili Haklar

22. Sözleşme'nin 6. maddesine göre taraf Devletler, herkese serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatı veren çalışma hakkının korunması için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu bağlamda, henüz emeklilik yaşı gelmemiş ileri yaştaki insanların iş bulmakta ve işe devam etmekte zorluklarla karşılaştıklarının bilincinde olan Komite, iş bulmada ve işe devam konularında yaşa dayalı ayrımcılığın engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına değinmektedir.⁵²

23. "Herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma hakkı" (7. madde), ileri yaştaki insanların emeklilik yaşına erişene kadar güvenli çalışma şartlarına sahip olmaları açısından özel öneme haizdir. Özellikle, *know-how* ve tecrübelerinden faydalanmanın önemli olduğu hallerde, ileri yaştaki insanların işe alınmaları tercih edilmelidir.⁵³

24. Emeklilik öncesi yıllarda, çalışanları, işverenleri temsil eden kurumlar ve ilgili diğer oluşumların katılımı ile emekliliğe hazırlık programları benimsenmeli ve böylece emekliliğe alışma süreci yaratılmalıdır. Programlar, emeklilerin hakları ve yükümlülükleri, gönüllü çalışma veya yeni aktivite olanaklarının tanınması; yaşlanmanın olumsuz etkileri ile mücadele; eğitim ve kültür aktiviteleri ve boş zamanın değerlendirilmesi gibi konularda bilgilendirici olmalıdır.⁵⁴

25. Sözleşme'nin 8. maddesi çerçevesinde korunan sendikalar hakları, emeklilik sonrası da dahil olmak üzere, ileri yaştakileri de kapsamalıdır.

⁵² Bkz. ILO Recommendation 162 (1980) concerning Older Workers, 3-10. paragraflar.

⁵³ A.g.e., 11-19. paragraflar.

⁵⁴ A.g.e., 30. paragraf.

9. Madde: Sosyal Güvenlik Hakkı

26. Sözleşme'nin 9. maddesi “taraf Devletlerin sosyal güvenlik hakkını tanıması gereğine değinmekte”, fakat sağlanacak korumanın türü ve düzeyi ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Ancak, “sosyal güvenlik” terimi bir kimsenin kendi kontrolü dışında geçim kaynaklarını kaybetmesi ile ilgili riskleri zımni şekilde kapsamaktadır.

27. Sözleşme'nin 9. maddesi ve ILO sosyal güvenlik sözleşmelerinin uygulanması – sosyal güvenlikle (asgari standartlar) ilgili 1952 tarihli 102 Sayılı Sözleşme (*Convention No. 102 concerning Social Security (Minimum Standards)*) ve 1967 tarihli Sözleşme No.128 (*Convention No.128 concerning Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits*) – kapsamında taraf Devletler iç hukuklarında zorunlu yaşlılık sigortası ile ilgili gereken düzenlemeleri gerçekleştirmelidir.

28. Komite, belirtilen ILO Sözleşmeleri ve 162 No.'lu Tavsiye (*Recommendation No. 162*) çerçevesinde taraf Devletleri çalışılan işe ve yaşı ilerlemiş insanların çalışma kapasitelerine göre ve ayrıca nüfusa, ekonomik ve sosyal faktörlere bağlı olarak bir emeklilik yaşı belirlemeye davet etmektedir.

29. Sözleşme'nin 9. maddesine etki kazandırmak amacıyla taraf Devletler ailenin geçimini sağlayan, sosyal güvenlik hakkına sahip veya maaşla çalışan kişinin ölümünden sonra geride kalanların veya yetimlerin menfaatlerinin güvence altına alınmasını öngörmektedir.

30. Ayrıca, 20. ve 21. paragraflarda da belirtildiği üzere, Sözleşme'nin 9. maddesinin tam anlamıyla uygulanabilmesi için taraf Devletler, mevcut kaynaklar ölçüsünde, mevzuatta belirtilen emeklilik yaşına erişen ancak emekli maaşı ya da diğer sosyal güvenlik destekleri veya benzeri desteklerden faydalanamayan ve başka bir gelir kaynağı olmayan yaşlı insanlara yaşlılık yardımı veya benzeri yardımlarda bulunmalıdır.

10. Madde: Ailenin Korunması

31. Sözleşme'nin 10. maddesinin 1. paragrafı, Viyana Uluslararası Eylem Planı'nın 25. ve 29. tavsiyelerine göre taraf Devletler, aile-

ye destek olmak, aileyi korumak ve güçlendirmek ve her bir toplumun kendi kültürel değerler sistemine uygun şekilde yaşlı insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerekli çabayı göstermelidir. 29. tavsiye Hükümetleri ve hükümet dışı kuruluşları yaşlı insanların olduğu aileleri desteklemek için sosyal hizmetler verme ve özellikle ailelerin yaşlı üyelerinin evde yaşamasını isteyen düşük gelirli ailelere yönelik tedbirler alma konularında desteklemektedir. Bu tür bir yardım, yalnız yaşayan veya evinde yaşamak isteyen yaşlı çiftlere de sağlanmalıdır.

11. Madde: Yeterli Bir Yaşam Düzeyine Sahip Olma Hakkı

32. Yaşlılar İçin BM İlkelerinden yaşlı insanların bağımsızlığı ile ilgili bölümün başlangıcında yer alan ilk ilke, “Yaşlı insanların gelir tahsisi, aile ve toplum yardımı ile ve kendi başlarına yeterli gıda, su, barınma, giysi ve sağlık bakımına erişebilmelerini” öngörmektedir. Komite, Sözleşme’nin 11. maddesindeki hakların yaşlılar için de hayata geçirilmesi gerektiğini belirtilen bu ilkeye önem vermektedir.

33. Viyana Uluslararası Eylem Planı’ndaki 19. ve 24. arasındaki tavsiyelere göre yaşlı insanlar için konut hakkı sadece barınabilmeden öte bir anlam taşımalı ve fiziki faktörlerin yanı sıra psikolojik ve sosyal faktörler de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda ulusal politikalar, evlerin onarılması, restorasyonu ve yaşlı insanların kullanımına uygun hale getirilmesini sağlayarak yaşlıların mümkün olduğu kadar uzun süre kendi evlerinde yaşamalarına olanak tanınmalıdır (19. tavsiye). 20. tavsiyeye göre, şehir yenileme ve gelişim programlarında yaşlanma sorununa özel önem verilmesi gereği, yaşlıların topluma kazandırılmasına dikkat çekerken, 22. tavsiye ise yaşlıların daha iyi bir çevrede yaşamaları ve yeterli ulaşım ve haberleşme olanaklarına sahip olmaları üzerinde durmaktadır.

12. Madde: Fiziksel ve Zihinsel Sağlık Hakkı

34. Yaşlı insanların tatmin edici bir fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olmasının Sözleşme’nin 12. maddesinin 1. paragrafına uygun şekilde gerçekleşebilmesi için, taraf Devletler, Viyana Ulusla-

rarası Eylem Planı'nın yaşlı insanların sağlığının korunması ve ölümcül hastaların rehabilitasyonu da dahil olmak üzere, sağlık politikaları ilkelere değinen 1. ile 17. arasındaki tavsiyelerini dikkate almalıdır.

35. Kronik hastalıkların sayısındaki artış ve neden oldukları yüksek hastane masrafları sadece iyileştirici tedavileri yeterli kılmamaktadır. Bu bağlamda, taraf Devletler yaşlılıkta sağlığın korunmasının sağlıklı bir yaşam tarzının (gıda, egzersiz, alkol ve sigara kullanmama vb.) benimsenmesi başta olmak üzere bütün bir yaşam süresini içerecek yatırımların yapılmasını gerektirdiğini unutmamalıdır. Yaşlıların ihtiyaçlarına uygun düzenli kontrollerle hastalıkların engellenmesi, rehabilitasyonda olduğu gibi yaşlı insanların kapasitelerinin artırılmasında belirleyici bir rol oynar ve sağlık hizmetleri yatırım ve sosyal hizmet masraflarında azalma sonucunu doğurur.

13. ile 15. Arasındaki Maddeler: Eğitim ve Kültür Hakkı

36. Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafı, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. İleri yaştakiler açısından bu hak iki değişik açıdan değerlendirilmelidir: (a) yaşlıların eğitim programlarından faydalanma hakkı; (b) ve yaşlıların *know-how* ve deneyimlerini genç kuşaklara aktarabilmesi.

37. Yaşlıların eğitim programlarından faydalanabilmeleri amacıyla taraf Devletler: (a) yaşlıların uygun öğretim ve eğitim programlarına erişimini sağlamalıdır. Bu nedenle Yaşlılar İçin BM İlkeleri'nden yaşlı insanların hazırlıkları, yetenekleri ve motivasyonları gibi faktörler dikkate alınarak, okuma yazma eğitimi, hayat boyu eğitim, üniversite eğitimi gibi farklı eğitim seviyelerine erişim olanağına sahip olmalarını dile getiren 16 No.'lu ilkeyi ve (b) Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) yer verdiği hayat boyu eğitim kavramına uyum gösteren ve yaşlıların kendilerine güvenlerini ve toplumun sorumluluk bilincini artıran gayri resmi ve toplumsal temelli programları öneren Viyana Uluslararası Eylem Planı'nın 47. tavsiyesini göz önünde bulundurmalıdır. Belirtilen türdeki programlar, ulusal Hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların desteğini almalıdır.

38. Yaşlı insanların *know-how* ve tecrübelerinden faydalanabilme açısından, Viyana Uluslararası Eylem Planı'nın eğitimle ilgili tavsiyelerinde de belirtildiği üzere (74-76. paragraflar), yaşlı ve yaşlanmakta olan insanların toplumdaki bilgi, gelenek, görenek ve manevi değerlerin aktarılması açısından sahip oldukları önemli rol ve bu rolün kaybolmaması önemlidir. Sonuç olarak, Komite Plan'ın 44 No.'lu tavsiyesinde yer alan görüşe özel önem vermektedir: "Yaşlı insanları öğretmen ve bilgi, kültür ve manevi değerlerin aktarıcıları olarak tanıtan eğitim programları geliştirmelidir."

39. Sözleşme'nin 15. maddesinin 1 (a) paragrafı ve (b) paragrafında belirtildiği üzere, taraf Devletler herkesin kültürel yaşama katılma, bilimsel ilerlemeden ve uygulamalardan yararlanma hakkını tanımalıdır. Bu bağlamda, Komite taraf Devletleri Yaşlılar İçin BM İlkele-ri'nde yer alan tavsiyeleri ve özellikle 7. ilkeyi dikkate almaya davet etmektedir. 7. ilkeye göre, "Yaşlılar topluma entegre olarak yaşamalı, kendi yaşamlarını doğrudan etkileyen politikaların oluşturulmasına ve hayata geçirilmesine aktif olarak katılmalı ve bilgi ve becerilerini yeni nesillere aktarabilmelidir." 16. ilkeye göre ise "yaşlılar toplumdaki eğitim, kültürel, inanç ve sosyal aktivite kaynaklarına erişebilmelidir."

40. Benzer şekilde Viyana Eylem planı, Hükümetleri ve uluslararası kuruluşları yaşlıların kültür merkezlerine (müzeler, tiyatrolar, konser salonları, sinemalar, vb.) daha kolay şekilde fiziksel erişimini sağlamaya yönelik programları desteklemek konusunda cesaretlendirmektedir.

41. 50. tavsiye, Hükümetlerin, hükümet dışı kuruluşların ve yaşlanmakta olan insanların kendilerinin yaşlı insanların fiziksel veya psikolojik yetersizlik içerisinde olduğu, özgürce hareket edemediği ve toplumda herhangi bir rol veya statüye sahip olmadığı şeklindeki kalıplaşmış düşüncelerin ortadan kalkması için çaba göstermeleri gereği üzerinde durmaktadır. Medyanın ve eğitim kuruluşlarının da içerisinde yer aldığı bu çabalar yaşlıların topluma tam anlamıyla entegrasyonunun sağlandığı bir toplum yaratmak için gereklidir.

42. Bilimsel gelişme ve uygulamaların faydalarından yararlan-

ma hakkı konusunda taraf Devletler Viyana Eylem Planı'nın 60., 61. ve 62. tavsiyelerini dikkate almalı ve yaşlanmanın biyolojik, zihinsel ve sosyal yönleri, kapasite geliştirme, kronik hastalıkların ve engellilik hallerinin başlamasını engelleme yolları ile ilgili araştırmaların geliştirilmesi için çaba sarf etmelidir. Bu bağlamda Devletlerin, hükümetlerarası kuruluşların ve hükümet dışı kuruluşların gerontoloji, geriatri, geriatri psikolojisi eğitimi veren kuruluşları, bu tarz kuruluşların olmadığı yerlerde, hayata geçirmeleri önerilmektedir.

16. OTURUM (1997)* / GENEL YORUM NO. 7

YAŞAMAYA ELVERİŞLİ KONUT HAKKI: ZORLA TAHLİYELER

(SÖZLEŞME'NİN 11. MADDESİNİN 1. PARAGRAFI)

1. Komite, genel yorum No. 4'de (1991), herkesin zorla tahliye-ye karşı yasal olarak korunmasını güvence altına alan konut güvenliğine sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Zorla tahliyeler, Sözleşme'den kaynaklan yükümlülüklerle, *prima facie*, bağdaşmamaktadır. Son yıllarda, zorla tahliyelere dair, taraf Devletlerin yükümlülüklerini ihlal ettikleri durumlar da dahil olmak üzere, çok sayıda raporu inceleyen Komite zorla tahliyelerin sonuçlarının Sözleşme'den doğan yükümlülükler bağlamında açıklığa kavuşturulmasını talep etmek durumundadır.

2. Uluslararası toplum, çok uzun süreden beri zorla tahliye konusunun ciddi bir konu olduğunun farkındadır. 1976 yılındaki Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı'nda, (*United Nations Conference on Human Settlements*), belirtildiği üzere “büyük çaptaki tahliye operasyonları korumanın ve rehabilitasyonun gerçekleştirilmesinin olanaksız olduğu hallerde ve başka bir yerde iskânı sağlayacak tedbirlerin alınması” halinde mümkün olmalıdır.”⁵⁵ 1988 yılında Genel Kurul'un 43/181 sayılı kararıyla kabul edilen 2000 yılı Küresel Konut

(*) Belge No. E/1998/22., ek IV.

55 *Report of Habitat: United Nations Conference on Human Settlements*, Vancouver, 31 Mayıs-11 Haziran 1976. (A/CONF.70/15), Bölüm II, B.8. tavsiye, C (ii) paragrafı.

Stratejisi'nde (*Global Strategy for Shelter*) “[hükümetlerin] temel yükümlülüğünün, zarar vermek ve yıkmak yerine, konutları ve çevrelerini korumak ve geliştirmek” olduğu belirtilmiştir.⁵⁶ Gündem 21'e, (*Agenda 21*), göre “insanlar evlerinden ve topraklarından haksız, zorla tahliyeye karşı hukukten korunmalıdır.”⁵⁷ Hükümetler, Habitat Gündemi'nde (*Habitat Agenda*) kendilerini “insan haklarını dikkate alarak, herkesi hukuka aykırı zorla tahliyelere karşı koruma, herkese hukuki koruma ve telafi olanakları sağlama; [ve] tahliyelerin kaçınılmaz olduğu hallerde, uygun ve alternatif çözüm yollarının sağlanmasını güvence altına almaya”⁵⁸ adayacaklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda, İnsan Hakları Komisyonu “zorla tahliyelerin ağır bir insan hakları ihlali olduğunu” saptamıştır.”⁵⁹ Bütün bu beyanlar önemlidir; fakat en kritik konulardan biri olan zorla tahliyelerin hangi şartlar altında mümkün olacağının belirlenmesi ve Sözleşme'nin ilgili hükümlerine verilmesi gereken önemin güvence altına alınması için gerekli olan koruma şekillerinden bahsedilmemektedir.

3. “Zorla tahliyeler” terimi, bazı açılardan, sorun yaratmaktadır. Bu ifade, bir nevi keyfiyet ve hukuka aykırılık hissi vermektedir. Ancak, birçok gözlemciye göre “zorla tahliyelere” yapılan referans bir gereksiz söz tekrarından ibarettir. Bazıları ise, “hukuka aykırı tahliyeler” ifadesi ile, mevcut hukukun konut hakkını yeterli şekilde koruduğunun ve Sözleşme'ye uygunluğun sağlandığının farz edildiğini ve böylece her zaman gerçek durumun yansıtılmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde, “haksız tahliyeler” terimi herhangi bir hukuki çerçeveye atıfta bulunmaması nedeniyle daha da subjektiftir. Uluslararası toplum, özellikle İnsan Hakları Komisyonu, önerilen diğer bütün alternatiflerin de benzer birçok eksikliği taşıması nedeniyle “zorla tahliyeler” terimini kullanmaktadır. “Zorla tahliyeler”, mevcut genel yorumda

⁵⁶ *Report of the Commission on Human Settlements*, 11. oturum, (A/43/8/Add.1), 13. paragraf.

⁵⁷ *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*, Rio de Janeiro, 3-14 Haziran 1992, cilt I. (A/CONF.151/26/Rev. 1 (cilt. I), ek II, *Agenda 21*, Bölüm 7.9 (b)).

⁵⁸ *Report of the United Nations Conference on Settlements (Habitat II)* (A/CONF.165/14), ek II, *The Habitat Agenda*, 40 (n) paragrafı.

⁵⁹ İnsan Hakları Komisyonu kararı, No. 1993/77, 1. paragraf.

kullanıldığı şekliyle, bireylerin, ailelerin ve/veya toplulukların iradele-ri dışında, uygun hukuki yollara veya diğer uygun koruma yollarına başvuru veya erişim imkânına sahip olamadan evlerinden ve/veya top-raklarından sürekli veya geçici şekilde ayrılmaları şeklinde tanımlan-maktadır. Zorla tahliye yasağı, hukuka ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerine uygun şekilde ve fakat zorla gerçekleştirilen tahliyeleri kapsamamaktadır.

4. Zorla tahliye uygulamaları yaygındır ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki insanları etkilemektedir. Bütün insan hak-ları arasındaki iç ilişki ve birbirine bağlılık nedeniyle, zorunlu tahliye-ler genellikle diğer insan haklarını da ihlal eder. Bu nedenle, Sözleş-me'de yer alan hakları ciddi şekilde ihlal etmenin yanı sıra, zorla tahli-ye uygulamaları, yaşama hakkı, kişi güvenliği, özel hayatın, aile ve ev hayatının gizliliği, sahip olunan mallardan özgürce faydalanma gibi medeni ve siyasi hak ihlallerine neden olabilir.

5. Zorla tahliye eylemlerinin, öncelikle nüfusun yoğun olduğu kentsel alanlarda meydana gelmesinin yanı sıra, bu eylemlerin zorunlu nüfus transferleri, ülke içinde yerinden edilmeler, silahlı çatışma halle-rinde zorunlu yer değiştirmeler, toplu göçler ve mülteci hareketleri so-nucunda da gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, yaşamaya elverişli konut hakkı ve zorla tahliyeye maruz bırakılmama hakkı taraf Devletlerin eylemi veya ihmali neticesinde ihlal edilebilir. Hakka dair sınırlandırmaların gerekli görüldüğü durumlarda dahi, Sözleşme'nin 4. maddesine tam anlamıyla uyulmalıdır. Hakka dair sınırlandırmalar, “ancak yasanın belirlediği ölçüde, ekonomik, sosyal ve kültürel hakla-rın kapsamıyla uyum içerisinde olmalı ve sadece demokratik bir top-lumdaki genel refahı artırmak amacıyla gerçekleştirilmelidir.”

6. Birçok zorla tahliye halleri, uluslararası silahlı çatışma, iç kargaşalar, toplum içi veya etnik şiddet eylemleri gibi şiddet eylemle-riyle ilişkilendirilmektedir.

7. Diğer zorla tahliye eylemleri, gelişim adına gerçekleştirilmek-tedir. Tahliyeler, toprak üzerindeki hak çatışmaları, barajların inşası ve diğer geniş ölçekli enerji projeleri gibi gelişim ve yapı projeleri ile ilgi-

li olarak ve kentsel yenileşme, konut yenileme, şehir güzelleştirme programları ile ilgili arazi iktisapları tedbirleri, tarımsal amaçlarla arazilerin temizlenmesi, arazinin ölçüsüzce kullanımı ve olimpiyat oyunları gibi önemli spor faaliyetlerinin yapılması ile de ilgili olarak da gerçekleştirilebilir.

8. Esasen, Sözleşme'ye taraf Devletlerin zorla tahliyelere ilişkin sorumlulukları diğer ilgili hükümlerle birlikte göz önünde tutulmak kaydıyla, 11. maddenin 1. paragrafına dayanmaktadır. Özellikle 2. maddenin 1. paragrafı Devletlerin elverişli konut hakkını geliştirmek için “her türlü uygun yöntemi” kullanmalarını öngörmektedir. Ancak, zorla tahliye uygulamaları açısından, mevcut kaynaklar ölçüsünde hakların aşamalı şekilde gerçekleşmesini öngören 2. maddenin 1. paragrafı nadiren göz önünde tutulmaktadır. Devlet, zorla tahliyeden kaçınmalı ve hukukun zorla tahliyeleri (yukarıdaki 3. paragrafta tanımlandığı üzere) gerçekleştiren Devlet temsilcilerini veya üçüncü kişilerin bu eylemlerini maruz görmemesini sağlamalıdır. Ayrıca, mevcut yaklaşım Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin yeterli koruma olmadan zorla tahliye edilmeme hakkını tamamlayıcı nitelikte olan 17. maddesinin 1. paragrafıyla da desteklenmektedir. Bu hüküm, *inter alia*, bir kimsenin evine “keyfi veya yasadışı” müdahaleye karşı korunması hakkını tanımaktadır. Devlet'in bu hakka saygı gösterilmesini güvence altına alma yükümlülüğü, sahip olduğu mevcut kaynaklar ölçüsünde şeklindeki bir değerlendirmeye tâbi değildir.

9. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı, taraf Devletlerin Sözleşme çerçevesinde korunan bütün hakların gerçekleşmesi için yasama tedbirleri de dahil olmak üzere “her türlü uygun yöntemi” kullanmaları gerektiğini belirtir. Komite, genel yorum No. 3'de (1990) sözkonusu tedbirlerin bütün haklar açısından gerekli olduğunu belirtmiştir. Ancak, zorla tahliyeleri önlemeye yönelik yasama faaliyeti, etkili bir koruma sisteminin kurulması için temel teşkil edecektir. Bu yönde bir yasama faaliyeti (a) bir evde veya arazide bulunanların konut haklarını mümkün olan en üst düzeyde korumaya yönelik olması, (b) Sözleşme'ye uyum göstermeli ve (c) tahliyelerin gerçekleştirilebileceği

şartları katı bir biçimde kontrol etmelidir. Yasama faaliyeti, aynı zamanda Devlet'e hesap verebilir nitelikte olan ve Devlet'in yetkisi altında hareket eden bütün temsilcilere de uygulanabilir nitelikte olmalıdır. Ayrıca, bazı Devletlerin Hükümet'in konut sektöründeki sorumluluklarını büyük ölçüde azaltma yönündeki eğilimleri göz önünde tutulmalı ve taraf Devletler yasama tedbirleri ve diğer tedbirler ile, özel kişiler veya tüzelkişilerin uygun güvenceler sağlanmadan gerçekleştirdiği zorla tahliyelerin engellenmesini, uygun olan hallerde, cezalandırılmasını güvence altına almalıdır. Taraf Devletler, ilgili yasaların ve politikaların yaşamaya elverişli konut hakkında kaynaklanan yükümlülüklerle uyum içerisinde olmasını güvence altına almalı ve Sözleşme'deki gerekliliklere uyum göstermeyenleri kaldırılmalı veya değiştirilmelidir.

10. Kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, yerel halk, etnik azınlık veya diğer azınlıklar ve diğer risk altındaki bireyler ve gruplar zorla tahliyeden orantısız şekilde zarar görür. Özellikle kadınlar, genellikle mülkiyet hakkı (konut sahipliği dahil olmak üzere) veya konuta ya da barınmaya erişimle ilgili haklar açısından yasal ayrımcılık ve diğer ayrımcılık şekilleri ve özellikle evsiz kaldıkları hallerde şiddet eylemleri ve cinsel suiistimal karşısındaki zayıf konumları düşünüldüğü zaman risk altındadır. Ayrıca, Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafı ve 3. maddesi, Hükümetlere tahliyelerin gerçekleştiği hallerde herhangi bir ayrımcılığın gözetilmemesini sağlayacak uygun tedbirleri alma yükümlülüğünü yüklemektedir.

11. Kiranın sürekli bir şekilde ödenmemesi ve kiralanan mülke geçerli bir nedene dayanmadan zarar verme hallerinde olduğu gibi bazı tahliyeler haklı gerekçelere dayanabiliyor olsa da, tahliyeleri Sözleşme'ye uygun hukuki güvencelere dayalı olarak gerçekleştirme ve tahliyeden etkilenenlerin hak arama ve telafi imkânlarına sahip olmalarını sağlama yükümlülüğü ilgili otoritelere aittir.

12. Cezalandırma amacıyla tahliye ve ev yıkma eylemleri Sözleşme hükümlerine aykırılık teşkil eder. Bu bağlamda Komite, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Protokollerinde yer alan sivil nüfusun yaşadığı yeri terk etmeye mecbur bırakılması ve sivillerin

mallarının tahribi şeklindeki zorla tahliye benzeri uygulamaların yasaklanmasına dair yükümlülükler dikkat çekmektedir.

13. Taraf Devletler, özellikle geniş gruplara yönelik tahliyeleri gerçekleştirmeden önce kuvvet kullanma gereğini ortadan kaldırmak veya en azından mümkün olduğu kadar azaltmak amacıyla durumdan etkilenen bireylere de danışarak mümkün olan bütün alternatifleri araştırmalıdır. Zorla tahliye emrinden etkilenen herkese hak arama yolları ve usulleri sağlanmalıdır. Taraf Devletler, ilgili bütün bireylerin zorla tahliyeden etkilenen malları için gerek maddi gerekse manevi tazminat taleplerinde bulunabilmelerini sağlamalıdır. Bu bağlamda, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesinin 3. paragrafına göre, taraf Devletlerin hakları ihlal edilen bireylere “etkili telafi olanakları” sağlama yükümlülüğü ve sağlanan telafi olanaklarının yetkili organlarca uygulanmasını güvence altına alma yükümlülüğünü hatırlatmakta yarar vardır.

14. Tahliyenin haklı gerekçelere dayandığı hallerde, tahliye işlemi uluslararası insan hakları hukukunun ilgili kurallarına, makul ve orantılı olma genel prensiplerine uygun şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda, bir kimsenin evine müdahalenin ancak “hukukun öngördüğü hallerde” mümkün olabileceğini dile getiren İnsan Hakları Komitesi'nin Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 17. maddesine dair 16 No.'lu genel yorumunu hatırlatmakta fayda vardır. Komite, “hukuk kurallarının Sözleşme'nin hükümleri ve amaçlarına uygun olması ve her olayın şartlarına göre makul olması gerektiğini” belirtmiştir. Komite, aynı zamanda “ilgili yasama faaliyetinin sözkonusu müdahalelerin mümkün olduğu şartları detaylı olarak belirtmesi gerektiğine” işaret etmektedir.

15. Uygun usul güvenceleri ve adaletin sağlanmasına yönelik güvenceler bütün insan haklarının esaslı unsurlarıdır ancak her iki Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de yer alan çok sayıda hakkı doğrudan ihlal eden zorla tahliyeler açısından özellikle önemlidir. Komite'ye göre, zorla tahliyeyle ilgili usuli güvenceler: (a) zorla tahliyeden etkilenenlerle gerçek anlamda görüşme; (b) zorla tahliyeden et-

kilenecek herkesin, belirlenen zorla tahliye gününden önce uygun ve makul süre içerisinde haberdar edilmesi; (c) sözkonusu zorla tahliyeler ve mümkünse arazinin veya konutun hangi alternatif amaç için kullanılacağı ile ilgili bilgi ve bu bilginin makul süre içerisinde durumdan etkilenen herkese sunulması; (d) özellikle insanların toplu halde zorla tahliyeye maruz kaldıkları hallerde, tahliye sırasında hükümet yetkililerinin veya temsilcilerinin de hazır bulunması; (e) Tahliyeyi gerçekleştireceklerin uygun şekilde belirlenmesi; (f) tahliyeden etkileneceklerin aksi yönde rızası olmadığı takdirde, tahliyelerin özellikle kötü hava koşullarında veya geceleri gerçekleştirilmemesi; (g) hak arama yollarının mevcut olması ve (h) mahkemeler aracılığıyla zararlarının tazmin edilmesini talep edenlerden, mümkünse, adli yardıma ihtiyaç duyanlara adli yardım verilmesidir.

16. Zorla tahliyeler, bireylerin evsiz kalması veya diğer insan hakları ihlalleri karşısında zayıf bir konuma düşmeleri ile sonuçlanmalıdır. Zorla tahliyeden etkilenenlerin ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamadıkları hallerde, taraf Devlet, mevcut bütün kaynaklarının azamisini kullanarak, olayın şartlarına göre elverişli alternatif konut, yeniden yerleştirme veya verimli arazilere erişim imkânları sunmalıdır.

17. Komite, uluslararası kuruluşların taraf Devletlerin ülkesinde finanse ettiği birçok gelişim projesinin zorla tahliyelere neden olduğunun farkındadır. Bu bağlamda, Komite, 1990 tarihli, genel yorumu No. 2'yi hatırlatmak istemektedir: "Uluslararası kuruluşlar, kesinlikle, Sözleşme hükümlerine aykırı şekilde bireylere veya gruplara karşı ayrımcılığı teşvik eden veya geniş ölçüde zorla tahliyeler içeren veya uygun güvenceler veya tazmin imkânları sağlanmadan insanların yer değiştirmesini öngören projelere dahil olmaktan kaçınılmalıdır. Gelişim projesinin her aşamasında, Sözleşme'deki hakların gerektiği şekilde dikkate alınması güvence altına alınmalıdır."⁶⁰

18. Dünya Bankası ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi bazı kurumlar, zorla tahliyelerin ölçeğini küçültme zorla

⁶⁰ E/1990/23, ek III, 6. paragraf ve 8 (d) paragrafı.

tahliyelerden kaynaklanan insan hakları sorunlarını azaltmak amacıyla başka bir yerde iskân etme ve/veya yeniden yerleştirme ilkeleri kabul etmişlerdir. Bu tip eylemler genellikle baraj yapımı ve diğer önemli enerji projeleri gibi geniş ölçekli gelişim projelerinden kaynaklanmaktadır. Belirtilen ilkelere, Sözleşme yükümlülüklerini yansıttıkları ölçüde saygı, hem örgütler hem de Sözleşme'ye taraf Devletler açısından şarttır. Bu bağlamda Komite, Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı'nda (*Vienna Declaration and Programme of Action*) yer alan “kalkınma bütün insan haklarından faydalanılmasına destek olurken, kalkınma eksikliği uluslararası insan hakları ihlallerini meşru kılmaz” şeklindeki beyanı hatırlatmak istemektedir (I. Bölüm, 10. paragraf).

19. Komite'nin kabul ettiği raporlama ilkelerine göre, taraf Devletler doğrudan zorla tahliye eylemlerine dair çeşitli bilgiler vermelidir. Bu tip bilgiler (a) “son beş yıl içerisinde zorla tahliye edilen kişilerin sayısı, keyfi tahliye veya herhangi bir tahliye karşı hukuki güvencelere sahip olmayan kişilerin sayısı”, (b) “kiracıların haklarıyla ve zorla tahliye karşı koruma ile ilgili yasalar” ve (c) “zorla tahliyeyi yasaklayan yasalarla ilgili bilgileri de içermektedir.”⁶¹

20. “Şehir yenileme programları, yeniden gelişim programları, mekân yenileme, uluslararası faaliyetler, (olimpiyatlar ve diğer spor müsabakaları, sergiler, konferanslar...) ve ‘güzel kent’ kampanyaları vb. süresince, zorla tahliyeden koruma amacıyla alınan veya etkilenen yerlerde veya bu yerlere yakın yerlerde yaşayanlarla karşılıklı uzlaşma sonucunda gerçekleşen yeniden yerleştirme güvencelerine dair” bilgiler verilmelidir.⁶² Ancak, az sayıda taraf Devlet raporlarında gerekli bilgilere yer vermiştir. Bu nedenle, Komite bu konuda verilecek bilgilerin önemini vurgulamak istemektedir.

21. Bazı taraf Devletler, bu konuda herhangi bir bilginin mevcut olmadığını belirtmiştir. Komite, yaşamaya elverişli konut hakkının ilgili Hükümet veya Komite tarafından etkili şekilde gerçekleşmesinin denetiminin, uygun veriler toplanmadan mümkün olamayacağını be-

⁶¹ E/C.12/1999/8, ek IV.

⁶² A.g.e.

lirtmektedir. Bu nedenle, Komite bütün taraf Devletlerin gerekli verileri toplamasını ve Sözleşme çerçevesinde sundukları raporlarda gerekli bilgileri vermelerini talep etmektedir.

17. OTURUM (1997)* / GENEL YORUM NO. 8

EKONOMİK YAPTIRIMLAR VE EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA SAYGI ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. Ekonomik yaptırımlar, gerek uluslararası, gerek bölgesel, gerekse tek taraflı olarak sayıları artan bir şekilde uygulanmaktadır. Mevcut genel yorumun amacı, her durumda, yaptırımların Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin hükümlerini tam anlamıyla dikkate almaları gereğini vurgulamaktır. Komite, Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümü çerçevesinde uygulanan yaptırımların veya uluslararası hukuktan kaynaklanan diğer yaptırımların gerekliliğini tartışmamaktadır. Ancak, Şart'ın insan haklarıyla ilgili hükümleri (1., 55. ve 56. maddeler) yaptırımlar uygulanırken bütünüyle dikkate alınmalıdır.

2. 1990'lı yıllar boyunca Güvenlik Konseyi, Güney Afrika, Irak/Kuveyt, eski Yugoslavya'nın belirli bölümleri, Somali, Libya, Liberya, Angola, Ruanda ve Sudan ile ilgili olarak farklı şekillerde ve değişen süreli yaptırımlar uygulamıştır. Sözleşme'ye taraf Devletleri içeren birçok konuyla ilgili olarak ekonomik yaptırımların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanılması üzerindeki etkileri Komite'nin dikkatine sunulmuştur. Devletlerin bazıları, düzenli raporlar sunarak, Komite'nin durumu dikkatlice incelemesine olanak tanımıştır.

3. Her bir olaya ilişkin olarak yaptırımlar farklılaşsa da, Komite yaptırımların Sözleşme ile tanınan haklar açısından çarpıcı bir etki yarattığının farkındadır. Bu nedenle, yaptırımlar, örneğin, gıda dağıtımı, tıbbi gereçler ve sağlık gereçlerinin tedariki açısından önemli bir

(*) Belge No. E/1998/22.

engel teşkil etmekte, gıda kalitesini ve temiz içme suyu tedarikini riske etmekte, temel sağlık ve eğitim sistemlerinin işleyişini engellemekte ve çalışma hakkını gözardı etmektedir. Ek olarak, yaptırımlar baskıcı seçkin zümrenin gücünü artırma, karaborsanın oluşması ve üst sınıfların yüksek oranda beklenmedik kâr elde etmeleri, yönetici zümrenin nüfusu yoğun şekilde kontrol altında tutması ve sığınma talebinde bulunma imkânlarının kısıtlanması veya siyasi muhalefeti sınırlandırma gibi hedeflenmeyen sonuçlara neden olabilir. Belirtilen bu durumlar, siyasi nitelikte olsa da, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanma açısından da önemli etkiler doğurur.

4. Yaptırımların sözkonusu olduğu hallerde, ülkenin yönetici zümresi üzerinde uluslararası hukuka uymaları için uygulanan siyasi ve ekonomik baskının amaçları ile yaptırımların uygulandığı ülkedeki en zayıf konumdaki kesimler üzerinde yaratılan yan etkilerin birbirinden ayrılması gereklidir. Bu nedenle, bugün Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı yaptırımlar rejimi, insancıl amaçlarla gerekli malların dağıtılması ve hizmetlerin verilmesini hedefleyen insancıl nitelikte istisnalara yer vermektedir. Genellikle, belirtilen istisnaların sözkonusu ülkedeki ekonomik, sosyal ve kültürel haklara temel saygıyı güvence altına aldığı varsayılmaktadır.

5. Ancak, yaptırımların etkilerinin analizini gerçekleştiren Birleşmiş Milletler çalışmaları ve diğer çalışmalar istisnaların amaçlanan etkiyi yaratmadığını belirtmektedir. Ayrıca, bu istisnaların içeriği çok dardır. İlköğretime erişim gibi sorunlar, temiz su tedariki, sağlık hizmetleri ve benzeri hizmetler için gerekli olan altyapı onarımları dikkate alınmamaktadır. Genel Sekreter'in 1995 yılında belirttiği üzere, yaptırımlar uygulanmadan önce doğuracakları etkiler göz önünde tutulmalı ve risk altındaki gruplara insani yardım sağlanması için gerekli önlemler alınmalıdır.⁶³ Bir sonraki yılda, Ms. Graça Machel, Genel Kurul için hazırladığı silahlı çatışmaların çocuklar üzerindeki etkisine dair önemli bir çalışmada "insancıl nitelikteki istisnaların belirsiz olduğunu, key-

63 *Supplement to an Agenda for Peace*, (A/50/60-S/1995/1), 66 – 76. paragraflar.

fi ve tutarsız şekilde yorumlandığını belirtmiştir... Temel ihtiyaç mallarının ithalindeki ertelemeler, karışıklık ve taleplerin reddi kaynak yetersizliğine neden olmaktadır...[Etkileri] kaçınılmaz şekilde yoksulların üzerinde hissedilmektedir.”⁶⁴ Daha yeni bir gelişme olarak Ekim 1997 tarihli Birleşmiş Milletler raporu, Güvenlik Konseyi'nin kurduğu değişik yaptırım komitelerinin gerçekleştirdiği gözden geçirme usullerinin “hantal olduğunu ve yardım kuruluşlarının istisna kapsamındaki ihtiyaçlar konusunda halen zorluklarla karşılaştıklarını belirtmektedir...Komiteler karaborsa, yasadışı ticaret ve yolsuzluk sonucunu doğuran yoğun ticari ihlalleri ve Devlet ihlallerini gözardı etmektedir.”⁶⁵

6. Hem ülke bazında hem de genel olarak gerçekleştirilen bir dizi çalışmada, yaptırımların risk altındaki gruplar üzerindeki etkisine yeterli derecede ilgi gösterilmemektedir. Farklı nedenlerden dolayı, bu çalışmalar ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanma konusundaki olumsuz sonuçları dikkate almamıştır. Çoğu olayda, bu sonuçlar hiç dikkate alınmamış veya sonuçlara hak ettikleri önem verilmemiştir. Bu bağlamda, bu konudaki tartışmalara bir insan hakları boyutu da eklenmelidir.

7. Komite, Sözleşme hükümlerinin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de dahil olmak üzere diğer birçok insan hakkı sözleşmesinde yer aldığını, bu nedenle, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için yaptırımların gerekli olduğu yönündeki bir kararın Sözleşme hükümlerinin işletilemeyeceği, veya herhangi bir şekilde uygulanmayaacağı sonucunu doğurmayacağını belirtmektedir. Nasıl uluslararası toplum yaptırımların uygulanacağı hedef Devlet'in vatandaşlarının medeni ve siyasi haklarına saygı göstermesi konusunda ısrarcı ise, hedef Devlet ve uluslararası toplum da sözkonusu Devlette yaşayanların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının en azından temel içeriğini ko-

⁶⁴ *Impact of Armed Conflict on children: Note by the Secretary General*, (A/51/306, ek) (1996), 128. paragraf.

⁶⁵ L. Minear, et al., *Toward More Humane and Effective Sanctions Management: Enhancing the Capacity of the United Nations System*, Executive Summary. Study prepared at the request of the United Nations Department of Humanitarian Affairs on behalf of the Inter-agency Standing Committee, 6 Ekim 1997.

rumak için mümkün olan her şeyi yapmalıdır (ayrıca bkz. Genel yorum No. 3 (1990), 10. paragraf).

8. Her Devlet'in sözkonusu yükümlülüğünün temelini Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan bütün insan haklarına saygıyı sağlama hedefi teşkil etmektedir. Aynı zamanda, Güvenlik Konseyi'nin her daimi üyesinin Sözleşme'yi imzaladığı, iki üye (Çin ve Amerika Birleşik Devletleri) onaylamak üzeredir, hatırlatılmalıdır. Daimi olmayan üyelerin çoğu Sözleşme'ye taraftır. Bu Devletlerin her biri, 2. maddenin 1. paragrafına uygun şekilde "münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla, mevcut kaynakların azamisini kullanarak, bilhassa yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri de içerecek şekilde her türlü uygun yöntem vasıtasıyla, bu Sözleşme'de tanınan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak sağlamak amacıyla tedbirler almayı..." taahhüt etmektedir. Yaptırımlardan etkilenen Devlet'in aynı zamanda Sözleşme'ye taraf Devlet olması halinde, diğer Devletlerin belirtilen yükümlülüklere saygı gösterme ve yükümlülükleri dikkate alma gereği artmaktadır. Sözleşme'ye taraf olmayan Devletlere yaptırımların uygulandığı hallerde, risk altındaki grupların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının korunmasının genel uluslararası hukukun bir parçası olması nedeniyle, örneğin Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin neredeyse bütün Devletlerce kabulü ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin konumu, sözkonusu haklar açısından aynı prensipler geçerli olacaktır.

9. Komite'nin yaptırım uygulama veya uygulamama kararı alma konusunda herhangi bir rolü yoktur. Ancak, taraf Devletlerin Sözleşme'ye uygun davranıp davranmadıklarını denetlemekle yükümlüdür. Sözleşme'ye taraf Devlet'in Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmesine engel olacak yaptırımların uygulanması halinde, bu yaptırımların şartları ve uygulanma koşulları Komite'nin ilgisi-ne değer konulardan biri olacaktır.

10. Komite'ye göre, bu değerlendirmelerden kaynaklanan iki grup yükümlülük sözkonusudur. İlk grup, yaptırımlardan etkilenen Devlet ile ilgilidir. Uygulanan yaptırımlar taraf Devlet'in yükümlülük-

lerini azaltmaz veya ortadan kaldırmaz. Özellikle zor şartlar altında taraf Devlet'in yükümlülükleri daha pratik bir önem taşımaktadır. Bu nedenle, Komite ilgili Devlet'in yetkisi altında yaşayan her bir bireyin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını tam anlamıyla koruyabilmek için "mevcut kaynakların azamisini kullanarak" aldığı tedbirleri yakından incelemektedir. Yaptırımlar, kaçınılmaz olarak, etkilenen Devlet'in gerekli tedbirlerin bir kısmına para ayırma veya bu tedbirleri destekleme kapasitesini ortadan kaldırsa da, Devlet haklardan yararlanma konusunda ayrımcılığı ortadan kaldırma ve toplumdaki risk altındaki kesimlerin hakları üzerindeki olumsuz etkiyi asgari düzeye indirme konusunda, diğer Devletlerle ve uluslararası toplumla müzakereler de dahil olmak üzere, mümkün olan her türlü tedbiri almakla yükümlüdür.

11. İkinci grup yükümlülük, gerek uluslararası toplum, gerek uluslararası veya bölgesel bir örgüt, gerekse bir Devlet veya Devlet grubu olsun yaptırımların kararlaştırılması, devamı veya uygulanmasından sorumlu olan taraflara yöneliktir. Bu bağlamda Komite, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanınmasını mantıksal olarak takip edecek üç sonucu göz önünde tutmaktadır.

12. Öncelikle, uygun bir yaptırımlar sistemi belirlenirken bu haklar dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda Komite, belirli bir tedbir yönünde görüş belirtmeden, yaptırımların etkilerini öngörecekt ve denetleyecek bir Birleşmiş Milletler mekanizması kurma, insan haklarına saygıya dayalı daha şeffaf olan ve üzerinde uzlaşmanın olduğu prensipler ve prosedürler geliştirme, istisna kapsamında yer alacak daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesi belirleme, daha iyi kaynaklara sahip olan yaptırım komiteleri belirleme, uluslararası toplumun davranışını değiştirmeyi amaçladıklarının zayıflıklarını daha net olarak belirleme ve daha geniş bir esneklik sağlama gibi önerilere dikkat çekmek istemektedir.

13. İkinci olarak, Sözleşme'ye göre her zaman gerekli olan etkili denetim yaptırımların uygulandığı süre boyunca gerçekleştirilmelidir. Bir dış güç, bir ülkedeki duruma dair sorumluluğu kısmen de olsa

üzerine aldığı takdirde (Şart'ın VII. Bölümü çerçevesinde veya başka bir şekilde), etkilenen nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını da gücü yettiği ölçüde koruma konusunda bertaraf edilemeyecek bir sorumluluk yüklenir.

14. Üçüncü olarak, dış güç hedef ülkedeki risk altındaki kesimlerin karşı karşıya kaldığı ölçsüz zorlukları gidermek için “münferiden ve uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla özellikle ekonomik ve teknik” tedbirler alma yükümlülüğü altındadır.

15. Yaptırım uygulamakla amaçlanan hedeflere ulaşılabilmesi için yaptırımların ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ciddi şekilde ihlal etmelerinin gerekli olduğu şeklindeki muhtemel bir itiraza cevaben Komite, Birleşmiş Milletler'in önemli bir çalışmasında ulaştığı “çocukların çektiği acıları veya diğer olumsuz sonuçları azaltacak kararlar, yaptırımların amaçlarını riske sokmayarak alınabilir.”⁶⁶ şeklindeki sonuca dikkat çekmek istemektedir. Bu tespit bütün risk altındaki grupların durumu için geçerlidir.

16. Komite'nin mevcut genel yorumu kabul etmekteki tek amacı bir ülkede yaşayanların temel ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını ülkeyi yönetenlerin uluslararası barış ve güvenlikle ilgili kuralları ihlal etmeleri nedeniyle kaybetmeyeceklerine dikkat çekmektir. Amaçlanan bu yöneticilere destek ya da cesaret vermek ya da uluslararası toplumun Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uyma konusundaki meşru çıkarlarını gözardı etmek değildir. Amaç, bu şekilde bir kolektif eylemin temelinde yer alan ve böyle bir eylemi meşru hale getiren, temel haklara önem vermeyen hukuk dışı eylemlerin başka bir hukuksuzluğa neden olmaması gereğini vurgulamaktır.

19. OTURUM (1998)* / GENEL YORUM NO. 9

SÖZLEŞME'NİN İÇ HUKUKTA UYGULANMASI

A. SÖZLEŞME'YE İÇ HUKUK DÜZENİNDE ETKİ KAZANDIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

1. Komite, taraf Devletlerin yükümlülüklerine yönelik (2. madde 1. paragraf),⁶⁷ 1990 tarihli Genel Yorumu'nda (No. 3) taraf Devletlerin yükümlülüklerinin niteliği ve kapsamına ilişkin konulara değinmiştir. Mevcut genel yorum ise, Komite'nin konuya ilişkin önceki beyanlarının belirli bölümlerini genişletmek amacını içermektedir. Sözleşme'ye taraf Devletlerin, Sözleşme'den doğan temel yükümlülüğü, tanınan haklara etkililik kazandırma. Hükümetlerin, mevcut tüm kaynaklarını kullanarak belirtilen amacı gerçekleştirmesini talep eden Sözleşme, her Devlet'in hukuki ve idari yapısını ve dikkate değer tüm diğer ilgili unsurları göz önünde bulunduran geniş ve esnek bir yaklaşım benimsemiştir.

2. Ancak sözkonusu esneklik, her bir taraf Devlet'in mevcut tüm kaynakları kullanarak, Sözleşme'de tanınan haklara etkililik kazandırma yükümlülüğüyle birarada düşünülmelidir. Bu bağlamda, uluslararası insan hakları hukukunun temel gereklilikleri akılda tutulmalıdır. Bu nedenle, Sözleşme normları, iç hukuk düzeninde uygun yollarla tanınmalı, mağdur duruma düşmüş herhangi bir birey veya grubun karşı karşıya kaldığı zararların tazmini veya hak arama yollarına başvurma imkânı ve Devlet aygıtlarının hesap verebilirliği sağlanmalıdır.

3. Sözleşme'nin iç hukukta uygulanmasına ilişkin sorunlar, uluslararası hukukun iki prensibi ışığında değerlendirilmelidir. İlk prensip, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (*Vienna Convention on the Law of Treaties*) 27. maddesinde de belirtildiği üzere,⁶⁸ “bir tarafın bir antlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak iç hukuk hükümlerine başvuramamasıdır.” Diğer bir deyişle, Devletler iç hukuk düzenlerini,

(*) Belge No. E/1999/22.

67 E/1991/23, ek III.

68 *United Nations, Treaty Series*, c. 1155, s. 331.

Sözleşme’den doğan yükümlülüklerine uygun şekilde değiştirmelidir. İkinci prensip ise, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 8. maddesinde “her şahsın kendisine anayasa veya kanun ile tanınan temel haklara aykırı muamelelere karşı fiilî netice verecek şekilde millî mahkemelere müracaat hakkı vardır” şeklinde dile getirilmiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin “taraf Devletlerin, adli çareler geliştirmesini öngören” 2. maddesinin, 3 (b) paragrafına doğrudan karşılık gelen bir hüküm içermemektedir. Bununla beraber, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ihlalleri karşısında, iç hukukta herhangi bir hak arama imkânı tanınmamasını mazur göstermeye çalışan bir taraf Devlet, sözkonusu imkânların Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 2. maddesinin, 1. paragrafında belirtilen “uygun tedbirler” anlamında bir hukuki çare olmadığını veya tanınan diğer olanaklar karşısında, hak arama yollarına başvurulmasının gereksiz olduğunu ispat etmelidir. Bu şekilde bir ispat zor olacaktır ve Komite’nin görüşüne göre, birçok durumda adli yollarla veya hukuki tedbirlerle desteklenmeyen çözümler etkisiz kalacaktır.

B. SÖZLEŞME’NİN İÇ HUKUK DÜZENİNDEKİ DURUMU

4. Genel olarak, Devletlere hukuki yükümlülük getiren uluslararası insan hakları standartları, her bir taraf Devlet’in iç hukuk sisteminde doğrudan ve derhal etki doğurmalıdır. Böylece, bireylere ulusal mahkemeler ve tahkim kurulları önünde haklarını talep etme imkânı doğar. İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı, ulusal alandaki hukuki tedbirlerin önemini teyit eder niteliktedir. Bireysel başvuruların takibi için uluslararası prosedürlerin geliştirilmesi ve ilerleme kaydedilmesi önemlidir. Ancak, sözkonusu prosedürler sonuçta sadece etkili ulusal tedbirleri tamamlayıcı niteliktedir.

5. Sözleşme’nin ulusal hukuk düzeninde kabul edilmesi için izlenecek yollar Sözleşme’de açıkça belirtilmemiştir. Sözleşme’nin ulusal hukukta geniş ölçüde kabulünün veya belirli ve özel bir statü kazanmasının gerekliliğine yönelik herhangi bir hüküm mevcut değildir. Sözleş-

me'de tanınan hakların iç hukukta etkili kılınmasına yönelik metot her bir Taraf Devlet için değişiklik gösterecekse de, izlenecek yollar taraf Devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getirmelerini sağlamalıdır. Komite'nin seçilen yolları da incelemesi, taraf Devlet'in Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirdiğinin Komite tarafından incelenmesi kapsamı dahilindedir.

6. Sözleşme'ye ilişkin Devlet pratiğinin analizi, Devletlerin konuyla ilgili farklı birçok yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Bazı Devletler ise kayda değer bir uygulama gerçekleştirememiştir. Kanun kabulü, kanun değişikliği gibi yollarla Sözleşme'nin iç hukukta uygulanması mümkün olduğu gibi, Devletlerin Sözleşme'yi doğrudan iç hukukun bir parçası olarak kabul ederek, hükümlerini eksiksiz olarak uygulama yoluna gittiği de görülmektedir. Sözleşme hükümlerinin geçerlilik kazanması, genellikle anayasal mekanizmalara dayanılarak, uluslararası insan hakları antlaşmalarının kendisiyle çatışan iç hukuk kuralına karşı üstün görülmesiyle gerçekleşmektedir. Devletlerin Sözleşme'ye yönelik yaklaşımı, iç hukukta genel olarak sözleşmelerin kabul edilmesinde benimsenen yaklaşımlarla paralellik göstermektedir.

7. Hangi metodoloji tercih edilirse edilsin, temel hareket noktası Sözleşme'ye etkililik kazandırmaktır. Öncelikle, tercih edilen Sözleşme'nin iç hukukta kabulü yolları Sözleşme'nin yapısına uygun yollar olmalı ve Sözleşme'deki yükümlülüklerin hayata geçirilmesine hizmet etmelidir. Sözleşme'deki hakların iç hukukta etki kazanabilmesi için seçilecek yolun saptanmasında, adli yollara başvuru imkânının sağlanması da önem taşımaktadır (bkz. 10. paragraf). İkinci olarak, diğer insan haklarının da korunmasını sağlamak için ülkede hangi yolların etkili olduğunun saptanması gereklidir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye etki kazandıracak yollarla, diğer insan haklarının korunmasını sağlayacak yollar farklılık gösterdiği takdirde, Sözleşme'nin kaleme alınış şekli, medeni ve siyasi hakları konu edinen diğer sözleşmelerin kaleme alınış şeklinden farklı olmadığı için, bu ayrımı haklı gösterecek geçerli nedenler öne sürülebilmelidir.

8. Üçüncü olarak, Sözleşme’de taraf Devletleri Sözleşme hükümlerini iç hukukta kabul etme yükümlülüğü altına sokacak bir hüküm mevcut değildir; ancak tarafların bu yönde bir yaklaşım göstermesi arzu edilmektedir. Sözleşme’nin iç hukukta doğrudan kabulü, Sözleşme yükümlülüklerinin iç hukuka aktarılması aşamasında ortaya çıkabilecek problemlerin önlenmesi açısından önemlidir ve ayrıca Sözleşme’deki hakların bireyler tarafından ulusal mahkemeler önünde, öne sürülmesine olanak tanır. Belirtilen tüm bu nedenlerden dolayı, Komite Sözleşme’nin bir iç hukuk metni olarak tam anlamıyla kabul edilmesini teşvik etmektedir.

C. HAK ARAMA YOLLARININ ROLÜ

Hukuki veya Adli Tedbirler

9. Etkili hak arama yollarına sahip olabilme, genellikle akla adli yollara başvuruyu getirmektedir. Ancak, idari yollar, çoğu kez, yeterli olmaktadır ve bir taraf Devlet’in ülke topraklarında yaşayanlar, iyi niyet prensibine dayalı olarak tüm idari otoritelerin karar alma mekanizmalarını işletirken Sözleşme’deki gereklilikleri dikkate alması beklentisi içerisinde olacaklardır. Söz konusu idari yollara erişim rahat olmalı, imkânlar dahilinde olmalı ve bu yollar etkili olmalıdır. İdari prosedürlere ilişkin yargısal başvuru olanaklarının da tanınması uygun olacaktır. Benzer şekilde, ayrımcılık yapılmamasına⁶⁹ yönelik olarak (ancak sadece bu konuyla sınırlı olmayacak şekilde) hak arama yollarına başvuru imkânının tanınması Sözleşme’deki yükümlülüklerin yerine getirilmesi açısından vazgeçilemez bir nitelik arz etmektedir. Başka bir deyişle, Sözleşme’de yer alan bir hakkın adli yollara başvurmadan etkili bir hale getirilememesi durumunda, hak arama yollarına başvurma imkânına sahip olmak şarttır.

69 Sözleşme’nin 2. maddesinin 2. paragrafına göre, Devletler bu Sözleşme’de beyan edilen hakların hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler.

Yargı Yoluna Başvurabilme

10. Medeni ve siyasi haklar sözkonusu olduğunda, ihlallerin giderilmesi için adli yollara ihtiyaç duyulması olağan kabul edilmektedir. Ancak, ekonomik sosyal ve kültürel haklar sözkonusu olduğunda ise, bunun tam tersi bir varsayım kabul görmektedir. Bu çelişkinin nedeni hakların niteliği veya ilgili Sözleşme hükümleri değildir. Komite, Sözleşme'deki birçok hükmün anında uygulamaya konulabilecek nitelikte olduğunu açıkça beyan etmiştir. Bu bağlamda, 1990 yılında genel yorum No. 3'de, sözkonusu beyanını, 3. madde, 7. maddenin (a)(i) paragrafı; 8. madde; 10. maddenin 3. paragrafı; 13. maddenin 2 (a) ve 3 ve 4. paragrafları; 15. maddenin 3. paragrafını örnekleyerek dile getirmiştir. Bu nedenle yargı yoluna başvurularak ve ancak mahkemelerce çözümlenebilecek hususlarla, doğrudan uygulanabilen (mahkemelerin doğrudan uygulayabileceği) normlar arasında fark gözetmek gereklidir. Her bir hukuk sisteminin genel yaklaşımının dikkate alınması gerekse de, farklı hukuk sistemlerinin pek çoğunda en azından birkaç yönüyle yargısal işlem konusu olabilecek Sözleşme hakları mevcuttur. Genellikle, kaynak kullanımını gerektirecek konuların mahkemeler yerine, siyasi otoritelere bırakılması önerilmektedir. Devlet organlarının yetkilerine saygı göstermek gereklidir; ancak mahkemelerin de önemli kaynak kullanımı gerektiren konularla da ilgilenmek durumunda olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, ekonomik sosyal ve kültürel hakları mahkemelerin ilgisi dışında bırakacak herhangi bir tanım keyfi ve insan haklarının ayrılmaz ve birbirleriyle bağımlı oldukları prensipleriyle bağdaşmaz olacaktır. Bu şekilde bir tanım aynı zamanda mahkemelerin risk altında olan grupların haklarını koruma kapasitesini büyük ölçüde zedeleyecektir.

Doğrudan Uygulanabilme

11. Sözleşme, içerdiği hakların doğrudan uygulanabileceği hukuk sistemlerinin de mevcut olabileceği olasılığını dikkate almaktadır. Özellikle, Sözleşme kaleme alındığı sırada Sözleşme'yi doğrudan uygulanabilme kabiliyetinden yoksun bırakacak bir hüküm eklenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Birçok Devlette, bir sözleşme hükmünün doğrudan

uygulanabilme kabiliyetine sahip olup olmadığına, idari organlar ve yasama organları değil, mahkemeler karar verecektir. Bu nedenle, ilgili mahkemeler veya tahkim kurulları Sözleşme'nin içeriği, uygulama koşulları ve Sözleşme'nin uygulanmasında öneme haiz olan yargı yollarına başvuruya ilişkin bilgi sahibi olmalıdır. Örneğin, Hükümetler, Sözleşme yükümlülüklerine etki kazandıracak iç hukuk hükümlerinin yorumlanmasının geliştirilmesine önem vermelidir. Benzer şekilde, yargı eğitimi Sözleşme'ye ilişkin olarak yargı yollarına başvurabilme imkânını da dikkate almalıdır. Sözleşme hükümlerinin doğrudan uygulanamayacağına yönelik bir varsayımın önlenmesi gereklidir. Aslında, Sözleşme hükümlerinin çoğu mahkemelerin doğrudan uygulayabildiği sözleşme hükümlerine yer veren insan hakları sözleşmelerinde olduğu kadar açık ve nettir.

D. SÖZLEŞME'NİN ULUSAL MAHKEMELERDE UYGULANMASI

12. Komite'nin Devlet raporlarına ilişkin olarak belirlediği temel ilkelere göre, "Devletler, Sözleşme hükümlerinin mahkemeler, tahkim kurulları veya idari otoriteler önünde doğrudan uygulanıp uygulanamayacağı ile ilgili olarak Komite'ye bilgi vermelidir."⁷⁰ Bazı Devletler bu yönde bilgi vermeye başlamıştır ancak gelecekte hazırlanacak raporlarda bu konuya daha fazla önem verilmelidir. Komite, taraf Devletlerin özellikle mahkemelerde Sözleşme hükümlerinin uygulandığına ilişkin detaylı yargı içtihatlarına raporlarında yer vermelerini beklemektedir.

13. Komite'nin bugüne kadar elde ettiği bilgiler ışığında, bu yöndeki Devlet pratiğinin farklılık gösterdiği görülmektedir. Komite, bazı mahkemelerin Sözleşme hükümlerini doğrudan veya yorum standartlarına dayalı olarak uyguladığını gözlemlemektedir. Diğer bazı mahkemeler ise, prensipte, Sözleşme'nin iç hukukun yorumu açısından etkinliğini sağlamak istemektedir. Ancak, uygulamada Sözleşme'nin davaların akışına ve hükümlere etkisi sınırlıdır. Bazı mahkeme-

⁷⁰ Bkz. E/1991/23, ek IV, bölüm A, paragraf 1 (d) (iv).

lerin, bireylerin Sözleşme hükümlerine dayanmak istediği davalarda Sözleşme'nin hukuki etkisini gözardı etmeye çalıştıkları görülmektedir. Birçok Devlet'in mahkemelerinde, Sözleşme'nin daha yoğun bir şekilde dikkate alınmasının sağlanması şarttır.

14. Mahkemeler, adli gözden geçirme görevleri kapsamında, Sözleşme hükümlerini özellikle taraf Devlet'in faaliyetlerinin Sözleşme yükümlülükleriyle uyum içinde olmasının güvence altına alınmasının gerekli olduğu hallerde dikkate almalıdır. Mahkemelerin bu konudaki ihmali, uluslararası insan hakları yükümlülüklerine karşı duyulması gereken saygıyı da kapsayan hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaştırmayacaktır.

15. Genellikle kabul gördüğü üzere, bir Devlet'in iç hukuku, mümkün olduğu ölçüde, Devlet'in uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleriyle uyum içinde değerlendirilmelidir. Bu nedenle, iç hukukta karar verme yetkisine haiz olan organ, Devlet'in Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini ihlal etmesine yol açacak bir iç hukuk yorumu veya Devlet'in Sözleşme yükümlülüklerine uymasını sağlayacak bir yorum arasından seçim yapmak durumunda kalırsa, uluslararası hukuk Sözleşme yükümlülüklerine uyulmasını sağlayacak yorumun seçilmesini tercih edecektir. Eşitliği güvence altına alan ve ayrımcılık yasağına ilişkin yorumlar da ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam anlamıyla korunmasını sağlayacak yönde olmalıdır.

19. OTURUM (1998)* / GENEL YORUM NO. 10

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARIN KORUNMASINDA

ULUSAL İNSAN HAKLARI KURULUŞLARININ ROLÜ

1. Sözleşme'nin 2. maddesinin, 1. paragrafı taraf Devletlerin “her türlü uygun yöntem vasıtasıyla, Sözleşme’de tanınan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak sağlamak amacıyla tedbirler

(*) Belge No. E/1999/22.

almalarını” öngörmektedir. Komite, gerekli tedbirlerin alınması için uygun olan yöntemlerden birinin, insan haklarının korunması ve geliştirilmesini hedefleyen ulusal kuruluşların çalışmaları olduğunu belirtmektedir. Son yıllarda, sözkonusu kurumların sayıları çoğalmıştır ve bu artış Genel Kurul ve İnsan Hakları Komisyonu tarafından desteklenmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Devletlerin ulusal kuruluşlarla olan ilişkisinin desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi açısından büyük öneme haiz bir programı hayata geçirmiştir.

2. Sözkonusu kuruluşlar, ulusal insan hakları komisyonları, ombudsman ofisleri, kamu yararı ve insan haklarının korunması için çalışan kuruluşlar ve diğer insan hakları aktivistleridir. Birçok durumda, Hükümet tarafından kurulan bir kuruluş, idareden ve yasama organından bağımsız olarak, önemli ölçüde özerkliğe sahip olmaktadır. Kuruluş, sözkonusu ülkeye uygun olabilecek tüm uluslararası insan hakları standartlarını dikkate alır ve insan haklarını koruma ve geliştirme faaliyetlerini gerçekleştirir. Benzer kurumlar, ekonomik koşullardan bağımsız olarak, farklı hukuki geleneklere sahip birçok ülkede kurulmuştur.

3. Komite, ulusal kuruluşların insan haklarının geliştirilmesi, bölünmezliği ve birbirlerine bağlılıklarının güvence altına alınması alanında kritik bir rol oynadıklarına dikkat çekmektedir. Birçok durumda, sözkonusu kuruluşların böyle bir yol üstlenmesi gereği dikkate alınmamakta, ihmal edilmekte ve konuya gereken önem verilmemektedir. Bu nedenle, belirtilen kuruluşların tüm faaliyetlerinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklara dikkat çekilmesi gereklidir. Aşağıdaki liste, gerçekleştirilebilecek ve bazıları ulusal kuruluşların bugüne kadar gerçekleştirdiği faaliyetler arasında olan faaliyet türlerinin listesidir:

(a) Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bilincinin geliştirilmesi için, toplumun geneline ve özellikle kamu hizmeti, adli hizmet veren kurumlara, özel sektör ve iş sektörüne yönelik eğitim ve bilgi programlarının gerçekleştirilmesi;

(b) Mevcut yasaların, idari düzenlemelerin, yasa teklif ve tasarılarının, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye, ne ölçüde uyum gösterdiğinin incelenmesi;

(c) Kamu otoriteleri ve diğer ilgili kurumların taleplerini de dikkate alarak, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin teknik tavsiye ve tetkiklerde bulunma;

(d) Sözleşme yükümlülüklerine ne ölçüde uyulduğunu tespit etmekte faydalı olacak ulusal değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi;

(e) Belirli ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ne ölçüde hayata geçirildiğinin tespiti için tüm ülke dahilinde veya özellikle risk altındaki kesimlerin yaşadığı bölgelerde araştırmalar yürütmek;

(f) Sözleşme ile tanınan birtakım haklara uyumun denetlenmesi ve bu konuda kamu otoritelerine ve sivil topluma yönelik raporlar hazırlanması ve

(g) Bir Devlet'in hayata geçirebileceği ekonomik, sosyal ve kültürel haklar standartları ihlallerine yönelik şikâyetleri inceleme.

4. Komite, taraf Devletlerin, ulusal insan hakları kuruluşlarının faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel haklara gereken önemi vermesinin güvence altına alınması ve Devlet raporlarının sözkonusu kuruluşların görevleri ve temel aktivitelerine ilişkin detayları da içermesi konusunda gereken çabayı göstermelerine önem vermektedir.

21. OTURUM (1999)⁷¹ / GENEL YORUM NO. 11

MADDE 14: İLKÖĞRETİME YÖNELİK EYLEM PLANLARI

1. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 14. maddesi, bu Sözleşme'ye taraf olup, taraf olduğu tarihte, ülkesinde veya yargı yetkisi altında bulunan topraklarda zorunlu ve parasız ilköğretim sistemini sağlayamamış olan her Devlet için, taraf olma tarihini izleyen iki yıl içinde, herkes için zorunlu parasız ilköğretim ilkesinin, aşamalı olarak uygulanması amacıyla ayrıntılı bir eylem planını, planda belirtilen makul sayıda yıllar içinde kabul etmek ve uygulamak yükümlülüğünü öngörmektedir. 14. madde'de belirtilen yükümlülüğe rağmen, bazı taraf Devletler zorunlu ve parasız

⁷¹ Belge No. E/C - 12/199/4.

ilköğretim sistemine yönelik bir eylem planı hazırlamamış veya hayata geçirmemiştir.

2. Sözleşme'nin 13. ve 14. maddelerinin yanısıra, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme de dahil olmak üzere birçok Sözleşme'de yer alan eğitim hakkı, hayati bir öneme sahiptir. Eğitim hakkı, ekonomik, sosyal ve kültürel hak gibi çeşitli tasniflere tâbi olmuştur ve bunların tamamıdır. Hak, medeni ve siyasi hakların tam anlamıyla sağlanabilmesi açısından, birçok yönüyle, medeni ve siyasi bir hak özelliği de taşımaktadır. Bu bağlamda, eğitim hakkı, insan haklarının bütünlüğü ve birbirine bağlılığının bir örneğini teşkil etmektedir.

3. 14. maddede açıkça dile getirilmiş olan yükümlülüğe uygun şekilde her taraf Devlet, Komite'ye aşağıdaki 8. paragrafta belirtilen ilkelere dayalı bir eylem planı sunmalıdır. Bu yükümlülük geliştirmekte olan ülkelerde, üçte ikisini kız çocuklarının oluşturduğu, okul çağına gelmiş 130 milyon çocuğun* ilköğretime başlayamadığı göz önünde bulundurularak, titizlikle incelenmelidir. Komite, birbirinden farklı birçok faktörün taraf Devletlerin bir eylem planı hazırlamalarını zorlaştırdığının farkındadır. Örneğin, 1970'li yıllarda başlayan yapısal uyum programları, takiben 1980'li yıllardaki borç krizleri ve 1990'ların sonlarına doğru ekonomik krizler ve diğer faktörler ilköğretim hakkının sağlanmasını ciddi ölçüde azaltmıştır. Ancak, bütün bu zorluklar taraf Devletlerin, 14. maddede belirtildiği üzere, bir eylem planı kabul etme ve bu planı Komite'ye sunma yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır.

4. Komite'nin çalışmalarına göre, çocuklara eğitim fırsatının tanınmaması, sıklıkla, çocukların birçok insan hakkı ihlaline maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, taraf Devletlerin, 14. maddeye uygun şekilde hazırladığı eylem planları özel öneme haizdir. Özellikle aşırı yoksulluk içinde yaşayan ve sağlıklı bir hayat sürdüremeyen çocuklar zorla çalıştırılma ve diğer istismar halleri ile karşı karşıya kalmakta-

(*) Bkz. UNICEF, *The State of the World's Children*, 1999.

dır. Ayrıca, kız çocuklarının ilkokullara kayıt oranlarıyla çocuk yaşta evlilik oranlarında büyük düşüş arasında doğrudan bir bağlantı vardır.

5. 14. madde, Komite'nin taraf Devlet raporlarının incelenmesiyle ilgili geniş tecrübesi ışığında ayrıntılı olarak ele alınması gereken unsurlar içermektedir.

6. *Zorunlu*. İlköğretimin zorunlu olması, ebeveynlerin, vasilerin veya Devlet'in çocuğun ilkokula başlayıp başlamaması konusunda ihtiyarı bir karar verememeleri anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, Sözleşme'nin 2. ve 3. maddelerinde belirtilen eğitim hakkında cinsiyet ayrımcılığının yasaklanması, 14. maddede belirtilen zorunluluk ilkesiyle pekiştirilmiştir. Ancak, verilecek eğitim yeterli kalitede olmalı, çocuğa uygun olmalı ve çocuğun bütün diğer haklarının sağlanmasını da teşvik etmelidir.

7. *Parasız*. Belirtilen yükümlülüğün içeriği nettir. Hak, ilköğretimin çocuk, ebeveyn veya vasilelere herhangi bir mâli yük getirmemesini sağlayacak şekilde kaleme alınmıştır. Hükümet, yerel otoriteler veya okulların öngördüğü harçlar ve diğer doğrudan masraflar hakkın kullanılması önünde engel teşkil edecek ve hakkın hayata geçirilmesini tehlikeye düşürecek, hakkın etkisini geriletecektir. Bu tarz harç ve masrafların ortadan kaldırılması gerekli eylem planlarının içermesi gereken konulardandır. Ailelerin zorunlu olarak ödediği –gönüllü olarak yapılan yardımlarmış gibi gösterilen– ücretler veya diğerlerine oranla daha pahalı okul üniformaları giyme zorunluluğu gibi dolaylı masraflar da aynı kategoride değerlendirilebilir. Komite'nin her bir olay çerçevesinde değerlendirmesi sonucunda diğer bazı dolaylı masraflar mümkün kılınabilir. Zorunlu ilköğretimle ilgili bu hüküm, hiçbir şekilde Sözleşme'nin 13. maddesinin 3. paragrafında yer alan ebeveynler ve ailelerin “çocukları için kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında diğer okulları seçme özgürlüğüyle” çatışamaz.

8. *Ayrıntılı bir planın kabulü*. Taraf Devlet'in iki yıl içerisinde ayrıntılı bir eylem planı kabul etmesi gereklidir. İki yıllık süre, söz konusu Devlet açısından Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden sonraki iki yıl veya ilgili yükümlülüğün yerine getirilmemesi sonucunu doğuran

şartlarda sonraki değişiklikten itibaren iki yıl anlamındadır. Belirtilen yükümlülük sürekli bir yükümlülüktür ve yükümlülük altındaki Devletler, iki yıllık süre içerisinde bir eylem planı kabul edemedikleri gerekçesiyle yükümlülüğü bertaraf edemezler. Plan, hakkın her bir yönünün ayrı ayrı güvence altına alınmasını sağlayacak bütün eylemleri içermeli ve hakkın geniş ölçüde sağlanabilmesi için yeterli şekilde detaylandırılmalıdır. Sivil toplumun bütün kesimlerinin planın hazırlanmasına katkıda bulunması hayati bir öneme sahiptir ve gösterilen gelişmeyi periyodik olarak gözden geçirme ve hesap verme yükümlülüğünün sağlanması gereklidir. Bütün bu sayılan unsurlar gerçekleşmezse, maddeye gereken önem verilmemiş olacaktır.

9. *Yükümlülükler.* Taraf Devlet yeterli kaynakların olmadığı gerekçesine dayanarak bir eylem planı kabul etme yükümlülüğünden kaçınmamaktadır. Yükümlülüğünden belirtilen şekilde kaçınma imkânı tanınmış olsaydı, 14. maddenin ekonomik kaynakların yetersiz olduğu hallerde de uygulanması gerekliliği anlamsız olurdu. Aynı nedenlerle, Sözleşme'nin 2. maddesinde "uluslararası yardım ve işbirliği" ve Sözleşme'nin 23. maddesinde yer alan "uluslararası eylem" şeklindeki referanslar özel öneme haizdir. Taraf Devlet'in detaylı bir planı "kabul ve uygulama" için ekonomik kaynaklara ve/veya uzmanlığa sahip olmadığının açıkça anlaşıldığı hallerde, uluslararası toplumun yardım yükümlülüğü mevcuttur.

10. *Aşamalı olarak uygulama.* Eylem planı, 14. maddede yer alan zorunlu ve parasız ilköğretim hakkının aşamalı olarak uygulanmasını güvence altına almayı hedeflemelidir. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı aksine, 14. madde hedeflenen tarihi "makul sayıda yıllar" şeklinde belirtmiş ve ayrıca süre sınırının eylem planında yer alması gerektiğini öngörmüştür. Diğer bir dille eylem planı, planın aşamalı olarak uygulanmasında her bir aşama için hedeflenen tarihleri açıkça ortaya koymalıdır. Böylece, sözkonusu yükümlülüğün önemi ve bu konuda görece bir esneklik olmayacağı gerçeğinin altı çizilmiş olur. Ayrıca, bu bağlamda taraf Devlet'in ayrımcılık gözetmeme gibi diğer yükümlülüklerinin tam anlamıyla ve derhal yerine getirilmesi gereği üzerinde durulmalıdır.

11. Komite, 14. madde ile yükümlülük altına giren taraf Devlet'i maddedeki yükümlülöklere uyulmasını güvence altına almaya ve hazırlanacak eylem planını Sözleşme'nin gerekli gördüğü raporların ayrılmaz bir parçası olarak Komite'ye sunmaya davet etmektedir. Ayrıca, gerekli olan hallerde Komite, taraf Devletleri, 14. madde çerçevesinde eylem planları hazırlama konusunda ve planların uygulanması ile ilgili olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi ilgili uluslararası kuruluşlardan yardım talep etme konusunda cesaretlendirmektedir. Komite diğer ilgili uluslararası kurum ve kuruluşların da taraf Devletlere, yükümlölüklerini en hızlı ve en iyi şekilde gerçekleştirmeleri amacıyla, yardımcı olmalarını öngörmektedir.

20. OTURUM (1999)* / GENEL YORUM NO. 12

MADDE 11: YETERLİ BESLENME HAKKI

GİRİŞ VE ANA BAŞLIKLAR

1. Yeterli beslenme hakkı, birçok uluslararası hukuk belgesinde yer almaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme bu hakkı diğer belgelerden daha geniş kapsamlı olarak ele almaktadır. Sözleşme'nin 11. maddesinin 1. paragrafına göre, taraf Devletler “herkesin, yeterli beslenme, giyim ve konut da dahil olmak üzere, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirme hakkına sahip olduğunu” kabul eder. Taraf Devletler, 11. maddenin 2. paragrafına göre ise herkesin açlıktan ve gıdasızlıktan kurtulma hakkının güvence altına alınması için daha acil tedbirler alınması gereğini kabul eder. Yeterli beslenme hakkı, bütün haklardan faydalanabilme açısından özel öneme haizdir. Bu

(*) Belge No. E/C. 12/1999/5.

hak herkes açısından geçerlidir; bu nedenle 11. maddenin 1. paragrafındaki “kendisi ve ailesi için”, (“*himself and his family*”), şeklindeki vurgu bu hakkın bireyler ve aile reisinin kadın olduğu aileler tarafından kullanılmasına herhangi bir sınırlama getirmemektedir.

2. Komite, 1979 yılından itibaren incelediği taraf Devlet raporlarında yeterli beslenme hakkına dair önemli bilgiler edinmiştir. Komite, yeterli beslenme hakkına dair raporlama ilkelerinin mevcut olmasına rağmen, çok az sayıda taraf Devlet’in bu hakla ilgili ülkelerindeki durum ve Komite’nin bu hakkın gerçekleşmesi önündeki engelleri kavramasına olanak tanıyacak kadar yeterli ve net bir bilgi verdiğini belirtmek istemektedir. Mevcut genel yorumun amacı, yeterli beslenme hakkı ile ilgili olarak bazı temel konulara değinmektir. Genel yorum, taraf Devletlerin 1996 Dünya Gıda Zirvesi’nde, (1996 *World Food Summit*), 11. maddedeki yeterli beslenme ile ilgili hakların daha net bir tanımını talep etmeleri ve Komite’nin Sözleşme’nin 11. maddesindeki özel tedbirlerin uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesinde Zirve Eylem Planı’na (*Summit Plan of Action*) dikkat çekmesi yönündeki talepler doğrultusunda hazırlanmıştır.

3. Bu taleplere cevaben Komite ilgili raporları ve İnsan Hakları Komisyonu ve Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu’nun yeterli beslenme hakkı ile ilgili belgelerini incelemiş ve 1997 yılındaki yedinci oturumun bir gününü uluslararası sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı yeterli beslenme hakkı ile ilgili uluslararası davranış kuralları taslağını incelemeye ve bu konuda genel bir tartışmaya ayırmıştır. Komite, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin konuyla ilgili olarak Cenevre’de düzenlediği Aralık 1997 tarihli toplantıya ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün Roma’da düzenlediği Kasım 1998 tarihli toplantıya katılmış ve son raporlarını incelemiştir. Komite, Nisan 1999’da BM İdari Koordinasyon Komitesi’nin, (*Administrative Committee on Coordination*), Cenevre’de düzenlediği ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin ev sahipliği yaptığı “gıda ve beslenme politikaları ve programlarına insan hakları açısından yaklaşım”, (“*the substance and po-*

litics of a human rights approach to food and nutrition policies and programmes”) konulu bir sempozyuma katılmıştır.

4. Komite, yeterli beslenme hakkının insan onuruyla doğrudan ilgili olduğunu ve Uluslararası İnsan Hakları Manzumesi’nde yer alan, (*International Bill of Human Rights*), insan haklarının gerçekleştirilmesi için vazgeçilmez olduğunu teyit etmektedir. Yeterli beslenme hakkı aynı zamanda gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde uygun ekonomik, çevresel ve sosyal politikalara ihtiyaç duyan ve yoksulluğun giderilmesi ve insan haklarının herkes için gerçekleşmesini kapsayan sosyal adalet kavramının da ayrılmaz bir parçasıdır.

5. Uluslararası toplum yeterli beslenme hakkını sürekli olarak vurgulasa da, 11. maddedeki standartlarla dünyanın birçok yerindeki durum arasında rahatsız edici nitelikte farklılıklar mevcuttur. Çoğu gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere, dünya üzerinde 840 milyondan fazla insan kronik açlık sınırındadır; milyonlarca insan ise doğal afetler sonucunda ve iç savaş ve savaşlarda gıdanın siyasete alet edilmesi nedeniyle açlık çekmektedir. Komite, açlık ve yetersiz beslenme sorunlarının özellikle gelişmekte olan ülkelerde ciddi boyutlara ulaştığını gözlemlemekte; ancak yeterli beslenme hakkı ve açlıktan kurtulma ile ilgili problemlerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin bazılarında da mevcut olduğunu belirtmek istemektedir. Açlık ve yetersiz beslenmenin temel nedeni gıda azlığı değil; ancak dünya nüfusunun büyük bir kısmının yoksul olması nedeniyle mevcut gıdaya erişememidir.

11. MADDENİN 1. VE 2. PARAGRAFLARININ NORMATİF İÇERİĞİ

6. Yeterli beslenme hakkı, ancak her erkek, her kadın ve her çocuk, bireysel olarak veya diğerleriyle birlikte yeterli besine veya yeterli besin tedarik yollarına her zaman fiziksel veya ekonomik açıdan erişebilme imkânına sahip olursa gerçekleşmiş olacaktır. Bu nedenle, yeterli beslenme hakkı, bu hakkı asgari kalori miktarı, protein miktarı veya besin miktarları ile eşitleme şeklinde yorumlanmamalıdır. Yeterli beslenme hakkının aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. An-

cak Devletlerin doğal âfet veya diğer benzeri felaket zamanlarında dahi, 11. maddenin 2. paragrafında değinildiği üzere, açlık oranını azaltmak ve hafifletmek yükümlülüğü mevcuttur.

GIDANIN YETERLİLİĞİ VE SÜREKLİLİĞİ VE GIDAYA ERİŞİM

7. *Yeterlilik* kavramı, belirli gıda türlerinin veya beslenme şeklinin, Sözleşme'nin 11. maddesinin amaçlarının gerçekleşmesi açısından uygun olup olmadığının belirlenmesinde dikkate alınan birçok faktör açısından özel öneme haizdir. *Süreklilik* kavramı ise, yeterli gıda ve gıdanın hem şimdiki hem de gelecekteki nesiller için erişilebilir olması anlamına gelmektedir. Yeterliliğin tam anlamı büyük ölçüde sosyal, ekonomik, kültürel, iklimsel ve ekolojik durum veya benzeri koşullara göre belirlenirken; süreklilik uzun süreli bir mevcudiyeti ve erişimi içermektedir.

8. Komite, yeterli beslenme hakkının temel içeriğini aşağıdaki şekilde belirlemektedir:

Gıdanın, bireylerin beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ve kalitede olması, zararlı maddeler içermemesi ve sözkonusu kültür açısından kabul edilebilir olması.

Gıdaya erişimin sürekli olması ve gıdaya erişim yollarının diğer insan haklarının kullanılmasına müdahale sonucunu doğurmaması.

9. *Beslenme ihtiyaçları*, fiziksel ve zihinsel gelişim ve fiziksel aktiviteler için gerekli olan, insanın hayat boyu psikolojik ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulduğu, cinsiyete ve mesleğe göre gerekli olan yiyecek ihtiyaçlarıdır. Bu konuda alınacak tedbirler, emzirme de dahil olmak üzere, farklı beslenme ve tüketim şekillerini öngörebilmelidir. Gıdaya erişimdeki ve gıdanın mevcudiyetindeki değişiklikler beslenme türü ve miktarı üzerinde olumsuz etki doğurmamalıdır.

10. *Gıdanın güvenli şekilde tüketilmesi için, zararlı maddeler içermemesi gerekliliği*, gıdaların saflığı ve hijyenik özelliklerinin korunmasını kapsamaktadır. Bu, gerek kamusal gerekse özel araçlarla

sağlanmalıdır. Doğal şekilde oluşan toksinlerin belirlenmesi ve ortadan kaldırılması konusunda da dikkatli olunmalıdır.

11. *Kültürel kabul edilebilirlik veya tüketici kabul edilebilirliği*, gıdaya dair beslenme ihtiyaçları dışında atfedilen bazı değerlerin ve tüketicilerin erişilebilir gıda tedarik yollarına dair taleplerinin mümkün olduğu ölçüde dikkate alınmasını öngörmektedir.

12. *Mevcudiyet*, bir kimsenin doğrudan ürün veren topraktan veya diğer doğal kaynaklardan beslenebilmesi veya gıda dağıtım, üretim ve pazarlama sistemlerinin iyi şekilde işlemesi anlamına gelmektedir.

13. Erişilebilirlik hem ekonomik hem de fiziksel erişilebilirliği kapsamaktadır:

Ekonomik erişilebilirlik, yeterli beslenebilmek için gerekli olan bireysel masrafların veya hanehalkı masraflarının diğer temel ihtiyaçların karşılanmasını tehlikeye düşürecek miktarda olmaması anlamındadır. Ekonomik erişilebilirlik, insanların gıdaları tedarik ettiği her yol açısından ve yeterli beslenme hakkından tam anlamıyla faydalanmak için gereklidir. Toprak sahibi olmayanlar ve özellikle toplumun yoksul kesimleri gibi risk altındaki gruplara yönelik özel programlara ihtiyaç duyulabilir.

Fiziksel erişilebilirlik, bebekler ve çocuklar gibi fiziksel açıdan zayıf ve risk altındaki bireyler, yaşlılar, fiziksel engelliler, ölümcül hastalar, sürekli sağlık problemleri olanlar ve ruhsal ve zihinsel hastalıkları olanlar da dahil olmak üzere herkesin yeterli gıdaya erişebilmesi anlamındadır. Doğal afet mağdurları ve felaket bölgelerinde yaşayanlara beslenme hakkı açısından özel önem verilmesi ve hatta öncelik verilmesi gerekebilir. Diğer önemli bir risk faktörü ise, birçok yerel halk grubunun atalarından kalma topraklara erişimlerinin tehdit altında olma ihtimalidir.

YÜKÜMLÜLÜKLER VE İHLALLER

14. Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin kapsamı, Sözleşme'nin 2. maddesinde belirtilmiştir. Komite, genel yorum No. 3'de (1990) bu yükümlülüklerle değinmektedir. Temel yükümlülük, yeterli beslenme hakkının *aşamalı şekilde* gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasıdır. Bu yükümlülük, bu amaca erişmek için alınması gereken tedbirle-

ri mümkün olan en hızlı şekilde almayı gerektirmektedir. Her Devlet, yetkisi altındaki herkesin besin değeri ve miktar olarak yeterli, güvenli gıdaya erişimini ve açlıktan kurtulmasını güvence altına almalıdır.

15. Yeterli beslenme hakkı, diğer bütün insan hakları gibi taraf Devletlere üç tür yükümlülük yüklemektedir. Bu yükümlülükler, saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğüdür. Bu bağlamda, yerine getirme yükümlülüğü, hem destek olma hem de sağlama* yükümlülüğünü içermektedir. Mevcut ve yeterli gıdaya erişim hakkı taraf Devletlerin böyle bir erişimi engelleme sonucunu doğuracak tedbirler almalarını gerektirmektedir. Koruma yükümlülüğü Devlet'in, kurumların veya bireylerin yeterli gıdaya erişime müdahale etmelerini engelleyecek tedbirler almalarıdır. Yerine getirme (destek olma) yükümlülüğü, Devlet'in bireylerin kaynaklara erişimini, kaynakların kullanımını ve gıda yeterliliği de dahil olmak üzere yaşamlarını sürdürebilme kaynaklarını güçlendirecek faaliyetlerde bulunması anlamındadır. Son olarak, bir birey veya bir grubun kendi kontrolü dışındaki nedenlerden dolayı yeterli gıdaya erişim hakkından faydalanamaması halinde, Devletler bu hakkı doğrudan sağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük, doğal afet ve benzeri felaket mağdurlarına yönelik olarak da geçerlidir.

16. Taraf Devletlerin sahip olduğu yükümlülüklerin bir kısmı derhal yerine getirilmesi gereken yükümlülükler, bir kısmı ise yeterli beslenme hakkının aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik daha uzun süreli tedbirler gerektiren yükümlülüklerdir.

17. Devlet, en azından açlıktan kurtulma hakkının gerçekleşmesi için gerekli olan asgari düzeyi sağlayamazsa Sözleşme ihlalleri ortaya çıkar. Hangi eylemlerin veya ihmallerin yeterli beslenme hakkının ihlalini oluşturacağının tespit edilmesinde taraf Devlet'in yükümlülüklerine uymaması ile uyamamasını birbirinden ayırmak gereklidir. Ta-

(*) Başlangıçta üç tür yükümlülük teklif edilmiştir: Saygı duyma, koruma ve destek olma/yerine getirme yükümlülüğü. (Bkz. *Right to adequate food as a human right*, Study Series No. 1, New York, 1989 [United Nations publication, Sales No. E.89, XIV.2]). "Yardımcı olma" şeklindeki ara yükümlülük bir Komite kategorisi olarak teklif edilmiştir; ancak Komite üç tür yükümlülük belirlemiştir.

raf Devlet'in, kendi imkânlarıyla yeterli beslenme hakkından faydalanamayanlara kaynak yetersizliği nedeniyle bu imkânı sunamadığını iddia edebilmesi için, mevcut bütün kaynakların öncelikle belirtilen asgari yükümlülüklerin gereğini yerine getirmek için kullanılması konusunda her tür çabanın gösterildiğini ispat etmesi gereklidir. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafına göre, taraf Devlet mevcut kaynakların azamisini kullanarak gerekli tedbirleri almalıdır. Komite, genel yorum No. 3'ün 10. paragrafında da aynı konuya değinmektedir. Kendi kontrolü dışındaki nedenlerden dolayı, yükümlülüklerini yerine getiremediğini iddia eden Devlet bu durumu ve yeterli beslenme hakkına erişimin gerçekleşmesi için uluslararası desteğin sağlamadığını ispat etmek durumundadır.

18. Ayrıca, yeterli beslenme hakkına erişimde ırk, renk, cinsiyet, dil, yaş, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit bir şekilde faydalanmayı olumsuz yönde etkileme ya da ortadan kaldırmayı hedefleyen ya da böyle bir sonucu doğuracak şekilde ayrımcılık gözetmek Sözleşme'nin ihlalini teşkil edecektir.

19. Yeterli beslenme hakkının ihlalleri taraf Devlet'in doğrudan bir eylemi veya Devletler tarafından yeterli şekilde denetlenmeyen kurumlar tarafından gerçekleştirilebilir. Bu ihlaller: Yeterli beslenme hakkından sürekli bir şekilde faydalanma için gerekli olan mevzuatın ortadan kaldırılması veya askıya alınması; belirli bireylerin ya da grupların yeterli beslenme hakkına erişimlerinin engellenmesi; iç kargaşa durumlarında veya diğer olağanüstü hallerde insancıl gıda yardımının engellenmesi; yeterli gıdaya erişim hakkına ilişkin mevcut hukuki yükümlülüklerle açıkça aykırılık teşkil edecek mevzuatın veya politikaların benimsenmesi; bireylerin veya grupların, diğerlerinin yeterli beslenme hakkına erişimlerini engellemeye yönelik eylemlerinin önüne geçilememesi, veya Devlet'in diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle imzaladığı antlaşmalarda yeterli beslenme hakkına dair yükümlülüklerini dikkate almaması şeklinde örneklendirilebilir.

20. Sözleşme'ye sadece Devletler taraf olduğu için, Sözleşme'yi

uygulama konusunda esas sorumlu Devletlerdir. Ancak, toplumun bütün üyeleri-bireyler, aileler, topluluklar, hükümet dışı kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör de yeterli gıdaya erişim hakkının gerçekleşmesi konusunda yükümlülük altındadır. Taraf Devlet, belirtilen sorumlulukların gereklerinin yerine getirilmesine imkân tanıyacak bir ortam sunabilmelidir. Gerek ulusal gerekse ulus ötesi özel sektör, yeterli beslenme hakkına saygı gösteren Hükümet ve sivil toplumun da onay verdiği faaliyetlerde bulunmalıdır.

ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

21. Her taraf Devlet, yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi için diğerlerinden çok farklı yollar ve metotlar izleyebilir. Her Devlet, kendi yaklaşımına benimsemekte bir takdir marjına sahip olacaktır; ancak Sözleşme açıkça her taraf Devlet'in herkesin aklıktan kurtulmasını güvence altına alacak tedbirleri mümkün olan en kısa sürede almasını öngörmektedir. Bu durum, amaçları insan hakları ilkelerine dayalı olarak belirlenmiş herkes için gıda ve beslenme hakkını güvence altına alacak ve hedefe uygun politikaları içerecek ulusal stratejilerin belirlenmesini gerektirmektedir. Belirlenen strateji, mevcut kaynakları ve bu kaynakların en yararlı biçimde nasıl kullanılacağını da tespit etmelidir.

22. Strateji, belirlenen durum ve kapsama bağlı olarak alınacak tedbirlerin sistematik şekilde tespitine dayalı olarak oluşturulmalıdır. Alınması gereken tedbirler, yeterli beslenme hakkının normatif içeriği ve mevcut genel yorumun 15. paragrafında taraf Devletlerin yükümlülüklerinin kapsamı ve içeriği şeklinde dile getirilmiştir. Böylelikle, bakanlıklar ve bölgesel ve yerel idareler arasında koordinasyon sağlanacak ve ilgili politika ve idari tedbirlerin Sözleşme'nin 11. maddesine uygun olması sağlanacaktır.

23. Yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi için belirlenecek ve uygulanacak olan ulusal stratejiler hesap verebilirlik, şeffaflık, sorumluluğun dağıtılması, bireylerin katılımı prensiplerine tam uyum, yasa- ma işlemleri ve bağımsız bir yargı mekanizmasının işlerliğini gerektirmektedir. İyi yönetim, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve herkesin

yeterli bir yaşam düzeyine erişiminin sağlanması da dahil olmak üzere tüm insan haklarının gerçekleşmesi için gereklidir.

24. Belirlenecek stratejinin katılımcı bir yapıya kavuşması için gerekli kurumsal mekanizmalar oluşturulmalı; gıda ve beslenmeye dair mevcut uzmanlık dikkate alınmalıdır. Strateji, gerekli tedbirlerin gerçekleştirilmesine dair sorumlulukları ve zaman çerçevesini ortaya koymalıdır.

25. Strateji, güvenli gıdanın üretimi, işlenmesi, dağıtımı, pazarlanması, tüketimi de dahil olmak üzere gıda sistemine dair bütün önemli konulara ve tedbirlere ve aynı zamanda sağlık, eğitim, iş ve sosyal güvenlik sektörlerindeki mevcut paralel tedbirlere değinmelidir. Gıda olarak doğal kaynakların ve diğer kaynakların kullanılmasında ulusal, bölgesel, yerel seviyelerde ve ev içi kullanımda süreklilik sağlanmalıdır.

26. Strateji, yeterli beslenme hakkı ve gıdaya erişimde ayrımcılığın önlenmesi gereğine özel önem vermelidir. Bu durum, özellikle kadınlar açısından, miras hakkı, toprak veya benzeri mülk sahipliği, kredi, doğal kaynaklar ve uygun teknoloji de dahil olmak üzere ekonomik kaynaklara tam ve eşit erişim güvencelerini içermektedir. Kişilerin çalışma haklarına saygı duyulması ve kişilere çalışma karşılığında kendilerine ve ailelerine saygın bir yaşam düzeyi sağlayacak bir ücret verilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır, (bkz. Sözleşme'nin 7. maddesi, (a) (ii) paragrafı); toprak mülkiyeti (ormanlar da dahil olmak üzere) ile ilgili haklara dair tapu sicilleri oluşturulmalıdır.

27. Yeterli beslenme hakkı ve gıdaya erişime dair yükümlülüklerden bir diğeri ise taraf Devletlerin özel iş sektörünün ve sivil toplumun faaliyetlerinin yeterli beslenme hakkına aykırılık teşkil etmemelerinin güvence altına alınmasıdır.

28. Devletin, ekonomik uyum programları, ekonomik gerileme, iklim koşulları ve diğer faktörler neticesinde, ciddi kaynak sıkıntısı çektiği hallerde dahi, özellikle risk altındaki bireylerin ve grupların yeterli beslenme haklarının güvence altına alınması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

HEDEFLER VE ÇERÇEVE MEVZUAT

29. Yukarıdaki stratejilerin belirlenmesinde, taraf Devletler ulusal ve uluslararası denetim aşamasında göz önünde bulundurulacak hedefleri belirlemelidir. Bu bağlamda Devletler, yeterli beslenme hakkı için ulusal stratejiye dair bir *çerçeve mevzuat* kabul edebilir. Çerçeve mevzuat, amaçları, hedefleri, belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için öngörülen süreyi; hedeflere ulaşmak için izlenecek yolları, özellikle sivil toplum, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğini; ulusal denetim mekanizmalarını ve aynı zamanda mümkün olan başvuru mekanizmalarını içermelidir. Taraf Devlet, hedeflerin ve çerçeve mevzuatın geliştirilmesi aşamasına sivil toplum kuruluşlarını da dahil etmelidir.

30. Çerçeve mevzuatın oluşturulmasında ve gözden geçirilmesinde ilgili Birleşmiş Milletler Programları ve kuruluşlarının yardımlarından faydalanılabilir. Örneğin, FAO gıda ve tarım alanındaki mevzuat konusunda uzmanlık ve bilgi sahibidir. UNICEF bebekler ve çocukların yeterli beslenme hakkına erişimi ile ilgili mevzuat, anne sütü ve anne sütü yerine geçen gıdaların satış ve pazarlanması da dahil olmak üzere, konusunda uzmanlık ve bilgi sahibidir.

DENETİM

31. Taraf Devletler, herkesin yeterli gıdaya erişim hakkının gerçekleşmesi için kaydedilen aşamaların denetlenmesine, yükümlülüklerin yerine getirilmesine etki eden faktörlere ve zorlukların belirlenmesine, Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı ve 23. madde çerçevesindeki yükümlülüklerle uyulmasını da içeren düzeltici bir mevzuat ve idari tedbirlerin kabulüne dair mekanizmalar geliştirmelidir.

HAK ARAMA YOLLARI VE HESAP VEREBİLİRLİK

32. Yeterli beslenme hakkı ihlal edilmiş herhangi bir kişi veya grup, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde etkili hak arama yollarına erişebilmelidir. Bu tip ihlallerin bütün mağdurları, tazminat, eski hale iade veya ihlalin tekrarlanmayacağına dair güvenceler gibi yeterli telafi

olanaklarına sahip olabilmelidir. Ulusal ombudsmanlar ve insan hakları komisyonları yeterli beslenme hakkı ihlallerini tespit etmelidir.

33. Yeterli beslenme hakkını tanıyan uluslararası belgelerin kabul edilmesi veya uygulanabilirliğinin kabulü, hak arama yollarının etkililiğini artıracaktır. Böylece, mahkemeler doğrudan Sözleşme'deki yükümlülöklere atıfta bulunarak, yeterli beslenme hakkının ihlal edildiğini tespit etme yetkisine sahip olacaklardır.

34. Hâkimler ve diğör hukukçular görevlerini yerine getirirken yeterli beslenme hakkı ihlallerine gereken özeni göstermelidir.

35. Taraf Devletler, risk altındaki grupların yeterli beslenme hakkına erişimleri için çaba gösteren insan hakları savunucularının ve sivil toplumun diğör üyelerinin çalışmalarına saygı duymalı ve bu çalışmalarını korumalıdır.

ULUSLARARASI YÜKÜMLÜLÜKLER

36. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 56. maddesi ışığında, Sözleşme'nin 11. maddesi, 2. maddesi'nin 1. paragrafı ve Dünya Gıda Zirvesi Roma Deklarasyonu (*Roma Declaration of the World Food Summit*) kapsamında, taraf Devletler bu hakkın gerçekleşmesi için münferiden veya işbirliği yoluyla alınacak tedbirlerde uluslararası işbirliğinin önemini teyit etmelidir. Bu bağlamda, taraf Devletler diğör ölkelerde yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi, bu hakkın korunması, gıdaya erişimin sağlanması ve gerekli desteğin verilmesi için gereken tedbirleri almalıdır. Taraf Devletler, uluslararası antlaşmalarda yeterli beslenme hakkının dikkate alınmasını güvence altına almalı ve bu amacı hedefleyen uluslararası belgeler geliştirmelidir.

37. Taraf Devletler, her halde diğör ölkelerde gıda üretimini ve gıdaya erişimi tehlikeye düşürecek gıda ambargoları veya benzeri tedbirlerden kaçınmalıdır. Gıda hiçbir zaman siyasi ve ekonomik bir baskı aracı olarak kullanılmamalıdır. Bu bağlamda, Komite ekonomik yaptırımlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı konusunda, genel yorum No. 8'de belirttiği tavrını korumaktadır.

DEVLETLER VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

38. Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun şekilde doğal afet gibi olağanüstü hallerde insani yardım ve mülteciler ile ülke içinde yerinden edilenlere yardım konusunda münferiden ve işbirliği içerisinde sorumluluk sahibidir. Her Devlet, kendi imkânları doğrultusunda bu amaca hizmet etmelidir. Dünya Gıda Programı (WFP) ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), UNICEF ve FAO bu alanda çok önemli rollere sahiptir ve bu rolleri güçlendirilmelidir. Gıda yardımında öncelik, risk altındaki gruplara verilmelidir.

39. Gıda yardımı, mümkün olan ölçüde, yerel üreticileri ve yerel pazarı olumsuz yönde etkilememelidir ve yardımdan yararlananların daha sonra kendi imkânlarıyla gıdaya erişimlerine hizmet etmelidir. Gıda yardımı, bu yardımdan faydalananların ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır. Uluslararası gıda ticareti veya yardım programlarına dahil edilen ürünler güvenilir ve kültürel açıdan kabul edilebilir olmalıdır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE DİĞER ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

40. Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardımı Çerçevesi (UNDAF) da dahil olmak üzere, yeterli beslenme hakkının sağlanmasında Birleşmiş Milletler kuruluşlarının rolü büyüktür. Yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi için sivil toplum da dahil olmak üzere, farklı aktörlerin birlikte hareket etmesi önemlidir. FAO, WFP ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), UNICEF, Dünya Bankası ve bölgesel kalkınma bankaları, kendi çalışma alanlarına uygun şekilde, yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi için etkili bir işbirliği içerisinde olmalıdır.

41. Başta Uluslararası Para Fonu (IMF) olmak üzere uluslararası finans kuruluşları, kredi antlaşmaları, yapısal uyum programları ve borç kriz hallerinde alınan tedbirlerde yeterli gıdaya erişim hakkına özen göstermelidir. Komite'nin genel yorum No. 2, 9. paragrafına uygun şekilde, her yapısal uyum programında yeterli gıdaya erişim hakkının korunması güvence altına alınmalıdır.

21. OTURUM (1999) / GENEL YORUM NO. 13**MADDE 13: EĞİTİM HAKKI**

1. Eğitim hem başlı başına ayrı bir insan hakkı hem de diğer insan haklarının gerçekleşmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Güçlendirici bir hak olarak eğitim, ekonomik ve sosyal açıdan toplum dışına itilmiş olan yetişkin ve çocukların yoksulluktan kurtulup, toplumlarına tam anlamıyla katkıda bulunma yollarını edinmelerini sağlayan araçtır. Eğitim, kadınların güçlendirilmesinde, çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmasının ve çocuk işgücünün sömürülmesinin ve cinsel sömürünün engellenmesinde, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinde, çevrenin korunmasında ve nüfus artışının kontrolünde hayati bir rol oynamaktadır. Eğitim, Devletlerin gerçekleştirebileceği en iyi maddi yatırım olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak, eğitimin sadece pratik bir değeri yoktur: İyi eğitilmiş, aydınlanmış, özgürce ve engin düşünen aktif bir zihin insan yaşamının en değerli ödülllerinden biridir.

2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin iki maddesi, 13. ve 14. maddeler, eğitim hakkına ayrılmıştır. 13. madde, Sözleşme'deki en uzun madde ve eğitim hakkına dair uluslararası insan hakları hukukundaki en geniş kapsamlı maddedir. Komite, 14. maddeye dair (ilköğretime yönelik eylem planı) genel yorum No. 11'i kabul etmiştir; genel yorum No. 11 ve mevcut genel yorum birlikte ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Komite, dünya üzerindeki milyonlarca insan için eğitim hakkına sahip olmanın erişilmesi zor bir hedef olduğunun farkındadır. Ayrıca, birçok halde bu hedef daha da uzak görünmektedir. Komite, birçok taraf Devlet açısından 13. maddenin tam anlamıyla hayata geçirilmesi önündeki aşılması güç yapısal engeller ve diğer engellerin farkındadır.

3. Taraf Devletlerin Sözleşme'yi uygulamalarına destek olmak ve raporlama yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla mevcut genel yorum 13. maddenin normatif yönü (I. Bölüm, 4-42. paragraflar) ve ilgili yükümlülükler (II. Bölüm, 43-57. paragraflar) ve

bazı ihlal örnekleri (II.Bölüm, 58-59. paragraflar) üzerinde durmaktadır. III. Bölüm kısaca taraf Devletler dışındaki diğer aktörlerin yükümlülüklerine değinmektedir. Genel yorum, Komite'nin yıllardır süregelen taraf Devlet raporlarını inceleme deneyimlerine dayanmaktadır.

I. 13. MADDENİN NORMATİF İÇERİĞİ

13. Maddenin 1. Paragrafı: Eğitim Amaçları ve Hedefleri

4. Taraf Devletler, gerek kamusal, gerek resmi ve gerekse özel eğitimin 13. maddenin 1. paragrafında yer alan amaç ve hedefleri gerçekleştirmeye yönelik olması konusunda hemfikirdir. Komite, belirtilen eğitim hedeflerinin Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. ve 2. maddelerinde yer alan temel ilke ve amaçları yansıttıklarını dikkate almaktadır. Belirtilen hedeflerin birçoğu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinin 2. paragrafında da yer almaktadır. Ancak 13. maddenin 1. paragrafı Bildirge'yi geliştirmiştir: Eğitim insan kişiliğinin ve “onur duygusunun” tam olarak gelişmesine yönelik olmalıdır; eğitim “herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlamalıdır” ve tüm “etnik” gruplar, uluslar, ırksal ve dinsel gruplar arasında anlayışı geliştirmelidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinin 2. paragrafı ve Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafında yer alan ortak eğitim hedeflerinin belki de en temeli “eğitimin insanın kişiliğinin tam olarak gelişmesine yönelik” olmasıdır.

5. Komite, Genel Kurul'un Sözleşme'yi kabul ettiği 1966 yılından itibaren, başka birçok uluslararası belgenin eğitim hedeflerini geliştirdiğine dikkat çekmek istemektedir. Bu bağlamda, Komite, taraf Devletlerin eğitim sistemlerinin Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi (*World Declaration on Education for All*, Jomtien, Tayland, 1990), (1. madde), Çocuk Hakları Sözleşmesi (29. madde), Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı, (I. Bölüm, 33. paragraf ve II. Bölüm 80. paragraf), BM İnsan Hakları Eğitimi 10 yılı için Eylem Planı (*Plan of Action for the United Nations Decade for Human Rights Education*), (2. paragraf), ışığında yorumlanan 13. maddenin 1. paragrafında belirtti-

len amaçlara ve hedeflerle uyum göstermesini güvence altına almaları gerektiği görüşündedir. Belirtilen bütün bu metinler, Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafına uyum göstermekte ancak maddede yer almayan, cinsiyet eşitliği ve çevreye saygıya yapılan özel vurgu gibi, bazı konulara da değinmektedir. Bütün bu hususlar 13. maddenin 1. paragrafının çağdaş yorumlarını yansıtmaktadır. Komite'nin bu bakış açısı, belirtilen metinlerin bütün dünyada yaygın şekilde kabul görmesi ile de desteklenmektedir.⁷²

13. Maddenin 2. Paragrafı: Eğitim Görme Hakkı – Bazı Genel Tespitler

6. Her tür ve her düzeyde eğitime dair öngörülen şartların kesin ve gerektiği şekilde uygulanıp uygulanmadığı her ülkenin kendi koşullarına göre değerlendirilecekse de, her tür ve her düzeyde eğitim aşağıda belirtilen birbiriyle bağlantılı ve gerekli niteliklere sahip olmalıdır:⁷³

(a) *Mevcudiyet*. Taraf Devlet'in yetkisi altında yeterli sayıda ve işlevsel halde eğitim kurumları ve programları mevcut olmalıdır. İşlevsellik, eğitim kurumları ve programlarının gelişme imkânları da dahil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır; örneğin bütün kurumlar ve programlar için; bina ihtiyacının karşılanması veya diğer faktörlerden korunma, her iki cinsiyet için de sağlık imkânları, temiz içme suyu, eğitimli ve göreceli olarak uygun ücret alan öğretmen

⁷² *World Declaration on Education for All*, 155 hükümet temsilcisi tarafından kabul edilmiştir; *Vienna Declaration and Programme of Action* 171 hükümet temsilcisi tarafından kabul edilmiştir; Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne (*Convention on the Rights of the Child*) taraf Devlet sayısı 191'dir; *Plan of Action of the United Nations Decade for Human Rights*, Genel Kurul konsensus kararıyla kabul edilmiştir (49/184).

⁷³ Belirtilen bakış açısı Komite'nin yaşamaya elverişli konut hakkı ve yeterli beslenme hakkı ile ilgili olarak çizdiği analitik çerçeveye ve Birleşmiş Milletler eğitim hakkı Özel Raportörü'nün çalışmalarına uyum göstermektedir. Komite, genel yorum No. 4 kapsamında elverişli konut hakkına dair “mevcudiyet”, “bedeli ödenebilirlik”, “erişilebilirlik” ve “kültürel açıdan uygunluk” gibi faktörlere değinmiştir. Komite, genel yorum No. 12 kapsamında “mevcudiyet”, “kabul edilebilirlik” ve “erişilebilirlik” faktörlerini yeterli beslenme hakkının unsurları olarak değerlendirmiştir. Eğitim hakkı Özel Raportörü, İnsan Hakları Komisyonu'na sunduğu ön rapor çerçevesinde “ilköğretim okullarının sahip olmaları gereken dört önemli özelliği, mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik” şeklinde sıralamıştır (E/CN.4/1999/49, 50. paragraf).

kadrosu, eğitim materyalleri ve benzeri ihtiyaçların karşılanabilmesi. Bazı kurumlar ve programlar ise, kütüphane, bilgisayar ve bilişim teknolojisi imkânlarının varlığına ihtiyaç duyabilir.

(b) *Erişilebilirlik*. Bütün eğitim kurumları ve programlar, ayrım gözetilmeksizin taraf Devlet'in yetkisi altındaki herkes için erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen üç boyutu mevcuttur:

Ayrımcılık gözetmeme– Eğitim, özellikle risk altındaki gruplar açısından, ayrımcılığın yasaklandığı konuların hiçbirinde ayrımcılık gözetilmeksizin, herkes için hukuken ve fiilen erişilebilir olmalıdır (bkz. ayrımcılık yasağına ilişkin 31-37. paragraflar).

Fiziksel erişilebilirlik– Eğitim, fiziksel olarak güvenli şekilde erişilebilir olmalı, makul ve uygun bir coğrafi bölgede verilmeli (örneğin mahalli okul) veya modern teknoloji aracılığıyla (örneğin “uzaktan eğitim” programları) erişilebilir olmalıdır.

Ekonomik erişilebilirlik– Eğitim bedeli herkes tarafından ödenbilir olmalıdır. Erişilebilirliğin bu boyutu 13. maddenin 2. paragrafındaki ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim konularındaki düzenlemeye uygun olmalıdır: İlköğretim, herkes için parasız olmalı ve taraf Devlet parasız orta ve yükseköğretimi aşamalı olarak gerçekleştirmelidir.

(c) *Kabul edilebilirlik*. Müfredat ve eğitim metotları da dahil olmak üzere, eğitimin şekli ve içeriği bütün öğrenciler ve uygun olan durumlarda, ebeveynler için kabul edilebilir olmalıdır, (örneğin, kültürel açıdan uygun ve kaliteli eğitim). Kabul edilebilir eğitim, 13. maddenin 1. paragrafının eğitime yönelik hedeflerine ve bu konuda Devlet tarafından onaylanan asgari eğitim standartlarına uygun olmalıdır (bkz. 13. maddenin 3. ve 4. paragrafları).

(d) *Uyarlanabilirlik*. Eğitim, değişen toplulukların ve toplumların ihtiyaçlarına uyarlanabilecek kadar esnek olmalı ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardaki öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir.

7. Bütün bu birbirleriyle ilişkili ve önemli niteliklerin uygulanmasında öğrencinin en yüksek çıkarı ön planda tutulmalıdır.

13. Maddenin 2 (a) Paragrafı: İlköğretim Hakkı

8. Diğer bütün eğitim türleri ve seviyeleri gibi ilköğretim de mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik gibi ortak un-

surları içermektedir.⁷⁴

9. Komite, ilköğretim kavramını doğru yorumlamak amacıyla Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi'ne (*World Declaration on Education for All*) dayanmaktadır: “Çocukların aile dışındaki temel eğitimlerini sağlayan sistem ilköğretim sistemidir. İlköğretim evrensel olmalı, bütün çocukların temel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamalı, toplumun kültürünü, ihtiyaçlarını ve imkânlarını dikkate almalıdır” (5. madde). Temel öğrenme ihtiyaçları, Bildirge'nin 1. maddesinde tanımlanmıştır.⁷⁵ İlköğretim, temel eğitimle aynı anlama gelmese dahi, her ikisi arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda, Komite UNICEF'in yaklaşımını benimsemektedir: “İlköğretim, temel öğretimin en önemli unsurudur.”⁷⁶

10. 13. maddenin 2 (a) paragrafında da belirtildiği üzere ilköğretimin iki belirleyici özelliği mevcuttur: İlköğretim “zorunlu” ve “parasızdır” (Komite'nin bu iki kavramla ilgili gözlemleri için Sözleşme'nin 14. maddesine dair genel yorum No. 11'in 6. ve 7. paragraflarına bakınız).

13. Madde'nin 2 (b) Paragrafı: Ortaöğretim Hakkı

11. Bütün eğitim türleri ve seviyeleri gibi ortaöğretim de mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik gibi ortak unsurları içermektedir.⁷⁷

12. Ortaöğretimin içeriği, taraf Devletler arasında ve zaman içerisinde değişiklik gösterse de temel eğitimin tamamlanması ve hayat boyu öğrenme ve insan gelişiminin temellerinin sağlamaştırılmasını

⁷⁴ Bkz. 6. paragraf.

⁷⁵ Deklarasyon “temel eğitim ihtiyaçlarını”: “insanların yaşamlarını sürdürebilmek ve kapasitelerini geliştirebilmek, onurlu bir şekilde yaşamak ve çalışmak, kalkınmaya katkıda bulunabilmek ve hayat kalitesini artırmak, bilinçli kararlar verebilmek ve öğrenmeye devam edebilmek için gerek duyacağı öğrenme araçları (okuma yazma, sözlü ifade, sayı sayma ve problem çözebilme gibi) ve temel öğrenim içeriği (bilgi, yetenekler, değerler ve tavırlar gibi)” şeklinde tanımlamıştır (1. madde).

⁷⁶ *Advocacy Kit, Basic Education 1999* (UNICEF), sayfa 1.

⁷⁷ Bkz. 6. paragraf.

kapsamaktadır. Ortaöğretim, öğrencileri mesleki eğitime ve daha ileri seviyedeki eğitim imkânlarına hazırlar.⁷⁸ 13. maddenin (2) b paragrafı orta eğitimin “çeşitli biçimlerine” uygulanabilir. Bu bağlamda, farklı sosyal ve kültürel ortamlardaki çocukların ihtiyaçlarına cevap verebilecek ortaöğretim imkânları esnek bir müfredat ve farklı ders verme sistemlerini içermektedir. Komite, ortaokul sistemleri ile paralellik gösteren “alternatif” eğitim sistemlerini teşvik etmektedir.

13. Sözleşme’nin 13. maddesinin 2 (b) paragrafına göre ortaöğretim her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin aşamalı şekilde yaygınlaştırılması yoluyla genel olarak herkes için açık ve erişilebilir olmalıdır. Ortaöğretimin “genel olarak herkese açık” olması, ortaöğretimin öğrencinin görünürdeki kapasitesine veya yeteneğine dayalı olmadığı ve herkesin eğitime eşit şartlarda ulaşabildiğinin göstergesidir. (Komite’nin erişilebilirlik hakkındaki yorumu için 6. paragrafa bakınız). “Her türlü uygun yöntem” deyimi taraf Devletlerin farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda, değişik ve yenilikçi yaklaşımlarla ortaöğretim imkânları sunması şeklinde, orta eğitimi güçlendirici bir anlama gelmektedir.

14. “Parasız öğretim ilkesinin tedricen uygulanması” taraf Devletlere parasız ilköğretimin sağlanmasına öncelik tanıma yükümlülüğünün yanısıra parasız orta ve yükseköğretimin sağlanması konusunda somut adımlar atma yükümlülüğünü yüklemektedir. “Parasız” sözcüğünün anlamı ile ilgili Komite’nin genel gözlemleri için, 14. madde ile ilgili 11 No.’lu genel yorumun 7. paragrafına bakınız.

Teknik ve Mesleki Eğitim

15. Teknik ve mesleki eğitim (*Technical and vocational education*, “TVE”) hem eğitim hakkının (6. madde, 2. paragraf), hem de çalışma hakkının bir parçasını oluşturmaktadır. 13. maddenin 2 (b) paragrafı, teknik ve mesleki eğitimi ortaöğretimin bir parçası olarak değerlendiren, bu seviyedeki eğitimde teknik ve mesleki eğitimin önemini

⁷⁸ Bkz. *International Standard Classification of Education* 1997, UNESCO, 52. paragraf.

yansıtmaktadır. Ancak 6. maddenin 2. paragrafı teknik ve mesleki eğitime belirli bir eğitim seviyesi bağlamında değil; teknik ve mesleki eğitimin “düzenli şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim ile tam ve üretken istihdamın sağlanmasındaki” önemli rolü açısından değinmektedir. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de teknik ve profesyonel eğitimin herkese açık olmasından bahsedilmektedir (26. madde, 1. paragraf). Benzer şekilde, Komite de teknik ve mesleki eğitimin her eğitim seviyesinin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğini belirtmektedir.⁷⁹

16. Teknoloji ve çalışma hayatına adım sadece teknik ve mesleki eğitim programlarıyla sınırlı kalmamalı; ancak bu programlar genel eğitimin bir parçası olarak kabul edilmelidir. 1989 tarihli UNESCO Teknik ve Mesleki Eğitim Sözleşmesi’ne göre, (*UNESCO Convention on Technical and Vocational Education*), teknik ve mesleki eğitim “genel bilginin yanı sıra, teknoloji ve ilgili bilimlerle ilgili çalışmaları, uygulamaya dair becerileri, *know-how* ve ekonomik ve sosyal hayatın birçok farklı sektöründeki bakış açılarını ve farklı tür ve seviyeleri içeren bir öğrenme sürecidir” (1. maddenin (a) paragrafı). Bu bakış açısı, bazı ILO Sözleşmeleri’nde de dile getirilmiştir.⁸⁰ Bu şekilde anlaşıldığında mesleki eğitim hakkı aşağıdaki unsurları içermektedir:

(a) Öğrencilerin, kişisel gelişimini, kendilerine güvenlerini ve iş fırsatlarını artıracak bilgileri ve becerileri edinmeleri ve taraf Devlet’in ekonomik ve sosyal gelişimi de dahil olmak üzere ailelerin ve toplumların üretkenliğinin artırılması;

(b) Toplumun, eğitimsel, kültürel ve sosyolojik özelliklerinin dikkate alınması; ekonominin farklı sektörlerinde sağlık, güvenlik ve refah alanlarında ihtiyaç duyulan beceriler, bilgi ve yeterlilik seviyesine erişilebilmesi;

(c) Teknolojik, ekonomik değişiklikler, istihdam değişiklikleri, sosyal değişiklikler veya benzeri değişikliklerden dolayı mevcut bilgi ve becerileri geçerliliğini yitirmiş yetişkinlerin yeniden eğitilmesi;

⁷⁹ Bkz. 142 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, (*Human Resources Development Convention 1975 (Convention No. 142)*) ve 117 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (*Social Policy (Basic Aims and Standards) Convention 1962 (Convention No. 117)*).

⁸⁰ Bkz. 8. not.

(d) Özellikle gelişmekte olan ülkelerden gelen öğrencilere, diğer ülkelerde teknik ve mesleki eğitim imkânı veren teknolojinin uygulanması ve yaygınlaşmasını hedefleyen programlar;

(e) Sözleşme'nin ayrımcılık yasağı ve eşitlik hükümleri bağlamında kadınların, kızların, okula gitmeyen gençliğin, çalışmayan gençliğin, göçmen işçilerin çocuklarının, mültecilerin, engellilerin ve diğer dezavantajlı grupların teknik ve mesleki eğitimini geliştiren programlar.

13. Maddenin 2 (c) Paragrafı: Yükseköğretim Hakkı

17. Diğer bütün eğitim türleri ve seviyeleri gibi yükseköğretim de mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik gibi ortak unsurları içermektedir.⁸¹

18. 13. maddenin 2 (c) paragrafının kaleme alınış tarzı, 13. maddenin 2 (b) paragrafı ile benzerlik gösterse dahi, her iki hüküm arasında farklılıklar mevcuttur. 13. maddenin 2 (c) paragrafı öğretimin “çeşitli biçimlerine” veya özellikle teknik ve mesleki eğitime vurgu yapmamaktadır. Komite'ye göre bu durum sadece 13. maddenin 2 (b) paragrafı ile (c) paragrafı arasındaki vurgulama farklılığına işaret etmektedir. Farklılığın nedeni, yükseköğretimin farklı sosyal ve kültürel ortamlardaki öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için, esnek bir müfredat ve uzaktan eğitim gibi farklı ders verme tekniklerine ihtiyaç duyulmasıdır. Bu nedenle uygulamada gerek ortaöğretim gerekse yükseköğretim “çeşitli biçimlerde” olmalıdır. 13. maddenin 2 (c) paragrafında teknik ve mesleki eğitime doğrudan vurgu yapılmamış olsa da, Sözleşme'nin 6. maddesinin 2. paragrafı ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinin 1. paragrafından anlaşılabileceği üzere teknik ve mesleki eğitim yükseköğretim de dahil olmak üzere eğitimin her seviyesinin ayrılmaz parçasını teşkil etmektedir.⁸²

19. 13. maddenin (2)(b) ve (c) paragrafları arasındaki en belirgin farklılık ise ortaöğretimin “genel olarak herkese açık ve herkes için erişilebilir”, olması ancak yükseköğretimin “kişisel yetenek temelinde

⁸¹ Bkz. 6. paragraf.

⁸² Bkz. 15. paragraf.

herkes için erişilebilir” olmasıdır (13. madde'nin (2) (c) paragrafı). Yükseköğretim “herkes için erişilebilir” değildir, ancak “kişisel yetenek temelinde” erişilebilirdir. Bireylerin “kişisel yetenekleri” ilgili tecrübe ve deneyimlerine göre belirlenmelidir.

20. 13. maddenin (2) (b) paragrafı ve (c) paragrafının belirtilen farklılıklar dışında, kaleme alınış tarzları aynıdır (örneğin “parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması”); ayrıca 13. maddenin (2) (b) paragrafına dair önceki yorumlara bakılmalıdır.

13. Maddenin (2) (d) Paragrafı: Temel Eğitim Hakkı

21. Diğer bütün eğitim türleri ve seviyeleri gibi temel öğretim de mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik gibi ortak unsurları içermektedir.⁸³

22. Genel anlamda, temel eğitim Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi'nde belirtilen ana eğitim kavramına uygunluk göstermektedir.⁸⁴ 13. maddenin (2) (d) paragrafı kapsamında ilköğretim görmemiş ya da ilköğretimini tamamlamamış olanlar” temel eğitim hakkına veya Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi'nde tanımlandığı şekliyle ana eğitim hakkına sahiptir.

23. Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi'nden de anlaşılacağı üzere, herkesin ana veya temel eğitime ihtiyacı var. Temel eğitim sadece “ilköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanların” sahip olduğu bir hak değildir. Temel eğitim, temel eğitim ihtiyaçlarını henüz gideremeyen herkesi kapsamaktadır.

24. Temel eğitim hakkının kullanılması sadece yaşa veya cinsiyete göre sınırlandırılmamaktadır. Söz konusu hak, çocukları, gençleri, yetişkinleri ve yaşlıları da kapsamaktadır. Bu nedenle temel eğitim, yetişkin eğitimi ve hayat boyu eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Temel eğitimin bütün yaş gruplarının sahip olması gereken bir hak olması nedeniyle, müfredat ve ders verme teknikleri her yaştaki öğrenciye uygun olmalıdır.

⁸³ Bkz. 6. paragraf.

⁸⁴ Bkz. 9. paragraf.

13. Maddenin (2) (e) Paragrafı: Okul Sistemi; Yeterli Burs Sistemi; Öğretim Personelinin Maddi Koşulları

25. “Her düzeyde okul sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülmelidir” şeklindeki yükümlülük taraf Devlet’in okul sistemlerini geliştirme stratejisi belirlemesi gereğine işaret etmektedir. Strateji her seviyedeki okul sistemlerini kapsamalıdır, ancak Sözleşme taraf Devletlerin ilköğretime öncelik vermesini talep etmektedir (bkz. 51. paragraf). “Aktif bir şekilde yürütme” gerekliliği hükümetin strateji belirlemeye öncelik vermesini ve stratejinin her durumda gayret içerisinde uygulanmasını kapsamaktadır.

26. “Yeterli bir burs sisteminin geliştirilmesi” Sözleşme’nin ayrımcılık yasağı ve eşitlik hükümleriyle birlikte değerlendirilmelidir; burs sistemi dezavantajlı grupların eğitime eşit şekilde erişimini geliştirmelidir.

27. Sözleşme, “öğretim personelinin maddi koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesinin” gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak, uygulamada görüldüğü üzere son yıllarda birçok taraf Devlet’in ülkesindeki çalışma şartları kabul edilemeyecek kadar kötüleşmiştir. Bu durum sadece 13. maddenin (2) (e) paragrafına aykırılık teşkil etmemekte, ayrıca öğrencilerin eğitim hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesi önünde engel teşkil etmektedir. Komite öğretmenlerin toplu pazarlık hakları da dahil olmak üzere, Sözleşme’nin 13. maddesinin 2 (e) paragrafı, 2. maddenin 2. paragrafı, 3. madde ve 6. ile 8. maddeler arasındaki bağa ve ayrıca 1966’da kabul edilen UNESCO ve ILO: Çalışan Öğretim Personelinin Durumuna İlişkin Ortak Tavsiye Kararı (*UNESCO-ILO Recommendation Concerning the Status of Teachers*) ve 1997’de kabul edilen Yüksek Öğretim Akademik Personeli’nin Durumuna İlişkin UNESCO Tavsiye Kararı’na (*UNESCO Recommendation Concerning the Status of Higher Education Teaching Personnel*) dikkat çekmek istemektedir. Komite, taraf Devletlerin tüm öğretim personelinin toplumdaki rollerine ve ihtiyaçlarına uygun koşulların yaratılması için alınan tedbirleri raporlarında bildirmeleri gereğine değinmektedir.

13. Maddenin 3. ve 4. Paragrafları: Eğitimsel Özgürlük Hakkı

28. 13. madde'nin 3. paragrafı iki yönden ele alınmalıdır. Bunlardan ilki taraf Devletlerin, ebeveynlerin, veya –bazı durumlarda– yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı gösterme yükümlülüğüdür.⁸⁵ Komite'ye göre belirtilen bu yönüyle madde, Devlet okullarında dinler genel tarihi ve etik gibi derslerin önyargısız ve tarafsız şekilde ve ayrıca düşünce, vicdan ve ifade özgürlüklerine saygı gösterilerek verilmesine olanak tanımaktadır. Komite, belirli bir din veya inancın eğitiminin verildiği Devlet eğitiminin, ayrımcılık gözetmeyen muafiyet imkânlarına yer vermemesi veya ebeveynlerin ve velilerin taleplerini karşılayacak alternatifler sunmaması halinde 13. maddenin 3. paragrafına aykırılık oluşacağını belirtmek istemektedir.

29. 13. maddenin 3. paragrafının diğer yönü, ebeveynlerin ve velilerin “Devlet'in koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun” olmaları koşuluyla diğer okulları seçme özgürlüğüdür. Bu hüküm, 1. paragrafta ortaya konmuş ilkelere uyulması ve verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması gereği göz önünde tutularak, “bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini” teyit eden 13. maddenin 4. paragrafı ile birlikte değerlendirilmelidir. Söz konusu asgari standartlar kabul, müfredat, sertifikaların tanınması gibi konularla ilgili olabilir. Standartlar, Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafında belirtilen eğitim hedeflerine uygun olmalıdır.

30. 13. maddenin 4. paragrafına göre, yabancılar da dahil olmak üzere herkes eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerine sahiptir. Özgürlük aynı zamanda tüzelkişileri, örneğin kuruluşlar veya

85 Bu durum Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (*International Covenant on Civil and Political Rights*, “ICCPR”) 18. maddesinin 4. paragrafı ile örtüşmektedir; aynı zamanda aynı Sözleşme'nin 18. maddesinin 1. paragrafındaki din ve inanç özgürlüğü ile de ilgilidir. (Bkz. İnsan Hakları Komitesi'nin 18. maddeye dair genel yorumu (No.22, kırk sekizinci oturum, 1993). İnsan Hakları Komitesi'ne göre 18. maddenin temel özelliği askıya almanın veya maddeye aykırı düzenleme getirmenin mümkün olmamasıdır (belirtilen Sözleşme'nin 4. maddesinin 2. paragrafı).

işletmeler, kapsamalıdır. Özgürlük, yuvalar, anaokulları, üniversiteler ve yetişkinler için eğitim kurumları da dahil olmak üzere her türde eğitim kurumları kurma ve yönetme hakkını içermektedir. Ayrımcılık gözetmeme, fırsat eşitliği ve herkesin topluma etkili şekilde katılımı ilkeleri doğrultusunda, taraf Devletler 13. maddenin 4. paragrafında belirtilen özgürlüğün toplumdaki bazı grupların eğitim imkânlarının aşırı derecede farklılaşmasına yol açmamasını güvence altına almalıdır.

13. Madde: Genel Uygulamaya Tâbi Özel Konular

Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik

31. Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafında yer alan ayrımcılık yasağı aşamalı şekilde gerçekleştirme veya kaynakların yeterliliği gibi kıstaslara tâbi değildir. Ayrımcılık yasağı, eğitimin her yönünü ve uluslararası alanda yasaklanmış bütün ayrımcılık nedenlerini kapsamaktadır. Komite, 2. maddenin 2. paragrafını ve 3. maddeyi UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme (*UNESCO Convention against Discrimination in Education*), Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve 1989 tarihli ILO Yerli Halkları ve Kabile Halkları Sözleşmesi, (Sözleşme No. 169), (*ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention, Convention No.169*) ışığında yorumlamakta ve aşağıdaki konulara dikkat çekmek istemektedir.

32. Erkeklerle kadınlar arasındaki eşitliği ve dezavantajlı gruplar açısından *de facto* eşitliği sağlamak amacıyla kabul edilen geçici özel tedbirler, farklı gruplar için eşit olmayan veya farklı standartların oluşması sonucunu doğurmadığı ve amaçlanan hedeflere ulaşıldıktan sonra uygulanmalarına devam edilmediği sürece eğitimle ilgili ayrımcılık yasağının ihlali sonucunu doğurmaz.

33. Bazı hallerde, 2. maddenin 2. paragrafında belirtilen kategorileri teşkil eden gruplara yönelik ayrı eğitim sistemleri veya ayrı eğitim kurumları Sözleşme'nin ihlali sonucunu doğurmaz. Bu bağlamda,

Komite, 1960 tarihli UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'nin, 2. maddesini teyit etmektedir.⁸⁶

34. Komite, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesi ve UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'nin 3. maddesinin, (e) paragrafına dikkat çekerek, ayrımcılık yasağının, taraf Devlet'in yetkisi altındaki yerlerde yaşayan yabancılar da dahil olmak üzere ve me-deni durumlarına bakılmaksızın okul çağına gelmiş herkesi kapsadığını belirtmek istemektedir.

35. Farklı coğrafi alanlara göre eğitimde kalite farklılığına yol açacak farklı harcama politikaları Sözleşme çerçevesinde ayrımcılığa yol açabilir.

36. Komite, engellilerin eğitim hakkından faydalanması kapsamındaki konulara değinen genel yorum No. 5'in 35. paragrafını ve yaşlıların haklarına yönelik hususları dile getiren Sözleşme'nin 13. ile 15. arası maddelerine dair genel yorum No. 6'nın 36-42. paragraflarını yinelemektedir.

37. Taraf Devletler, herhangi bir *de facto* ayrımcılığı tespit etmek ve ayrımcılığı giderecek tedbirleri almak amacıyla ilgili bütün politikalar, kurumlar, programlar, harcamalar ve diğer bütün uygulamalar da dahil olmak üzere eğitimi yakından takip etmelidir. Eğitimle ilgili bütün veriler, ayrımcılık yasağına uyup uyulmadığını tespit için, toplanmalıdır.

86 2. madde'ye göre:

“Bir Devlette izin verilmesi halinde aşağıdaki durumlar, Sözleşme'nin 1. maddesi anlamında ayrımcılık oluşturmayaacaktır:

- (a) Her iki cinsiyetteki öğrencilere yönelik ayrı eğitim sistemleri veya kurumları, eğitime erişimde eşit olanaklar tanıyor ise; aynı standartlarda eğitim personeline sahip ise; aynı kalitede okul binaları ve teçhizata sahip ise ve aynı veya birbirine eş değerde dersler sunuyor ise;
- (b) Dini nedenler ve dille ilgili nedenlerden dolayı kurulmuş, öğrencinin ailesi veya vasisinin taleplerine uygun şekilde eğitim veren, ayrı eğitim sistemleri veya kurumları, eğer bu kurumlarda eğitim görmek veya bu programlara kayıtlı olmak ihtiyari ise ve verilen eğitim, özellikle aynı seviyedeki eğitim açısından, ilgili otoritelerin öngördüğü veya onayladığı standartlara uygun ise;
- (c) Kuruluş amaçları herhangi bir grubu dışlamak olmayan, kamu otoritelerinin verdiği eğitime ek bir eğitim verme amacını güden özel eğitim kurumlarında verilen eğitim, özellikle aynı seviyedeki eğitim açısından, ilgili otoritelerin öngördüğü veya onayladığı standartlara uygun ise ayrımcılık sözkonusu değildir.”

Akademik Özgürlük ve Kurumsal Özerklik⁸⁷

38. Birçok taraf Devlet raporunun incelenmesi neticesinde, Komite eğitim hakkından faydalanmanın ancak eğitim personelinin ve öğrencilerin akademik özgürlüğünün gerçekleşmesi halinde mümkün olabileceğini belirtmek istemektedir. Bu bağlamda Komite, 13. maddede bu konu üzerinde açıkça durulmamış olsa dahi, akademik özgürlüğe dair gözlemlerini açıklama gereğini duymaktadır. Komite'nin bu konudaki tespitleri özellikle yükseköğretim kurumları ile ilgilidir; çünkü Komite'nin gözlemlerine göre yükseköğretim personeli ve öğrenciler akademik özgürlüğü engelleyecek siyasi baskılar ve diğer benzeri baskılara maruz kalabilir. Komite, eğitim sektöründeki personelin ve öğrencilerin akademik özgürlüğü olduğunu ve aşağıdaki birçok tespitin genel nitelikli tespitler olduğunu vurgulamak istemektedir.

39. Akademik toplumun üyeleri, gerek bireysel gerekse kolektif olarak, araştırma yapma, eğitim verme, tartışma, bilgi ve düşünce geliştirme, bilgilerini aktarma konusunda, belgelemede, yaratıcılıkta ve bir eser ortaya koymada özgürdür. Akademik özgürlük bireylerin çalıştıkları kurumlar ve sistem hakkında düşüncelerini serbestçe ifade edebilme özgürlüklerini, görevlerini yerine getirirken ayrımcılığa veya Devlet ya da diğer bir aktörün baskılarına maruz kalmama özgürlüğünü ve aynı otorite altındaki bireylerin sahip olduğu uluslararası insan haklarından faydalanabilmeyi içermektedir. Akademik özgürlük hakkı, diğerlerinin akademik özgürlüğüne uyma yükümlülüğünü, farklı görüşlerin tartışılabileceği ortamların yaratılmasını ve ayrımcılığın yasaklandığı konularda ayrımcılık gözetmemeyi içermektedir.

40. Akademik özgürlükten faydalanabilme yükseköğretim kurumlarının özerkliğini gerektirmektedir. Yükseköğretim kurumlarının akademik çalışmaları, standartlar, yönetimle ilgili faaliyetleri açısından belirli bir düzeyde özyönetime ihtiyacı vardır. Ancak özyönetim, özellikle Devlet'in üniversiteyi finanse ettiği göz önünde tutulur-

⁸⁷ Bkz. UNESCO Recommendation Concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (1997).

sa, hesap verebilir bir nitelikte olmalıdır. Yükseköğretime yönelik kamusal yatırımlar dikkate alındığında kurumsal özerklik ve hesap verebilirlik arasında denge kurulmalıdır. Konuya ilişkin birden fazla model mevcut olabilir; ancak her halde kurumsal düzenlemeler adil, tarafsız, hakkaniyete uygun, mümkün olduğu ölçüde saydam ve katılımcı olmalıdır.

*Okullarda Disiplin*⁸⁸

41. Komite'ye göre, cismani ceza, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve her iki Sözleşme'nin Giriş bölümlerindeki temel yönlendirici ilkeye aykırılık teşkil eder. Bu ilke bireyin onurudur.⁸⁹ Kamunun önünde küçük düşürme ve okullarda disiplin sağlamanın diğer şekilleri insan onuruna aykırılık teşkil edebilir. Hiçbir disiplin sağlama şekli Sözleşme'deki hakların ihlaline, örneğin yeterli beslenme hakkının ihlali ne neden olmamalıdır. Taraf Devlet, yetkisi altındaki kamu kurumları veya özel eğitim kurumlarının Sözleşme'ye aykırı disiplin sağlama tedbirlerine başvuramalarını güvence altına alacak tedbirler almalıdır. Komite, bazı taraf Devletlerin okulların şiddet unsuru taşımayan “olumlu” disiplin sağlama yöntemlerine başvurmaları için başlattıkları girişimleri desteklemektedir.

13. Maddenin Sınırlandırılması

42. Komite, Sözleşme'nin sınırlandırma hükmü olan 4. maddenin esas amacının Devlet'in hakları sınırlandırmasına imkân tanımak değil, bireylerin haklarını korumak olduğuna değinmek istemektedir. Sonuç

⁸⁸ Komite, bu paragrafın kaleme alınması aşamasında uluslararası insan hakları sisteminde son dönemdeki uygulamaları dikkate almıştır. Örneğin, Çocuk Hakları Komitesi'nin Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (*Convention on the Rights of the Child*) 28. maddesinin 2. paragrafını yorumlama şekli ve İnsan Hakları Komitesi'nin Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (*International Covenant on Civil and Political Rights "ICCPR"*) 7. maddesini yorumlama tarzı dikkate alınmıştır.

⁸⁹ Komite'ye göre, Bildirge'nin 26. maddesinde yer almasa da, Sözleşme'yi kaleme alanlar insan onurunu eğitimin yönelmesi gereken hedeflere açık bir şekilde dahil etmiştir (13. madde'nin 1. paragrafı).

olarak, ulusal güvenlik ve kamu düzeninin korunması gibi gerekçelerle bir üniversiteyi veya eğitim kurumunu kapatan bir taraf Devlet, böyle ciddi bir tedbirin gerekliliğini 4. maddedeki her bir unsuru dikkate alarak kanıtlayabilmelidir.

II. TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE İHLALLER

Genel Hukuki Yükümlülükler

43. Sözleşme haklarının aşamalı bir şekilde ve azami kaynaklar ölçüsünde gerçekleştirilmesini öngören Sözleşme, taraf Devletler üzerinde derhal etki doğuracak yükümlülüklerle de yer vermektedir.⁹⁰ Taraf Devletler, eğitim hakkının “herhangi bir ayırım gözetilmeksizin” (2. maddenin 2. paragrafı) uygulanmasını güvence altına almayı ve 13. maddenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için “tedbirler almayı” taahhüt etmektedir.⁹¹ Söz konusu tedbirler, kararlı, somut olmalı ve eğitim hakkının tam olarak gerçekleştirilmesini hedeflemelidir.

44. Eğitim hakkının aşamalı şekilde gerçekleştirilmesi, taraf Devletlerin sorumluluklarının anlamını yitirdiği şeklinde algılanmamalıdır. Aşamalı şekilde gerçekleştirme, taraf Devletlerin 13. maddenin⁹² tam olarak gerçekleşmesi için mümkün olduğu kadar etkili ve hızlı hareket etmek konusunda açık ve sürekli bir yükümlülüğe sahip olduklarını göstermektedir.

45. Sözleşme’deki diğer bütün haklar ve aynı zamanda eğitim hakkıyla da ilgili olarak, geriye götürücü tedbirlerin alınamayacağı yönünde bir karine mevcuttur. Geriye götürücü tedbirlerin alındığı hallerde, taraf Devletler bu tedbirlerin diğer bütün alternatiflerin dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi ve taraf Devlet’in mevcut bütün kaynaklarının azamisinin kullanılması bağlamında Sözleşme’deki bütün hakların toplamının göz önünde tutulması kaydıyla alındığını ispat etmelidir.⁹³

⁹⁰ Bkz. Genel yorum No. 3, 1. paragraf.

⁹¹ Bkz. Genel yorum No. 3, 2 paragraf.

⁹² Bkz. Genel yorum No. 3, 9. paragraf.

⁹³ Bkz. Genel yorum No. 3, 9. paragraf.

46. Eğitim hakkı, diğer tüm insan hakları gibi taraf Devletlere üç tür veya seviyede yükümlülük yüklemektedir: Saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü. Yerine getirme yükümlülüğü aynı zamanda destek olma ve sağlama yükümlülüğünü de içermektedir.

47. Saygı duyma yükümlülüğü, taraf Devletlerin eğitim hakkının kullanılmasını engelleyecek tedbirleri almamalarını gerektirir. Koruma yükümlülüğü, taraf Devletlerin üçüncü kişilerin eğitim hakkına müdahalelerini engellemeye yönelik tedbirler almalarını gerektirmektedir. Destek olmayı kapsayan yerine getirme yükümlülüğü taraf Devletlerin bireylerin ve toplulukların eğitim hakkından faydalanmasına destek olacak olumlu tedbirleri almalarını öngörmektedir. Son olarak, taraf Devletler eğitim hakkını sağlama yükümlülüğü altındadır. Genel kural olarak, taraf Devletler bir bireyin veya grubun, kendi kontrolleri dışındaki nedenlerden dolayı kendi imkânlarıyla bir haktan faydalanamamaları halinde, Sözleşme'deki belirli bir hakkı sağlama yükümlülüğü altındadır. Ancak, bu yükümlülüğün kapsamı Sözleşme metnine tâbidir.

48. Bu bağlamda, 13. maddenin iki özelliğine değinmek gereklidir. Her şeyden önce, 13. maddenin birçok halde eğitim sağlama yükümlülüğünü Devletlere yüklediği açıktır; Örneğin, taraf Devletler, "her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesini aktif bir şekilde yürüteceklerdir" (13. maddenin (2) (e) paragrafı). 13. maddenin 2. paragrafının kaleme alınış tarzından görüldüğü üzere, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve temel öğretim açısından, taraf Devlet'in yerine getirme (sağlama) yükümlülüğünün parametreleri her eğitim seviyesi için aynı değildir. Bu bağlamda, Sözleşme metninden anlaşılacağı üzere, taraf Devletler eğitimi sağlama yükümlülüğüne sahiptir; ancak bu yükümlülüğün kapsamı her öğretim seviyesi için aynı değildir. Komite'nin 13. madde ile ilgili olarak belirtilen şekildeki yorumu, birçok taraf Devletteki yasalar ve uygulama ile örtüşmektedir.

Özel Hukuki Yükümlülükler

49. Taraf Devletler, eğitimin tüm seviyeleri için müfredatın 13. maddenin 1. paragrafındaki hedeflere yönelik olmasını güvence altına alma-

lıdır.⁹⁴ Taraf Devletler aynı zamanda eğitimin 13. maddenin 1. paragrafındaki hedefleri gerçekleştirmeye yönelik olup olmadığını tâkip edecek şeffaf ve etkili bir sistem kurabilmelidir.

50. 13. maddenin 2. paragrafı bağlamında, taraf Devletler eğitim hakkının gerekli her bir özelliğine dair (mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik, uyarlanabilirlik), saygı duyma, koruma, sağlama yükümlülüğü altındadır. Örnek vermek gerekirse Devlet, özel okulları kapatmayarak eğitimin mevcudiyetine olanak tanınmalıdır; ebeveynler ve işverenler de dahil olmak üzere üçüncü kişilerin kız çocuklarını okula göndermemelerine engel olarak eğitimin erişilebilirliğini güvence altına almalıdır; eğitimin azınlıklar ve yerel halklar için kültürel açıdan uygun olmasını ve herkes için kaliteli olmasını sağlayacak olumlu tedbirler alarak eğitimin kabul edilebilir nitelikte olmasını sağlamalıdır; değişen dünyada öğrencilerin değişen ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir müfredat hazırlanması için kaynak yaratmalı ve sağlamalıdır; sınıflar inşa etme, programlar oluşturma, eğitim materyalleri hazırlama, öğretmenleri eğitme ve onlara uygun ücret verme de dahil olmak üzere aktif bir şekilde okul sistemleri kurarak eğitimin mevcudiyetini sağlamalıdır.

51. Görüldüğü üzere, ilköğretim, ortaöğretim, yüksek ve temel öğretim açısından taraf Devletlerin yükümlülükleri aynı değildir. 13. maddenin 2. paragrafına göre taraf Devletler zorunlu, parasız ilköğretimin gerçekleştirilmesine öncelik tanımalıdır.⁹⁵ 13. maddenin 2. paragrafının anlamı, 14. madde kapsamında da zorunlu, parasız ilköğretime öncelik verilmesiyle güçlendirilmiştir. Herkese ilköğretim sağlama yükümlülüğü, tüm taraf Devletlerin derhal yerine getirmeleri gereken bir yükümlülüktür.

⁹⁴ Bu bağlamda taraf Devletlere destek olacak birçok kaynak mevcuttur; örneğin UNESCO's *Guidelines for Curriculum and Textbook Development in International Education* (ED/ECS/HCI).13. maddenin 1. paragrafının amaçlarından biri insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmektir; bu bağlamda taraf Devletler, Genel Kurul'un 1996 yılında kabul ettiği *Plan of Action for the Decade* başta olmak üzere, *United Nations Decade for Human Rights Education* çerçevesindeki gelişmeleri ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin geliştirdiği *Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education* isimli ilkeleri incelemelidir.

⁹⁵ "Zorunlu" ve "parasız" kavramlarının anlamı için, genel yorum No. 11'e bakınız.

52. 13. madde'nin (2) (b)-(d) paragrafları kapsamında, taraf Devlet yetkisi altındaki herkes için, ortaöğretim, yükseköğretim ve temel öğretimi gerçekleştirmek için “tedbir alma” (2. madde'nin 1. paragrafı) yükümlülüğünü derhal yerine getirmelidir. Taraf Devlet, en azından Sözleşme'ye uygun şekilde ortaöğretim, yükseköğretim ve temel öğretimi gerçekleştirecek bir ulusal eğitim stratejisi kabul etmek ve uygulamak yükümlülüğü altındadır. Bu şekilde bir strateji, kaydedilen ilerlemenin tâkip edilmesine yarayacak eğitim hakkına dair hedef ve göstergeler gibi mekanizmaları da içermelidir.

53. 13. maddenin (2) (e) paragrafına göre, taraf Devletler dezavantajlı gruplara destek olmaya yönelik yeterli bir burs sisteminin yerleşmesini güvence altına almalıdır.⁹⁶ “Her düzeydeki okullar sisteminin geliştirilmesinin” aktif bir şekilde yürütülmesi yükümlülüğü taraf Devlet'in birçok halde eğitim hakkının gerçekleşmesi konusundaki temel sorumluluğunu güçlendirmektedir.⁹⁷

54. Taraf Devletler, 13. madde'nin 3. paragrafı ve 4. paragrafına uygun şekilde kurulan bütün eğitim kurumlarının uymaları gereken “asgari eğitim standartlarını” oluşturmalıdır. Aynı zamanda, belirtilen standartları tâkibe yönelik şeffaf ve etkili bir sistem oluşturulmalıdır. Taraf Devlet, 13. maddenin 3. paragrafı ve 4. paragrafına uygun şekilde kurulan eğitim kurumlarını finanse etme yükümlülüğü altında değildir; ancak, bir Devlet özel eğitim kurumlarına maddi destek sağlamak isterse, böyle bir desteği ayrımcılığın yasaklandığı konularda herhangi bir ayırım gözetmeden gerçekleştirmelidir.

55. Taraf Devletler, toplumların ve ailelerin çocuk işgücüne bağımlı bir hayat sürdürmemelerini güvence altına alınmalıdır. Komite, çocuk işgücünün engellenmesinde eğitimin ve 1999 tarihli Çocuk İşçi-

⁹⁶ Uygun durumlarda, burs sistemi, 2. maddenin 1. paragrafında belirtilen uluslararası destek ve işbirliğine konu olabilir.

⁹⁷ UNICEF'e göre: “Sadece Devlet.....bütün unsurları tutarlı fakat esnek bir eğitim sisteminde bir araya getirebilir.” UNICEF, *The State of the World's Children*, 1999. “*The education revolution*”, sayfa 77.

liğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi'nin (Sözleşme No.182),⁹⁸ (*Worst Forms of Child Labour Convention, Convention No.182*), 7. maddesinin 2. paragrafındaki yükümlülüklerin önemini teyit etmektedir. Ayrıca, taraf Devletler cinsiyet ve benzeri nedenlerle kızların, kadınların ve diğer dezavantajlı grupların eğitime erişimlerinin engellenmesini ortadan kaldırmalıdır.

56. Komite, genel yorum No. 3'de, taraf Devletlerin “münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla” Sözleşme’de tanınan hakların, eğitim hakkı gibi, kullanılmasını sağlamak amacıyla tedbirler alma yükümlülüğüne dikkat çekmektedir.⁹⁹ Sözleşme’nin 2. maddesinin 1. paragrafı ve Sözleşme’nin 23. maddesi, Birleşmiş Milletler Şartı’nın 56. maddesi, Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi’nin 10. maddesi, Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı’nın I.Bölüm, 34. paragrafı taraf Devletlerin eğitim hakkının tam olarak kullanılmasını sağlamak için uluslararası yardım ve işbirliğine başvurması ile ilgili yükümlülüğünü güçlendirmektedir. Uluslararası antlaşmaların müzakeresi ve kabulü ile ilgili olarak, taraf Devletler bu belgelerin eğitim hakkı üzerinde olumsuz bir ters etki yaratmasını engelleyecek güvenceleri almalıdır. Benzer şekilde, uluslararası finans kuruluşları da dahil olmak üzere uluslararası örgütlerin üyeleri olarak Devletler, faaliyetlerinin eğitim hakkını göz önünde bulundurması konusunda dikkatli olmalıdır.

57. Komite, genel yorum No.3’de taraf Devletlerin, eğitimin en temel halleri de dahil olmak üzere Sözleşme’de yer alan her bir hakkın en azından asgari ölçüde gerçekleşmesini güvence altına alma şeklindeki asgari temel yükümlülüklerini dile getirmektedir. 13. madde bağlamında, bu temel yükümlülük herkesin hiçbir ayırım gözetilmeden Devlet eğitim kurumlarına ve programlarına kabul edilmesini; eğiti-

⁹⁸ 7. maddenin 2. paragrafına göre, “her taraf Devlet, çocuk işgücünün ortadan kaldırılmasında eğitimin önemini dikkate almalı ve(c) parasız ilköğretime erişimi ve mümkün olan ölçüde, mesleki eğitimi çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden kurtulmuş çocuklara sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.”

⁹⁹ Bkz. Genel Yorum No. 3, 13-14. paragraflar.

min 13. maddenin 1. paragrafında belirtilen hedeflere uygunluk göstermesini; 13. maddenin (2) (a) paragrafına uygun şekilde herkese ilköğretim olanağının sağlanmasını; ortaöğretim, yükseköğretim ve temel öğretimi de kapsayan bir ulusal eğitim stratejisinin kabul edilmesi ve uygulanmasını; Devletin veya üçüncü kişilerin bir müdahalesi olmadan “azami eğitim standartlarına uygun” eğitimin özgürce seçilebilmesini (13. maddenin 3. ve 4. paragrafları) içermektedir.

İhlaller

58. 13. madde'nin normatif içeriği (I. Bölüm) taraf Devletlerin genel ve özel yükümlülüklerine uygulandığı zaman, eğitim hakkı ihlallerinin belirlenmesine yönelik dinamik bir süreç söz konusu olacaktır. 13. maddenin ihlali Devletin icrai bir eylemi veya Sözleşme'nin öngördüğü tedbirleri almama şeklindeki ihmali bir eylemi neticesinde de gerçekleşebilir.

59. Örnek vermek gerekirse, 13. madde ihlalleri: Eğitim alanında bireyler veya gruplar aleyhine ayrımcılık yapan hukuki düzenlemeler kabul etme veya bu yöndeki düzenlemeleri yürürlükten kaldırma; eğitimde *de facto* ayrımcılığı önlemeye yönelik tedbirler almama; 13. maddenin 1. paragrafında yer alan eğitim hedeflerine aykırılık teşkil eden bir müfredat uygulama; 13. maddenin 1. paragrafına uygun davranılıp davranılmadığını takip eden şeffaf ve etkili bir sistem kuramama; öncelikli olarak zorunlu ve herkes için parasız ilköğretime geçememe; ortaöğretim, yükseköğretim ve temel öğretimin 13. maddenin 2 (b)-(d) paragraflarına uygun olarak aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesi için kararlı, somut ve kesin hedefli tedbirler alamama; özel eğitim kurumlarının yasaklanması; özel eğitim kurumlarının 13. maddenin 3. ve 4. paragraflarının gerekli gördüğü asgari eğitim standartlarına uygunluk göstermelerini güvence altına alamama; eğitim personelinin ve öğrencilerin akademik özgürlüğünün engellenmesi; siyasi gerilim dönemlerinde eğitim kurumlarını 4. maddeye aykırı şekilde kapatma şeklindedir.

III. DEVLET DIŞI AKTÖRLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

60. Sözleşme'nin 22. maddesine göre, Birleşmiş Milletler organlarının ve yardımcı kuruluşlarının, ülke düzeyinde BM Kalkınma Yardımı Çerçevesi (UNDAF) dahil olmak üzere, 13. maddenin gerçekleşmesi açısından önemi büyüktür. Eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için sivil toplum dahil olmak üzere ilgili bütün aktörler arasındaki uyumu ve etkileşimi sağlayacak koordine çabalar gereklidir. UNESCO, UNDP, UNICEF, ILO, Dünya Bankası, bölgesel kalkınma bankaları, IMF ve BM sistemindeki diğer ilgili birimler eğitim hakkının ulusal düzeyde gerçekleşebilmesi için, kendi çalışma alanlarına uygun şekilde, birbirlerinin tecrübelerinden faydalanmalıdır. Özellikle, Dünya Bankası ve IMF gibi.¹⁰⁰ Komite, taraf Devlet raporlarının incelenmesi sırasında 13. madde çerçevesindeki yükümlülüklerin yerine getirilmesinde Devlet dışı aktörlerin sağladığı desteğin etkilerini de göz önünde bulunduracaktır. Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşları, programlar ve diğer organların insan haklarına dayalı yaklaşımları eğitim hakkının gerçekleşmesine önemli bir destek sağlamış olacaktır.

22. OTURUM (2000) / GENEL YORUM NO. 14

MADDE 12: ULAŞILABİLECEK EN YÜKSEK SAĞLIK STANDARDINA SAHİP OLMA HAKKI

1. Sağlık, bütün diğer insan haklarından faydalanabilme açısından elzem bir haktır. Her insan, onurlu bir yaşam sürdürebilmek için ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına sahip olmalıdır. Sağlık hakkı, sağlık politikalarının oluşturulması ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) geliştirdiği sağlık programlarının uygulanması, veya belirli hukuk belgelerinin kabulü gibi birbirini tamamlayan birçok yaklaşım aracılığıyla gerçekleşebilir. Ayrıca, sağlık hakkı hukuken icra edilebilir belirli unsurlar içermektedir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Bkz. Genel Yorum No. 2, 9. paragraf.

¹⁰¹ Örneğin sağlık olanakları, malları ve hizmetleri ile ilgili ayrımcılık yaşağı birçok ülkenin ulusal mevzuatında yer almaktadır.

2. Sağlık hakkı, birçok uluslararası belgede tanınmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinin 1. paragrafı “herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetlerden yararlanmayı da içeren yeterli bir yaşam standardı hakkına sahip olduğunu” teyit etmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. maddesi uluslararası insan hakları hukukunda yer alan, sağlık hakkına dair en kapsamlı maddedir. Sözleşme'nin 12. maddesinin 1. paragrafına göre Sözleşme'ye taraf Devletler “herkesin, ulaşılabilir en yüksek fiziksel standart ve sağlık standardına sahip olma hakkını” kabul eder. Aynı maddenin 2. paragrafı ise “bu hakkın tam olarak kullanılmasını sağlamak için taraf Devletlerin alacakları tedbirlerin” bir kısmını örneklendirerek saymaktadır. Ayrıca, sağlık hakkı, *inter alia*, 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5. maddesi, 1979 tarihli Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 11. maddesinin 1. paragrafı ve 12. maddesi ve 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24. maddesinde de tanınmaktadır. 1961 tarihli, 1996'da gözden geçirilmiş, Avrupa Sosyal Şartı, (*The Revised European Social Charter*), (11. madde), 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Şartı (*African Charter on Human and Peoples' Rights*, (16. madde), 1988 tarihli İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Alanda Ek Protokol, (*Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*), (10. madde), gibi birçok bölgesel insan hakları belgeleri de sağlık hakkını tanımaktadır. Benzer şekilde, sağlık hakkı İnsan Hakları Komisyonu' nun beyanlarında¹⁰² Viyana Deklarasyonu ve 1993 tarihli Eylem Planı ve diğer uluslararası belgelerde yer almaktadır.¹⁰³

¹⁰² 1989/11 sayılı karar.

¹⁰³ Akıl Sağlığının Korunması İçin Kabul Edilen Prensipler, (*Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and for the Improvement of Mental Health Care*, BM Genel Kurul'u tarafından 1991 tarihinde kabul edilmiştir (46/119) ve Komite'nin engellilere dair genel yorumu

3. Sağlık hakkı, insan hakları belgelerinde yer alan, gıda, konut, çalışma, eğitim, insan onuruna yaraşır bir hayat sürme, yaşama hakkı, ayrımcılık gözetmeme, eşitlik, işkence yasağı, özel hayatın gizliliği, bilgiye erişim, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü ve seyahat etme özgürlüğü gibi diğer insan haklarının gerçekleşmesi ile yakından ilgilidir. Belirtilen bütün bu haklar ve diğer hak ve özgürlükler, sağlık hakkını tamamlamaktadır.

4. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Üçüncü Komitesi Sözleşme'nin 12. maddesini kaleme alırken, sağlığı "sadece hastalık veya zafiyet sahibi olmama değil aynı zamanda da fiziksel, akli ve sosyal açıdan da tam anlamıyla iyi durumda olma" şeklinde nitelendiren WHO'nun kurucu belgesinin giriş bölümünde yer alan sağlık hakkı tanımını benimsememiştir. Ancak, Sözleşme'nin 12. maddesinin 1. paragrafındaki "ulaşılabilecek en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardı" atfı sadece gerekli sağlık koşullarına sahip olmaya yönelik değildir. Aksine, 12. maddenin 2. paragrafının kaleme alınış tarzı ve nedenleri, insanların sağlıklı bir yaşam sürdürmelerini sağlamaya yönelik birçok sosyo-ekonomik faktörü ve beslenme, gıda, konut hakkı, güvenli içme suyu ve hijyen, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları ve sağlıklı bir çevreye erişimi de içermektedir.

5. Komite, dünya üzerindeki milyonlarca insan için sağlık hakkından tam anlamıyla faydalanmanın erişilmesi uzak bir hedef olduğunun farkındadır. Ayrıca, birçok durumda yoksulluk içinde yaşayanlar için bu hedef daha da ulaşılması zor bir hedeftir. Komite, çok sayıda taraf Devlet açısından 12. maddenin tam anlamıyla gerçekleşmesini engelleyen uluslararası faktörler ve diğer faktörlerden kaynaklanan aşılması güç yapısal engeller ve diğer engellerin bilincindedir.

6. Taraf Devletlere Sözleşme hükümlerini hayata geçirme ve raporlama yükümlülüklerini yerine getirme konusunda destek olmak

(No. 5) zihinsel hastalıkları olanları da kapsamaktadır; 1994 yılında Kahire'de gerçekleşen *Programme of Action of the International Conference on Population Development* ve 1995 yılında Beijing'de gerçekleşen *Declaration and Programme for Action of the Fourth World Conference on Women* üreme ve kadın sağlığı ile ilgili tanımlar içermektedir.

amacıyla, mevcut genel yorum 12. maddenin (I. Bölüm) normatif içeriği, taraf Devlet yükümlülükleri (II. Bölüm), ihlaller (III. Bölüm) ve ulusal düzeyde uygulama (IV. Bölüm) üzerinde durmakta, taraf Devletler dışındaki diğer aktörlerin yükümlülükleri V. Bölüm'de yer almaktadır. Bu genel yorum, Komite'nin, uzun yıllardır, taraf Devlet raporlarını inceleme konusundaki tecrübelerine dayanmaktadır.

I. 12. MADDENİN NORMATİF İÇERİĞİ

7. 12. maddenin 1. paragrafı sağlık hakkını tanımlarken, maddenin 2. paragrafı taraf Devlet yükümlülüklerine, sınırlandırıcı olmayacak şekilde, örnekler vermektedir.

8. Sağlık hakkı, *sağlıklı* olmak hakkı şeklinde anlaşılmamalıdır. Sağlık hakkı, hem hakları, hem de yükümlülükleri içermektedir. Özgürlük boyutu, bir kimsenin, cinsiyet ve üreme özgürlükleri de dahil olmak üzere, kendi sağlığı ve vücudunun kontrolünü elinde bulundurması, işkence, rızaya dayanmayan tıbbi ve deneysel müdahaleler gibi müdahalelere tâbi olmamasını içermektedir. Hak boyutu ise, insanların ulaşabilecek en yüksek sağlık standardından eşit şekilde faydalanmasına olanak tanıyan bir sağlık sistemine sahip olma hakkını içermektedir.

9. 12. maddenin 1. paragrafında yer alan “ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardı” kavramı bireyin biyolojik ve sosyo-ekonomik şartlarını ve Devletin mevcut kaynaklarını dikkate almaktadır. Sadece Devlet ve birey ilişkisi çerçevesinde değerlendirilemeyecek birçok husus mevcuttur; özellikle devlet kişinin sağlıklı olmasını garanti edemez veya insan sağlığını bozan bütün nedenlere karşı koruma sağlayamaz. Bu nedenle, genetik faktörler, kişinin bünyesinin zayıflığı ve sağlıksız veya riskli yaşam biçimleri bireyin sağlığıyla ilgili olarak önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, sağlık hakkı ulaşılabilir en yüksek sağlık standardının gerçekleşmesi için gerekli olan birçok faaliyet, mal, hizmet ve şartlardan yararlanma hakkı şeklinde anlaşılmalıdır.

10. 1966 yılında her iki Sözleşme'nin kabul edilmesinden beri, dünyadaki sağlıkla ilgili durumlar dramatik bir değişime tâbi olmuş ve sağlık kavramı önemli değişikliklerle karşı karşıya kalmış ve kavramın

kapsamı genişlemiştir. Kaynak dağılımı ve cinsiyet farklılıkları gibi göstergeler de dikkate alınmaya başlanmıştır. Daha geniş ölçüde bir sağlık tanımı şiddet ve silahlı çatışma gibi toplumla ilgili kaygıları da dikkate alır.¹⁰⁴ Ayrıca, kazanılmış bağışıklık sendromu (HIV/AIDS) ve kanserin yaygınlaşması ve dünya nüfusunun hızlı artışı 12. madde yorumlanırken dikkate alınması gereken yeni engelleri ortaya çıkarmıştır.

11. Komite, 12. maddenin 1. paragrafında tanımlanan sağlık hakkını, zamanında ve uygun sağlık hizmetinin yanı sıra, güvenli ve içilebilir suya, yeterli temizliğe, güvenli gıdaya, beslenme ve konuta, sağlıklı yerleşim koşullarına ve çevresel koşullara, cinsel sağlık ve üreme de dahil olmak üzere sağlıkla ilgili eğitim ve bilgiye sahip olma şeklinde geniş yorumlamaktadır. Diğer önemli bir husus ise, nüfusun sağlıkla ilgili kararların alınmasında gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde katılımının sağlanmasıdır.

12. Sağlık hakkı, her anlamda ve her aşamada gerçekleşmesi belirli bir ülkedeki koşullara dayalı olan temel unsurları içermektedir:

(a) *Mevcudiyet*. Taraf Devletteki kamu sağlığı hizmetleri, sağlıkla ilgili mallar, olanaklar, hizmetler ve sağlık programları yeterli miktarda olmalıdır. Bu olanakların, malların ve hizmetlerin kapsamı taraf Devlet'in gelişim düzeyi gibi birçok faktöre de bağlı olarak değişecektir. Ancak sağlıkla ilgili göstergeler, güvenli içme suyu ve yeterli, sağlık hizmetleri, klinikler ve sağlıkla ilgili diğer binalar, yetişmiş, yeterli maaşla çalışan tıbbi profesyonel personel ve Temel İlaçlarla ilgili Dünya Sağlık Örgütü Eylem Planı (*WHO Action Programme on Essential Drugs*)¹⁰⁵ her zaman bu kapsam dahilindedir;

(b) *Erişilebilirlik*. Sağlıkla ilgili olanaklar, mallar ve hizmetler¹⁰⁶ ayrımcılık gözetilmeden taraf Devlet'in yetkisi altındaki her-

¹⁰⁴ Bkz. 1949 tarihli Savaş Mağdurlarının Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi, (*Geneva Conventions for the protection of war victims* (1949); *Ek Protokol I* (1977), 75. madde'nin (2) (a) paragrafı; *Ek Protokol II* (1977), 4. maddenin (a) paragrafı.

¹⁰⁵ Bkz. *WHO Model List of Essential Drugs*, Aralık 1999, *WHO Drug Information*, 13.cilt, No. 4, 1999.

¹⁰⁶ Aksi belirtilmediği sürece, mevcut genel yorumda sağlık olanaklarına, mallarına ve hizmetlerine yapılan vurgu genel yorumda belirtilen hedef ve göstergeleri de kapsamaktadır (bkz. 11. ve 12. paragraflar).

kes açısından erişilebilir olmalıdır. Erişimin birbiriyle örtüşen dört yönü vardır:

Ayrımcılık yasağı: Sağlık olanakları, malları ve hizmetleri, özellikle toplumun risk altındaki kesimleri başta olmak üzere, herkes açısından, hukuken ve uygulamada da, herhangi bir ayrımcılık gözetilmeden erişilebilir olmalıdır;¹⁰⁷

Fiziksel erişilebilirlik: Sağlık olanaklarına, mallara ve hizmetlere, özellikle toplumun risk altındaki kesimleri, etnik azınlıklar, yerel nüfus, kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelli insanlar ve HIV/AIDS virüslü insanlar başta olmak üzere herkesin güvenli fiziksel erişimi mümkün olmalıdır. Erişim, aynı zamanda, kırsal alanlarda da sağlık hizmetleri ve sağlıkla ilgili güvenli ve erişilebilir su ve yeterli sağlık koşulları gibi sağlık göstergelerine erişim anlamındadır. Erişim, ayrıca binaların engelli insanların erişimini sağlayacak nitelikte olması anlamındadır;

Ekonomik erişilebilirlik (bedeli ödeyebilme): Herkes sağlık olanaklarına, mallara ve hizmetlere erişimin bedelini ödeyebilmelidir. Sağlıkla ilgili gerek kamusal gerekse özel sektör hizmetlerinin, hakkaniyet ilkesine dayalı olarak toplumdaki dezavantajlı kesimleri de içerecek şekilde, bedelinin herkes tarafından ödenebilmesi güvence altına alınmalıdır. Hakkaniyet ilkesi daha yoksul olan hane halkının daha zengin durumdaki hane halkına göre orantısız bir sağlık masrafı altına girmesinin engellenmesini gerektirir.

Bilgiye erişebilme: Erişilebilirlik, sağlıkla ilgili konularda bilgi talep etme, bilgi alma ve bilgi verme ve görüş bildirmeyi¹⁰⁸ içermektedir. Ancak, bilginin erişilebilirliği kişisel sağlık bilgilerinin gizliliğini zedelememelidir;

(c) *Kabul edilebilirlik*. Bütün sağlık olanakları, mal ve hizmetler tıbbi etiğe saygı göstermeli ve kültürel açıdan uygun olmalıdır. Bireylerin, azınlıkların, halkların, toplulukların kültürlerine saygı duyulmalı, cinsiyet konusundaki duyarlılıklar ve hayat döngüsünün gerekleri göz önünde tutulmalı ve aynı zamanda hizmetler gizlilik esası ve ilgililerin sağlık durumunun geliştirilmesine özen göstermelidir;

(d) *Kalite*. Kültürel açıdan kabul edilebilir olmanın yanı sıra, sağlık olanakları, mallar ve hizmetler, bilimsel ve tıbbi açıdan uy-

¹⁰⁷ Bkz. mevcut genel yorumun 18. ve 19. paragrafları.

¹⁰⁸ Bkz. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, (*International Covenant on Civil and Political Rights*), (19. madde, 2. paragraf). Mevcut genel yorum, bilgiye erişime özel önem vermektedir.

gun ve kaliteli olmalıdır. Bu, *inter alia*, deneyimli tıbbi personel, bilimsel açıdan onaylı ve kullanım süresi sona ermemiş ilaç ve hasta-ne teçhizatı, güvenli ve kullanıma elverişli su ve yeterli hijyen koşullarını gerektirir.

13. 12. maddenin 2. paragrafında sayılan tüketici olmayan örnekler kataloğu, Devletlerin alacakları tedbirlerin tanımlanması konusunda yol gösterici niteliktedir. Katalog, 12. maddenin 1. paragrafında yer alan sağlık hakkının geniş ölçüde tanımlanmasından kaynaklanan belli başlı tedbir örneklerini vererek, ilerideki paragraflarda örneklerle kapsamı açıklanan hakkın içeriğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁹

12. Maddenin 2 (a) Paragrafı: Anne Sağlığı, Çocuk Sağlığı ve Sağlıklı Doğum Hakkı

14. “Ölü doğum ve çocuk ölümleri oranlarının düşürülmesi ve çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlamak” (12. madde, 2 (a) paragrafı)¹¹⁰ ile ilgili hüküm çocuk ve anne sağlığı, aile planlaması, doğum öncesi ve doğum sonrası hizmetler de dahil olmak üzere cinsellik ve doğum öncesi ve doğum sonrası sağlık hizmetleri,¹¹¹ acil doğum hizmetleri ve gerekli bilgiler ve bu bilgilere dayalı olarak hareket edebilmek için gerekli kaynaklara erişim için gereken tedbirler şeklinde anlaşılmalıdır.¹¹²

¹⁰⁹ Uygulamada sağlık hakkına dair üç tür sağlık hizmetine değinilmektedir: *birinci basamak sağlık hizmeti* sık rastlanan tedavisi kolay hastalıklara ilişkindir; *ikinci basamak, sağlık hizmeti* genellikle sık rastlanan tedavisi kolay olan ancak tedavinin hastanelerde, tıp merkezlerinde gerçekleştirildiği hastalıklara ilişkindir ve *üçüncü basamak sağlık hizmeti* ise ciddi hastalıkların oldukça pahalı olan tedavisidir. Genellikle bu üç tür sağlık hizmeti birbiriyle çakışmaktadır ve bu şekilde bir ayırım taraf Devletlerin sunması gereken sağlık hizmetlerinin belirlenmesi açısından net sonuçlara yol açmamaktadır.

¹¹⁰ WHO’nun belirttiği üzere bebek ölümleri ve beş yaş altı çocuk ölüm oranları yaygın olarak tespitlerde esas alınmaktadır.

¹¹¹ Mevcut genel yorumda doğum öncesi ve doğum sonrası şeklindeki ayırım *prenatal* ve *postnatal* terimlerine karşılık gelmektedir.

¹¹² Üreme sağlığı kadının ve erkeğin ne zaman üreme hakkını kullanacağına karar vermelerini idledikleri aile planlaması metotlarını kullanmalarını ve kadının sağlıklı bir hamilelik ve doğum geçirmesini kapsamaktadır.

12. Maddenin 2 (b) Paragrafı: Sağlıklı Bir Çevre ve İşyeri Hakkı

15. “Çevresel ve sınai sağlık şartlarının her yönüyle iyileştirilmesi” (12. madde, 2 (b) paragrafı) meslek dolayısıyla meydana gelen hastalık ve kazaların önlenmesini; güvenli ve içilebilir su ve temel hijyen koşullarının sağlanmasını; toplumun insan sağlığı üzerinde doğrudan veya dolaylı etki doğuracak radyasyon gibi zararlı madde ve kimyasallara ve zarar verici çevresel koşullara maruz kalmasının önlenmesini kapsamaktadır.¹¹³ Ayrıca, sınai sağlık şartları, mümkün olduğu ölçüde, çalışma ortamında sağlığı tehdit eden sebepleri azaltmayı gerektirir.¹¹⁴ 12. maddenin 2 (b) paragrafı elverişli konut hakkı, güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarını, yeterli gıda tedarikini ve düzgün beslenmeyi de içermekte, aşırı şekilde alkol tüketimi, sigara ve uyuşturucu gibi zararlı maddelerin kullanımının önüne geçmektedir.

12. Maddenin 2 (c) Paragrafı: Hastalıkların Önlenmesi, Tedavisi ve Kontrolü Hakkı

16. “Salgın, yöresel, mesleki ve diğer hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü” (12. madde 2 (c) paragrafı), HIV/AIDS başta olmak üzere cinsel yoldan bulaşan hastalıklar cinsel sağlık ve üreme sağlığını olumsuz yönde etkileyen hastalıkların engellenmesi ve bu hastalıklarla ilgili eğitim programları, çevresel güvenlik, eğitim, ekonomik gelişme ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi sağlıklı toplum göstergelerinin geliştirilmesini gerektirmektedir. Tedavi hakkı, kazalar, salgın hastalık halleri ve benzeri insan sağlığını tehlikeye düşüren haller için acil tıbbi yardım sistemi oluşturulmasını, afet sonrası yardım ve olağanüstü durumlarda insani yardım sağlanabilmesini içermektedir. Hastalıkların kontrolü, Devletlerin salgın hastalıkların denetiminin geliştirilme-

¹¹³ Bu bağlamda Komite, 1972 tarihli Stockholm Deklarasyonu’nu (*Stockholm Declaration*) hatırlamak istemektedir: “Herkesin, özgürlük, eşitlik ve elverişli yaşam koşullarına sahip olma hakkı vardır.” Bu bağlamda ayrıca bkz. Genel Kurul kararı 45/94; Rio Deklarasyonu’nun (*Rio Declaration*) 1. ilkesi ve bölgesel insan hakları sözleşmeleri Kapsamında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi San Salvador Protokolü’nün (*San Salvador Protocol to the American Convention on Human Rights*) 10. maddesi.

¹¹⁴ ILO Convention No. 155, 4. madde’nin 2. paragrafı.

si, veri toplanması, bağışıklık kazandırma programlarının uygulanması veya artırılması ve bulaşıcı hastalıkların kontrolünde yeni stratejilerin benimsenmesi şeklinde düşünülmelidir.

12. Maddenin 2 (d) Paragrafı: Sağlık Hizmetleri ve Tıbbi Bakım Sağlayacak Koşulların Yaratılması¹¹⁵

17. “Hastalık durumunda herkese sağlık hizmetleri ve tıbbi bakım sağlayacak koşulların yaratılması” (12. madde 2 (d) paragrafı) gerek fiziksel gerekse ruhsal açıdan, temel önleyici, iyileştirici, rehabilite edici sağlık hizmetlerine ve sağlık eğitime; düzenli tetkik programlarına; yaygın hastalıkların, rahatsızlıkların, yaralanmaların ve sakatlıkların uygun şekilde tedavisine toplum geneli açısından eşit ve zamanında erişim; gerekli ilaçların sağlanması ve uygun ruhsal tedavinin gerçekleştirilmesini içermektedir. Diğer önemli bir husus ise, toplumun sağlık sektörünün düzenlenmesi gibi önleyici ve iyileştirici sağlık hizmetlerine, sigorta sistemi ve özellikle toplum genelinde ve ulusal düzeyde önleyici ve iyileştirici sağlık hizmetleri ile ilgili siyasi kararlara katılım oranının artırılmasıdır.

12. Madde: Genel Uygulamaya Tâbi Özel Konular

Ayrımcılık Yasağı ve Eşit Muamele

18. Sözleşme, 2. maddenin 2. paragrafı ve 3. maddede belirtil-diği üzere, tıbbi bakım ve sağlıkla ilgili unsurlara erişim ve aynı zamanda bu konudaki yetkiler açısından, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, si-yasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, fizik-sel veya zihinsel engellilik, sağlık durumu (HIV/AIDS dahil olmak üze-re), cinsel tercih, medeni, siyasi, sosyal veya diğer statüler bakımından sağlık hakkından herkesin eşit şekilde faydalanmasını ve sağlık hakkı-nın herkes tarafından eşit şekilde kullanılmasını ortadan kaldıracak veya zedeleyici etki ve amaca sahip her türlü ayrımcılığı yasaklamak-tadır. Komite, sağlık konusundaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yö-

¹¹⁵ Bkz. 12 (b) paragrafı ve 8. not.

nelik çoğu strateji ve programın, hukuki düzenlemelerin kabulü, hukuki düzenlemelerde değişiklik veya yürürlükten kaldırma veya bilgi yayma gibi asgari düzeyde kaynak kullanımı ile hayata geçirilebileceğini belirtmektedir. Komite, ciddi kaynak sıkıntısı çekilen hallerde dahi, toplumun risk altındaki kesimlerinin daha düşük masraflı programların kabul edilmesiyle korunmasını öngören genel yorum No. 3'ün, 12. paragrafını hatırlatmak istemektedir.

19. Sağlık hakkı bağlamında, sağlık hizmetleri ve tıbbi bakıma erişimde eşitlik de vurgulanmalıdır. Devletler, gerekli sağlık sigortası ve tıbbi bakım hizmetleri için yeterli olanaklara sahip olmayanlara bu imkânları sunma veya sağlık hizmetleri ve tıbbi bakım konusunda, özellikle sağlık hakkına dair temel yükümlülükler açısından ayrımcılığı engelleme yükümlülüğü altındadır.¹¹⁶ Sağlık kaynaklarının uygunsuz şekilde tahsisi, kasti olmayan ayrımcılığa neden olabilir. Örneğin, yatırımlar, toplumun geniş bir bölümünün yararlanabileceği temel ve önleyici sağlık hizmeti yerine, ölçüsüz şekilde, toplumun sadece dar, imtiyazlı bir kesiminin erişebileceği pahalı sağlık hizmetlerine yapılmamalıdır.

Toplumsal Cinsiyet

20. Komite, Devletlerin hem kadın ve hem erkek sağlığını iyileştirmek için toplumsal cinsiyet perspektifli politika, plan, program ve araştırmaları benimsemelerini önermektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı bir bakış, kadın ve erkek sağlığının geliştirilmesinde biyolojik ve sosyo-kültürel faktörlerin önemini kabul etmektedir. Sağlıkla ilgili veriler ve sosyo-ekonomik verilerin cinsiyete göre ayrılması, sağlık konusundaki eşitsizlikleri belirleme ve ortadan kaldırma açısından gereklidir.

Kadınlar ve Sağlık Hakkı

21. Kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için, kadınların sağlık haklarını hayatları boyunca geliştirmeye yönelik geniş ölçekli bir ulusal stratejinin kabulü ve uygulanması gereklidir. Böyle

¹¹⁶ Temel yükümlülükler için bkz. 43. ve 44. paragraflar.

bir strateji, kadınları etkileyen hastalıkların önlenmesi ve tedavisine yönelik müdahalelerin, cinsellik ve üreme ile ilgili hizmetler de dahil olmak üzere bedeli ödenebilir olmalarını ve yüksek kaliteli tıbbi bakıma erişimi sağlayacak politikaları da içerecektir. Temel amaçlardan biri, kadınların karşılaştığı sağlık tehditlerini ve özellikle doğum nedeniyle ölümleri azaltmak ve kadınları aile içi şiddetten korumaktır. Kadınların sağlık hakkının gerçekleşmesi, sağlık hizmetlerine, cinsellik ve üreme sağlığı da dahil olmak üzere sağlıkla ilgili eğitime ve bilgiye erişim önündeki engellerin kaldırılmasını gerektirir. Aynı zamanda, kadınları, zarar verici geleneksel ve kültürel uygulamalar ve kadınların üreme haklarını engelleyen kurallardan korumaya yönelik engelleyici, geliştirici ve telafi edici önlemler alınmalıdır.

Çocuklar ve Gençler

22. Sözleşme'nin 12. maddesinin 2 (a) paragrafı, çocuk ölümlerinin azaltılması ve bebeklerin ve çocukların sağlıklı şekilde büyümesi için gerekli tedbirlerin alınması gereğini ana hatlarıyla belirtmektedir. Sözleşme'yi takiben, uluslararası hukuk belgeleri çocukların ve gençlerin en yüksek sağlık standardına sahip olması ve hastalıkların tedavisi için gerekli olanaklara erişimlerini düzenlemiştir.¹¹⁷ Çocuk Hakları Sözleşmesi, Devletlerin, çocuğun ve çocuğun ailesinin, doğum öncesi ve doğum sonrası bakım da dahil olmak üzere, gerekli sağlık hizmetlerine erişimini güvence altına almalarını öngörmektedir. Sözleşme, bahsedilen bu amaçları önleyici ve sağlıklı iyileştirici bilgiye erişim ve erişimin gerçekleşmesi için ailelere ve topluma destekle bağdaştırmaktadır. Ayrımcılık gözetmeme prensibinin uygulanması, kız ve erkek çocukların yeterli gıda, sağlıklı çevre, fiziksel ve ruhsal sağlık hizmetlerine eşit şekilde erişimlerini gerektirmektedir. Çocukların ve özellikle kızların sağlığını etkileyen erken evlilik, kadın sünneti, erkek çocukların beslenmesi ve bakımına öncelik verilmesi gibi zarar verici geleneksel uygulamalar

¹¹⁷ Çocuk Hakları Sözleşmesi (*Convention on the Rights of the Child*), 24. madde'nin 1. paragrafı.

ları ortadan kaldırmaya yönelik etkili ve uygun tedbirler benimsenmesi gereklidir.¹¹⁸ Engelli çocuklar, tatmin edici ve insana yakışır bir hayat yaşama ve toplumsal hayata katılımı imkânına sahip olmalıdır.

23. Taraf Devletler, gençlerin kendi sağlıklarını etkileyecek kararlara katılımlarını, hayat becerileri geliştirmelerini, sağlıkla ilgili gerekli bilgileri edinmelerini, danışmanlık almalarını, sağlıkla ilgili seçimlerini değerlendirme olanağına sahip olmalarını sağlayacak güvenli ve destekleyici bir çevre yaratmalıdır. Gençlerin sağlık hakkının gerçekleşmesi, gençlerin ihtiyaçlarına uygun, gizliliğe ve özel hayata saygı gösteren cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerini de içeren tıbbi bakım olanaklarının geliştirilmesine bağlıdır.

24. Çocukların ve gençlerin sağlık hakkını güvence altına alma-ya yönelik bütün politika ve programlarda, her şeyden önce onların yüksek çıkarları göz önünde bulundurulmalıdır.

Yaşlılar

25. Komite, yaşlı insanların sağlık hakkının gerçekleşmesi bağlamında, 1995 tarihli genel yorum No.6'nın 34. ve 35. paragraflarına uygun şekilde, önleyici, iyileştirici ve rehabilite edici tedavi unsurlarını birlikte ele alan bütünleştirilmiş bir yaklaşımın önemini teyit etmektedir. Alınacak tedbirler, her iki cinsiyet için de periyodik sağlık kontrolleri; yaşı ilerlemiş kimselerin tek başlarına hareket edebilmelerini sağlayacak tedbirlerin alınması, kronik hastaların ve ölüme mahkum hastaların bakımının sağlanması, acı çekmelerinin önlenmesi ve onurlu bir şekilde ölümün mümkün kılınmasına dayanmalıdır.

Engelliler

26. Komite, fiziksel ve ruhsal sağlık bağlamında engellilerin haklarına değinen genel yorum No. 5'in 34. paragrafını teyit etmektedir. Ayrıca, Komite sadece kamu sağlığı sektörünün değil aynı zaman-

¹¹⁸ Bkz. Dünya Sağlık Kurultayı (World Health Assembly) kararı WHA47.10, 1994: "Maternal and child health and family planning: traditional practices harmful to the health of women and children."

da sağlık hizmeti ve olanakları sunan özel sektörün de ayrımcılık gözetmeme prensibine uyum göstermesi gereğini belirtmektedir.

Yerel Halklar

27. Komite, uluslararası hukuktaki gelişmeler, uluslararası uygulamalar ve Devletlerin yerel halklarla,¹¹⁹ ilgili olarak aldığı yeni tedbirler ışığında ve 12. madde hükümlerini uygulamak amacıyla yerel halkların sağlık hakkını tanımlamak konusunda yardımcı olacak unsurları belirleme gereğini duymaktadır. Komite, yerel halkların sağlık hizmetlerine ve tıbbi bakıma erişimi konusunda belirli tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Söz konusu sağlık hizmetleri kültürel açıdan elverişli olmalı, geleneksel önleyici uygulamaları, tedavileri ve ilaçları dikkate almalıdır. Devletler, yerel halkların ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardından faydalanmaları amacıyla ve yerel halklara sağlık hizmetleri sağlama ve bu hizmetleri kontrol için kaynak ayırmalıdır. Yerel halkların sağlık hakkından tam anlamıyla yararlanmaları için gerekli olan şifalı otlar, hayvanlar ve mineraller de koruma altına alınmalıdır. Komite, yerel halkların bulunduğu topluluklarda, genellikle bireyin sağlığının toplumun sağlığıyla ilişkilendirildiğini ve bu nedenle kolektif bir yönün mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Komite yerel halkların kendi rızaları dışında yaşadıkları yer ve çevreden ayrılmak zorunda bırakılmalarının, besin kaynaklarından mahrum bırakılmalarının ve toprakları ile aralarında ki yaşamsal bağın koparılmasının sağlıkları üzerinde olumsuz bir etki yarattığını belirtmektedir.

¹¹⁹ Yerel halklara dair uluslararası hukuktaki son gelişmeler: 169 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, (ILO Convention No. 169 concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (1989); Çocuk Hakları Sözleşmesi, (Convention on the Rights of the Child), (29. maddenin (c) paragrafı ve 30. madde'nin (d) paragrafı; Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, (Convention on Biological Diversity (1992); Gündem 21 (Agenda 21); Vienna Declaration and Programme of Action (1993). Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change) (1992); (Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi), United Nations Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa (1994).

Sınırlandırmalar

28. Devletler bazen kamu sağlığı ile ilgili hususları diğer temel insan haklarından faydalanmayı sınırlandırma sebepleri olarak öne sürmektedir. Komite, Sözleşme'nin sınırlandırma maddesinin, 4. madde, Devlet sınırlandırmalarına olanak tanımak yerine bireylerin haklarını korumayı hedeflediğini vurgulamak istemektedir. Sonuç olarak, taraf Devlet, HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalık sahibi kişilerin seyahat özgürlüğünü, kısıtlar veya bu kişileri hapsederse, doktorların Hükûmete muhalif olduğuna inanılan kişileri tedavi etmelerine izin vermezse veya temel bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklık kazanılması için gerekenleri ulusal güvenlik veya kamu düzeninin korunması gibi nedenlerle yerine getirmezse, bu ciddi sınırlandırmaların gerekliliğini 4. maddede belirtilen unsurlar çerçevesinde ispatlama yükümlülüğü altındadır. Sınırlandırmalar, uluslararası insan hakları standartları da dahil olmak üzere, hukuku ve Sözleşme ile ulaşılmak istenen meşru hedefleri göz önünde bulundurmalı, Sözleşme çerçevesinde güvence altına alınan hakların içeriğine uygun olmalı ve demokratik bir toplumdaki genel refahın sağlanması için gerekli olmalıdır.

29. Sınırlandırmalar, 5. maddenin 1. paragrafına uygun şekilde, orantılı olmalı, değişik şekillerde sınırlandırmanın mümkün olduğu hallerde hakları en az sınırlandıracak alternatif tercih edilmelidir. Kamu sağlığını koruma amaçlı sınırlandırmaların kabul edildiği hallerde dahi, sınırlandırmalar süreli olmalı ve sürekli şekilde gözden geçirilmelidir.

II. TARAF DEVLET YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Genel Hukuki Yükümlülükler

30. Sözleşme, sağlık hakkının aşamalı şekilde gerçekleşmesini öngörmektedir ve kaynakların kısıtlı olması nedeniyle karşılaşılabilecek zorlukların bilincindedir. Sözleşme aynı zamanda taraf Devletler üzerinde derhal etki doğuracak yükümlülükler de içermektedir. Taraf Devletler, hakkın herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanması (2. madde, 2. paragraf) ve 12. maddenin tam anlamıyla uygulanmasını sağlamak

için tedbirler alınması (2. madde, 1. paragraf) konusundaki yükümlülüklerini derhal yerine getirmelidir. Alınacak tedbirler, kararlı, somut olmalı ve sağlık hakkının tam olarak gerçekleşmesini sağlamayı hedeflemelidir.¹²⁰

31. Sağlık hakkının aşamalı şekilde gerçekleştirilmesi, taraf Devletlerin sorumluluklarının anlamını yitirdiği şeklinde algılanmamalıdır. Aşamalı şekilde gerçekleştirme, taraf Devletlerin 12. madde-nin tam olarak gerçekleşmesi için mümkün olduğu kadar etkili ve hızlı hareket etmek konusunda açık ve sürekli bir yükümlülüğe sahip olduklarını göstermektedir.¹²¹

32. Sözleşme'deki diğer bütün haklar ve aynı zamanda sağlık hakkıyla da ilgili olarak, geriye götürücü tedbirlerin alınamayacağı yönünde bir karine mevcuttur. Geriye götürücü tedbirlerin alındığı hal-lerde, taraf Devletler bu tedbirlerin diğer bütün alternatiflerin dikkat-li bir şekilde gözden geçirilmesi ve taraf Devlet'in mevcut bütün kay-naklarının azamisinin kullanılması bağlamında Sözleşme'deki bütün hakların toplamının göz önünde tutulması kaydıyla alındığını ispat et-melidir.¹²²

33. Sağlık hakkı, diğer bütün insan hakları gibi taraf Devletlere üç tür ve kademede sorumluluk yüklemektedir: *saygı duyma*, *koruma* ve *yerine getirme* yükümlülüğü. Yerine getirme yükümlülüğü ise, kolay-laştırmak, sağlamak ve geliştirmek yükümlülüklerini içermektedir.¹²³ *Saygı duyma* yükümlülüğü Devletlerin sağlık hakkından faydalanılma-sına doğrudan veya dolaylı yoldan müdahale etmemelerini gerektirir. *Koruma* yükümlülüğü, Devletlerin üçüncü kişilerin 12. maddedeki gü-vencelere müdahalelerini engellemeye yönelik tedbirler almalarını ön-görmektedir. Son olarak, *yerine getirme* yükümlülüğü Devletlerin sağ-lık hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesi amacıyla yasama tedbir-

¹²⁰ Bkz. Genel yorum No. 13, 43. paragraf.

¹²¹ Bkz. Genel yorum No. 3, 9. paragraf; genel yorum No. 13, 44. paragraf.

¹²² Bkz. Genel yorum No. 3, 9. paragraf; genel yorum No. 13, 45. paragraf.

¹²³ Mevcut genel yorumda yerine getirme yükümlülüğü aynı zamanda geliştirme yükümlülüğünü de içermektedir. WHO'nun çalışmalarında geliştirme yükümlülüğü önemlidir.

leri ve idari tedbirleri, bütçeyle ilgili gerekli tedbirleri ve hakkın gerçekleşmesini sağlayacak diğer bütün tedbirleri almasını öngörmektedir.

Özel Hukuki Yükümlülükler

34. Taraf Devletler, mahkûmlar, tutuklular, azınlıklar, sığınmacılar ve yasadışı göçmenler de dahil olmak üzere herkesin önleyici, iyileştirici ve tedavi edici sağlık hizmetlerine erişimini engellemeyerek ve kısıtlamayarak; ayrımcı Devlet politikaları gütmeyerek, kadınların sağlık durumları ve ihtiyaçlarıyla ilgili ayrımcı uygulamalar empoze etmekten kaçınarak sağlık hakkına saygı göstermelidir. Saygı gösterme yükümlülüğü aynı zamanda Devletin geleneksel önleyici ve iyileştirici nitelikteki uygulama ve ilaçları yasaklamaktan kaçınmasını, güvenli olmayan ilaçların pazarlanmasını yasaklamasını; ruhsal hastalıkların tedavisi veya bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve kontrolü istisnaları dışında zorla tedavi yöntemlerinin uygulanmamasını içermektedir. Belirtilen istisnai durumlar, Akıl Rahatsızlığı olan Kimselerin ve Akıl Sağlığının Korunması için Kabul Edilen Prensipler, (*Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care*)¹²⁴ de dahil olmak üzere uygulanabilir uluslararası standartlara tâbi olmalıdır. Ayrıca, taraf Devlet gebeliği önleyici korunma yöntemlerine ve cinsel sağlık ve üreme sağlığını koruma yollarına erişimi engellememeli; cinsel eğitim ve cinsel bilgi de dahil olmak üzere sağlık ile ilgili bilgileri yaymaktan kaçınmamalı ve bu bilgileri sansüre tâbi tutmamalı ve bireylerin sağlık ile ilgili konularda katılımını engellememelidir. Devletler ayrıca havayı, suyu ve toprağı hukuka aykırı şekilde kirlletmekten kaçınmalı (örneğin Devlet temelli faaliyetlerden kaynaklanan endüstriyel atıklar engellenmeli), insan sağlığına zararlı maddelerin açığa çıkmasına neden olacak nükleer, biyolojik ve kimyasal silah kullanımı ve denemelerinden ve ayrıca cezalandırma yöntemi olarak sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlamaktan (örneğin silahlı çatışma hallerinde uluslararası insancıl hukukun ihlali) kaçınmalıdır.

¹²⁴ Genel Kurul kararı 46/119 (1991).

35. Koruma yükümlülüğü, taraf Devlet'in herkesin üçüncü kişilerin sağladığı sağlık olanakları ve sağlıkla ilgili hizmetlere eşit şekilde erişimini sağlayacak yasama tedbirlerini ve diğer tedbirleri almasını; sağlık sektörünün özelleştirilmesinin sağlık olanakları, malları ve hizmetlerinin mevcudiyeti, erişimi, kabul edilebilirliği ve kalitesini olumsuz yönde etkilememesini güvence altına almasını; tıbbi cihaz ve ilaçların üçüncü kişiler tarafından pazarlanmasının kontrolünü gerçekleştirmesini; tıbbi personel ve diğer tüm sağlık personelinin gereken eğitim, tecrübe ve etik davranış kurallarına sahip olmasını sağlamasını içermektedir. Devletler ayrıca, zararlı sosyal veya geleneksel uygulamaların doğum öncesi ve doğum sonrası bakıma erişimi ve aile planlamasını engellememesini güvence altına almalı; üçüncü kişilerin kadınları geleneksel uygulamalara zorlamasını engellemeli, örneğin kadın sünneti; özellikle kadınlar, çocuklar, gençler ve yaşlılar başta olmak üzere ve cinsiyete dayalı şiddet eylemlerini göz önünde bulundurarak, toplumun tüm risk altındaki kesimlerini koruyacak tedbirlere yer vermelidir. Devletler ayrıca, üçüncü kişilerin bireylerin sağlıkla ilgili bilgi ve hizmetlere erişimini engellemelerinin önüne geçmelidir.

36. Yerine getirme yükümlülüğü, taraf Devletlerin ulusal mevzuat yaratma ve sağlık hakkının gerçekleştirilmesi için detaylı bir plan içeren ulusal sağlık politikaları kabul etme başta olmak üzere sağlık hakkına ulusal politika ve hukuk sistemlerinde yeterli önemi vermemesini gerektirmektedir. Devletler, temel bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklık programları ve yeterli ve güvenilir gıda, temiz ve içilebilir su, temel hijyen, elverişli konut ve yaşama koşulları gibi temel sağlık göstergelerine erişimi güvence altına almalıdır. Kamu sağlığı yapılanmaları, özellikle kırsal kesimlerde, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetlere yer vermelidir. Devletler, doktorların ve diğer tıbbi personelin yeterli bir şekilde eğitim görmelerini, hastanelerin, kliniklerin ve sağlıkla ilgili diğer olanakların yeterli sayıda olmasını güvence altına almalı ve danışma hizmeti ve ruhsal sağlık hizmetleri veren kuruluşların tüm ülke düzeyinde kurulmasını desteklemelidir. Aynı zamanda, bedeli herkes tarafından ödenebilir kamu sigortaları, özel veya karma si-

gorta sistemleri kurulmalıdır. Özellikle HIV/AIDS, cinsel sağlık ve üreme sağlığı, geleneksel uygulamalar, aile içi şiddet, aşırı şekilde alkol ve sigara tüketimi, uyuşturucu ve benzeri zararlı madde kullanımlarına dair bilgi kampanyaları gerçekleştirilmelidir. Devletler aynı zamanda çevresel faktörler ve çalışma ortamları ile ilgili faktörlerden kaynaklanan tehlikelere ve sağlık haritalarının işaret ettiği tehlikelere karşı gereken tedbirleri almalıdır. Bu amaçla, hava, su, toprak kirliliği ve aynı zamanda petrolden ve kurşun gibi ağır metallerden kaynaklanan kirlenmeler de dahil olmak üzere kirliliği azaltıcı ve ortadan kaldırıcı ulusal politikalar oluşturmalı ve kabul etmelidir. Ayrıca, taraf Devletler, iş kazaları ve meslekle ilgili hastalık riskini en aza indirecek tutarlı bir ulusal politika benimsemeli ve bu ulusal politikayı periyodik olarak gözden geçirmelidir. Aynı zamanda, iş güvenliği ve sağlık hizmetlerine dair tutarlı bir ulusal politika benimsemelidir.¹²⁵

37. Yerine getirme (destek olma) yükümlülüğü, taraf Devletlerin bireylerin ve toplulukların sağlık hakkından faydalanmalarına destek olacak olumlu tedbirleri almasını öngörmektedir. Devletler ayrıca, bireylerin veya grupların, kendi kontrolleri dışındaki sebeplerden dolayı, kendi olanaklarını kullanarak haktan faydalanamadıkları hallerde, yerine getirme yükümlülüğü (hakkı sağlama) altındadır. Sağlık hakkını yerine getirme (gerçekleştirme) yükümlülüğü taraf Devletlerin sağlıklı bir toplum yaratacak, toplumun sağlığını koruyacak ve toplumu sağlığa kavuşturacak tedbirleri almalarını gerektirmektedir. Bu yükümlülükler: (i) Sağlıkla ilgili olumlu sonuçlar içeren faktörlerin tanıtılmasının teşvik edilmesi, örneğin araştırma ve bilgilendirme; (ii) sağlık hizmetlerinin kültürel açıdan uygun olması ve sağlık personelinin risk altındaki grupların veya toplum dışına itilme tehlikesiyle karşı karşıya olan grupların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde eğitimden geçmeleri; (iii) Devlet'in sağlıklı yaşam ve beslenme tarzlarıyla, za-

125 Bkz. 155 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (*ILO Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155)*) ve 162 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (*Occupational Safety and Health Convention, 1985 (No. 161)*); çalışanların sağlık hakkı ile ilgili gereken bilgiye erişimleri sağlanmalıdır. Özellikle koruyucu sağlık hizmetleri sağlanmalıdır. Gerekli görülen hallerde uygun giyim ve teçhizat sağlanmalı; iş kazaları ve işle ilgili hastalıklar önlenmelidir.

rarlı alışkanlıklar ve mevcut hizmetlerle ilgili olarak gerekli bilgileri vermesi; (iv) bireylerin sağlık konularında bilinçli tercihler yapmalarının desteklenmesi şeklindedir.

Uluslararası Yükümlülükler

38. Genel yorum No.3'de Komite, taraf Devletlerin münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla Sözleşme'deki hakların tam olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla tedbir alma yükümlülüğüne değinmektedir. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 56. maddesi ışığında, Sözleşme'nin ilgili hükümleri (12. madde, 2. madde'nin 1. paragrafı, 22. madde ve 23. madde) ve tıbbi bakım ile ilgili Alma Ata Deklarasyonu (*Alma Ata Declaration*) kapsamında taraf Devletler bu hakkın gerçekleşmesi için münferiden veya işbirliği yoluyla alınacak tedbirlerde uluslararası işbirliğinin önemini teyit etmelidir. Bu bağlamda insanların sağlık koşulları arasındaki mevcut eşitsizliğin, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizlik ve aynı zamanda bir ülke içerisindeki eşitsizliğin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak kabul edilemez olduğuna değinen Alma Ata Deklarasyonu tüm ülkeler açısından ilgiye değerdir.¹²⁶

39. 12. madde ile ilgili uluslararası yükümlülüklerle uygun hareket etmek amacıyla taraf Devletler, diğer ülkelerde de sağlık hakkının kullanılmasına saygı göstermeli, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuka uygun şekilde, hukuki ve siyasi yollarla, mümkün olan ölçüde üçüncü kişilerin bu ülkelerdeki sağlık hakkı ihlallerinin önüne geçmelidir. Devletler, mevcut kaynaklar ölçüsünde diğer ülkelerde gerekli sağlık hizmetlerine ve mallara erişimi sağlamak konusunda destek vermeli ve gerekli görülen hallerde yardım sağlamalıdır.¹²⁷ Taraf Devletler, sağlık hakkına uluslararası antlaşmalarda yeterli önemin verilmesini güvence altına almalı ve bu konuda hukuki belgelerin geliştiri-

¹²⁶ Alma Ata Deklarasyonu, (*Alma – Ata Declaration*), (Report of the International Conference on Primary Health Care, Alma- Ata, 6-12 Eylül 1978), "Health for All" Series, No. 1, WHO, Cenevre, 1978.

¹²⁷ Bkz. Mevcut genel yorumun 45. paragrafı.

rilmesine katkıda bulunmalıdır. Diğer uluslararası antlaşmaların akdedilmesine ilişkin olarak taraf Devletler bu antlaşmaların sağlık hakkını olumsuz bir şekilde etkilememesini güvence altına almalıdır. Benzer şekilde, uluslararası örgütlerin üyeleri olarak taraf Devletler sağlık hakkına gereken önemi vermelidir. Başta Uluslararası Para Fonu (IMF) olmak üzere, uluslararası finans kuruluşları, kredi antlaşmaları, yapısal uyum programları ve borç kriz hallerinde alınan tedbirlerde sağlık hakkına özen göstermelidir.

40. Taraf Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ilgili kararları ve Dünya Sağlık Kurultayı (*World Health Assembly*) kararlarına uygun şekilde doğal afet gibi olağanüstü hallerde insani yardım ve mülteciler ile ülke içinde yerinden edilene yardım konusunda münferiden ve işbirliği içerisinde sorumluluk sahibidir. Her Devlet, kaynakları ölçüsünde bu amaca hizmet etmelidir. Uluslararası tıbbi yardım, temiz ve içilebilir su, gıda ve tıbbi gereçler gibi kaynakların tahsisi ve idaresi ve mâli destek konularında öncelik risk altındaki gruplara verilmelidir. Ayrıca, bazı bulaşıcı hastalıkların kolaylıkla bir ülkenin sınırlarının ötesine yayılabileceği gerçeği karşısında, uluslararası toplumun bu konuda kolektif bir sorumluluğu söz konusudur. Ekonomik açıdan gelişmiş taraf Devletlerin geliştirmekte olan Devletleri desteklemede özel bir sorumluluğu ve çıkarı mevcuttur.

41. Taraf Devletler, her halde diğer bir Devletin yeterli ilaç ve tıbbi gereçlere erişimini engelleyecek veya kısıtlayacak ambargolardan veya benzeri tedbirlerden kaçınmalıdır. Belirtilen mallar üzerindeki sınırlandırmalar hiçbir şekilde siyasi ve ekonomik baskı unsuru olarak kullanılmamalıdır. Bu bağlamda, Komite ekonomik yaptırımlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı konusunda, genel yorum No. 8'de belirttiği tavrını korumaktadır.

42. Sözleşme'ye sadece Devletler taraf olduğu için, Sözleşme'ye uyma konusunda esas sorumlu Devletlerdir. Ancak, toplumun bütün üyeleri, bireyler, sağlık sektöründe çalışanlar, aileler, topluluklar, hükümet dışı kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör de sağlık hakkının gerçekleşmesi konusunda yükümlülük altındadır. Taraf Dev-

let, belirtilen sorumlulukların gereklerinin yerine getirilmesine imkân tanıyacak bir ortam sunabilmelidir.

Temel Yükümlülükler

43. Komite, genel yorum No. 3’de, Taraf Devletlerin sağlık hakkı da dahil olmak üzere Sözleşme’de yer alan her bir hakkın, en azından, gereken asgari düzeyde sağlanması konusunda temel bir yükümlülüğe sahip olduklarını teyit etmektedir. Alma Ata Deklarasyonu, Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı’nın Eylem Planı (*Programme of Action of the International Conference on Population and Development*),¹²⁸ gibi daha yeni tarihli belgelerle beraber değerlendirildiğinde 12. maddeden kaynaklanan yükümlülükler açıklık getirmektedir. Bu bağlamda, Komite’ye göre, temel yükümlülükler aşağıdaki şekildedir:

(a) Sağlık olanaklarına, mallara ve hizmetlere erişimin herhangi bir ayrımcılık gözetilmeden, özellikle risk altındaki gruplar ve toplum dışına itilmiş gruplar açısından sağlanması;

(b) Herkesin açıktan kurtulma özgürlüğünün güvence altına alınması için yeterli ve güvenli gıdaya en azından asgari ölçüde erişimin sağlanması;

(c) Temel barınma, konut ve hijyen koşullarının sağlanması, yeterli miktarda temiz ve içilebilir su sağlanması;

(d) Dünya Sağlık Örgütü Temel İlaçlar Programı kapsamında tanımlanan gerekli ilaçların sağlanması;

(e) Tüm sağlık olanaklarının, malların ve hizmetlerin adil şekilde dağıtımının sağlanması;

(f) Bir ülkenin sağlık haritasına uygun şekilde, katılımcı ve şeffaf bir süreç içerisinde ulusal kamu sağlığı stratejisi ve eylem planı hazırlanması ve strateji ve planın periyodik olarak gözden geçirilmesi. Sağlık hakkına dair gösterge ve hedeflerin belirlenmesi ve böylece denetimin sağlanması. Hazırlanan strateji ve eylem planının içeriğinin risk altındaki ve toplum dışına itilmiş gruplara özel önem göstermesi.

¹²⁸ Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Raporu, (*Report of the International Conference on Population and Development*), Cairo, 5-13 Eylül 1994 (United Nations publication, Sales No. E.95.XIII.18), 1. bölüm, karar No.1.

44. Komite, aynı zamanda aşağıdaki yükümlülüklerin de öncelikli yükümlülükler olduğunu belirtmek istemektedir:

- (a) Üreme sağlığı, doğum öncesi ve doğum sonrası sağlık ve çocuk sağlığının güvence altına alınması;
- (b) Toplumda görülen temel bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklık sağlanması;
- (c) Salgın ve yöresel hastalıkları engellemeye, tedavi ve kontrol etmeye yönelik tedbirlerin alınması;
- (d) Toplumdaki temel sağlık sorunlarına dâir, engelleme ve kontrol metotları da dahil olmak üzere, eğitim verilmesi ve bilgiye erişimin sağlanması;
- (e) Sağlık personeline, sağlık ve insan hakları eğitimi de dahil olmak üzere uygun eğitimin verilmesi.

45. Herhangi bir şüpheye yer vermemek amacıyla, Komite, gelişmekte olan ülkelerin yukarıdaki 43. ve 44. paragraflarda belirtilen temel yükümlülükleri ve diğer yükümlülükleri yerine getirmelerinde “ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği”¹²⁹ sağlama görevinin özellikle Devletlere ve yardım edebilecek konumda olan diğer aktörlere verildiğini vurgulamak istemektedir.

III. İHLALLER

46. 12. maddenin normatif içeriği (I. Bölüm) taraf Devletlerin yükümlülüklerine (II. Bölüm) uygulandığı zaman, sağlık hakkı ihlallerinin belirlenmesine yönelik dinamik bir süreç sözkonusu olacaktır. Aşağıdaki paragraflar, 12. madde ihlallerini örneklendirmektedir.

47. Hangi eylemlerin veya ihmallerin 12. maddenin ihlalini oluşturacağının tespit edilmesinde taraf Devlet'in yükümlülüklerine uymaması ile uyamamasını birbirinden ayırmak gereklidir. Bu durum ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardından bahseden 12. maddenin 1. paragrafı ve taraf Devlet'in mevcut kaynakların azamisini kullanarak gerekli tedbirlerin alınmasını öngören Sözleşme'nin 2. maddesinin

¹²⁹ 2. maddenin 1. paragrafı.

2. paragrafından da anlaşılmaktadır. Mevcut kaynaklarının azamisini kullanarak sağlık hakkının gerçekleştirilmesi konusunda isteksiz olan bir Devlet 12. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini ihlal etmektedir. Kaynak sıkıntısı nedeniyle sağlık hakkını gerçekleştiremeyen Devlet, mevcut bütün kaynakların öncelikle yukarıda belirtilen yükümlülükleri yerine getirmek için kullanılması konusunda gereken tüm çabanın gösterildiğini ispatlamakla yükümlüdür. Ancak, belirtmek gerekir ki, taraf Devlet hiçbir şekilde, 43. paragrafta belirtilen askıya almanın veya aksine düzenleme getirmenin mümkün olmadığı temel yükümlülüklerle uymamasını mazur gösteremez.

48. Sağlık hakkı ihlalleri, doğrudan Devletin eylemi veya Devlet tarafından gerekli şekilde denetlenmeyen üçüncü kişilerin faaliyetleri ile gerçekleşebilir. Sağlık hakkıyla ilgili, 43. paragrafta belirtilen, temel yükümlülüklerle aykırı, geri adım niteliğinde tedbirlerin benimsenmesi sağlık hakkının ihlalini teşkil edecektir. İhlaller, mevcut halde sağlanan sağlık hakkından yararlanmaya devam edebilmek için gerekli mevzuatın yürürlükten kaldırılması veya askıya alınması, iç hukuktan kaynaklanan mevcut yükümlülüklerle veya uluslararası hukuk yükümlülüklerine açıkça aykırı mevzuat ve politikaların benimsenmesi şeklindedir.

49. Sağlık hakkı ihlalleri aynı zamanda taraf Devletlerin hukuki yükümlülüklerden kaynaklanan gerekli tedbirleri almaması veya alamaması neticesinde de gerçekleşebilir. İhlaller, herkesin ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardına erişiminin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmaması, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamında çalışma ve sağlık hizmetlerine erişimde ulusal bir politikanın benimsenememesi ve gerekli hukuki düzenlemelerin uygulanamamasını içermektedir.

Saygı Gösterme Yükümlülüğünün İhlalleri

50. Sözleşme'nin 12. maddesindeki standartlara aykırılık teşkil eden eylemler, politikalar veya mevzuat saygı gösterme yükümlülüğünü ihlali sonucunu doğurur ve bu ihlaller fiziksel zararlara, hastalıklara ve

hatta ölümlere yol açabilir. *De jure* veya *de facto* ayrımcılık sonucunda bazı bireylerin veya grupların sağlık olanakları, mal ve hizmetlere erişimlerinin engellenmesi; sağlığın korunması veya tedavi konularında hayati önem taşıyan bilgilerin verilmemesi veya yanlış şekilde verilmesi; sağlık hakkından faydalanılmasına dair mevzuatın askıya alınması veya sağlık hakkından faydalanılmasına müdahale niteliğinde olan mevzuat ve politikaların kabul edilmesi; Devlet'in diğer Devletlerle, uluslararası örgütlerle veya çokuluslu şirketler gibi diğer kuruluşlarla ikili veya çok taraflı antlaşmalar imzalarken sağlık hakkına dair yükümlülüklerini dikkate almaması ihlal örnekleri arasındadır.

Koruma Yükümlülüğünün İhlalleri

51. Koruma yükümlülüğünün ihlali taraf Devletlerin yetkisi altındaki-leri üçüncü kişilerin sağlık hakkı ihlallerine karşı koruyamamasıdır. Bu kategori, bireylerin, grupların veya şirketlerin diğerlerinin sağlık hakkını ihlal etmelerinin engellenememesi; tüketicilerin veya çalışanların sağlığa zararlı faaliyetlerden korunamaması; tütün, uyuşturucu madde ve benzeri zararlı maddelerin üretiminin, pazarlanmasının ve tüketiminin engellenememesi; kadınların şiddete karşı korunamaması veya şiddet uygulayanların cezalandırılmaması; zararlı tıbbi veya kültürel geleneklerin ortadan kaldırılamaması; endüstrileşme gibi nedenlerden kaynaklanan su, hava, toprak kirliliğinin engellenmesine yönelik mevzuatı kabul etmeme ve uygulamamayı içermektedir.

Yerine Getirme Yükümlülüğünün İhlalleri

52. Yerine getirme yükümlülüğünün ihlali, taraf Devletlerin sağlık hakkının gerçekleşmesi için gerekli tedbirleri alamaması neticesinde gerçekleşir. Herkes için sağlık hakkını sağlamaya yönelik ulusal sağlık politikasının kabul edilememesi veya uygulanamaması; yetersiz bütçe veya kaynakların yanlış tahsisinin sağlık hakkının özellikle risk altındaki kesimler açısından gerçekleşmemesi sonucunu doğurması; hedefler ve göstergeler belirlenmesiyle sağlık hakkının ulusal düzeyde gerçekleşip gerçekleşmediğinin denetlenememesi, sağlık olanaklarının,

malların ve hizmetlerin eşit olmayan şekilde dağıtımını azaltmaya yönelik tedbirlerin alınamaması; sağlık hakkına dair toplumsal cinsiyeti göz önünde bulunduran bir yaklaşımın benimsenememesi ve bebek ve anne ölüm oranlarının azaltılamaması ihlal örnekleri arasındadır.

IV. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

Çerçeve Mevzuat

53. Sağlık hakkının uygulanması için gerekli olan tedbirler Devletten Devlete değişiklik gösterecektir. Her Devlet, hangi tedbirlerin kendi ülkesinin koşullarına daha uygun olduğunu belirlemede bir takdir marjına sahiptir. Ancak, Sözleşme her taraf Devlet'in herkesin sağlık olanaklarına, mallara ve hizmetlere erişiminin mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmesi ve herkesin en yüksek düzeyde fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması konusunda yükümlülük altında olduğunu belirtmektedir. Bu durum, amaçları insan hakları ilkelerine dayalı olarak belirlenmiş herkes için sağlık hakkını güvence altına alacak ve hedefe uygun politikaları içerecek ulusal stratejilerin belirlenmesini gerektirmektedir. Ulusal sağlık stratejisi, aynı zamanda, belirlenen hedeflere ulaşmak için mevcut kaynakları ve bu kaynakların en etkili biçimde kullanılması yollarını belirlemelidir.

54. Ulusal sağlık stratejileri ve eylem planları, ayrımcılık yasası ve katılımın gerçekleşmesi gibi prensiplere saygı göstermelidir. Özellikle, bireylerin ve grupların kalkınmayı etkileyecek karar verme süreçlerine katılımı, 12. maddede belirtilen yükümlülükleri yerine getirmek için geliştirilen her politikanın, programın veya stratejinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmelidir. Sağlık koşullarını geliştirme, öncelik belirlemede, karar alma ve planlama süreçlerinde, daha iyi sağlık imkânlarına erişim için stratejiler belirlemede ve bu stratejileri değerlendirmede etkili toplumsal hareketleri de içermelidir. Etkili sağlık hizmetleri ancak Devlet, halkın katılımını güvence altına aldığı takdirde gerçekleşebilir.

55. Ulusal sağlık stratejisi ve eylem planı hesap verebilirlik, şeffaflık ve yargının bağımsızlığı prensiplerine dayanmalıdır; iyi yönetim sağlık hakkı da dahil olmak üzere bütün insan haklarının etkili şekilde gerçekleştirilmesi için gereklidir. Hakkın gerçekleştirilmesine imkân tanınacak bir ortamın yaratılmasında taraf Devletler, iş sektörünün ve sivil toplumun faaliyetlerini gerçekleştirirken sağlık hakkının önemini göz önünde tutmaları için gerekli tedbirleri almalıdır.

56. Devletler ulusal sağlık stratejisini hayata geçirebilmek için çerçeve bir mevzuat kabul etmelidir. Çerçeve mevzuat, amaçları, hedefleri, belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için öngörülen süreyi; hedeflere ulaşmak için izlenecek yolları, özellikle uzmanlar, sivil toplum, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğini; ulusal denetim mekanizmalarını ve aynı zamanda mümkün olan başvuru mekanizmalarını içermelidir. Sağlık hakkının gerçekleşmesinin denetimi aşamasında taraf Devletler yükümlülüklerini yerine getirmelerine etki eden faktörleri ve zorlukları belirlemelidir.

Sağlık Hakkı Göstergeleri ve Hedefler

57. Ulusal sağlık stratejileri uygun sağlık hakkı göstergeleri ve hedefler belirlemelidir. Göstergeler, taraf Devlet'in 12. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin denetlenmesini hedeflemektedir. Devletler, sağlık hakkının farklı yönleri ile ilgili olarak WHO'nun ve UNICEF'in devam eden çalışmalarından uygun sağlık hakkı göstergelerine dair yardım alabilirler. Sağlık hakkı göstergeleri, ayrımcılık yasağının gerekliliğini göz önünde bulundurmalıdır.

58. Uygun sağlık hakkı göstergelerinin belirlenmesinden sonra taraf Devlet, her bir göstergeye dair ulusal hedefler belirlemelidir. Periyodik raporlama süresince Komite, taraf Devlet ile beraber izleme faaliyetine girişecektir. İzleme, gelecek raporlama döneminde erişilmesi amaçlanan hedeflerin belirlenmesi için hem taraf Devlet, hem de Komite tarafından göstergeler ve ulusal hedeflerin gözden geçirilmesini içermektedir. Gelecek beş yıl içerisinde taraf Devlet belirlenen bu ulu-

sal göstergeleri 12. maddenin uygulanmasının denetlenmesinde kullanacaktır. Takip eden raporlama süreçlerinde taraf Devlet ve Komite hedeflere erişilip erişilmediğini ve varsa karşılaşılan zorlukların nedenlerini değerlendirecektir.

Hak Arama Yolları ve Hesap Verebilirlik

59. Sağlık hakkı ihlal edilmiş herhangi bir kişi veya grup, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde etkili hak arama yollarına erişebilmelidir.¹³⁰ Bu tip ihlallerin bütün mağdurları, tazminat, eski hale iade veya ihlalin tekrarlanmayacağına dair güvenceler gibi yeterli telafi olanaklarına sahip olabilmelidir. Ulusal ombudsmanlar, insan hakları komisyonları, tüketici forumları, hasta hakları ile ilgili örgütlenmeler ve benzer kuruluşlar sağlık hakkı ihlallerini tespit etmelidir.

60. Sağlık hakkını tanıyan uluslararası belgelerin kabul edilmesi veya uygulanması, hak arama yollarının etkililiğini artıracaktır.¹³¹ Böylece, mahkemeler doğrudan Sözleşme'deki yükümlülüklerle atıfta bulunarak, sağlık hakkının ihlal edildiğini tespit etme yetkisine sahip olacaklardır.

61. Hâkimler ve diğer hukukçular görevlerini yerine getirirken sağlık hakkı ihlallerine gereken özeni göstermelidir.

62. Taraf Devletler, risk altındaki grupların sağlık hakkına erişimleri için çaba gösteren insan hakları savunucularının ve sivil toplumun diğer üyelerinin çalışmalarına saygı duymalı ve bu çalışmalarını korumalıdır.

V. TARAF DEVLETLER DIŞINDAKİ AKTÖRLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

63. Birleşmiş Milletler kuruluşlarının ve programlarının, WHO ve çocukların sağlık hakkı açısından UNICEF başta olmak üzere, sağlık hakkının uluslararası seviyede, bölge ve ülke seviyelerinde gerçekleştire-

¹³⁰ Grupların hakların öznesi olarak hak arama yollarına başvurup başvuramamasına bakılmaksızın taraf Devletler 12. maddenin kolektif yönünü de dikkate almalıdır.

¹³¹ Bkz. Genel yorum No. 2, 9. paragraf.

rilmesi için önemleri büyüktür. Ulusal sağlık hakkı stratejilerinin belirlenmesinde taraf Devletler WHO'nun desteği ve işbirliğinden faydalanmalıdır. Taraf Devletler raporlarının hazırlanması aşamasında, WHO'nun veri toplama, verilerin ayrıştırılması ve sağlık hakkı gösterge ve hedeflerinin belirlenmesi konularındaki geniş tecrübelerinden faydalanmalıdır.

64. Ayrıca, sağlık hakkının gerçekleşmesi için gerekli olan koordine çabalar, sivil toplumun farklı kesimlerinin de dahil olduğu, ilgili bütün aktörler arasında etkileşimi gerekli kılmaktadır. Sözleşme'nin 22 ve 23. maddelerine uygun şekilde, WHO, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), UNICEF, Dünya Bankası, bölgesel kalkınma bankaları, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü ve Birleşmiş Milletler sistemi içerisindeki diğer ilgili kuruluşlar taraf Devletler ile, kendi çalışma alanlarına uygun şekilde etkili bir işbirliği içerisinde olmalıdır. Bu bağlamda, başta IMF olmak üzere uluslararası finans kuruluşları, ödünç politikaları, kredi antlaşmaları ve yapısal uyum programlarının uygulanmasında sağlık hakkına özel önem vermelidirler. Komite, taraf Devlet raporlarının incelenmesi ve 12. madde çerçevesindeki yükümlülüklerin yerine getirilmesi aşamasında diğer aktörlerin sağladıkları desteğin etkilerini de göz önünde bulunduracaktır. Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşlarının, programlarının ve birimlerinin insan haklarını temel alan bir yaklaşıma sahip olması, sağlık hakkının uygulanmasını büyük ölçüde destekleyici nitelikte olacaktır. Taraf Devlet raporlarının incelenmesi aşamasında, Komite ayrıca sağlık kuruluşlarının ve diğer hükümet dışı kuruluşların 12. maddedeki yükümlülüklerle uyma konusundaki rollerini de dikkate alacaktır.

65. WHO, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu'nun, UNICEF, hükümet dışı kuruluşlar ve ulusal sağlık kurumlarının özellikle acil durumlarda felaket sonrası alınan tedbirler ve insani yardım, mülteciler ve ülke içerisinde yerinden edilenlere yardım da dahil olmak üzere, açısından önemi büyüktür. Uluslararası tıbbi yardım,

temiz ve içilebilir su, gıda ve tıbbi gereçler gibi kaynakların tahsisi ve idaresi ve mâli destek konularında öncelik, risk altındaki gruplara verilmelidir.

29. OTURUM (2002) / GENEL YORUM NO. 15

SU HAKKI

(SÖZLEŞME’NİN 11. VE 12. MADDELERİ)

I. GİRİŞ

1. Su, sınırlı bir doğal kaynak, yaşam ve sağlık için vazgeçilmez bir kamu malıdır. Su hakkı, insanlık onuruna yaraşır bir hayat için vazgeçilmezdir. Su hakkı, diğer insan haklarının sağlanmasının ön şartıdır. Komite, gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan devletlerde yaygın şekilde su hakkının tanınmamasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bir milyanın üzerinde kişi temel su ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır, milyarlarca insan yeterli sağlık imkânlarına da sahip değildir, suyla ilgili hastalıklar veya su kirliliğinin temel nedenidir.¹³² Su kirliliği, suyun tükenmesi ve suyun eşit olarak dağıtılmaması mevcut fakirliği şiddetlendirmektedir. Taraf Devletler, mevcut genel yorumda belirtildiği üzere, ayrımcılık gözetmeksizin, su hakkını hayata geçirecek etkili tedbirleri almalıdır.

Su Hakkının Hukuki Temelleri

2. Su hakkı, herkesin kişisel ve ev içi kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, erişilebilir ve bedeli ödenebilir suya sahip olma hakkı-

¹³² Dünya Sağlık Örgütü 2000 yılı itibarıyla yaklaşık 1.1 milyar insanın bir kişiye günde en azından 20 litrelik güvenli su sağlayacak iyileştirilmiş su tedarik imkânlarına sahip olmadığını belirtmiştir (%80’i kırsal alanlarda yaşamaktadır); yaklaşık 2.4 milyar civarında kişi ise gerekli sağlık koşullarına sahip değildir. (Bkz. WHO, *The Global Water Supply and Sanitation Assessment 2000*, Geneva, 2000, 1. sayfa) Ayrıca, her yıl 2.3 milyar insan suya bağlı hastalıklardan dolayı zarar görmektedir. Bkz. BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, (*UN Commission on Sustainable Development*) *Comprehensive Assessment of the Freshwater Resources of the World*, New York, 1997, 39. sayfa.

nı öngörmektedir. Yeterli miktarda güvenilir su, susuzluk sonucu gerçekleşen ölümleri engelleme, suyla ilgili hastalık riskini azaltma ve tüketim, yemek pişirme, kişisel ihtiyaçlar ve ev içi hijyenik ihtiyaçlar için gereklidir.

3. Sözleşme'nin 11. maddesinin 1. paragrafı “yeterli beslenme, giyim ve konut da dahil olmak üzere” yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkının hayata geçirilmesi için bu haktan doğan ve bu hakkın ayrılmaz parçası olan hakları içermektedir. “Dahil olmak üzere” şeklindeki bir anlatım belirtilen haklar kataloğunun tüketici olmasının hedeflenmediğini göstermektedir. Su hakkı, özellikle insanın yaşamını sürdürebilmesinin en temel koşullarından biri olması sebebiyle, açıkça yeterli bir yaşam düzeyinin sağlanması için gerekli olan güvenceler kategorisinde değerlendirilmelidir. Ayrıca, Komite, daha önce, suyun, 11. maddenin 1. paragrafında yer alan bir insan hakkı olduğunu belirtmiştir (bkz. genel yorum No. 6 (1995)).¹³³ Su hakkı, aynı zamanda en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkı (12 . madde 1. paragraf)¹³⁴ ve yeterli konut ve yeterli beslenme (11. madde, 1. paragraf) haklarının da ayrılmaz bir parçasıdır.¹³⁵ Hak, yaşama hakkı ve insanlık onuru başta olmak üzere İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan diğer haklarla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.

4. Su hakkı, antlaşmalar, bildirgeler ve standartlar da dahil olmak üzere birçok uluslararası belgede tanınmıştır.¹³⁶ Örneğin, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İliş-

133 Bkz. Komite'nin yaşlı insanların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarına ilişkin genel yorumu (No.6 (1995)), 5. ve 32. paragraflar.

134 Bkz. genel yorum No. 14 (2000) en yüksek düzeyde sağlık standardı hakkı, 11,12 (a), (b), 15, 34, 36, 40, 43 ve 51 No.'lu paragraflar.

135 Ayrıca bkz. genel yorum No. 4 (1991), 8 (b) paragrafı. Ayrıca bkz. İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü'nün yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkının bir parçası olarak elverişli konutla ilgili raporu, Mr. Miloon Kothari (E/CN.4/2002/59), Komisyon'un 2001/28 No.'lu, 20 Nisan 2001 tarihli raporuna uygun şekilde sunulmuştur. Yeterli beslenme hakkıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Komisyon'un Özel Raportörü'nün beslenme hakkıyla ilgili raporu, Mr. Jean Ziegler (E/CN.4/2002/58), Komisyon'un 2001/25 No.'lu, 20 Nisan 2001 tarihli kararına uygun şekilde sunulmuştur.

136 Bkz. Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 14. maddesi'nin 2 (h) paragrafı, Çocuk Hakları Sözleşmesi 24. madde, 2 (c) paragrafı, Harp Esirle-

kin Sözleşme'nin 14. maddesinin 2. paragrafına göre taraf Devletler kadınların “özellikle [...] su ihtiyacı ile de ilgili olarak yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma haklarını” güvence altına almalıdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24. maddesinin 2. paragrafı taraf Devletlerin “besleyici gıdalar verilmesi ve temiz içme suyunun sağlanması yoluyla hastalık ve yetersiz beslenmeyle” mücadele etmesini öngörmektedir.

5. Komite, taraf Devlet raporlarının incelenmesi sırasında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 16. ve 17. maddeleri çerçevesinde sunulan raporların biçimi ve içeriği ile ilgili gözden geçirilmiş rehber ilkeler ve genel yorumları doğrultusunda su hakkına devamlı değinmektedir.

6. Su, kişisel ihtiyaçlar ve ev içi ihtiyaçların yanı sıra, Sözleşme haklarının birçoğunun hayata geçirilmesi için, geniş ölçüde, birçok farklı amaç için gereklidir. Su, gıdanın üretilmesi (yeterli beslenme hakkı) ve çevresel sağlık koşullarının (sağlık hakkı) güvence altına alınması için gereklidir. Su, geçim kaynaklarının (çalışarak geçinme hakkı) güvence altına alınması ve belirli kültürel âdetleri uygulama

rine Yapılacak Muamele İle İlgili Cenevre Sözleşmesi'nin, (*Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War*), 20., 26., 29. ve 46. maddeleri, 1949 tarihli Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi, (*Geneva Convention relative to the Treatment of Civilian Persons in Time of War*), 85, 89 ve 127. maddeleri; 1977 tarihli Ek Protokol'ün 5 ve 14. maddeleri; Birleşmiş Milletler Su Konferansı'nın (*United Nations Water Conference*) Mar Del Plata Eylem Planı, (*Mar Del Plata Action Plan*) giriş; Gündem 21'in 18.47. paragrafı, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu, Rio de Janeiro, 3-14 Haziran 1992 (A/CONF.151/26/Rev.1 (Cilt. I ve Cilt. I/Corr.1, Cilt. II, Cilt. III ve Cilt.III/Corr.1))(Birleşmiş Milletler yayını, Satış No. E.93.I.8), cilt I: *Konfersans'ta alınan kararlar*, 1.karar, ek II; İlke No.3, Su ve Sürdürülebilir Kalkınmaya ilişkin Dublin Bildirisi, (*Dublin Statement on Water and Sustainable Development*), Uluslararası Su ve Çevre Konferansı, (*International Conference on Water and Environment*), (A/CONF.151/PC/112); İlke No.2, Eylem Planı, *Birleşmiş Milletler Uluslararası Nüfus ve Gelişim Raporu*, Kahire, 5-13 Eylül 1994 (Birleşmiş Milletler yayını, Satış No. E.95.XI-II.18), I.bölüm, 1. karar, ek; 5 ve 19. paragraflar, Su Kaynaklarına dair Avrupa Şartı, (*European Charter on Water Resources*), Üye Devletler Bakanlar Komitesi'nin 14'ü; Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını Koruma ve Geliştirme Alt Komisyonu'nun içme suyu hakkının geçekleşmesinin geliştirilmesine dair 2002/6 No.'lu kararı. Ayrıca bkz.(E/CN.4/Sub.2/2002/10) No.'lu Alt Komisyon raportörü Mr. El Hadji Guisse'nin Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanma ile içme suyu sağlanması hakkı ve sağlık koşulları arasındaki ilişkiye dair raporu.

hakkının (kültürel hayatta yer alma hakkı) sağlanması için gereklidir. Ancak, suyun tahsisi konusunda öncelik kişisel kullanımlar ve ev içi kullanımları için su hakkına verilmelidir. Öncelik, aynı zamanda açlık ve hastalıkları önlemek için gerekli olan su kaynaklarına ve her bir Sözleşme hakkı ile ilgili temel yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gerekli olan su ihtiyacına verilmelidir.¹³⁷

Su ve Sözleşme Hakları

7. Komite, yeterli beslenme hakkının gerçekleşebilmesi için su kaynaklarına yeterli erişimin güvence altına alınmasının önemine değinmektedir (bkz. genel yorum No.12 (1997)).¹³⁸ Kadın çiftçiler de dahil olmak üzere, elverişsiz konumda olan çiftçilerin suya, sürdürülebilir ürün devşirme ve sulama teknolojisini de kapsamına alan su idaresi sistemlerine adil şekilde erişiminin sağlanması güvence altına alınmalıdır. Sözleşme'nin 1. maddesinin 2. paragrafındaki, bir halkın “kendi varlığını sürdürmesi için gerekli olan kendi olanaklarından yoksun bırakılmaması” yükümlülüğüne uygun şekilde, taraf Devletler geçimlik tarım ve yerli halkların geçim kaynaklarının güvence altına alınması için yeterli miktarda suya erişimin güvence altına alınmasını sağlamalıdır.¹³⁹

8. Sözleşme'nin 12. maddesinin 2 (b) paragrafında sağlık hakkının bir parçası olan çevresel sağlık, güvenli olmayan sulardan ve zehirli sulardan kaynaklanan insan sağlığını tehdit eden durumlarla ilgili olarak herhangi bir ayrımcılık yapmadan gerekli adımları atmayı içerir.¹⁴⁰ Benzer şekilde, taraf Devletler, su sistemlerinin yaygın bulaşıcı hastalık-

¹³⁷ Ayrıca bkz. Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Uygulama Planı (*World Summit on Sustainable Development, Plan of Implementation*), 2002, 25 (c) paragrafı.

¹³⁸ Bu durum elverişli gıdaya sahip olma hakkının *mevcudiyeti* ve bu hakka *erişimle* ilgilidir (bkz. genel yorum No. 12 (1999), 12. ve 13. paragraflar).

¹³⁹ Ayrıca bkz. BM Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi'ne, (*United Nations Convention on the Law of Non-Navigational Uses of Watercourses*), ekli su yollarının kullanımıyla ilgili olarak ortaya çıkabilecek çatışma hallerinde hayati önem taşıyan insan ihtiyaçlarının belirlenmesinde “insan hayatının sürdürülebilmesi için içme suyu ve açlığın önlenmesi için gıda üretiminde ihtiyaç duyulan suyun sağlanmasına özel önem verilmesi gereğini” diye getiren Mutabakat Metni. (A/51/869, 11 Nisan 1997).

¹⁴⁰ Ayrıca bkz. genel yorum No. 14'ün 15. paragrafı.

ların mekânı halini aldığı ve insan yaşamını tehdit eden bir risk oluşturduğu durumları takip etmeli ve bu tip durumlarla savaşmalıdır.¹⁴¹

9. Taraf Devletlerin Sözleşme'yi hayata geçirmelerine yardımcı olmak ve raporlama yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak açısından, bu genel yorum, II. Bölüm'deki su hakkının normatif yönü (11. madde, 1. paragraf ve 12. madde), taraf Devletlerin sorumlulukları (III. Bölüm), ihlaller (IV. Bölüm) ve ulusal düzeyde uygulama üzerinde durmakta, taraf Devlet dışındaki diğer bütün aktörlerin yükümlülüklerine VI. Bölüm'de yer verilmektedir.

II. SU HAKKININ NORMATİF İÇERİĞİ

10. Su hakkı, hem özgürlükleri hem de hakları içermektedir. Özgürlükler, su hakkı için gerekli olan mevcut su kaynaklarına erişimi sağlama ve keyfi su kesintileri veya su kaynaklarının kirletilmesi gibi müdahalelere maruz kalmamayı içerir. Haklar ise, su tedarik sistemi ve insanların su hakkından eşit şekilde faydalanmasını sağlayacak bir idareyi de içermektedir.

11. Su hakkının unsurları, insan onuru, hayat ve sağlık için, 11. maddenin 1. paragrafı ve 12. maddeye uygun şekilde, *yeterli* olmalıdır. Suyun yeterliliği sadece su miktarı ve teknolojilere atıfta bulunularak dar şekilde yorumlanmamalıdır. Su, sadece ekonomik bir değer olarak değil sosyal ve kültürel bir değer olarak da ele alınmalıdır. Su hakkının hayata geçirilmesi de sürdürülebilir nitelikte, hakkın şimdi ve gelecek nesiller için de güvence altına alınmasını sağlayacak şekilde olmalıdır.¹⁴²

12. Su hakkının gereğinin yerine getirilmesi için gerekli olan yeterli su, farklı şartlara göre değişiklik gösterse de, aşağıdaki unsurlar her durumda geçerlidir:

¹⁴¹ WHO'nun tanımına göre, *vector-borne* hastalıklar, sineklerin taşıdığı hastalıkları (sıtma, filariasis, Japon ensefalitini, dengue humması ve sarı humma), belirtmektedir.

¹⁴² Sürdürülebilirliğin tanımı için bkz., Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu, Rio de Janeiro, 3-14 Haziran 1992, Çevre ve Gelişim Bildirgesi, 1, 8, 9, 10, 12 ve 15 No.'lu prensipler ve Gündem 21, özellikle 5.3, 7.27, 7.28, 7.35, 7.39, 7.41, 18.3, 18.8, 18.35, 18.40, 18.48, 18.50, 18.59 ve 18.68 No.'lu prensipler.

(a) *Yeterlilik*. Her bir kişi için sağlanan su miktarı yeterli ve kişisel ihtiyaçlarla, ev içi ihtiyaçları için sürekli olmalıdır.¹⁴³ Su genellikle içme, kişisel temizlik, çamaşır yıkama, yemek hazırlama, hanehalkı ve evin temizliği için kullanılmaktadır.¹⁴⁴ Her bir kişi için mevcut olan su miktarı Dünya Sağlık Örgütü ilkeleriyle uyum göstermelidir.¹⁴⁵ Bazı bireyler ve topluluklar sağlık, iklim ve çalışma şartları nedeniyle ek suya ihtiyaç duyabilirler;

(b) *Kalite*. Her kişisel kullanım ve ev içi kullanım için gerekli olan su güvenilir olmalı, insan sağlığını tehdit edecek mikro-organizmalar, kimyasal maddeler, radyoaktif atıklar içermemelidir.¹⁴⁶ Ayrıca, su her kişisel kullanım ve ev içi kullanımı için kabul edilebilir bir renkte, kokuda olmalıdır;

(c) *Erişilebilirlik*. Su ve suyla ilgili faaliyet ve hizmetler, ayrımcılık yapılmadan, taraf Devlet'in yetkisi altında bulunan *herkes* açısından erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle örtüşen dört yönü vardır:

(i) *Fiziksel erişilebilirlik*: Suya, suyla ilgili yeterli hizmetlere toplumun bütün kesimlerinin güvenli bir şekilde erişebilmesi sağlanmalıdır. Yeterli, güvenli ve kabul edilebilir su her bir evin, eğitim kurumunun veya işyerinin içerisinde veya hemen yakınında olmalıdır.¹⁴⁷ Suyla ilgili bütün olanaklar ve hizmetler yeterli kalitede ol-

143 “Sürekli” sözü sağlanan suyun kişisel kullanımlar ve ev içi kullanımları için yeterli olması anlamında kullanılmıştır.

144 Bu bağlamda, “içme suyu” meşrubatlar ve gıda maddeleri yoluyla tüketim amaçlı su anlamındadır. “Kişisel temizlik” insan dışkısının vücut dışına atılması anlamındadır. Suya bağlı yöntemlerin kullanıldığı hallerde su kişisel temizlik için gereklidir. “Yemek hazırlama” suyun yiyeceklerle temas ettiği, suyun kullanıldığı halleri, yiyeceklerin temizliğini, gıda maddelerinin hazırlanmasını içermektedir. “Kişisel temizlik ve hane halkının temizliği” bireysel temizlik ve ev ortamının temizliğini içermektedir.

145 Bkz. Bartram ve G. Howard, “*Domestic water quantity, service level and beath: what should be the goal for water and health sectors*”, WHO, 2002. Ayrıca bkz. P.H. Gleick (1996) “*Basic water requirements for human activities: meeting basic needs*”, *Water International*, 21, 83-92. sayfalar.

146 Komite, Dünya Sağlık Örgütü'nün İçme Su Kalitesi Rehber İlkelerine, *Guidelines for Drinking Water Quality*, 2nd edition, vols. 1-3 (Cenevre, 1993), atıfta bulunmaktadır: “Düzgün şekilde uygulandığı takdirde, sağlığa zararlı olarak bilinen su bileşenlerinin ortadan kaldırılması, asgari yoğunluğa indirilmesi yoluyla içme suyu kaynaklarının güvenilirliğini sağlayacak ulusal standartların geliştirilmesine temel teşkil edilmesini öngören ilkeleri belirtmektedir.”

147 Bkz. genel yorum No. 4 (1991), 8 (b) paragrafı, genel yorum No. 13 (1999), 6 (a) paragrafı ve genel yorum No.14 (2000), 8 (a) ve 8 (b) paragrafları. Hane sürekli veya yarı sürekli şekilde oturulan konutları, veya geçici konaklama yerlerini de kapsamaktadır.

malı, kültürel açıdan uygun olmalı; cinsiyet, yaşam süresi ve gizlilik gibi konulara önem verilmelidir. Su olanak ve hizmetlerine erişim sırasında fiziksel güvenlik tehdit edilmemelidir.

(ii) *Ekonomik erişilebilirlik*: Su ve suyla ilgili olanaklar ve hizmetlerin bedelleri herkes tarafından ödenebilir olmalıdır. Suyu güvence altına almayla ilgili doğrudan ve dolaylı ücret ve masraflar ödenebilir olmalı ve diğer Sözleşme haklarının hayata geçirilmesinde ödünler verilmesine veya hakların hayata geçirilmesinin tehlikeye düşmesine yol açmamalıdır.

(iii) *Ayrımcılık yapmama*: Su ve suyla ilgili olanaklar ve hizmetler toplumun en risk altındaki kesimleri ve toplum dışına itilmiş kesimler de dahil olmak üzere, hukuken yasaklanan herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan, toplumun bütün kesimlerinin erişimine açık olmalıdır;

(iv) *Bilgiye erişebilme*: Erişebilirlik suyla ilgili konularda bilgi talep etme, bilgi alma ve vermeyi de içermektedir.¹⁴⁸

III. GENEL UYGULAMAYA TÂBÎ ÖZEL KONULAR

Ayrımcılık Yapmama ve Eşitlik

13. Taraf Devletlerin su hakkının herhangi bir ayrım gözetilmeksizin uygulanmasını güvence altına almaları (2. madde, 2. paragraf) ve kadınlarla erkeklere eşit hak sağlama yükümlülüğü (3. madde), Sözleşme'nin geneline yayılmış yükümlülüklerdir. Bu nedenle, Sözleşme ırk, renk, cinsiyet, yaş, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, fiziksel veya zihinsel engellilik, sağlık sorunları (HIV/AIDS dahil olmak üzere), cinsel tercih veya medeni, siyasi, sosyal ya da başka bir statüye dayalı olarak gerçekleştirilen, su hakkından herkesin eşit şekilde faydalanmasını ve su hakkının herkes tarafından eşit şekilde kullanılmasını ortadan kaldıracak veya zedeleyici etki ya da amaca sahip her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Komite, bu bağlamda genel yorum No.3 (1990)'ün 12. paragrafını hatırlatmak istemektedir.

14. Taraf Devletler, ayrımcılık yasağına rağmen *de facto* olarak ayrımcılığın yapıldığı, bireylerin veya toplulukların su hakkına sahip

¹⁴⁸ Bkz. mevcut genel yorumun 48. paragrafı.

olabilmek için gerekli olan imkânlardan veya haklardan yoksun bırakıldığı halleri önlemek amacıyla tedbirler almalıdır. Taraf Devletler, su kaynaklarının tahsisini, su yatırımlarının toplumun tamamının suya erişimine olanak tanımasını güvence altına almalıdır. Kaynakların uygun-suz şekilde tahsisi, kasti olmayan bir ayrımcılığa neden olabilir. Örneğin, yatırımlar orantısız olarak, genellikle sadece nüfusun küçük, imtiyazlı bir kesiminin yararlanabileceği, toplumun büyük bir kesiminin faydalanamayacağı pahalı su hizmetleri ve olanaklarına yapılmamalıdır.

15. Su hakkı bağlamında, taraf Devletler yeterli imkânlarla sahip olmayanlara ihtiyaçları olan suyu ve suyla ilgili bütün olanakları sunmak ve uluslararası alanda su ve suyla ilgili hizmetler bakımından ayrımcılık yapılması yasaklanan durumlarda, ayrımcılığı engellemek konusunda özel bir yükümlülüğe sahiptir.

16. Su hakkı herkese tanınan bir haktır. Ancak, taraf Devletler bu hakkın kullanımında geleneksel olarak bazı zorluklarla karşılaşan kadınlara, çocuklara, azınlık gruplarına, yerli halka, mültecilere, sığınmacılara, ülke içinde yerinden edilenlere, göçmen işçilere, mahkumlara ve tutuklulara özel önem vermelidir. Taraf Devletler özellikle, aşağıda belirtilen konuları güvence altına alacak adımlar atmalıdır:

(a) Kadınlar, su kaynakları ve suyla ilgili haklar konusunda karar alma mekanizmaları dışında bırakılmamalıdır. Su taşıma konusunda kadınların sırtındaki orantısız yük hafifletilmelidir.

(b) Çocukların, eğitim kurumlarında ve evlerinde yeterli su bulamamaları veya su taşımaya zorlanma sonucunda haklarını kullanmaları engellenmemelidir. Yeterli içme suyunun bulunmadığı mevcut eğitim kurumlarına su tedariki acil konular arasına alınmalıdır.

(c) Kırsal alanlar ve mahrumiyet bölgeleri de iyi korunmuş su imkânlarına erişebilmelidir. Kırsal alanlarda geleneksel su kaynaklarına erişim yasal olmayan engellemelere ve kirlenmeye karşı korunmalıdır. Yasadışı yerleşimler ve evsizler de dahil olmak üzere, mahrumiyet bölgelerinde de iyi korunmuş su imkânlarına erişim sağlanmalıdır. Hiçbir hane halkı, konut durumları veya arsa durumlarına dayalı olarak su hakkından mahrum bırakılamaz.

(d) Yerli halkın atalarından kalma topraklardaki su kaynaklarına erişimi tecavüzlere ve yasal olmayan kirlenmelere karşı korunmalıdır. Devletler, yerli halkın suya erişimini planlamak, geliştirmek ve kontrol edebilmek için kaynaklar sağlamalıdır.

(e) Göçebe ve sürekli hareket halinde olan toplulukların gelecekte olarak konakladığı yerlerde veya konaklama yeri olarak belirlenen alanlarda yeterli suya erişimleri sağlanmalıdır.

(f) Mülteciler, sığınmacılar, ülke içinde yer değiştirenler ve ülkeye geri dönüş yapanlar da kamp, kırsal alan veya şehirde yaşamaya gibi ayrımlara tâbi tutulmadan yeterli suya erişebilmelidir.

(g) Mahkûmlar ve hükümlüler günlük ihtiyaçlarını karşılamak için, uluslararası insancıl hukuktan doğan ve Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı için Asgari Standart Kuralları'nda, (*United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*), belirtilen gereklilikler göz önünde tutularak, yeterli ve güvenilir suya erişebilmelidir.¹⁴⁹

(h) İleri yaştaki kişiler, engelli kişiler, doğal afet mağdurları ve doğal afet tehlikesi altında olan bölgelerde ve kurak ya da yarı kurak yerlerde veya ufak adalarda yaşayanlar gibi suya fiziksel erişim konusunda güçlük çeken gruplar güvenli ve yeterli miktarda suya sahip olmalıdır.

Genel Hukuki Yükümlülükler

17. Sözleşme, “aşamalı olarak gerçekleştirmeyi” öngörmektedir ve mevcut kaynakların sınırlı olması nedeniyle karşılaşılabilecek güçlükler belirtilmiştir. Ancak, Sözleşme aynı zamanda derhal etki doğuracak yükümlülüklerle de yer vermektedir. Taraf Devletler, su hakkıyla ilgili olarak, su hakkının hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin uygulanmasının güvence altına alınması (2. madde, 2. paragraf) ve 11. maddenin 1. paragrafının ve 12. maddenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri alma (2. madde, 1. paragraf) konusunda derhal yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerle sahiptir. Bu konuda alınan tedbir-

¹⁴⁹ Bkz. 12 Ağustos 1942 tarihli üçüncü Cenevre Sözleşmesi; 20., 26., 29. ve 46. maddeleri, 12 Ağustos 1949 tarihli dördüncü Cenevre Sözleşmesi; 89 ve 127. maddeleri; *Human Rights: A Compilation of International Instruments* (United Nations publication, Sales No. E.88.XIV.1) içerisinde yer alan Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı için Asgari Standart Kuralları, (*United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*)15. ve 20. maddeleri.

ler kararlı, somut olmalı ve su hakkının tam olarak gerçekleştirilmesini hedeflemelidir.

18. Taraf Devletler Sözleşme çerçevesinde, su hakkının tam olarak gerçekleştirilmesi için mümkün olduğu kadar hızlı ve etkili şekilde hareket etme konusunda değişmez ve devamlı bir yükümlülüğe sahiptir. Taraf Devletlerin su, teknoloji, mâli kaynaklar ve uluslararası yardımlar gibi geniş ölçüde birçok kaynağa sahip olmaları nedeniyle Sözleşme'deki bütün diğer haklar gibi su hakkının da gerçekleştirilmesi hedeflenmeli ve mümkün kılınmalıdır.

19. Sözleşme'nin su hakkıyla ilgili geriye götürücü tedbirleri yasakladığına dair güçlü bir karine mevcuttur.¹⁵⁰ Geriye götürücü herhangi bir tedbir alındığı takdirde, taraf Devlet, tedbirlerin bütün alternatiflerin çok dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi sonucunda alındığını ve taraf Devlet'in mevcut bütün azami kaynaklarının kullanılmasını sonucunda Sözleşme'de yer alan hakların tamamı göz önünde tutularak meşrulaştırıldıklarını ispatla yükümlüdür.

Özel Hukuki Yükümlülükler

20. Su hakkı, her insan hakkı gibi, taraf Devletlere üç tür yükümlülük yükler: *Saygı duyma* yükümlülüğü, *koruma* yükümlülüğü ve *yerine getirme* yükümlülüğü.

(a) Saygı Duyma Yükümlülüğü

21. Hakka saygı duyma yükümlülüğü, taraf Devletlerin su hakkının kullanılmasına doğrudan veya dolaylı müdahaleden kaçınmalarını öngörmektedir. Yükümlülük, yeterli suya eşit şekilde erişimi engelleyecek veya kısıtlayacak herhangi bir uygulama veya eylemden; su tahsisi ile ilgili örf ve adete dayalı veya geleneksel uygulamalara keyfi olarak müdahaleden; Devlet kaynaklı faaliyetlerle veya silah kullanımı ve denemeleri yoluyla suya atık bırakma; örneğin silahlı çatışma hallerinde uluslararası insancıl hukuku ihlal ederek, cezalandırıcı tedbir-

¹⁵⁰ Bkz. genel yorum No. 3 (1990), 9. paragraf.

ler olarak su hizmetlerine ve altyapıya erişimi sınırlandırma veya ortadan kaldırma eylemlerinden kaçınmayı içermektedir.

22. Komite'ye göre, silahlı çatışma, olağanüstü durum, doğal afet hallerinde, taraf Devletlerin uluslararası insancıl hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri su hakkı açısından da sözkonusu olacaktır.¹⁵¹ Bu yükümlülük, sivil halkın yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez olan içme suyu tesislerini ve içme suyu sağlanmasını, sulama tesislerini, yaygın, uzun süreli ve ciddi zararlara karşı doğal çevrenin korunmasını; sivillerin, enterne edilmiş kimselerin ve mahkumların yeterli miktarda suya erişiminin¹⁵² güvence altına alınmasını içermektedir.

(b) *Koruma Yükümlülükleri*

23. *Koruma* yükümlülüğü, taraf Devletlerin, su hakkından faydalanılmasını engellemeye yönelik herhangi bir üçüncü kişi müdahalesini önlemelerini de içermektedir. Üçüncü kişiler; bireyleri, grupları, şirketleri, diğer tüzelkişileri ve bunların otoritesi altında çalışanları kapsamaktadır. Yükümlülük, üçüncü kişilerin yeterli miktarda suya eşit şekilde erişiminin engellemesini, su kaynaklarının kirletilmesini ve doğal kaynaklar, kuyular ve diğer su dağıtım sistemleri dahil olmak üzere bütün su kaynaklarından adil olmayan şekilde su çıkarılması gibi durumları engelleyecek, gerekli ve etkili yasama tedbirlerinin ve diğer tedbirlerin alınmasını içermektedir.

24. Su hizmetlerinin (suyun borularla sağlanması, su tankları, nehirlerle ve kuyulara erişim gibi) üçüncü kişilerce verildiği veya denetlendiği hallerde, taraf Devletler eşit, bedeli ödenebilir ve fiziksel erişimin mümkün olduğu, yeterli, güvenilir ve kabul edilebilir su temininin tehlikeye düşürülmesini engellemelidir. Belirtilen suiistimallerin engellenmesi için, Sözleşme ve bu genel yoruma uygun şekilde, bağımsız ve

¹⁵¹ Komite, insan hakları hukukunun insancıl hukukla bağlantısı için Uluslararası Adalet Divanı'nın *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Request by the General Assembly)*, ICJ Reports (1996) 226. sayfa, 25. paragraf, danışma görüşüne dikkat çekmektedir.

¹⁵² Bkz. Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol No.1 (1977), *(Additional Protocol I to the Geneva Conventions)*, 54. ve 55. maddeleri, 12 Ağustos 1949 tarihli üçüncü Cenevre Sözleşmesi, 20. ve 46. maddeleri, 12 Ağustos 1949 tarihli Sözleşmeleri ortak 3. maddesi.

gerçek bir toplumsal katılımı ve uymama halinde ceza verilmesini de içeren etkili bir denetim sistemi kurulmalıdır.

(c) Yerine Getirme Yükümlülüğü

25. Yerine getirme yükümlülüğü, kolaylaştırmak, geliştirmek ve sağlamak şeklinde bir ayrıma tâbi tutulabilir. Kolaylaştırma yükümlülüğü, taraf Devlet'in bireylerin ve toplulukların haktan faydalanmasına yardımcı olma amaçlı, olumlu tedbirler almasını gerektirmektedir. Geliştirme yükümlülüğü, taraf Devlet'in suyun sağlık alanında kullanımı, su kaynaklarının korunması, su israfının asgari düzeye indirilmesi yöntemleri ile ilgili yeterli düzeyde eğitim verilmesinin güvence altına alınması için gerekli tedbirleri almasını öngörür. Taraf Devletler, ayrıca, bireylerin veya grupların, kendi kontrolleri dışındaki sebeplerden dolayı, kendi olanaklarını kullanarak haktan faydalanamadıkları hallerde, yerine getirme yükümlülüğü (hakkı sağlama) altındadır.

26. Yerine getirme yükümlülüğü, taraf Devletlerin su hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik gerekli tedbirleri almasını öngörmektedir. Yükümlülük, hakkın ulusal siyasi ve yasal sistemlerce yeterli derecede tanınması için, yasal uygulamalar başta olmak üzere; hakkın gerçekleştirilmesi için ulusal su stratejisi ve eylem planı kabulünü, su bedelinin herkes tarafından ödenebilmesini ve özellikle kırsal alanlarda ve mahrumiyet bölgelerinde suya erişimin geliştirilmesini ve sürekli hale getirilmesini içermektedir.

27. Suyun bedelinin ödenebilir olabilmesi için, taraf Devletler: (a) Düşük masraflı, uygun teknik ve teknolojilerin kullanılmasını; (b) bedelsiz veya düşük bedelli su gibi uygun fiyatlandırma politikalarının uygulanmasını ve (c) ek gelirler, gibi uygun tedbirleri kabul etmelidir. Su hizmetlerine dair bütün ödemeler, hakkaniyet ilkesi ile temellendirilmeli, gerek özel gerekse kamu kuruluşlarınca sağlanan su hizmetlerinin, toplumun dezavantajlı kesimleri de dahil olmak üzere herkesçe temin edilebilir olması güvence altına alınmalıdır. Hakkaniyet ilkesi, daha fakir hane halkının, daha zengin hane halkıyla karşılaştırıldığında su masrafları altında ölçüsüzce ezilmemesini gerektirir.

28. Taraf Devletler, mevcut ve gelecek nesiller için yeterli ve güvenli suyun güvence altına alınması için kapsamlı ve entegre program ve stratejiler belirlemelidir.¹⁵³ Bu tarz stratejiler ve programlar: (a) su kaynaklarından su çıkarılması, su yönünün değiştirilmesi ve baraj yapımı yoluyla su kaynaklarının ölçüsüzce tüketilmesinin azaltılmasını; (b) Su havzalarının ve suyla ilgili ekosistemlerin radyasyon, zararlı kimyasal maddeler ve insan dışkısı gibi maddelerle kirletilmesinin azaltılması ve ortadan kaldırılmasını; (d) önerilen gelişmelerin yeterli suya erişime müdahale niteliği taşımasını; (e) İklim değişikliği, çölleşme, topraktaki tuz miktarının artması, orman alanlarının azalması, biyolojik çeşitliliğin kaybolması gibi su miktarını ve doğal ekosistem havzalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesini;¹⁵⁴ (f) suyun nihai kullanıcılar tarafından etkili şekilde kullanılmasının artırılmasını; (g) suyun dağıtımındaki su israfının azaltılmasını; (h) acil durumları karşılayan mekanizmaların geliştirilmesini; (i) stratejileri ve programları yürütecek, yetkili kuruluşların ve kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını içerebilir.

29. Herkesin yeterli sağlık koşullarına sahip olması, insan onuru ve özel hayatın gizliliği açısından temel bir niteliğe sahiptir ve aynı zamanda içme suyu tedarik yerleri ve kaynaklarının korunmasının temel mekanizmalarındandır.¹⁵⁵ Sağlık hakkı ve elverişli konut hakkına uygun şekilde, (bkz. genel yorum No. 4 (1991) ve 14 (2000), taraf Devletler, kırsal alanlar ve mahrumiyet bölgeleri başta olmak üzere,

¹⁵³ Bkz. 5. dipnot, Gündem 21, 5., 7. ve 18. bölümler; Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi ve Uygulama Planı, (*World Summit on Sustainable Development, Plan of Implementation* (2002), 6 (a), (l) ve (m), 7, 36 ve 38. paragraflar.

¹⁵⁴ Bkz. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, (*Convention on Biological Diversity*), Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, (*Convention to Combat Desertification*) BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*UN Framework Convention Climate Change*) ve müteakip protokoller.

¹⁵⁵ Bkz. Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması'na İlişkin Sözleşme'nin 14. maddesi'nin 2. paragrafına göre taraf Devletler kadınların "özellikle [...] sağlıkla ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma haklarını" güvence altına almalıdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24. maddesi'nin, 2. paragrafı taraf Devletlerin "bütün toplum kesimlerinin [...] sağlık ve çevre sağlığı konusunda temel bilgileri elde etmelerini güvence altına almalarını" önem görmektedir.

güvenli sağlık hizmetlerini, kadınların ve çocukların ihtiyaçları göz önünde tutularak aşamalı şekilde genişletme yükümlülüğüne sahiptir.

Uluslararası Yükümlülükler

30. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı, 11. madde ve 23. maddesi su hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesi için Devletlerin, uluslararası işbirliğinin ve uluslararası desteğin, beraberce ve münferit olarak hareket etmenin önemini kavramalarının gerekli olduğunu dile getirmektedir.

31. Taraf Devletler, su hakkıyla ilgili uluslararası yükümlülüklerine uymak amacıyla bu haktan diğer ülkelerin de faydalanmasına saygı göstermelidir. Uluslararası işbirliği, taraf Devletlerin, diğer ülkelerde su hakkının kullanılmasına doğrudan veya dolaylı şekilde müdahale niteliğini taşıyacak eylemlerden kaçınmalarını öngörür. Bir Devlet'in faaliyetleri başka bir Devlet'in yönetimi altındakilerin su hakkından faydalanmalarının sağlanmasını engellememelidir.¹⁵⁶

32. Taraf Devletler, her halde, su tedarikini ve su hakkının güvence altına alınması için gerekli olan mal ve hizmetlerin sunumunu engelleyecek ambargoları ve benzeri tedbirleri uygulamaktan kaçınmalıdır.¹⁵⁷ Su, hiçbir zaman siyasi ve ekonomik bir baskı aracı olarak kullanılmamalıdır. Bu bağlamda, Komite genel yorum No. 8 (1997)'de belirttiği, ekonomik yaptırımlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı arasındaki ilişkiyi hatırlatmak istemektedir.

33. Taraf Devletler, kendi vatandaşlarının ve tüzelkişilerin başka ülkelerdeki bireylerin ve toplulukların su hakkını ihlal etmelerini engellemeye yönelik tedbirler almalıdır. Taraf Devletler, üçüncü şahıs-

¹⁵⁶ Komite, BM Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi'nin, (*the United Nations Convention on the Law of Non-Navigational Uses of Watercourses*) su yollarının adil şekilde kullanımının belirlenmesinde sosyal ve insani ihtiyaçların göz önünde tutulmasını ve taraf Devletlerin oluşan belirli zararların engellenmesi için gerekli tedbirleri almasını, çatışma halinde hayatı önem taşıyan insan ihtiyaçlarına özel önem verilmesini öngördüğünü belirtmektedir. Bkz. Sözleşme'nin 5, 7 ve 10. maddeleri.

¹⁵⁷ Komite, genel yorum No.8 (1997)'de sağlık gereçleri ve temiz içme suyu ile ilgili yaptırımların olumsuz etkilerine değinmekte ve yaptırım rejimlerinin temiz su tedariki için gerekli olan altyapı onarımlarına fırsat sağlamasına değinmektedir.

ların bu hakka uymalarını sağlamak için yasal veya siyasi yolları kullanarak gerekli tedbirleri almalıdır. Alınan tedbirler Birleşmiş Milletler Şartı'na ve uygulanabilen uluslararası hukuka uygun olmalıdır.

34. Mevcut kaynaklar ölçüsünde Devletler, su hakkının diğer ülkelerde de gerçekleşmesine yardımcı olmak için su kaynaklarının tahsisi, mali ve teknik destek verilmesi ve gerekli görülen yardımın yapılması gibi yollara başvurulmalıdır. Âfet halleri sonrasında ve acil yardım sırasında, mültecilere ve yerinden edilenlere yapılan yardımlar sırasında da, öncelik yeterli su sağlanması da dahil olmak üzere Sözleşme haklarına verilmelidir. Yardım talebinde bulunan taraf Devletlere, diğer insan hakları standartlarına uyumlu ve kültürel açıdan da uygun bir şekilde uluslararası yardım sağlanmalıdır. Bu bağlamda, ekonomik açıdan daha gelişmiş olan taraf Devletler, gelişmekte olan daha fakir Devletlere yardımcı olma konusunda ilgi ve sorumluluk sahibidir.

35. Taraf devletler, su hakkına uluslararası antlaşmalarla gereken önemin verilmesini güvence altına almalıdır ve bu amaçla hukuk belgelerinin gelişimine önem vermelidir. Uluslararası ve bölgesel antlaşmaların kabulünde ve uygulanmasında, taraf Devletler sözkonusu belgelerin su hakkı üzerinde olumsuz bir etki yaratmasını engellemeye yönelik tedbirler almalıdır. Ticaretin liberalleşmesi ile ilgili antlaşmalar bir ülkenin su hakkını tam anlamıyla hayata geçirme kapasitesini azaltacak veya kapasitesine engel olacak nitelikte olmamalıdır.

36. Taraf Devletler, uluslararası örgütlerin üyeleri olarak, faaliyetlerinin su hakkını yeterince dikkate alması konusunda gereken özene göstermelidir. Bu bağlamda, başta Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve bölgesel gelişim bankaları olmak üzere uluslararası finans kuruluşlarının üyeleri olan Devletler, ödünç politikaları, kredi antlaşmaları ve diğer benzeri tedbirlerin alınmasında su hakkının göz önünde bulundurulmasını güvence altına alan tedbirler almalıdır.

Temel Yükümlülükler

37. Komite, genel yorum No. 3'de (1990), taraf Devletlerin Sözleşme'de yer alan her bir hakkın, en azından, gereken asgari düzeyde sağ-

lanması konusunda temel bir yükümlülüğe sahip olduklarını teyit etmektedir. Komite'ye göre, su hakkıyla ilgili olarak derhal etki doğuracak en azından birkaç temel yükümlülük belirlenebilir:

(a) Hastalıkları önlemek amacıyla, kişisel kullanım ve ev içi kullanımı için gerekli ve yeterli olan asgari miktardaki suya erişimin güvence altına alınması;

(b) Özellikle dezavantajlı kişiler ve toplum dışına itilmiş kişiler için, su hakkı ve suyla ilgili hizmetlerden ve olanaklardan faydalanma hakkının herhangi bir ayırım gözetilmeksizin güvence altına alınması;

(c) Yeterli, güvenli ve sürekli su sağlayan olanaklar ve hizmetlere fiziksel erişimi güvence altına alma. Çok uzun bekleme sürelerini önlemek amacıyla, evlerden makul uzaklıkta yeterli sayıda su tedarik yerlerinin sağlanması;

(d) Suya fiziksel erişimde kişisel güvenliğin tehdit edilmemesi;

(e) Mevcut bütün su olanakları ve hizmetlerinden faydalanmanın eşit şekilde olmasının güvence altına alınması;

(f) Toplumun tamamına yönelik bir ulusal su stratejisi ve eylem planının kabulü ve uygulanması; strateji ve eylem planı katılımcı ve şeffaf bir süreç içerisinde yapılmalı, periyodik olarak gözden geçirilmelidir, su hakkıyla ilgili göstergeler ve kıyas gibi metotlar kullanılarak ilerleme yakından takip edilmelidir. Strateji ve eylem planının yapıldığı süreç ve içerik özellikle dezavantajlı konumda olan ve toplumun dışına itilmiş kimselere özel önem verilmelidir;

(g) Su hakkının gerçekleşme veya gerçekleşmeme düzeyinin takibi;

(h) Toplumun risk altındaki kesimlerini ve toplum dışına itilmiş grupları korumak için daha düşük masrafı hedefleyen programların kabulü;

(i) Suya bağlı olarak oluşan hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü için tedbirlerin alınması. Özellikle yeterli sağlık imkânlarına erişimin güvence altına alınması.

38. Komite, konuyla ilgili herhangi bir şüphenin kalmaması amacıyla, gelişmekte olan ülkelerin yukarıdaki 37. paragrafta belirtilen temel yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayacak ekonomik ve teknik destek başta olmak üzere, uluslararası yardım ve işbirliği

sağlama görevinin özellikle taraf Devletlere ve yardım etme konumunda bulunan diğer aktörlere ait olduğunu vurgulamak istemektedir.

IV. İHLALLER

39. Su hakkının normatif yönü (bkz. Bölüm II) taraf Devlet'in yükümlülüklerine uygulandığı takdirde (III. Bölüm) su hakkı ihlallerinin belirlenmesine yardımcı olacak bir süreç başlayacaktır. Aşağıdaki paragraflar, su hakkı ihlallerinden örnekler vermektedir.

40. Taraf Devletler, genel ve özel yükümlülüklerle uygun davranışlarını ortaya koyabilmek için, su hakkının gerçekleştirilmesi için gerekli ve uygun tedbirleri aldıklarını göstermelidir. Uluslararası hukuka göre, gerekli tedbirleri alma konusunda iyi niyetli davranmama, hakkın ihlalini teşkil eder. Taraf Devlet, yukarıdaki 37. paragrafta belirtilen ve *derogasyonun* mümkün olmadığı temel yükümlülüklerle uymamasını meşrulaştıramaz.

41. Ne tür icrai veya ihmali fiillerin su hakkı ihlalini oluşturduğunun tespiti için, taraf Devlet'in su hakkıyla ilgili yükümlülüklerle uyuma konusundaki isteksizliği ile imkânsızlık hallerini birbirinden ayırt etmek gereklidir. Bu durum, yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve su hakkından bahseden 11. maddenin 1. paragrafı ve taraf Devletlerin mevcut kaynaklarının azamisini kullanarak gerekli adımları atma yükümlülüklerini dile getiren 2. maddenin 1. paragrafında da yer almaktadır. Su hakkının gerçekleştirilmesi için mevcut kaynaklarının azamisini kullanma konusunda isteksiz olan bir Devlet, Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini ihlal etmektedir. Kaynak yetersizliğinin taraf Devlet'in Sözleşme'den doğan yükümlülüklerle tam anlamıyla uymasını imkânsızlaştırdığı durumlarda Devlet, öncelikle, yukarıda belirtilen yükümlülükleri yerine getirmek için mevcut bütün kaynakları kullanmak için her türlü çabayı gösterdiğini ispatla yükümlüdür.

42. Su hakkı ihlalleri, *icrai fiiller* vasıtasıyla, doğrudan taraf Devlet'in faaliyeti veya Devlet tarafından gerekli şekilde bir düzenleme yapılmadığından başkalarının faaliyetleri ile gerçekleşebilir. İhlaller, örneğin, temel yükümlülüklerle aykırı, geri adım niteliğinde tedbirlerin

benimsenmesi, (yukarıda 37. paragrafta belirtilmiştir), mevcut halde sağlanan su hakkından yararlanmaya devam edebilmek için gerekli mevzuatın yürürlükten kaldırılması veya askıya alınması, iç hukuktan kaynaklanan mevcut yükümlülöklere veya uluslararası hukuk yükümlölüklerine açıkça aykırı mevzuat ve politikaların benimsenmesini içermektedir.

43. İcrai fiiller vasıtasıyla ihlaller, herkesin su hakkından tam olarak yararlanmasını sağlayacak uygun tedbirlerin alınmaması, suyla ilgili ulusal bir politika benimsenmemesi ve ilgili mevzuatın uygulanmamasını içerir.

44. Gerçekleşebilecek ihlallerin, tam bir listesini önceden belirlemek mümkün olmasa da, Komite'nin çalışmaları ile belirlenen sorumluluk dereceleriyle ilgili örnekler verilebilir:

(a) Saygı duyma yükümlölüğünün ihlali, taraf Devlet'in su hakkına müdahalesi anlamındadır; (i) su hizmetleri ve olanaklarından keyfi veya meşru olmayacak şekilde yoksun bırakılma veya dışlanma; (ii) Su fiyatlarında ayrımcılık içeren veya fahiş artışlar ve (iii) Su kaynaklarının insan sağlığını etkileyecek şekilde kirlenmesi ve azalması;

(b) Koruma yükümlölüğünün ihlali, Devlet'in, yetkisi altındaki kimselerin su hakkının üçüncü kişiler tarafından ihlaline karşı gerekli tedbirleri almakta başarısız olduğunu göstermektedir.¹⁵⁸ Bu durum (i) suyun kirlenmesini ve adil olmayan bir şekilde temin edilmesini önleyecek hukuk kurallarını kabul etme veya uygulamada başarısızlık; (ii) su hizmeti sağlayıcılarını etkili bir şekilde düzenleme ve denetlemede başarısızlık; (iii) su dağıtım sistemlerini herhangi bir müdahale, zarar ve yıkıma karşı korumada başarısızlık (örneğin, boru şebekeleri ve kuyular) ve

(c) Yerine getirme yükümlölüğünün ihlali, taraf Devletlerin su hakkının hayata geçirilmesi için gerekli tedbirleri almaması sonucunda gerçekleşir. Örnekler: (i) herkesin su hakkından faydalanmasını güvence altına almayı hedefleyen bir ulusal su politikası kabul etmeme ve uygulamama; (ii) Yetersiz bütçenin veya kamusal kaynakların yanlış şekilde tahsisinin toplumun risk altındaki kesimleri başta olmak üzere, bireylerin veya grupların su hakkında fayda-

158 "Üçüncü kişiler" tanımı için bkz. 23. paragraf.

lanamaması sonucunu doğurması; (iii) su hakkının ulusal düzeyde gerçekleşmesinin, örneğin su hakkı göstergeleri belirlenerek veya kıyas yapılarak, takip edilmesindeki başarısızlık; (iv) su olanak ve hizmetlerinin adil olmayacak şekilde dağıtımını azaltacak tedbirler almama; (v) acil yardım halleri için mekanizmalar kabul etmekte başarısızlık; (vi) herkesin haktan asgari ölçüde faydalanmasını güvence altına alma konusunda başarısızlık; (vii) taraf Devlet'in, diğer devletler veya uluslararası kuruluşlarla antlaşmalar akdetmesi sırasında, su hakkıyla ilgili uluslararası yükümlülüklerini göz önünde tutmak konusundaki başarısızlığı şeklindedir.

V. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

45. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafına uygun şekilde, taraf Devletler Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için "bilhassa yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri de içerecek şekilde her türlü uygun yöntemi" uygulamalıdır. Her Devletin kendi durumunun özelliklerine göre en uygun tedbirleri belirleme konusunda takdir marjı vardır. Sözleşme, açıkça taraf Devlete herkesin su hakkından faydalanabilmesi için gerekli olan tedbirleri, mümkün olan en kısa sürede, alma yükümlülüğünü yüklemektedir. Su hakkının gerçekleşmesini sağlamaya yönelik ulusal tedbirler, diğer insan haklarından faydalanılmasına müdahale niteliğini taşımamalıdır.

Mevzuat, Stratejiler ve Politikalar

46. Mevcut mevzuat, stratejiler ve politikaların su hakkından kaynaklanan yükümlülüklerle uyumunun sağlanması için bir gözden geçirme gereklidir. Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerle aykırılık halinde, bunlar yürürlükten kaldırılmalı, düzeltilmeli veya değiştirilmelidir.

47. Tedbir alma görevi, açıkça taraf Devletlere su hakkının hayata geçirilmesi için bir strateji veya eylem planı kabul etme yükümlülüğünü yüklemektedir. Strateji: (a) insan hakları hukuku ve prensipleri üzerine kurulmalıdır; (b) su hakkının bütün yönlerini ve taraf Devlet'in ilgili yükümlülüklerini kapsamalıdır; (c) net amaçlar belirlemelidir; (d) ulaşılmak istenen hedefleri ve hedeflere ulaşmak için bir çerçe-

ve süre belirlenmelidir; (e) Uygun politikalar ve buna tekabül eden göstergeler karşılaştırmalı olarak belirlenmelidir. Strateji, aynı zamanda sürece dair kurumsal sorumluluğu ortaya koymalı; amaçları ve hedefleri gerçekleştirmek için gerekli olan araçları belirlemeli; kaynakları kurumsal sorumluluğa uygun şekilde tahsis etmeli; stratejinin uygulanmasını güvence altına alacak hesap verme mekanizmaları oluşturulmalıdır. Taraf Devletler, su hakkı ulusal stratejilerini belirlerken ve uygularken, Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşlarının teknik yardımından ve işbirliğinden yararlanmalıdır (Bkz. VI. Bölüm).

48. Ulusal su stratejileri ve eylem planlarının oluşturulması ve uygulanması ayrımcılık gözetme yasağı ve insanların katılımı prensiplerine uyum göstermelidir. Bireylerin ve grupların su hakkının kullanılmasını etkileyecek karar verme süreçlerine katılmaları suyla ilgili politika, program veya stratejilerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmalıdır. Bireyler ve gruplar kamu otoritelerinin ve üçüncü kişilerin gerçekleştirdiği su hizmetleri, su ve çevre ile ilgili konulara dair bilgilerin tamamına ve bilgilere eşit şekilde ulaşabilmelidir.

49. Ulusal su stratejisi ve eylem planı hesap verebilirlik, şeffaflık ve yargının bağımsızlığı prensiplerine dayanmalıdır; iyi yönetim su hakkı da dahil olmak üzere bütün insan haklarının etkili şekilde gerçekleştirilmesi için gereklidir. Hakkın gerçekleştirilebilmesi için uygun bir ortam yaratılması amacıyla taraf Devletler, özel çalışma sektörü ve sivil toplumun faaliyetlerini gerçekleştirirken su hakkına gereken önemi vermelerini güvence altına almalıdır.

50. Taraf Devletler, su hakkı stratejilerini hayata geçirirken çerçeve bir yasama faaliyeti kabul etmeyi daha avantajlı bulabilirler. Böyle bir yasama faaliyeti: (a) ulaşılması hedeflenen amaçları ve amaçların gerçekleşmesi için hedeflenen süreyi; (b) hedefe ulaşma yollarını; (c) sivil toplum, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla gerçekleştirilmesi hedeflenen işbirliğini; (d) sürece dair kurumsal sorumluluğu; (e) sürecin izlenmesi için gerekli olan ulusal mekanizmaları ve (f) telafi imkânları ile başvuru usullerini içermektedir.

51. Suyla ilgili politikaların uzlaştırılması için bakanlıklar, böl-

gesel ve yerel otoriteler arasında yeterli koordinasyonun olmasının güvence altına alınması amacıyla adımlar atılmalıdır. Su hakkının uygulanmasının bölgesel veya yerel otoritelere bırakıldığı hallerde, taraf Devlet'in Sözleşme yükümlülüklerine uyma yükümlülüğü devam etmektedir ve bu nedenle ilgili otoritelerin gerekli su hizmetleri ve olanaklarının sağlanması ve genişletmesini mümkün kılacak yeterli kaynaklara sahip olmasını güvence altına almalıdır. Taraf Devletler ayrıca, bu otoritelerin hizmetlere erişimde ayrımcılık gözetmemesini güvence altına almalıdır.

52. Taraf Devletler su hakkının gerçekleştirilmesinin etkili şekilde denetim yükümlülüğü altındadır. Taraf Devletler, su hakkının gerçekleştirilmesi yönündeki gelişmenin denetlenmesinde yükümlülüklerini yerine getirmelerini etkileyen faktörleri ve zorlukları belirlemelidir.

Göstergeler ve Hedefler

53. Denetim sürecine yardımcı olmak amacıyla, ulusal su stratejileri ve eylem planlarında su hakkı göstergeleri belirlenmelidir. Göstergeler, taraf Devlet'in 11. maddenin 1. paragrafı ve 12. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini ulusal ve uluslararası düzeyde izlemek için tasarlanmalıdır. Göstergeler elverişli suyun (yeterlilik, güvenlik, kabul edilebilirlik, bedeli ödenebilirlik ve fiziksel erişim) farklı unsurlarına yönelik olmalı, ayrımcılık yasağı gözetilmiş şekilde, taraf Devlet'in ülkesinde yaşayan veya yetkisi altında olan herkesi kapsamalıdır. Taraf Devletler, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM İnsan Yerleşimleri Merkezi (Habitat), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun devam eden çalışmalarına uygun göstergelerle ilgili yönlendirici bilgi verebilir.

54. İlgili su hakkı göstergelerinin tespitinden sonra taraf Devletler her bir göstergeyle ilgili olarak uygun ulusal hedefleri gerçekleştirmelidir. Komite, periyodik raporlama faaliyeti sırasında taraf Devletle

beraber “alan belirleme” sürecine girer.¹⁵⁹ Alan belirleme, bir sonraki raporlama döneminde ulaşılması amaçlanan hedefleri belirleyecek olan göstergelerin ve ulusal değerlendirmenin taraf Devlet ve Komite tarafından beraberce gözlemlenmesidir. Takip eden beş yıl içerisinde, taraf Devlet bu ulusal göstergeleri su hakkının uygulanmasının izlenmesi amacıyla kullanacaktır. Daha sonra, takip eden raporlama sürecinde, taraf Devlet ve Komite hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ve varsa karşılaşılan güçlükleri gözden geçirir (bkz. genel yorum No.14 (2000), 58. paragraf). Ek olarak, hedeflerin belirlenmesi ve raporların hazırlanması aşamasında taraf Devletler veri toplanması ve verilerin düzenlenmesi esnasında uzman kuruluşların geniş bilgisinden ve önerilerinden faydalanmalıdır.

Hak Arama Yolları ve Hesap Verebilirlik

55. Su hakkı tanınmayan herhangi bir kişi veya grup gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde etkili yargısal veya diğer uygun hak arama yollarına erişebilmelidir (bkz. genel yorum No. 9 (1998), 4. paragraf, Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu 10. madde), (*Rio Declaration on Environment and Development*),¹⁶⁰ Komite, hakkın bazı Devletlerin anayasalarında koruma altına alındığını ve ulusal mahkemeler önünde dava konusu yapıldığını belirtmektedir. Su hakkı ihlallerinin bütün mağdurları, eski hale iade, tazminat ve ihlalin tekrarlanmaması güvencesi gibi bütün uygun telafi imkânlarından faydalanmalıdır. Ulusal ombudsmanlar, insan hakları komisyonları ve benzer kuruluşların insan hakları ihlallerine eğilmelerine izin verilmelidir.

¹⁵⁹ Bkz. E. Riedel, “*New bearings to the State reporting procedure: practical ways to operationalize economic social and cultural rights – The example of the right to health*”, S.von Schorlemer (ed.), *Praxisbandbuch* UNO, 2002, 345-358. sayfalar. Komite, örneğin, 2002 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi eylem planında verilen 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ulaşamayan veya güvenli içme suyunu (Milenyum Bildirgesi’nde belirtildiği üzere) tedarik edemeyen ve temel sağlık şartlarına erişimi olmayan insanların oranını yarıya indirme taahhüdüne dikkat çekmektedir.

¹⁶⁰ Çevre ve Gelişim üzerine Rio Deklarasyonu’nun (*the Rio Declaration on Environment and Development*) 10. ilkesi (*Report of the United Nations Conference on Environment and Development*, bkz. 5.dipnot)’ne göre, çevresel konulara dair olarak yargısal ve idari süreç, hak arama yolları ve telâfi imkânlarına etkili erişim sağlanmalıdır.”

56. Taraf Devlet'in veya üçüncü bir kişinin bir kimsenin su hakkına müdahale niteliğini taşıyan herhangi bir eyleminden önce, ilgili otoriteler bu tarz eylemlerin yasalara ve Sözleşme'ye uygun şekilde gerçekleştirildiğini güvence altına almalıdır. Bu durumda: (a) etkilenenlere ciddi şekilde danışma imkânını; (b) söz konusu tedbirlerle ilgili zamanında ve tam anlamıyla bilgi verilmesini; (c) söz konusu eylemlerden makul süre içerisinde haberdar etmeyi ve (e) hak arama imkânlarından faydalanılması için hukuki destek verilmesini sağlamak gereklidir (bkz. genel yorumlar No. 4 (1991) ve No. 7 (1997)). Böyle bir eylemin bir kimsenin su için bedel ödeyememesinden kaynaklanması halinde, kişilerin ödeyebilme kapasitesi dikkate alınmalıdır. Bir kimse hiçbir şekilde ihtiyacı olan asgari su miktarından mahrum bırakılmamalıdır.

57. İç hukukta su hakkını tanıyan uluslararası belgelerin kabul edilmesi, hak arama tedbirlerinin içeriğini ve etkililiğini belirgin şekilde artırabilir ve bu nedenle her halde teşvik edilmelidir. Uluslararası belgelerin kabulü, mahkemelerin doğrudan Sözleşme'ye dayanarak, su hakkı ihlalleri hakkında hüküm verebilmesini, ya da en azından temel yükümlülüklerle ilgili hüküm verilmesini sağlamaktadır.

58. Taraf Devletler, yargıçları, hüküm vermeye yetkili makamları ve hukuk mesleği mensuplarını faaliyetlerini yerine getirirken su hakkı ihlallerine daha fazla önem vermeye teşvik etmelidir.

59. Taraf Devletler, su hakkının gerçekleşmesinde risk altındaki gruplara yardım etmek amacıyla insan hakları savunucularının ve sivil toplumun diğer üyelerinin çalışmalarını desteklemeli ve geliştirmelidir.

VI. DEVLET DIŞI AKTÖRLERİN SORUMLULUĞU

60. Su hakkıyla ilgilenen WHO, UNICEF, UNEP, UN-Habitat, ILO, UNDP ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu gibi Birleşmiş Milletler örgütleri ve diğer uluslararası örgütler ve aynı zamanda ticaretle ilgilenen Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası örgütler, su hakkının ulusal düzeyde uygulanması için farklı tecrübelerini bir araya getirerek taraf Devletlerle etkili bir işbirliği içerisine girmelidir. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası başta olmak üzere uluslara-

rası finans kuruluşları su hakkından faydalanılmasının iletılması için ödünç politikaları, kredi antlaşmaları, yapısal uyum programları ve diğer gelişim projelerinde su hakkını dikkate almalıdırlar (bkz. genel yorum No. 2 (1990)). Taraf Devlet raporlarını ve taraf Devletlerin su hakkının gerçekleştirme yükümlülüğünü yerine getirme kabiliyetlerini inceleyen Komite, diğer bütün aktörlerin sağladıkları desteğin etkilerini de dikkate alacaktır. Uluslararası örgütlerin program ve politikalarında insan hakları hukuku ve prensiplerine yer vermesi su hakkının uygulanmasını teşvik edecektir. Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu'nun, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), WHO, UNICEF, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurumların özellikle acil durumlarda felaket sonrası alınan tedbirler ve insani yardım açısından önemi büyüktür. Su yardımı sağlanması, su dağıtılması, su ve suyla ilgili hizmetlerin idaresi açısından öncelik toplumun risk altındaki kesimine verilmelidir.

GENEL YORUM No 16 (2005)

MADDE 3: EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARI KULLANMADA ERKEK VE KADINLARA EŞİT HAK SAĞLANMASI

GİRİŞ

1. Tüm insan haklarından yararlanmada erkeklere ve kadınlara eşit hak sağlanması uluslararası hukukta tanınan ve temel insan hakları belgelerinde yer alan ana ilkelerden biridir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme insan onuru için temel öneme haiz hakları korumaktadır. Özellikle, Sözleşme'nin 3. maddesi, Sözleşme'de yer alan haklardan yararlanmada erkeklerle kadınlara eşit hak sağlanması ile ilgilidir. Söz konusu madde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. maddesinin, 3. paragrafı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2. maddesine dayanmaktadır. Madde, Sözleşme'ye yapılan referans dışında, Sözleşme ile aynı tarihte kaleme alınan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 3. maddesi ile aynıdır.

2. Hazırlık çalışmaları, ayrımcılık yasağından daha da ileri bir şekilde, “erkeklerle ve kadınlara açıkça aynı hakların tanınması ve kadınların bu haklardan faydalanmasının güvence altına alınmasını sağlayacak uygun tedbirlerin alınması gerektiğini [...] belirtmektedir. Ayrıca, 3. madde, 2. maddenin 2. paragrafı ile örtüşse de, erkeklerin ve kadınların eşit haklara sahip olduğunu tekrar teyit etmek gerekli görülmüştür. Birleşmiş Milletler Şartı’nda yer alan bu temel prensip üzerinde, özellikle tam anlamıyla hayata geçirilmesini engelleyen birçok önyargı bulunması sebebiyle, sürekli olarak durulmalıdır.”¹⁶¹ Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 26. maddesinin aksine, Sözleşme’nin 3. maddesi ve 2. maddesinin 2. paragrafı sadece tek başına anlam ifade eden hükümler değildir. Bu hükümler, Sözleşme’nin III. Bölümü’nde güvence altına alınan her bir hak ile birlikte okunmalıdır.

3. Sözleşme’nin 2. maddesinin 2. paragrafı, diğer statülerin yanı sıra cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağını da güvence altına almaktadır. Bu hüküm ve erkeklerin ve kadınların haklardan eşit olarak faydalanmasını güvence altına alan 3. madde birbirleriyle ilintili ve birbirlerini destekleyici niteliktedir. Ek olarak, ayrımcılığın ortadan kaldırılması ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit şekilde faydalanabilmenin temel koşullarından biridir.

4. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkeklerle ve kadınlara eşit hak sağlanmasını olumsuz yönde etkileyen faktörleri, yaşamaya elverişli konut hakkı,¹⁶² yeterli beslenme hakkı,¹⁶³ eğitim hakkı,¹⁶⁴ ulaşılabilir-

¹⁶¹ *Draft International Covenants on Human Rights Report of the Third Committee. A/53/65* (17 Aralık 1962), 85. paragraf.

¹⁶² Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, genel yorum No. 4 (1991): Yaşamaya elverişli konut hakkı (11. maddenin 1. paragrafı), para. 6; genel yorum No. 7 (1997): Yaşamaya elverişli konut hakkı (11. maddenin 1. paragrafı); Zorla tahliyeler, para.10.

¹⁶³ Genel yorum No.12 (1999): Yeterli beslenme hakkı (Sözleşme’nin 11. maddesi), para.26.

¹⁶⁴ Genel yorum No.11 (1999): İlköğretime yönelik eylem planları (Sözleşme’nin 14. maddesi), para.3; genel yorum No.13 (1999): Eğitim hakkı (Sözleşme’nin 13. maddesi), para. 6 (b), 31 ve 32.

cek en yüksek sağlık standartına sahip olma hakkı¹⁶⁵ ve su hakkı¹⁶⁶ gibi birçok genel yorumunda dikkate almıştır. Komite, aynı zamanda, taraf Devlet raporları ile ilgili konu listelerinde ve taraf Devletlerle görüşmelerinde düzenli olarak, Sözleşme'de güvence altına alınan haklardan erkeklerin ve kadınların eşit şekilde faydalanmasına dair bilgi talep etmektedir.

5. Özellikle kadınlar, örf ve âdetin kadınlar için öngördüğü daha düşük statü veya açık ve zımni ayrımcılık sonucunda, sıklıkla haklardan eşit şekilde faydalanamamaktadır. Birçok kadın cinsiyetin; ırk, renk, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da dezavantajlı konumu pekiştirme sonucunu doğuracak şekilde yaş, etnik köken, engellilik, medeni hal, mülteci ve göçmen statüsü gibi statülerle kesişmesi sonucunda farklı ayrımcılık türlerine maruz kalmaktadır.¹⁶⁷

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Eşitlik

6. Sözleşme'nin 3. maddesinin özü, Sözleşme'de yer alan hakların erkekler ve kadınlar tarafından eşitlik temelinde kullanılması şeklinde esaslı bir anlam taşıyan kavramdır. Anayasa hükümlerinde, mevzuatta ve hükümet politikalarında şekli eşitliği dile getiren hükümlere rastlansa da, 3. madde Sözleşme'deki haklardan uygulamada erkek ve kadınların eşit şekilde faydalanmasını öngörmektedir.

7. İnsan haklarından erkek ve kadın arasında eşitlik temelinde faydalanılması kapsamlı olarak anlaşılmalıdır. Uluslararası insan hakları sözleşmelerindeki ayrımcılık yasağına dair güvenceler hem *de facto* hem de *de jure* eşitliği içermektedir. *De jure* (veya şekli) eşitlik ve *de*

¹⁶⁵ Genel yorum No. 14 (2000): Ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkı (12. madde), para.18-22.

¹⁶⁶ Genel yorum No.15 (2000): Su hakkı (Sözleşme'nin 11. ve 12. maddeleri), para. 13 ve 14.

¹⁶⁷ Örnek için bkz. Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, (*Committee on the Elimination of Racial Discrimination*), genel yorum XXV (2000): Irk ayrımcılığının cinsiyetle ilgili unsurları.

facto (veya maddi) eşitlik farklı ve fakat birbirlerine bağlı kavramlardır. Şekli eşitlik, hukuk veya politikanın erkek ve kadına karşı tarafsız olması anlamına gelmektedir. Maddi eşitlik ise, hukukun, politikanın ve uygulamaların belirli grupların sahip olduğu süregelen dezavantajlı konumu devam ettirmemesi ve bu konumun etkilerinin azaltılması için güvencelerin alınması ile ilgilidir.

8. Erkek ve kadınlar için maddi eşitlik sadece görünüşte cinsiyet tarafsız kanunların veya politikaların kabulü ile sağlanamaz. Taraf Devletler 3. maddeyi uygularken, özellikle kadınların maruz kaldığı ekonomik, sosyal ve kültürel eşitsizlikleri dikkate almayarak erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizliği görmezden gelen veya devam ettiren kanunları, politikaları ve uygulamaları göz önünde bulundurmalıdır.

9. 3. maddeye göre, taraf Devletler hukukta ve hukuk önünde eşitlik prensibine saygı göstermelidir. Eşitlik ilkesine, yasalar kabul edilirken de saygı gösterilmelidir. Erkekler ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit şekilde faydalanmaları ileri düzeyde güvence altına alınarak yasalar kabul edilmelidir. Hukuk önünde eşitlik ilkesine idari organlar, mahkemeler ve hakem heyetleri de saygı göstermelidir. Söz konusu otoriteler hukuku erkek ve kadınlar için eşit şekilde uygulamalıdır.

B. Ayrımcılık Yasağı

10. Ayrımcılık yasağı, eşitlik ilkesinin doğal sonucudur. 15. paragrafta, geçici özel tedbirlerle ilgili olarak söylenenlere uygun şekilde, ayrımcılık yasağı bireylerin veya grupların ırk, renk, cinsiyet, dil, din siyasi veya siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da dezavantajlı konumu pekiştirme sonucunu doğuracak şekilde yaş, etnik köken, engellilik, medeni hal, mülteci ve göçmen statüleri veya özel durumları nedeniyle farklı bir muameleye tâbi tutulmalarını yasaklamaktadır.

11. Kadınlara karşı ayrımcılık, “medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel öz-

gürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama”¹⁶⁸ anlamına gelmektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadınların biyolojik özellikleri nedeniyle, örneğin gebelik ihtimali nedeniyle, kadınları işe almama; kadınların işe erkekler kadar zaman ayırmak istemeyecekleri önyargısı nedeniyle düşük seviyedeki işlerde çalıştırılmaları gibi tipik önyargılar sonucunda farklı bir muameleye tâbi tutulmaları şeklinde olabilir.

12. Doğrudan ayrımcılık, muameledeki farklılığın doğrudan ve açıkça sadece cinsiyete ve erkek veya kadınların özelliklerine dayalı ve objektif nedenlere dayanmayan, temelden yoksun bulunduğu hallerde meydana gelir.

13. Dolaylı ayrımcılık bir kanun, politika veya programın görünürde ayrımcı olmamasına karşılık uygulandığında ayrımcı etki yarattığı hallerde meydana gelir. Bu durum, örneğin, önceden varolan eşitsizlikler nedeniyle belirli bir imkân ya da menfaatten faydalanmada kadının erkeğe göre daha dezavantajlı konumda olması ile meydana gelebilir. Cinsiyeti dikkate almayan kanunlar uygulamak, eşitsizliği ortadan kaldırmayabilir ve hatta eşitsizliğin etkisini artırabilir.

14. Cinsiyet, erkeklerin ve kadınların haklardan eşit şekilde faydalanmalarını etkilemektedir. Cinsiyet, sadece erkek veya kadın kimliğine dayalı olarak belirlenen davranış, tavır, kişisel özellikler, erkek ve kadınların fiziksel ve zihinsel kapasiteleri ile ilgili kültürel beklentiler ve varsayımlara dayanmaktadır. Cinsiyete dayalı varsayımlar ve beklentiler, bağımsız ve yetişkin bir birey olarak ekonomik, sosyal ve siyasi gelişime katılma ve kendi hal ve şartları ile ilgili kararlar alabilme gibi haklardan yararlanmada genellikle kadınları daha dezavantajlı bir konumda tutmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel rollerle ilgili cinsiyete dayalı varsayımlar, eşitliğin bir gereği olarak erkek ve kadınlar arasında sorumlulukların paylaşılmasını engellemektedir.

168 Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 1. maddesinde tanımlandığı şekliyle.

Geçici Özel Tedbirler

15. Eşitlik ve ayrımcılık yasağı gibi ilkeler, tek başlarına gerçek eşitliği sağlamak için her zaman yeterli değildir. Toplumda dezavantajlı konumda olan veya toplum dışına itilmiş olan bireyleri veya grupları diğerleri ile aynı seviyeye getirebilmek için bazen geçici özel tedbirlere ihtiyaç duyulabilir. Geçici özel tedbirler, erkek ve kadınlar arasında sadece *de jure* veya şekli eşitliği değil, aynı zamanda *de facto* veya maddi eşitliği sağlamayı hedeflemektedir. Ancak, eşitlik ilkesinin uygulanması bazen taraf Devletlerin, ayrımcılığa neden olan şartların etkisini azaltmak ve bu şartları ortadan kaldırmak amacıyla kadınlar lehine tedbirler almalarını gerektirecektir. Bu tedbirler, *de facto* ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli olduğu ölçüde ve *de facto* eşitlik sağlandığında kaldırılmaları şartıyla, hukuka uygundur.¹⁶⁹

II. TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

A. Genel Hukuki Yükümlülükler

16. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlanması zorunludur ve taraf Devletlerin derhal yerine getirmesi gereken bir yükümlülüktür.¹⁷⁰

17. Erkek ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmada eşit hakka sahip olması, diğer tüm insan hakları gibi, taraf Devletlere üç seviyede yükümlülük yüklemektedir: *Saygı duyma*, *koruma* ve *yerine getirme* yükümlülüğü. Yerine getirme yükümlülüğü aynı zamanda sağlama, geliştirme ve kolaylaştırma yükümlülüğünü de içmektedir.¹⁷¹ 3. madde, Sözleşme'nin 6. ve 15. maddeler arasındaki

¹⁶⁹ Ancak bu genel prensibin tek bir istisnası mevcuttur: erkek adaya özgü bazı nedenler dengenin erkek aday lehine olarak bozulmasına neden olabilir. Söz konusu nedenler her bir aday ile ilgili tüm kriterler göz önünde bulundurularak objektif olarak belirlenmelidir. Bu durum orantılılık prensibinin bir gereğidir.

¹⁷⁰ Genel yorum No. 3 (1990): Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin içeriği (2. madde, 2. paragraf).

¹⁷¹ Genel yorum No. 12 ve No. 13'e göre yerine getirme yükümlülüğü kolaylaştırma ve sağlama yükümlülüğünü de içermektedir. Mevcut genel yorumda, yerine getirme yükümlülüğü aynı zamanda kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının geliştirilmesini de içermektedir.

20. Taraf Devletler, üçüncü kişilerin fiillerini denetleyerek ve düzenleyerek; erkek ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit şekilde faydalanma haklarının ihlal edilmemesini güvence altına almalıdır. Bu yükümlülük, örneğin, kamu hizmetlerinin kısmen veya tamamen özelleştirildiği hallerde sözkonusudur.

Yerine Getirme Yükümlülüğü

21. Yerine getirme yükümlülüğü, taraf Devletlerin uygulamada erkek ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşitlik temelinde faydalanmalarını güvence altına almak için gereken adımları atmalarını gerektirmektedir. Bu adımlar:

- Tazminat, eski hale iade, rehabilitasyon, ihlalin tekrarlanmamasının güvence altına alınması, beyanlar, kamuya yönelik özürler, eğitim ve önleme programları gibi uygun telafi imkânlarının olması ve bu imkânlarla erişimin sağlanması;

- Toplumdaki en fakir ve en fazla toplum dışına itilmiş erkek ve kadınlar da dahil olmak üzere herkesin eşit şekilde erişebileceği mahkemeler, heyetler veya idari organlar gibi hak arama yerlerinin taraf Devletlerce kurulması;

- Erkek ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit şekilde faydalanmasını hedefleyen hukuk ve politikaların uygulanmasının özellikle kadın ve kızlar gibi dezavantajlı konumda olabilecek veya toplum dışına itilebilecek birey ve gruplar üzerinde hedeflenmemiş olumsuz etkiler doğurmamalarını güvence altına alacak denetim mekanizmalarının geliştirilmesi;

- Erkek ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının uzun vadede ve eşitlik temelinde etkililiğini sağlayacak plan ve politikaların hazırlanması ve uygulanması. Bunlar, kadınların haklardan eşit olarak faydalanmasını hızlandıran geçici özel tedbirlerin alınmasını, cinsiyetin göz önünde bulundurulmasını ve belirli kaynakların cinsiyete göre dağıtılmasını içermektedir;

- Hakimlere ve kamu personeline insan hakları eğitimi verilmesi;
- Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleşmesi alanında

çalışanlara eşitlik konusunda farkındalığı artıracak esaslı eğitimler verilmesi;

- Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlanması ve erkek ve kadın, erkek ve kız çocuklarının eşit katılımının sağlanmasına okullarda ve diğer resmi ve gayri resmi eğitim programları müfredatında yer verilmesi;

- Kamu kurumlarında ve karar alma mekanizmalarında erkek ve kadınların eşit şekilde temsilinin sağlanması;

- Erkek ve kadınların, gelişim planlaması, karar alma ve gelişme katkı ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleşmesi ile ilgili tüm programlara eşit şekilde katılımının sağlanması.

C. Taraf Devlet Yükümlülüklerinden Bazı Örnekler

22. 3. madde, Sözleşme'nin 6 ilâ 15. maddeleri arasındaki tüm haklarla örtüşen bir yükümlülüktür. Madde, cinsiyete dayalı toplumsal ve kültürel önyargıların göz önüne alınmasını, kaynakların dağılımında eşitliğin sağlanmasını ve ailede, toplumda ve kamusal alanda sorumlulukların paylaşılmasını gerektirmektedir. Aşağıdaki örnekler, bu örneklerle sınırlı kalmamak kaydıyla, 3. maddenin Sözleşme'deki diğer haklarla olan ilişkisine ışık tutmaktadır.

23. Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. paragrafı taraf Devletlerin herkese serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatını veren çalışma hakkını güvence altına almalarını ve bu hakkın tam anlamıyla hayata geçirilmesi için gerekli tedbirleri almalarını gerektirmektedir. 3. madde, 6. madde ile beraber değerlendirildiğinde, *inter alia*, gerek yasalarda gerekse uygulamada erkek ve kadınların her seviye ve türdeki iş alanına ve mesleğe ve gerek kamu sektörü gerekse özel sektörde erkek ve kadınların çalışma hakkından eşit olarak faydalanmalarını sağlayacak mesleki eğitim, destek programları, bilgi ve becerilere eşit şekilde erişimlerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

24. Sözleşme'nin 7 (a) paragrafı, taraf Devletlerin herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma hakkını tanımlarını ve aynı zamanda adil ücret ve eşit işe eşit ücretin güvence altına alınma-

sını gerektirmektedir. 3. madde, 7. madde ile beraber uygulandığında, *inter alia*, taraf Devlet, ücretlerdeki farklılığın cinsiyete dayalı değerlendirmeler, erkek ve kadınlar arasında üretim farklılığı gibi nedenlerini belirlemeli ve ortadan kaldırmalıdır. Aynı zamanda, taraf Devlet, özel sektörün çalışma koşulları ile ilgili yasalara ne ölçüde uyduğunu etkili bir şekilde denetlemelidir. Taraf Devlet, terfi, ücret dışı telafi konularında eşitlik gözetken kanunlar kabul etmeli ve işyerinde mesleki gelişim konusunda eşit imkân ve destek sağlamalıdır. Son olarak, taraf Devlet çocuk bakımı ve bakıma muhtaç aile üyelerine destek konusunda uygun politikalar geliştirerek erkek ve kadınların mesleki sorumluluklarla aile sorumluluklarını birarada yerine getirme konusunda karıştıktıkları zorlukları azaltmalıdır.

25. Sözleşme'nin 8. maddesinin 1 (a) paragrafı taraf Devletlerin, herkesin sendika kurma ve dilediği sendikaya girme hakkını güvence altına almalarını gerektirmektedir. 3. madde, 8. madde ile beraber uygulandığında, *inter alia*, erkek ve kadınların ihtiyaçlarına uygun sendikaları kurma ve sendikalara katılmalarına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, genellikle bu haktan mahrum kalan köylü kadınlar, daha çok kadınların çalıştığı endüstrilerde çalışan kadınlar ve evde çalışan kadınlara özel önem verilmelidir.

26. Sözleşme'nin 9. maddesi, taraf Devletlerin herkesin sosyal sigorta da dahil olmak üzere sosyal güvenlik hakkını tanımalarını ve sosyal hizmetlere eşit erişimi sağlamalarını gerektirmektedir. 3. madde, 9. madde ile beraber uygulandığında, *inter alia*, erkek ve kadınların aynı yaşta emekli olmalarına; kadınların özel ve kamuda emeklilik koşullarından eşit şekilde faydalanmalarına; kadın için doğum izninin, erkek için doğum izninin ve hem erkek hem de kadın için doğum izninin güvence altına alınmasına olanak tanımaktadır.

27. Sözleşme'nin 10. maddesinin 1. paragrafı, taraf Devletlerin aileye en geniş koruma ve yardımı yapmalarını ve evlenmenin buna istekli olan eşlerin hür rızası ile gerçekleşmesini gerektirmektedir. 3. madde, 10. madde ile beraber uygulandığında, *inter alia*, çoğunlukla kadın olan aile içi şiddet mağdurlarının güvenli konuta; fiziksel, ruh-

sal ve duygusal hasarları telafi yollarına erişimlerinin; erkek ve kadınların evlenecekleri kişiyi ve evlenecekleri zamanı seçebilme haklarının sağlanmasını gerektirmektedir. Özellikle, erkek ve kadınların hukuki evlenme yaşları aynı olmalıdır, erkek çocuk ve kız çocuklara çocuk yaşta evlendirmelere, vekil aracılığıyla evlendirmelere ve zorla evlendirmelere karşı eşit ölçüde koruma sağlanmalıdır. Kadınlar, evlilikte edinilen mallar ve eşlerinin ölümünden sonra miras konusunda erkeklerle aynı haklara sahip olmalıdır. Cinsiyete dayalı şiddet, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da dahil olmak üzere tüm haklardan eşitlik temelinde faydalanılmasına engel olan bir ayrımcılık türüdür. Taraf Devletler, erkek ve kadına karşı şiddeti ortadan kaldırmak için gereken tedbirleri almalı ve bireylerin gerçekleştirdiği kadına karşı şiddet eylemlerini önlemek, araştırmak, arabulucuk etmek, cezalandırmak ve ortadan kaldırmak için gereken özeni göstermelidir.

28. Sözleşme'nin 11. maddesi, taraf Devletlerin herkese, yaşama elverişli konut hakkı (11 [1]) ve yeterli beslenme hakkı (11 [2]) da dahil olmak üzere, yeterli yaşam düzeyine sahip olma hakkını tanımalarını gerektirmektedir. 3. madde, 11. maddenin 1. paragrafı ile beraber uygulandığında, *inter alia*, kadınların konut, toprak ve mülk sahibi olma ve bunları kullanma veya idare etme haklarına ve bu hakları hayata geçirebilmek için gerekli kaynaklara erişimlerinin mümkün olmasını gerektirmektedir. Taraf Devletler, *inter alia*, kadınların gıda üretim imkânlarına erişimlerini ve sahip olmalarını güvence altına almalı ve kadının erkek doymadan yemek yemesine izine verilmemesi veya kadının besin değeri daha düşük gıdalarla beslenmesi gibi gelecekteki uygulamalara karşı gereken önlemleri almalıdır.¹⁷²

29. Sözleşme'nin 12. maddesi, taraf Devletlerin herkesin ulaşabilecek en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için gereken adımları atmalarını öngörmektedir. 3. madde, 12. madde ile beraber uygulandığında, en azından, erkek ve kadınların sağlık hizmetlerine erişim ve hizmetler-

172 3. maddenin, 11. maddenin 1 ve 2. paragrafları ile ilgili yükümlülüklerinin ve mümkün olabilecek ihlallerin örnekleri genel yorum No. 12 para. 26'da ele alınmıştır.

den faydalanmalarının eşitlik temelinde olmasını hukuki ve diğer engellerin kaldırılmasını öngörmektedir. Bu aynı zamanda su ve gıda gibi sağlık göstergelerine erişimde cinsiyet rollerinin etkisini göz önünde bulundurmaya; üreme sağlığı ile ilgili hukuki kısıtlamaların kaldırılmasını; kadın sünnetinin önlenmesini; sağlık alanında çalışanlara kadın sağlığı ile ilgili konularda yeterli eğitim verilmesini içermektedir.¹⁷³

30. Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafı, taraf Devletlerin herkesin eğitim görme hakkını tanımlarını gerektirmektedir ve 13. maddenin (2) (a) paragrafına göre, ilköğretim herkes için zorunlu ve parasız olmalıdır. 3. madde, 13. madde ile beraber uygulandığında, *inter alia*, eğitimin her seviyesinde erkek ve kız çocukların okula kabulünde aynı kriterlerin uygulanmasını sağlayacak kanunların ve politikaların kabulünü gerektirmektedir. Taraf Devletler, özellikle bilgi ve farkındalığı artırıcı kampanyalar yoluyla, ailelerin okula göndermede erkek çocuklara öncelik tanımlarının önüne geçmeli ve eşitlik ve ayrımcılık yasağını içeren bir müfredat uygulanmasını güvence altına almalıdır.

31. Sözleşme'nin 15. maddesinin (1) (a) ve (b) paragrafları taraf Devletlerin herkesin kültürel yaşama katılma ve bilimsel ilerleme ve uygulamalardan yararlanma hakkını tanımlarını gerektirmektedir. 3. madde, 15 (1) (a) ve (b) paragrafları ile beraber uygulandığında, *inter alia*, kadınların kültürel hayata, bilimsel eğitim ve araştırmalara tam anlamıyla katılımını ve kaynakların kadın sağlığı ve kadınların ekonomik ihtiyaçları ile ilgili alanlara, erkeklerle eş düzeyde, aktarılmasını gerektirmektedir.

D. Ulusal Düzeyde Uygulama

Politikalar ve Stratejiler

32. 3. maddede yer alan hakkı uygulama yolları ve araçları her bir taraf Devlet için farklı olacaktır. Taraf Devletler, erkek ve kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanmada eşit hakka sahip olmalarının güvence altına alınması şeklindeki başta gelen ve

¹⁷³ Genel yorum No. 14, para. 18-21.

derhal yerine getirilmesi gereken yükümlülüğe uymak için uygun tedbirler alırken takdir marjına sahiptirler. Ayrıca taraf Devletler, *inter alia*, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanmada erkek ve kadınların eşit hakka sahip olmalarını güvence altına alacak uygun stratejileri, insan hakları ulusal eylem planları ile bütünleştirmelidir.

33. Sözleşme'nin 3. maddesinin normatif içeriğinden ve mevcut Genel Yorum'un 16. ile 21. paragrafları arasında belirtilen taraf Devlet sorumluluklarının düzeyi ve niteliğinden de anlaşılacağı üzere stratejiler; politika, program ve aktivitelerin bir Devletteki durum ve şartlara göre, sistematik bir şekilde belirlenmesine dayanmalıdır. Stratejiler, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanmada ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına özel önem vermelidir.

34. Taraf Devletler, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili mevcut kanunları, politikaları, stratejileri ve programları düzenli olarak gözden geçirmeli ve Sözleşme'nin 3. maddesi çerçevesindeki yükümlülüklerle uyumlu olmaları için gerekli değişiklikleri gerçekleştirmelidir.

35. Kadınların, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit ölçüde faydalanmasını hızlandırıcı etki doğuracak ve kadınların *de facto* konumunu geliştirecek geçici özel tedbirlerin kabul edilmesi gerekebilir.¹⁷⁴ Geçici özel tedbirler, erkek ve kadınların eşitliğini sağlamak için benimsenen sürekli politika ve stratejilerden ayrı tutulmalıdır.

36. Taraf Devletler, Sözleşme'deki haklardan faydalanmada erkek ve kadınlar arasındaki eşitliğin sağlanmasını hızlandırmak için geçici özel tedbirler almalıdır. Bu tedbirler, taraf Devletlerin geçmişten gelen ve mevcut ayrımcılık yaratan yasalar, gelenekler ve uygulamaların yarattığı dezavantajları ortadan kaldırma yükümlülüğüne dayandığı için ayrımcılık yaratan stratejiler olarak değerlendirilmemelidir. Bu tedbirlerin içeriği, süresi ve uygulanması özel konu ve duruma göre

174 Bu bağlamda atf, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin, (*Committee on the Elimination of Discrimination against Women, (CEDAW)*), Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 4. maddesinin 1. paragrafına ilişkin 25 No.lu genel tavsiye kararına, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 13 No.lu genel yorumuna ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Limburg İlkelerine yapılmıştır.

oluşturulmalı ve değişen koşullara göre uyarlanmalıdır. Bu tedbirlerin sonuçları, hedeflenen amaçlar gerçekleştiğinde tedbirlerin kaldırılması amacıyla, denetlenmelidir.

37. Bireylerin ve grupların kendi gelişimlerini etkileyecek karar alma süreçlerine katılma hakları, taraf Devletlerin Sözleşme'nin 3. maddesi çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmeleri için geliştirilen politika, program veya aktivitelerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Hak Arama Yolları ve Hesapverebilirlik

38. Ulusal politikalar ve stratejiler, etkili mekanizmalar ve kurumların mevcut olmadığı yerlerde, idari otoriteler, ombudsmanlar ve diğer insan hakları kuruluşları, mahkemeler ve hakem heyetleri dahil olmak üzere etkili mekanizmaların kurulmasını sağlamalıdır. Bu kuruluşlar, 3. madde ile ilgili ihlal iddialarını araştırmalı ve ihlallere karşı telafi imkanları sağlamalıdır. Taraf Devletler, telafi imkanlarının etkililiğini güvence altına almalıdır.

Göstergeler ve Hedefler

39. Ulusal politika ve stratejiler, taraf Devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini etkili bir şekilde yerine getirip getirmediklerini denetlemek için erkek ve kadınların ekonomik sosyal ve kültürel haklardan eşit olarak faydalanmasına dair uygun göstergeler ve hedefler belirlemelidir. Belirli süre limitlerini de içeren istatistiki bilgiler erkek ve kadınların aşamalı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanmalarının ne ölçüde gerçekleştiğini, uygun olan hallerde, ölçmek için gereklidir.

III. İHLALLER

40 Taraf Devletler ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlanmasını öncelikle ve derhal güvence altına almak şeklindeki yükümlülüklerini yerine getirmelidir.

41. Erkek ve kadınlar arasındaki eşitlik ilkesi, Sözleşme'de yer

alan her bir hakkın kullanılabilmesi için temel öneme haizdir. Bu hakların kullanılmasında şekli ve maddi eşitliği sağlayamamak hakkın ihlal edilmesi sonucunu doğuracaktır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit ölçüde faydalanmanın sağlanması için *de jure* ve *de facto* ayrımcılığın ortadan kaldırılması gereklidir. Sözleşme'nin 6. ile 15. maddeleri arasında yer alan haklarla ilgili olarak *de jure* ve *de facto* ayrımcılığı ortadan kaldıracak kanunlar, politikalar ve programlar kabul etme, uygulama ve bunların etkililiğini denetlemedeki başarısızlık bu hakların ihlali sonucunu doğuracaktır.

42. Sözleşme'de yer alan hakların ihlali, doğrudan taraf Devlet'in veya ulusal veya yerel düzeyde, taraf Devlet'in kurum veya kuruluşlarının icrası, ihlali engelleyememesi veya ihmali sonucunda oluşabilir. Erkek ve kadınlara Sözleşme'de yer alan tüm hakları kullanmada eşit hak sağlanmasını geriletecek tedbirler alınması ve uygulanması 3. maddenin ihlali sonucunu doğuracaktır.

GENEL YORUM No: 17 (2005)

MADDE 15: HERKESİN KENDİ YARATTIĞI HERHANGİ BİR BİLİMSEL, EDEBİ YA DA SANATSAL ÜRÜNDEN DOĞAN MADDİ VE MANEVİ ÇIKARLARIN KORUNMASINDAN YARARLANMA HAKKI

(1 (C) PARAGRAFI)

I. GİRİŞ VE ANA BAŞLIKLAR

1. Herkesin kendi yarattığı bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı insanlık onuru ve değerinden kaynaklanan bir insan hakkıdır. Bu gerçek, 15. maddenin 1 (c) paragrafını ve diğer insan haklarını, fikri mülkiyet hakları sisteminde tanınan hakların birçoğundan ayırmaktadır. İnsan hakları bireylere, bazı hallerde birey gruplarına ve topluluklara ait temel, ayrılmaz ve evrensel niteliklerdir. İnsan hakları, insan doğasının bir parçasını oluşturdukları için temel bir nitelik gösterir. Fikri mülkiyet hakları ise, her şeyden önce yaratıcılık ve icadın, yaratıcı ve yeni-

likçi ürünlerin yaygınlaşmasının teşvik edilmesini, kültürel kimliklerin geliştirilmesini, toplumun tamamının faydalanmasına yönelik olarak bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerin korunmasını sağlamak için taraf Devletlerin kullandığı araçlardır.

2. İnsan haklarının aksine, fikri mülkiyet hakları genellikle geçici özellik arz eder ve kaldırılabilir, sadece lisans sahibi tarafından kullanılabilir veya başka bir kişiye de verilebilir. Birçok fikri mülkiyet sisteminde, manevi haklar saklı kalmak şartıyla, fikri mülkiyet hakları tahsis edilebilir, süre ve içerik açısından sınırlandırılabilir, alım satım konusu olabilir, değiştirilebilir ve hatta kaybedilebilir. Buna karşın, herkesin kendi yarattığı bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı şeklindeki insan hakkı, ürünün yaratıcısı ile yaratılan ürün, insanlar, toplumlar, veya diğer gruplar ve kolektif kültürel mirasları ve aynı zamanda ürünün yaratıcısının saygın bir yaşam düzeyine sahip olmasını sağlayacak temel maddi çıkarlar ve öncelikli olarak ticari çıkarları ve yatırımları koruyan fikri mülkiyet rejimleri arasındaki kişisel bağı korumaktadır. 15. maddenin 1 (c) paragrafının maddi ve manevi çıkarlar açısından ürünü yaratana sağladığı koruma, ulusal düzenlerde ve uluslararası antlaşmalarda yer alan fikri mülkiyet hakları ile mutlaka birebir örtüşmemektedir.¹⁷⁵

3. Bu nedenle fikri mülkiyet haklarını 15. maddenin 1 (c) paragrafında düzenlenen hakla eş tutmamak önemlidir. Herkesin kendi ya-

175 1967 yılında yapılan son değişikliklerle Sınai Mülkiyetin Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi (*Paris Convention for the Protection of Industrial Property*); 1979 yılında yapılan son değişikliklerle Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi (*Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*); İcracı Sanatçılar, Fonogram Yapımcıları ve Yayın Kuruluşlarının Korunmasına Dair Roma Sözleşmesi (*International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations, Rome Convention*); WIPO Telif Hakları Sözleşmesi (*WIPO Copyright Treaty*); “folklorik sunumlar” icra edenlere uluslararası koruma sağlayan WIPO Performans ve Fonogram Sözleşmesi (*WIPO Performances and Phonograms Treaty*); Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (*Convention on Biological Diversity*); 1971 yılında yapılan son değişikliklerle Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi (*Universal Copyright Convention*); Dünya Ticaret Örgütü’nün Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Antlaşması, (TRIPS Antlaşması), (*Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights*) ilgili uluslararası belgelerden bazılarıdır.

rattığı bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı birçok uluslararası belgede tanınmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 27. maddesinin 2. paragrafı aynı şekilde: “Herkesin kendi yarattığı bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkına” yer vermektedir. Benzer şekilde sözkonusu hak, 1948 tarihli Amerika İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi'nin 13. maddesinin 2. paragrafında, 1988 tarihli İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel alanda Ek Protokolü'nün (“San Salvador Protokolü”) 14. maddesinin 1 (c) paragrafında ve, açık şekilde ifade edilmese de, 1952 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1 No.'lu Ek Protokolü'nün 1. maddesinde yer almaktadır.

4. Herkesin kendi yarattığı bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı, sanata ve bilime ve toplumun ilerlemesine katkı konusunda aktif katılımı teşvik etmeyi hedeflemektedir. Hak, Sözleşme'nin 15. maddesinde düzenlenen, kültürel yaşama katılma hakkı (15. madde, 1 (a) paragrafı), bilimsel ilerlemeden ve uygulamalardan yararlanma hakkı (15. madde, 1 (b) paragrafı), bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için gerekli özgürlüğe saygı gösterme hakkı (15. madde, 3. paragraf) gibi haklarla ayrılmaz bir bütündür. Belirtilen haklar ile 15. maddenin 1 (c) paragrafındaki hak arasındaki ilişki aynı zamanda birbirlerini pekiştirici ve karşılıklı olarak sınırlandırıcı özelliktedir. Ürün sahiplerinin yarattıkları herhangi bir bilimsel, edebi, ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma haklarına getirilen sınırlandırmaların bir kısmı mevcut genel yorum, bir kısmı ise 15. maddenin 1 (a), (b) ve 3. paragraflarına dair ayrı genel yorumlarda incelenecektir. 15. maddenin 3. paragrafı ve 15. maddenin 1 (c) paragrafı ile güvence altına alınan bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetlerin maddi güvencelerinden biri olarak hakkın ekonomik yönü, herkeşe serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatı veren çalışma hakkı (6. madde, 1. paragraf), yeterli ücret (7. madde, (a) paragrafı), yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma

hakkı (11. madde, 1. paragraf) ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca, 15. maddenin 1 (c) paragrafının gerçekleşmesi Uluslararası İnsan Hakları Manzumesi ve diğer uluslararası ve bölgesel belgelerle güvence altına alınan tek başına veya birlikte mülkiyet hakkı,¹⁷⁶ her çeşit bilgiyi araştırma, edinme ve iletme özgürlüğünü de içermek üzere ifade özgürlüğü,¹⁷⁷ insanın kişiliğinin tam olarak gelişmesi hakkı,¹⁷⁸ kültürel katılım haklarının,¹⁷⁹ belirli grupların kültürel hakları da dahil olmak üzere,¹⁸⁰ gerçekleşmesine bağlıdır.

5. Mevcut genel yorum, taraf Devletlere Sözleşme'yi uygulama ve raporlama yükümlülüklerini yerine getirme konusunda yardımcı olmak amacıyla 15. maddenin 1 (c) paragrafının normatif içeriği (Bölüm I), taraf Devlet yükümlülükleri (Bölüm II), ihlaller (Bölüm III) ve ulusal düzeyde uygulama (Bölüm IV) ve taraf Devletler dışındaki aktörlerin sorumlulukları (Bölüm 5) şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

II. 15. MADDENİN 1 (c) PARAGRAFİNIN NORMATİF İÇERİĞİ

6. 15. maddenin 1. paragrafı, kültürel yaşama katılma hakkının, herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal ürün-

¹⁷⁶ Bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 17. maddesi; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5 (d) (v) maddesi; İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) 1. Protokol'ün 1. maddesi; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 21. maddesi; Afrika İnsan ve Halkların Şartı'nın (Banjul Şartı) 4. maddesi.

¹⁷⁷ Bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesi; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 19. maddesinin 2. paragrafı; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesi; Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi'nin 13. maddesi ve Afrika İnsan ve Halkların Şartı'nın 9. maddesi.

¹⁷⁸ Bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinin 2. paragrafı. Ayrıca bkz. Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafı.

¹⁷⁹ Bkz. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5 (e) (vi) maddesi; İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel alanda Ek Protokolü'nün (San Salvador Protokolü) 14. maddesi ve Afrika İnsan ve Halkların Şartı'nın 17. maddesinin 2. paragrafı.

¹⁸⁰ Bkz. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 27. maddesi; Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 13 (c) maddesi; Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 31. maddesi ve Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'nin, (*International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*), 31. maddesi.

den doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı (15. madde, 2 (c) paragrafı) da dahil olmak üzere, ancak hakkın içeriği ve kapsamına değinmeden, farklı yönlerini ele alan üç hak-tan, üç farklı paragraf şeklinde bahsetmektedir. Bu nedenle 15. mad-denin 1 (c) paragrafının yorumlanması gereklidir.

15. Maddenin 1 (c) Paragrafının Unsurları

“Ürün Sahibi”

7. Komite'ye göre sadece “ürün sahibi”, erkek veya kadın, bi-rey veya birey grupları,¹⁸¹ bilimsel, edebi veya sanatsal ürünlerin ya-ratıcıları, *inter alia*, yazarlar ve sanatçılar 15. maddenin 1 (c) paragrafın-daki korumadan faydalanabilirler. Maddede geçen “herkes”, “kendi”, “ürün sahibi” sözcükleri bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerin ya-ratıcılarının gerçek kişiler olduğunun düşünüldüğünü¹⁸² ve maddenin kaleme alındığı dönemde birey gruplarının göz önüne alınmadığını göstermektedir. Mevcut uluslararası sözleşmesel koruma sistemlerin-de, tüm hukuk kişileri fikri mülkiyet hakkı sahipleri arasında yer al-maktadır. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, gerçek kişiler dışında-ki hukuk kişilerinin sahip olduğu haklar farklı özellikler gösterdikleri için insan hakları ölçüsünde bir korumaya sahip değildirlir.¹⁸³

8. 15. maddenin 1 (c) paragrafı yaratıcı olarak bireylere (“her-kes”, “o”, “ürün sahibi”) atıfta bulunsa da, bilimsel, edebi ya da sa-natsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından ya-rarlanma hakkından bazı şartlar altında birey grupları veya topluluk-lar da faydalanabilmektedir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Ayrıca bkz. Aşağıdaki 32. paragraf.

¹⁸² Bkz. Maria Green, International Anti- Poverty Law Centre, “Drafting history of article 15 (1) (c) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, E/C.12/2000/15, 45. paragraf.

¹⁸³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, yirmi yedinci oturum (2001), “Human Rights and Intellectual Property” Statement by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 29 Kasım 2001, E/C.12/2001/15, 6. paragraf.

¹⁸⁴ Ayrıca bkz. Aşağıdaki 32. paragraf.

Herhangi Bir Bilimsel, Edebi ya da Sanatsal Ürün

9. Komite'ye göre, 15. maddenin 1 (c) paragrafı çerçevesindeki “herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal ürün”, yerel ve bölgesel toplulukların bilgileri, icatları ve uygulamaları da dahil olmak üzere bilimsel yayınlar ve icatlar gibi “bilimsel ürünleri” ve “edebi ya da sanatsal ürünler” ise, *inter alia*, şiirler, romanlar, resimler, heykeller, müzik eserleri, tiyatro ve sinema eserleri, gösteriler ve sözlü gelenekleri kapsamaktadır.

Korumadan Yararlanma

10. Komite'ye göre 15. maddenin 1 (c) paragrafı, ürün sahibinin kendi yarattığı bilimsel, edebi veya sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların ne şekilde korunacağını belirtmemektedir. Bu hükmün anlamsız hale gelmesini önlemek amacıyla, sağlanan koruma ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarını etkili şekilde korumaya yönelik olmalıdır. Ancak, 15. maddenin 1 (c) paragrafı çerçevesinde sağlanan koruma, aşağıdaki 12 ilâ 16. paragraflarda belirtildiği şekilde, ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarına uygun olduğu sürece, telif, patent ve diğer fikri mülkiyet rejimleriyle sağlanan koruma yollarını ve bu rejimlerle sağlanan koruma derecelerini yansıtmak zorunda değildir.

11. Komite, 15. maddenin 1 (c) paragrafında düzenlenen herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkının taraf Devletlerin diğer uluslararası sözleşmeler yoluyla veya iç hukuklarında¹⁸⁵ ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarını korumaya yönelik daha yüksek koruma standartları kabul etmelerine, bu standartların Sözleşme'deki diğer haklardan faydalanılmasını sınırlamaları kaydıyla,¹⁸⁶ engel olmadığını belirtmek istemektedir.

¹⁸⁵ Sözleşme'nin 5. maddesinin 2. paragrafı.

¹⁸⁶ Bkz. Aşağıdaki 22., 23. ve 35. paragraflar. Ayrıca bkz. Sözleşme'nin 4. ve 5. maddeleri.

Manevi Çıkarlar

12. Ürün sahiplerinin “manevi çıkarlarının” korunması İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 27. maddesinin 2. paragrafını kaleme alanların önem verdiği temel noktalardan birisiydi: “Herhangi bir sanatsal, edebi, bilimsel ürünün yaratıcıları, verdikleri emeğin karşılığını alma hakkının yanı sıra, yarattıkları ürün ve/veya icat üzerinde, insanlığın ortak ürünü haline gelse de, ortadan kaldırılamayacak manevi bir hakka sahiptir.¹⁸⁷ Bildirgeyi kaleme alanların amacı, insanın yarattığı her ürünün kişisel karakterini ve yaratıcı ile yaratılan arasındaki sürekli bağı vurgulamaktır.

13. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 27. maddesinin 2. paragrafı ve Sözleşme’nin 15. maddesinin 1 (c) paragrafına uygun şekilde Komite, 15. maddenin 1 (c) paragrafında belirtilen “manevi çıkarların”, ürün sahibinin kendi bilimsel, edebi ve sanatsal ürününün yaratıcısı olarak tanınmasını ve ürün sahibinin onur ve itibarına zarar verecek şekilde ürünün çarpıtılmasına, bozulmasına veya herhangi bir şekilde değiştirilmesine, engel olma hakkını da içerdiğini belirtmektedir.¹⁸⁸

14. Komite bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerin, yaratıcılarının karakterini ortaya koymaları açısından önemlerini vurgulamakta ve, birçok Devlette, yürürlükteki hukuk sistemi ne olursa olsun, farklı ölçülerde de olsa, manevi çıkarların korunmasının mümkün kılındığını belirtmek istemektedir.

Maddi Çıkarlar

15. 15. maddenin 1 (c) paragrafında düzenlenen, ürün sahibinin “maddi çıkarlarının” korunması hakkı, bu maddenin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 17. maddesi ve diğer bölgesel insan hakları belgelerinde düzenlenen mülkiyet hakkı ve aynı zamanda bütün çalışanlara adil ücret verilmesi (7. madde, (a) paragrafı) ile yakın ilgisini

¹⁸⁷ BM İnsan Hakları Komisyonu, ikinci oturum, *Report of the Working Group on the Declaration on Human Rights*, E/CN.4/57, 10 Aralık 1947, 15. sayfa.

¹⁸⁸ Bkz. Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi’nin 6. mükerrer maddesi.

yansıtmaktadır. Diğer insan haklarının aksine, ürün sahiplerinin maddi çıkarları ürünü yaratanın kişiliği ile doğrudan ilgili değildir, ancak yeterli yaşam standardı hakkından (11. madde, 1. paragraf) faydalanılmasına katkıda bulunmaktadır.

16. 15. maddenin 1 (c) paragrafında yer alan maddi çıkarların korunması hakkının, ürün yaratanın hayat boyu sahip olacağı bir hak olarak algılanmasına gerek yoktur. Bir defada ödeme veya yazara belirli bir süre için ödeme yaparak bilimsel, edebi veya sanatsal ürün üzerinde münhasır yetkisini kullanması ve böylece ürün sahibinin yeterli bir yaşam standardına sahip olması sağlanabilir.

Doğan

17. “Doğan” kelimesi ürün sahiplerinin sadece doğrudan bilimsel, edebi veya sanatsal ürünlerinden kaynaklanan maddi ve manevi çıkarlarının korunduğunu vurgulamaktadır.

Taraf Devletlerin 15. Maddenin 1 (c) Paragrafına Uygun Davranmaları İçin Gereken Şartlar

18. Ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkı aşağıda yer alan gerekli ve birbirleriyle ilgili unsurları içermektedir. Bu unsurların tam anlamıyla uygulanması taraf Devletteki ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara bağlıdır:

(a) *Mevcudiyet*. Taraf Devlet, ürün sahiplerinin maddi, manevi çıkarlarını korumak için gerekli mevzuat ve düzenlemelerin yanı sıra, etkili idari, yargısal ve diğer hak arama yollarına sahip olmalıdır.

(b) *Erişilebilirlik*. Ürün sahiplerinin maddi, manevi çıkarlarını korumak için gerekli olan hak idari, yargısal ve diğer hak arama yolları tüm ürün sahiplerinin erişimine açık olmalıdır. Erişimin birbiriyle çakışan dört yönü vardır: (i) Fiziksel erişilebilirlik: Bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden kaynaklanan maddi ve manevi çıkarları korumakla yükümlü olan ulusal mahkemeler ve kurumlar engelli ürün sahipleri de dahil olmak üzere toplumun tüm kesimleri açısından erişilebilir olmalıdır. (ii) Ekonomik erişilebilirlik (bedeli ödenebilirlik): Hak arama yollarına erişimin bedeli top-

lumda dezavantajlı konumda olanlar ve toplum dışına itilmiş olanlar da dahil olmak üzere herkes için karşılanabilir olmalıdır. Örneğin, taraf Devlet 15. maddenin 1 (c) paragrafının gereklerini geleneksel fikri mülkiyeti koruma yollarıyla yerine getirmek isterse idari ve hukuki masraflar hakkaniyet ilkesine dayanmalı ve hak arama yollarına başvuru bedeli herkes tarafından karşılanabilir olmalıdır. (iii) Bilginin erişilebilirliği: Erişilebilirlik, ilgili mevzuat ve uygulamalarla ilgili bilgiler de dahil olmak üzere ürün sahibinin bilimsel, edebi ve sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına yönelik hukuki veya siyasi rejimin yapısı ve işleyişi ile ilgili bilgi araştırma, edinme ve iletme özgürlüğünü içermektedir. Söz konusu bilgiler, herkes tarafından anlaşılır olmalı ve aynı zamanda dilsel azınlıkların ve yerel hakların dilinde de basılmalıdır;

(c) *Korumanın niteliği*. Ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarını korumaya yönelik usuller hakimler ve diğer ilgili otoriteler tarafından gereken şekilde ve sürekli olarak uygulanmalıdır.

Geniş Uygulamaya Tabi Özel Konular

Ayrımcılık Yasağı ve Eşit Muamele

19. Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafı ve 3. maddesi, ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarının etkili şekilde korunmasını ve idari, yargısal ve diğer hak arama yollarına erişimlerini engelleyecek, 15. maddenin 1 (c) paragrafında tanınan hakkın eşit şekilde kullanılmasını etkilemeyi, ortadan kaldırmayı veya hakka zarar vermeyi hedefleyen ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından gözetilen her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Bu yasak, bir ölçüde de olsa, fikri mülkiyetin korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmelerde yer alan ulusal mevzuat hükümlerinin sayısını artırmaktadır. Ancak, temel farklılık Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafının ve 3. maddesinin sadece yabancılar için değil taraf Devlet'in vatandaşları için de geçerli olmasıdır (bkz. Sözleşme'nin 6-15. maddeleri: "herkes"). Ayrıca bkz. Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, kırk dördüncü oturum, genel yorum No. 16 (2005); Ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlanması, 13 Mayıs 2005.

20. Komite, ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarının etkili olarak korunmasına eşit şekilde erişimi güvence altına almak için ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının sınırlı kaynaklarla, kanun kabulü veya değişikliği veya yürürlükten kaldırma ile veya bilgi yayma yolu ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Komite, kaynakların sınırlı olduğu hallerde dahi toplumda dezavantajlı konumda olan veya toplum dışına itilmiş birey ve grupların daha düşük masraflı programların kabul edilmesiyle korunmalarının gerekli olduğunu belirttiği genel yorum No. 3'ün (1990) 12. paragrafını hatırlatmak istemektedir.

21. Toplumda dezavantajlı konumda olan veya toplum dışına itilmiş birey veya grupların ve aynı zamanda ayrımcılığa maruz bırakılanların fiili eşitliğini sağlamak amacıyla alınan geçici özel tedbirler, sözkonusu tedbirler farklı bireyler ve gruplar için eşitsiz ve ayrı koruma standartları yaratmadıkları sürece ve istenilen hedefe erişildikten sonra ortadan kaldırıldıkları sürece ürün sahibinin manevi ve maddi çıkarlarının korunması hakkının ihlalini oluşturmazlar.

Sınırlandırmalar

22. Herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı sınırlandırılabilir ve Sözleşme'deki diğer haklarla dengelenmelidir.¹⁹⁰ Ancak, 15. maddenin 1 (c) paragrafında yer alan hakların sınırlandırılması hukuki olarak belirlenmeli, bu hakların doğasına uygun olmalı, meşru bir amaca hizmet etmeli, demokratik bir toplumda genel refahın artması için mutlaka gerekli olmalı ve Sözleşme'nin 4. maddesine uygun olmalıdır.

23. Sınırlandırmalar orantılı olmalı, birden fazla sınırlandırma türünün sözkonusu olduğu hallerde en az sınırlandırıcı tedbirler alın-

¹⁹⁰ Bkz. Aşağıdaki 35. paragraf. 15. maddenin 1 (c) paragrafı ile Sözleşme'de yer alan diğer haklar arasındaki yeterli dengenin kurulması gereği özellikle kültürel yaşama katılma hakkı (15. maddenin, 1 (a) paragrafı), bilimsel ilerlemeden ve uygulamalardan yararlanma hakkı (15. maddenin, 1 (b) paragrafı) ve aynı zamanda beslenme (11. madde), sağlık (12. madde) ve eğitim hakkı (13. madde) için önemlidir.

malıdır. Sınırlandırmalar, ürün sahibi ile yarattığı ürün arasındaki kişisel bağ ve ürün sahiplerinin yeterli yaşam standartlarına sahip olmalarını sağlamak için gerekli araçların korunması şeklindeki 15. maddenin 1 (c) paragrafındaki hakların doğasına uygun olmalıdır.

24. Sınırlandırmaların uygulanması, bazı hallerde, bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerin kamu yararına kullanılması için yeterli tazminatın¹⁹¹ ödenmesi gibi telafi tedbirleri gerektirebilir.

III. TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Genel Hukuki Yükümlülükler

25. Sözleşme, hakların aşamalı olarak gerçekleşmesi ve mevcut kaynakların sınırlı olmasına (2. madde 1. paragraf) atıfta bulunsa da, taraf Devletlere derhal etki doğuran, temel yükümlülükler de dahil olmak üzere, yükümlülükler yüklemektedir. Yükümlülüklerin gereğini yerine getirmek için alınan tedbirler, kararlı, somut olmalı ve herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesini hedeflemelidir.¹⁹²

26. Hakların aşamalı şekilde, belirli bir süre içinde gerçekleşmesi taraf Devletlerin 15. maddenin 1 (c) paragrafını hayata geçirmek için mümkün olan en hızlı ve en etkili şekilde hareket etme şeklindeki belirli ve sürekli bir yükümlülüğe sahip olduklarını göstermektedir.¹⁹³

27. Sözleşme'deki diğer tüm haklarda olduğu gibi, ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarını koruma hakkına yönelik olarak da

191 Bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 17. maddesinin 2. paragrafı; İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi 21. maddesinin 2. paragrafı ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunması İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) 1. Protokol'ün 1. maddesi.

192 Genel yorum No. 3'ün (1990) 9. paragrafı; eğitim hakkı ile ilgili genel yorum No. 13'ün (1999) 43. paragrafı ve ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkı ile ilgili genel yorum No. 14'ün (2000) 30. paragrafı. Ayrıca bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Limburg İlkeleri (Limburg İlkeleri), (*Limburg Principles on the Implementation of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) 16. ve 22. paragraflar, Maastricht, 2-6 Haziran 1986.

193 Bkz. Genel yorum No. 3'ün (1990) 9. paragrafı; genel yorum No. 13'ün (1999) 44. paragrafı; genel yorum No. 14'ün (2000) 31. paragrafı. Ayrıca bkz. Limburg İlkeleri 21. paragraf.

hakkı geriye götürücü tedbirler almanın yasak olduğu konusunda bir karine mevcuttur. Hakkı geriye götürücü tedbirlerin bilinçli olarak alındığı hallerde, taraf Devletler bu tedbirlerin diğer bütün alternatiflerin dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi ve Sözleşme'deki bütün hakların toplamının göz önünde tutulması kaydıyla alındığını ispat etmelidir.¹⁹⁴

28. Herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı taraf Devletlere üç tür yükümlülük yüklemektedir: *Saygı duyma*, *koruma* ve *yerine getirme* yükümlülüğü. Saygı duyma yükümlülüğü, taraf Devletlerin herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmekten kaçınmalarını gerektirmektedir. *Koruma* yükümlülüğü, taraf Devletlerin üçüncü kişilerin ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarına müdahale etmelerini engellemeye yönelik tedbirler almalarını gerektirmektedir. Son olarak, *yerine getirme* yükümlülüğü taraf Devletlerin 15. maddenin 1 (c) paragrafını tam anlamıyla hayata geçirmek için uygun idari tedbirleri bütçe ile ilgili tedbirleri, yargısal tedbirleri ve hakkı geliştirmeye yönelik tedbirleri almalarını gerektirmektedir.¹⁹⁵

29. 15. maddenin 1 (c) paragrafının tam anlamıyla hayata geçirilmesi, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. 15. maddenin 1. paragrafında tanınan, ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarının korunması da dahil olmak üzere, her bir hakka dair yükümlülükleri tanımlayan 15. maddenin 2. paragrafı sözkonusu tedbirlerin alınmasını öngörmektedir.

¹⁹⁴ Bkz. Genel yorum No. 3'ün (1999) 9. paragrafı; genel yorum No. 13'ün (1999) 45. paragrafı ve genel yorum No. 14'ün (2000) 32. paragrafı.

¹⁹⁵ Bkz. Genel yorum No.13'ün (1999) 46. ve 47. paragrafları ve genel yorum No. 14'ün (2000) 33. paragrafı. Ayrıca bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hak İhlallerine İlişkin Maastricht Rehber İlkeleri (Maastricht İlkeleri), (*Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights*), 6. paragraf, Maastricht 22-26 Ocak 1997.

Belirli Hukuki Yükümlülükler

30. Taraf Devletler, *inter alia*, ürün sahiplerinin kendi bilimsel, edebi ve sanatsal ürününün yaratıcısı olarak tanınmalarına ve ürün sahiplerinin onur ve itibarına zarar verecek şekilde ürünün çarpıtılmasına, bozulmasına veya herhangi bir şekilde değiştirilmesine, engel olma hakkı da dahil olmak üzere ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarının korunması hakkından faydalanmalarına *saygı gösterme* yükümlülüğü altındadır. Taraf Devletler, ürün sahiplerinin yeterli yaşam standardına sahip olmalarını sağlayacak maddi çıkarlarına haksız olarak müdahale etmemelidir.

31. *Koruma* yükümlülüğü, ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarının üçüncü kişilerce gerçekleştirilebilecek ihlallere karşı etkili şekilde korunmasının güvence altına alınmasını içermektedir. Taraf Devletler özellikle, ürün sahiplerinin kendi yarattıkları bilimsel, edebi veya sanatsal ürünleri ile ilgili fikri mülkiyet haklarının üçüncü kişilerce ihlal edilmesini ve ürün sahiplerinin onur ve itibarına zarar verecek şekilde ürünün çarpıtılmasını, bozulmasını veya herhangi bir şekilde değiştirilmesini engelleme yükümlülüğü altındadır. Benzer şekilde, taraf Devletler, ürün sahiplerinin kendi yarattıkları üründen kaynaklanan maddi çıkarlarına müdahale edilmesini engellemek yükümlülüğü altındadır. Bu nedenle taraf Devletler, örneğin ürün sahibi haklarının kolektif idaresi sisteminin kurulması veya kullanıcıların kullandıkları ürünün sahibini bilgilendirmelerini ve kullanma karşılığı uygun bedel ödenmesini öngören yasaların kabul edilmesi gibi yollarla modern iletişim ve üretim teknolojileri sayesinde kolaylıkla erişilebilen ve üretilen bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerin izinsiz kullanımını engellemelidir. Taraf Devletler, ürünlerinin üçüncü kişilerce izinsiz kullanılmasından dolayı ürün sahiplerinin karşılaştığı zararların yeterli şekilde telafi edilmesini güvence altına almalıdır.

32. Yerli halkların yarattıkları herhangi bir bilimsel, edebi veya sanatsal üründen doğan manevi ve maddi çıkarların korunmasından yararlanma hakları ile ilgili olarak, taraf Devletler genellikle kültürel miras ve geleneksel bilginin ifadesi olan bu ürünlerden doğan çıkarla-

rın etkili şekilde korunmasını güvence altına almak için tedbirler alınmalıdır. Taraf Devletler, yerli halkların yarattıkları bilimsel, edebi veya sanatsal ürünlerin korunması için tedbirler alırken onların tercihlerini de göz önünde bulundurmalıdır. Bu şekilde bir koruma, yerli halkların bireysel ya da kolektif fikri mülkiyet haklarının ulusal fikri mülkiyet hakları sistemi çerçevesinde tanınması, tescil edilmesi ve korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını içerebilir ve aynı zamanda yerli halkların bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerinin üçüncü kişilerce izinsiz kullanılması engellenmelidir. Belirtilen tedbirlerin alınmasında taraf Devletler yerli ürün sahiplerinin özgür rızaları ve aydınlatılmış onam ilkesine ve bilimsel, edebi veya sanatsal ürünlerin iletilmesi ile ilgili geleceklere saygı göstermeli ve uygun olan hallerde yerli halkların yarattıkları ürünlerden doğan çıkarları kolektif olarak idare etmelerine olanak tanımalıdır.

33. Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu taraf Devletler, azınlık mensubu ürün sahiplerinin manevi ve maddi çıkarlarını, azınlık kültürlerinin belirleyici özelliklerini muhafaza edecek özel tedbirler alarak koruma yükümlülüğü altındadır.¹⁹⁶

34. *Yerine getirme* (sağlama) yükümlülüğü taraf Devletlerin, ürün sahiplerinin bilimsel, edebi veya sanatsal ürünlerinden doğan manevi ve maddi çıkarlarını öne sürebilmeleri ve bu çıkarların ihlali halinde etkili telafinin mümkün olması için idari, yargısal ve diğer uygun hak arama yollarını sağlamalarını gerektirmektedir.¹⁹⁷ Taraf Devletler aynı zamanda, örneğin Sözleşme'nin 8. maddesinin 1 (a) paragrafına uygun şekilde, dezavantajlı konumda olan ve toplum dışına itilmiş ürün sahipleri de dahil olmak üzere tüm ürün sahiplerinin mane-

¹⁹⁶ Bkz. Sözleşme'nin 15. maddesinin 1 (c) paragrafı ile birlikte Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 27. maddesi. Ayrıca bkz. UNESCO, Genel Konferans, on dokuzuncu oturum, "Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and Their Contribution to It", 26 Kasım 1976, I (2) (f) paragrafı.

¹⁹⁷ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, ondokuzuncu oturum, Sözleşme'nin iç hukukta uygulanması ile ilgili genel yorum No. 9 (1998), 9. paragraf. Ayrıca bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 8. maddesi ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesinin 3. paragrafı.

vi ve maddi çıkarlarını temsil eden profesyonel kuruluşlar ve diğer kuruluşların kurulmasını kolaylaştırmak için finansal tedbirler ve diğer olumlu tedbirleri alarak 15. maddenin 1 (c) paragrafındaki hakkı *yerine getirme* (kolaylaştırma) yükümlülüğü altındadır.¹⁹⁸ *Yerine getirme* (geliştirme) yükümlülüğü taraf Devletlerin, bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerin yaratıcılarının hakları ve meşru çıkarlarına etki edecek kamusal işler ve karar alma süreçlerine katılmalarının güvence altına alınmalarını ve 15. maddenin 1 (c) paragrafı çerçevesindeki hakları üzerinde etkili olacak kararların alınmasından önce ürün sahibi bireye veya gruba veya seçilmiş temsilcilerine danışılmasını gerektirmektedir.¹⁹⁹

İlgili Yükümlülükler

35. Ürün sahiplerinin yarattıkları bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasından yararlanma hakları Sözleşme’de yer alan diğer haklardan ayrı düşünülemez. Bu nedenle taraf Devletler, Sözleşme’de güvence altına alınan tüm hakların geliştirilmesi ve korunması amacıyla 15. maddenin 1 (c) paragrafı ile Sözleşme’deki diğer maddelerden kaynaklanan yükümlülükleri arasındaki gereken dengeyi sağlamalıdır. Bu denge sağlanırken, ürün sahiplerinin çıkarları, ürünlere geniş şekilde erişimdeki kamusal çıkar göz ardı edilmeden korunmalıdır.²⁰⁰ Bu nedenle taraf Devletler, herkesin kendi yarattığı bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunması ile ilgili yasal veya diğer rejimlerin, beslenme, sağlık, eğitim hakkı, kültürel yaşama katılma, bilimsel ilerlemeden ve uygulamalardan yararlanma hakkı, veya Sözleşme’de yer alan herhangi bir haktan yararlanma ile ilgili temel yükümlülüklere uyma konusunda engel oluşturmamalarını güvence altına almalıdır.²⁰¹

¹⁹⁸ Ayrıca bkz. Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 22. maddesinin 1. paragrafı.

¹⁹⁹ Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, yirmi yedinci oturum (2001), “*Human Rights and Intellectual Property*”, *Statement by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, 29 Kasım 2001, E/C.12/2001/15, 15. paragraf.

²⁰⁰ A.g.e., 17. paragraf.

²⁰¹ A.g.e., 12. paragraf.

Son olarak, fikri mülkiyet sosyal bir üründür ve sosyal bir fonksiyonu vardır.²⁰² Bu nedenle taraf Devletler, gerekli ilaçlara, bitki tohumlarına ve gıda üretimi ile ilgili diğer araçlara, veya okul kitaplarına ve eğitim materyallerine erişimin makul olmayacak derecede yüksek masraflı olmasını ve toplumun geniş kesiminin sağlık, gıda ve eğitim ile ilgili haklarının göz ardı edilmesini engelleme yükümlülüğü altındadır. Ayrıca, taraf Devletler bilimsel ve teknik gelişmelerin yaşama hakkı, sağlık hakkı ve özel hayatın gizliliği de dahil olmak üzere insan hakları ve insanlık onuruna aykırı şekilde uygulanmasını, örneğin buluşların ticarileştirilmesinin bu hakların tam anlamıyla hayata geçirilmesine zarar verdiği hallerde patent hakkı tanımama gibi yollarla, engellemelidir.²⁰³ Taraf Devletler, özellikle insan vücudunun patent hakkı konusu yapılmasının Sözleşme çerçevesindeki veya diğer ilgili uluslararası insan hakları belgelerinden kaynaklanan yükümlülükleri ne ölçüde etkilediğini dikkate almalıdır.²⁰⁴ Taraf Devletler, aynı zamanda bilimsel, edebi veya sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunması için gerekli olan yasal mevzuatın kabulünden önce veya belirli bir süre sonra insan hakları etki değerlendirmeleri yapmalıdır.

Uluslararası Yükümlülükler

36. Komite, genel yorum No. 3'de (1990), taraf Devletlerin münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla Sözleşme'de tanınan tüm hakların tam olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla tedbirler alma yükümlülüğüne dikkat çekmek istemektedir. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 56. maddesi ve Sözleşme'deki belirli hükümler (2. maddenin 1. ve 15. maddenin 4. paragrafı ve 23. madde) ışığında, taraf Devletler herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarla-

²⁰² A.g.e., 4. paragraf.

²⁰³ Örnek için bkz. WTO TRIPS Antlaşması'nın 27. maddesinin 2. paragrafı.

²⁰⁴ Bkz. Taraf Devletler için, Sözleşme'nin aksine, hukuki bağlayıcılığı olmasa da UNESCO İnsan Genomu ve Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (*UNESCO Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights*) 4. maddesi.

rın korunmasından yararlanma hakkı da dahil olmak üzere Sözleşme'de tanınan hakların hayata geçirilmesi için uluslararası işbirliğinin gerekli rolünü göz önünde bulundurmalı ve münferiden ve işbirliği yoluyla hakların tam olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla tedbirler alma yükümlüğüne uygun davranmalıdır. Uluslararası kültürel ve bilimsel işbirliği tüm insanlığın ortak çıkarları gözetilerek yürütülmelidir.

37. Komite, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 55. ve 56. maddeleri, uluslararası hukukun yerleşik ilkeleri ve Sözleşme hükümlerine uygun şekilde, kalkınmanın sağlanması ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesi için uluslararası işbirliğinin, özellikle yardım sağlayabilecek Devletler başta olmak üzere, tüm taraf Devletlerin yükümlülüğü olduğunu hatırlatmak istemektedir.²⁰⁵

38. Taraf Devletlerin farklı kalkınma düzeyleri göz önünde bulundurularak, herkesin kendisinin yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkının korunması için getirilen sistemin kalkınma işbirliğini, teknoloji aktarımını, bilimsel ve kültürel işbirliğini kolaylaştırması ve geliştirmesi²⁰⁶ ve aynı zamanda biyolojik çeşitliliği koruması gerekmektedir.²⁰⁷

Temel Yükümlülükler

39. Komite, genel yorum No. 3'de (1990), taraf Devletlerin Sözleşme'de yer alan her bir hakkın asgari düzeyde gerçekleşmesi şeklindeki temel yükümlülüklerini teyit etmektedir. Komite, 15. maddenin 1 (c) paragrafının aşağıdaki derhal etki doğuran temel yükümlülüklerle yer verdiğini belirtmektedir:

²⁰⁵ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, beşinci oturum, genel yorum No. 3 (1990), 14. paragraf.

²⁰⁶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, yirmi yedinci oturum, "Human Rights and Intellectual Property", *Statement by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, 29 Kasım 2001, E/C.12/2001/15, 15. paragraf.

²⁰⁷ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin 8 (j) maddesi. Ayrıca bkz. İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasına Dair Alt Komisyon (*Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights*), 26. Oturum, 2001/21 No'lu karar, E/CN.4/Sub.2/Res/2001/21.

a) Ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarının etkili şekilde korunmasını güvence altına alacak yasal tedbirler ve gerekli diğer tedbirlerin alınması;

(b) Ürün sahiplerinin, kendi bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerinin yaratıcıları olarak tanınmaları haklarının korunması ve onur ve itibarlarına zarar verecek şekilde ürünlerinin çarpıtılmasına, bozulmasına veya herhangi bir şekilde değiştirilmesine engel olunması;

(c) Ürün sahiplerinin yeterli yaşam düzeyine sahip olması için gerekli olan, bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerinden kaynaklanan temel maddi çıkarlarına saygı duyulması ve bu çıkarların korunması;

(d) Maddi ve manevi çıkarlarına zarar geldiği hallerde, toplumda dezavantajlı konumda olan ve toplum dışına itilmiş gruplara mensup ürün sahipleri başta olmak üzere ürün sahiplerinin idari, yargısal ve diğer uygun hak arama yollarına eşit şekilde erişimlerinin güvence altına alınması;

(e) Ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarının etkili şekilde korunması ile taraf Devletlerin beslenme, sağlık, eğitim hakkı, kültürel yaşama katılma, bilimsel ilerlemeden ve uygulamalardan yararlanma hakkı veya Sözleşme’de tanınan herhangi bir hak ile ilgili yükümlülükleri arasında gerekli dengenin kurulması.

40. Komite, gelişmekte olan ülkelerin 36. paragraftaki yükümlülüklerini yerine getirmelerine olanak tanımak görevinin, destek verebilecek ve “ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği” sağlayabilecek taraf Devletler ve diğer aktörlere ait olduğunu belirtmek istemektedir.

IV. İHLALLER

41. Taraf Devletlerin hangi icrai veya ihmali eylemlerinin ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkının ihlalinin oluşturduğunun tespit edilmesinde taraf Devlet’in 15. maddenin 1 (c) paragrafından kaynaklanan yükümlülüklerle uyamaması ile uymak istememesi arasında ayırım yapmak önemlidir. Sözleşme’nin 2. maddesinin 1. paragrafı taraf Devlet’in “mevcut kaynakların azamisini kulla-

narak” gerekli tedbirleri almasını öngörmektedir. Ürün sahiplerinin kendi yarattıkları bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkının sağlanması için mevcut kaynaklarının azamisini kullanmak istemeyen taraf Devlet 15. maddenin 1 (c) paragrafını ihlal etmiş olacaktır. Kaynak sıkıntısının taraf Devlet’in Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerine tam anlamıyla uymasını imkansız hale getirdiği durumlarda taraf Devlet elindeki mevcut kaynakları, öncelikle, yukarıda belirtilen yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla kullandığını ortaya koyabilirse çalışma hakkını tam anlamıyla hayata geçirme konusunda karşılaştığı zorlukları kaynak sıkıntısına dayandırabilecektir.

42. Ürün sahibinin maddi ve manevi çıkarlarının korunmasından yararlanma hakkı ihlalleri taraf Devletlerin veya taraf Devletlerce yeterince denetlenmeyen diğer aktörlerin doğrudan eylemleriyle gerçekleşebilir. 15. maddenin 1 (c) paragrafına aykırılık teşkil eden geriye götürücü tedbirlerin alınması, yukarıdaki 39. paragrafta belirtildiği üzere, hakkın ihlaline neden olacaktır. İcra şeklindeki fiillerle gerçekleştirilen ihlaller, kişinin kendi yarattığı bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden doğan maddi ve manevi çıkarlarını koruyan yasaların kaldırılması veya geçerli nedenlere dayanmadan askıya alınmasını içermektedir.

43. 15. maddenin 1 (c) paragrafının ihlalleri taraf Devlet’in sözkonusu hükme dair yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli tedbirleri almaması veya gerekli tedbirleri almayı ihmal etmesi nedeniyle de gerçekleşebilir. İhmal nedeniyle gerçekleştirilen ihlaller, ürün sahiplerinin kendi yarattıkları bilimsel, edebi veya sanatsal ürünlerden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkının tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için gereken tedbirlerin alınmaması ve ilgili yasaların uygulanmasındaki veya ürün sahiplerinin 15. maddenin 1 (c) paragrafındaki haklarını ileri sürmelerini sağlayacak idari, yargısal veya uygun diğer hak arama yollarına erişimin gerçekleştirilmesindeki başarısızlıktır.

Saygı Duyma Yükümlülüğünün İhlalleri

44. *Saygı duyma* yükümlülüğünün ihlali, ürün sahiplerinin kendi bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerinin yaratıcıları olarak tanınmaları haklarının korunması ve onur ve itibarlarına zarar verecek şekilde ürünlerinin çarpıtılmasına, bozulmasına veya herhangi bir şekilde değiştirilmesine engel olunması haklarının ihlallerini; ürün sahiplerinin yeterli yaşam düzeyine sahip olmalarını sağlayacak maddi çıkarlarının geçerli nedenlere dayanmadan ihlal edilmesini; ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarları ihlal edildiği takdirde idari, yargısal veya diğer uygun hak arama yollarına erişimlerinin engellenmesini; maddi ve manevi çıkarlarının korunması yönünden ürün sahibi bireyler arasında ayrımcılık gözetilmesini içermektedir.

Koruma Yükümlülüğünün İhlalleri

46. *Koruma* yükümlülüğünün ihlali, taraf Devlet'in yetkisi altındaki ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarına üçüncü kişilerce zarar verilmesini engellemek için gereken tüm tedbirleri almamasıdır. Bu kategori, taraf Devlet'in ürün sahiplerinin kendi bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerinin, bu ürünlerin yaratıcıları olarak tanınmalarına zarar verecek şekilde kullanılmalarını veya ürün sahiplerinin onur ve itibarlarına zarar verecek şekilde ürünlerinin çarpıtılmasını, bozulmasını veya herhangi bir şekilde değiştirilmesini engelleyecek yasaları kabul etmemesini veya uygulamamasını; ürün sahiplerinin yeterli yaşam düzeyine sahip olmalarını sağlayacak maddi çıkarlarına zarar verilmesini ve yerli halklar da dahil olmak üzere ürün sahiplerinin bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerinin izinsiz kullanımından dolayı uğradıkları zararların uygun şekilde tazmin edilmesini güvence altına almamayı içermektedir.

Yerine Getirme Yükümlülüğünün İhlali

46. *Yerine getirme* yükümlülüğünün ihlali taraf Devletlerin herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkını

mevcut kaynaklar ölçüsünde geliştirmek için gerekli tedbirleri almamalarını içermektedir. Toplumda dezavantajlı konumda olan ve toplum dışına itilmiş ürün sahipleri başta olmak üzere tüm ürün sahiplerinin maddi ve manevi çıkarlarına zarar gelmesi halinde başvurabilecekleri hak arama yollarının olmaması, veya ürün sahiplerinin yarattıkları bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakları üzerinde etki yaratacak karar alma süreçlerine aktif ve bilgili şekilde katılmaları için gereken imkanların sağlanmaması yerine getirme yükümlülüğünün ihlalleri arasındadır.

V. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

Ulusal Mevzuat

47. Ürün sahibinin maddi ve manevi çıkarlarını koruma hakkının uygulanması için en uygun olan tedbirler Devlettten Devlete göre belirgin farklılıklar gösterecektir. Her Devlet, kendi ülkesinin ihtiyaçlarına ve koşullarına en uygun tedbirlerin hangi tedbirler olduğu konusunda geniş bir takdir marjına sahiptir. Ancak Sözleşme taraf Devlet'e, herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi, ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunması için etkili mekanizmalara eşit şekilde erişimin güvence altına alınması için gereken tüm tedbirleri alma yükümlülüğünü yüklemektedir.

48. Ürün sahibinin maddi ve manevi çıkarlarını korumak için gerekli olan ulusal yasa ve düzenlemeler hesapverebilirlik, şeffaflık ve yargının bağımsızlığı ilkelerine dayalı olmalıdır. Söz konusu ilkeler 15. maddenin 1 (c) paragrafı da dahil olmak üzere tüm insan haklarının etkili şekilde uygulanması için gereklidir. Taraf Devletler bu hakkın gerçekleşmesi için uygun bir ortam yaratmak amacıyla, ürün sahibinin yarattığı bilimsel, edebi, ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasından yararlanma hakkının diğer haklardan faydalanma üzerindeki etkilerinin özel sektör ve sivil toplum tarafından da dikkate alınmasını güvence altına almak için gerekli tedbirleri almalıdır. 15. maddenin 1 (c) paragrafının hayata geçirilmesindeki

ilerlemeyi denetlemek amacıyla taraf Devletler, yükümlülüklerini yerine getirmede etkili olan faktörleri ve zorlukları belirlemelidir.

Göstergeler ve Hedefler

49. Taraf Devletler, ulusal ve uluslararası düzeyde taraf Devletlerin 15. maddenin 1 (c) paragrafından kaynaklanan yükümlülüklerinin denetlenebilmesi için uygun göstergeler ve hedefler belirlemelidir. Taraf Devletler, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (*World Intellectual Property Organization, WIPO*), UNESCO ve Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde yer alan, bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerin korunması ile ilgili olan diğer uzmanlık kuruluşları ve programlarından ürün sahibinin maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkının farklı yönlerini belirten göstergeler konusunda yardım alabilirler. Göstergeler, ayrımcılığın yasak olduğu haller göz önünde tutularak belirlenmeli ve belirli bir zaman dilimini kapsmalıdır.

50. 15. maddenin 1 (c) paragrafı ile ilgili uygun göstergeleri belirledikten sonra taraf Devletler her bir gösterge ile ilgili uygun ulusal hedefleri belirlemelidir. Periyodik raporlama süresince, Komite taraf Devlet ile birlikte kapsam belirleme faaliyetine girecektir. Kapsam belirleme, bir sonraki raporlama süresince erişilmesi gereken hedeflerin belirlenmesi amacıyla taraf Devlet ve Komite'nin birlikte göstergeler ve ulusal hedefleri gözden geçirmeleridir. Bu süre boyunca, taraf Devlet 15. maddenin 1 (c) paragrafının hayata geçirilmesini denetlemek için bu gösterge ve hedefleri kullanacaktır. Daha sonra, bir sonraki raporlama sürecinde taraf Devlet ve Komite hedeflere erişilip erişilmediğini ve varsa karşılaşılan zorlukları göz önünde tutacaktır.

Hak Arama Yolları ve Hesapverebilirlik

51. Herkesin kendi yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkı yetkili yargısal ve idari otoritelerce dava konusu yapılabilmelidir. Gerçekten de ürün sahiplerinin yarattıkları bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunma-

sından yararlanma haklarının gerçekleşmesi idari, yargısal veya diğer uygun hak arama yollarına başvuru mümkün kılınmadan çok zor olacaktır.²⁰⁸

52. Kendi yarattıkları bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerden doğan maddi ve manevi çıkarlarının ihlali nedeniyle mağdur olan tüm ürün sahipleri, sonuç olarak, ulusal düzeyde etkili idari, yargısal ve diğer uygun hak arama yollarına sahip olmalıdır. Hak arama yollarına erişim makul olmayacak derecede zor veya masraflı olmamalı, veya makul olmayacak süre kısıtlamalarına veya gereksiz gecikmelere neden olmamalıdır.²⁰⁹ Yasal işlemlerin sözkonusu olduğu hallerde taraflar bu işlemlerin yetkili yargısal veya diğer otoriteler tarafından gözden geçirilmesini talep edebilmelidir.²¹⁰

53. 15. maddenin 1 (c) paragrafındaki hakların ihhalinden dolayı mağdur olanlar yeterli tatmin veya tazmin imkanına sahip olmalıdır.

54. Ulusal ombudsmanlar, insan hakları komisyonları ve ürün sahiplerinin üye oldukları dernekler gibi benzeri profesyonel kuruluşlar 15. maddenin 1 (c) paragrafının ihlal edildiği hallere dikkat çekmelidir.

VI. TARAF DEVLET DIŞINDAKİ AKTÖRLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

55. Sadece Sözleşme'ye taraf Devletler Sözleşme'ye uygun davranma yükümlülüğü altında olsalar da, taraf Devletler aynı zamanda, özel sektörün, özel araştırma kuruluşlarının ve diğer devlet dışı aktörlerin 15. maddenin 1. paragrafına uygun şekilde hareket etme konusunda ki sorumluluklarını düzenleme konusuna da önem vermelidir.

56. Komite, WIPO, UNESCO, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) üyeleri olarak taraf Devletlerin, bu örgütlerin politika

²⁰⁸ Örnek için bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 8. madde; genel yorum No.9'un (1998) 3. ve 9. paragrafları; Limburg İlkeleri, 19. paragraf; Maastricht Rehber İlkeleri, 22. Paragraf.

²⁰⁹ Bkz. Genel yorum No. 9 (1998), 9. paragraf (idari hak arama yolları bağlamında). Ayrıca bkz. Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 14. maddesinin 1. paragrafı.

²¹⁰ Bkz. Genel yorum No. 9, 9. paragraf.

ve kararlarının, 2. madde, 1., 15. paragraflar, 22. ve 23. maddelerdeki uluslararası destek ve işbirliği ile ilgili yükümlülükler başta olmak üzere Sözleşme çerçevesindeki taraf Devlet yükümlülüklerine uygun olmasını güvence altına almak için gereken tüm tedbirleri alma yükümlülüklerine dikkat çekmek istemektedir.²¹¹

57. Birleşmiş Milletler organları ve uzmanlık kuruluşları, yetkileri dahilindeki alanlarda ve Sözleşme'nin 22. ve 23. maddelerine uygun şekilde, 15. maddenin 1 (c) paragrafının etkili şekilde uygulanmasına katkıda bulunabilecek uluslararası tedbirler almalıdır. Özellikle WIPO, UNESCO, FAO, WHO ve diğer ilgili Birleşmiş Milletler kuruluşları, organlar ve mekanizmaları, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (*Office of High Commissioner for Human Rights*) ile işbirliği içerisinde herkesin kendi yarattığı bilimsel, edebi veya sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkının korunması ile ilgili çalışmalarında insan hakları ilkeleri ve yükümlülüklerini dikkate alma çabalarını artırmalıdır.

GENEL YORUM NO: 18 (2005)

MADDE 6: ÇALIŞMA HAKKI

I. GİRİŞ VE ANA BAŞLIKLAR

1. Çalışma hakkı, birçok uluslararası hukuk belgesinde yer alan temel bir haktır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 6. maddede belirtildiği üzere, uluslararası belgeler arasında bu hakkı en geniş biçimde ele alan maddedir. Çalışma hakkı, diğer insan haklarının gerçekleşmesi için şarttır ve insan onurunun ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Her birey, insan onuruna yaraşır bir hayat sürebilmek için çalışma hakkına sahip olmalıdır. Çalışma hakkı, çalışılan iş özgürce seçildiği ve kabul edildiği sürece, bireyin kendisinin ve aile-

²¹¹ Örnek için bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, on sekizinci oturum, *Globalization and Economic, Social and Cultural Rights*, Statement by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 11 Mayıs 1998, 5. paragraf.

sinin yaşamlarını sürdürmelerine, gelişimlerine ve toplumda tanınmalarına katkıda bulunur.²¹²

2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 6. maddede çalışma hakkına genel bir biçimde yer vermiş ve 7. maddede herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından, özellikle güvenli çalışma koşullarından, faydalanma hakkına yer vererek çalışma hakkının bireysel yönünü açıkça geliştirmiştir. 8. madde, herkesin sendika kurma ve dilediği sendikaya girme ve sendikaların özgürce faaliyette bulunma hakkı şeklindeki çalışma hakkının kolektif yönünü düzenlemektedir. İnsan Hakları Komisyonu, Sözleşme'nin 6. maddesini kaleme alırken çalışma hakkını basit felsefi bir prensip olarak ele almak yerine belirli hukuki yükümlülükleri de belirterek geniş ölçüde tanıma gereğini duymuştur.²¹³ 6. madde, çalışma hakkını genel ve tüketici olmayan bir biçimde tanımlamaktadır. 6. maddenin 1. paragrafında taraf Devletler, “herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatını veren çalışma hakkını tanır ve bu hakkın korunması için gerekli tedbirleri alır.” 2. paragrafta taraf Devletler “bu hakkı tam olarak gerçekleştirmek için” alınacak tedbirlerin “teknik ve mesleki rehberlik ile eğitim programlarını, bireyin temel ekonomik ve siyasal özgürlüklerini koruyan şartlar altında, düzenli şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi ile tam ve üretken istihdamını sağlamaya yönelik politika ve teknikleri” içermesini kabul eder.

3. Belirtilen hedefler Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. maddesinin 3. paragrafında tanımlanan Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerini yansıtmaktadır. Bu hedeflerin özü aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 23. maddesinde de yer almaktadır. Sözleşme'nin 1966 yılında Genel Kurul'da kabul edilmesinden sonra, birçok uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri çalışma hakkına yer vermiş-

²¹² Bkz. 168 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, (ILO Convention No. 168, 1988): “...sadece toplum için yarattıkları kaynaklar yüzünden değil, aynı zamanda çalışanlar için getirdikleri ücret, çalışanlara verdikleri sosyal rol ve kendine güven duygusu nedeniyle bir toplumdaki çalışmanın ve üretici istihdamın önemi.”

²¹³ İnsan Hakları Komisyonu, onbirinci oturum, 31. gündem maddesi, A/3525 (1957).

tir. Uluslararası düzeyde, çalışma hakkı Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 8. maddesinin 3 (a) paragrafında, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5 maddesinin (e) (i) paragrafında, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 11. maddesinin 1 (a) paragrafında; Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 32. maddesinde; Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'nin 11, 25, 26, 40, 52 ve 54. maddelerinde yer almaktadır. 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı, 1996 tarihli Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (II. Bölüm, 1. madde), Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (15. madde) ve İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokol (6. madde) gibi birçok bölgesel belge de çalışma hakkını tanımakta ve taraf Devletlerin herkesin bir iş sahibi olması için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü altında olması ilkesini teyit etmektedir. Benzer şekilde, çalışma hakkı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Sosyal İlerleme ve Kalkınma Bildirgesi'nde (6. madde), 11 Aralık 1969 tarihli 2542 (XXIV) No.'lu karar, yer almaktadır.

4. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de güvence altına alınan çalışma hakkı taraf Devletlerin bireylerin özgürce seçtiği veya kabul gören bir işte çalışma haklarını tanımalarını, işten adil olmayan bir şekilde mahrum kalmama hakkı da dahil olmak üzere, teyit etmektedir. Bu tanım bireye ve bireyin onuruna saygının, bireyin çalışmak istediği işi özgürce seçebilmesi ile ifade edildiği gerçeğinin altını çizmekte ve bireyin çalıştığı işin kişisel gelişimi ve toplum tarafından sosyal ve ekonomik açıdan kabulü için önemi vurgulamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün İstihdam Politikası ile ilgili 122 No'lu Sözleşmesi (1964), taraf Devletlerin tam istihdam şartlarını oluşturma yükümlülüğünü ve zorla çalışma yasağının güvence altına alınmasını vurgulayarak “tam istihdam, üretken ve özgürce seçilmiş” işten bahsetmektedir. Ancak, dünyadaki milyonlarca insan açısından özgürce seçilmiş ve kabul edilmiş bir işte çalışma hakkını tam anlamıyla elde edebilmek uzak bir ihtimal olarak görül-

mehtedir. Komite, birçok taraf Devlet'de 6. maddenin tam anlamıyla hayata geçirilmesini engelleyen ve taraf Devletlerin kontrolü dışındaki yapısal ve diğer engellerin varlığından haberdardır.

5. Mevcut genel yorum, taraf Devletlerin Sözleşme'yi uygulamalarına ve raporlama yükümlülüklerini yerine getirmelerine yardımcı olmak amacıyla 6. maddenin normatif içeriği (II. Bölüm), taraf Devletlerin yükümlülükleri (III. Bölüm), ihlaller (IV. Bölüm), ulusal düzeyde uygulama (V. Bölüm) ve taraf Devletler dışındaki aktörlerin sorumluluğu (VI. Bölüm) şeklinde bölümlere ayrılmaktadır. Genel Yorum, Komite'nin yıllardır süregelen taraf Devlet raporlarını inceleme tecrübesine dayanmaktadır.

II. ÇALIŞMA HAKKININ NORMATİF İÇERİĞİ

6. Çalışma hakkı her insana ait bireysel bir haktır ve aynı zamanda kolektif bir haktır. Hak, gerek serbest işleri gerekse maaşlı işleri kapsamaktadır. Çalışma hakkı, mutlak ve koşulsuz olarak bir iş sahibi olma hakkı olarak anlaşılmamalıdır. 6. maddenin 1. paragrafı, çalışma hakkının tanımını yapmakta ve 2. paragraf tüketici olmayan örneklerle taraf Devlet yükümlülüklerine yer vermektedir. Madde, her insanın çalışacağı işi özgürce kabul etme ve seçme hakkını içermektedir. Madde, hiçbir şekilde zorla bir işte çalıştırılmama veya bir işi yapmaya zorlanmanın yanısıra herkesin bir işe erişimini güvence altına alan bir koruma sistemine erişebilmesini de içermektedir. Madde, aynı zamanda işten adil olmayacak şekilde yoksun bırakılmamayı da içermektedir.

7. Sözleşme'nin 6. maddesinde belirtilen iş *düzgün bir iş* olmasıdır. Düzgün iş, insanın temel hak ve özgürlüklerine saygı gösteren, iş güvenliği ve iş bedeli açısından çalışanın haklarına saygı gösterilen iş tir. Düzgün iş, 7. madde de belirtildiği üzere çalışanların ve ailelerinin geçimlerini sağlamalarına olanak tanıyacak kazancı sağlayan iş tir. Belirtilen temel haklar, aynı zamanda çalışanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne saygıyı da içermektedir.

8. Sözleşme'nin 6., 7. ve 8. maddeleri birbirleriyle iç içedir. Çalışılan işin düzgün olarak nitelendirilmesinin nedeni, düzgün işin çalışma

nın temel haklarına saygı duyan iş olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. 7. ve 8. madde, 6. madde ile yakından ilgilidir; ancak bu maddeler ayrı genel yorumlar şeklinde incelenecektir. Bu hakların bölünmez niteliği gerektirdiği ölçüde 7. ve 8. maddelere referans yapılacaktır.

9. Ululararası Çalışma Örgütü, zorla çalıştırılmayı “bir kimse- nin cezalandırılma tehdidiyle ve özgür iradesi olmadan yaptığı iş ya da verdiği hizmet” şeklinde tanımlamaktadır.²¹⁴ Komite, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 4. maddesi, Köleliğin Kaldırılması Sözleşmesi’nin 5. maddesi ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 8. maddesinde belirtildiği şekilde zorla çalıştırmanın her türünün taraf Devletlerce kaldırılması ve yasaklanması ihtiyacını teyit etmektedir.

10. Yüksek işsizlik oranları ve güvenli iş eksikliği, çalışanların ekonominin kayıt dışı sektörlerinde iş aramaları sonucunu doğurmaktadır. Taraf Devletler, bu sektörlerde çalışanların ve sonuç olarak herhangi bir korumadan faydalanmayanların sayısını mümkün olan ölçüde azaltmak için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu tedbirler, işverenleri iş kanunlarına uymaya ve çalışanlarını beyan etmeye zorlayacaktır. Böylece, çalışanlar Sözleşme’nin 6., 7. ve 8. maddelerindeki koruma yolları başta olmak üzere tüm haklardan faydalanabilecektir. Alınan tedbirler, kayıt dışı alanlarda çalışanların bu alanları tercih etmediklerini ancak çoğunlukla yaşamlarını devam ettirebilmek için bu alanlarda çalıştıkları gerçeğini ortaya koymalıdır. Ayrıca, ev içi çalışma ve tarım işleri de ulusal mevzuat ile düzenlenmelidir; böylece evde çalışanlar ve tarım işçileri de diğerleri ile eş düzeyde bir korumadan faydalanmış olacaktır.

11. 158 Sayılı Hizmet İlişkisine Son Verilmesi Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (1982) 4. maddede işten çıkarmanın hukukiliğini tanımlamaktadır. Özellikle işten çıkarmanın haklı nedene dayan-

²¹⁴ 29 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, Cebri veya Mecburi Çalıştırmaya İlişkin Sözleşme, (ILO Convention No. 29 concerning Forced or Compulsory Labour, 1930), 2. maddenin 1. paragrafı; ayrıca bkz. 2. paragraf. 105 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi, (ILO Convention No. 105 concerning the Abolition of Forced Labour, 1957).

ması ve haklı nedene dayanmayan işten çıkarmalarda hak arama yollarına başvurma hakkı sağlanması gereği üzerinde durulmaktadır.

12. Her şekilde ve her seviyede çalışma, uygulanması her Devlet'teki koşullara göre değişiklik gösterecek birbirine bağlı ve gerekli belirli unsurların mevcut olmasını gerektirmektedir:

(a) *Mevcudiyet*. Taraf Devletler, mevcut iş imkanlarını belirleyip, bireylere iş bulma konusunda yardımcı olacak ve bireyleri destekleyecek uzmanlık hizmetleri sunmalıdır.

(b) *Erişilebilirlik*. İş piyasası, taraf Devlet'in yetkisi altındaki herkese açık olmalıdır.²¹⁵ Erişimin, üç yönü vardır:

(i) Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafı ve 3. madde, işe girişte ve işe devamda ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, fiziksel veya ruhsal engellilik, sağlık durumu (HIV/AIDS de dahil olmak üzere), cinsel tercih, veya medeni, siyasi ve sosyal statü veya başka bir statü bakımından, çalışma hakkının eşit şekilde kullanılmasını etkilemeye ya da ortadan kaldırmaya yönelik ya da böyle bir etki doğuran her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. 111 No'lu Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre, taraf Devletler, "ulusal şartlara ve uygulamaya uygun metotlarla; her türlü ayrımı ortadan kaldırmak maksadıyla, iş veya meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği geliştirmeyi hedef tutan milli bir politika tespit ve takip etmeyi taahhüt eder." İş edinmeye dair ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik, strateji ve programlar gibi, birçok tedbir ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına dair genel yorum No. 14'ün (2000) 18. paragrafında da belirtildiği üzere yasal düzenlemelerin kabul edilmesi, değiştirilmesi veya kaldırılması veya bilgi yayma gibi asgari kaynak kullanımı yoluyla uygulanabilir. Komite, çok sınırlı kaynakların kullanıldığı hallerde dahi, dezavantajlı konumda olan ve toplum dışına itilmiş bireylerin ve grupların nispeten daha düşük maliyetli programlarla korunmasının şart olduğunu belirtmek istemektedir;²¹⁶

²¹⁵ Bu başlıkların sadece bazıları Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafı ve 3. paragrafında yer almaktadır. Diğerleri ise Komite'nin uygulamaları veya birçok Devletteki gittikçe artan orandaki yasal veya yargısal uygulamalarda gözlemlenmektedir.

²¹⁶ Bkz. Genel yorum No. 3 (1990), taraf Devletlerin yükümlülüklerinin içeriği, 12. paragraf.

(ii) Fiziksel erişim engelliler ile ilgili genel yorum No. 5'in 22. paragrafında belirtildiği üzere işe erişimin bir yönüdür;

(iii) Erişim, istihdam piyasası ile ilgili yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyede bilgi ağlarının kurulmasıyla işe erişim imkanları ile ilgili bilgi arama, bilgi toplama ve bilgi yaymayı içermektedir;

(c) *Kabul edilebilirlik ve kalite*. Çalışma hakkının korunması, çalışanın özellikle güvenli çalışma koşulları başta olmak üzere adil ve uygun çalışma koşullarına sahip olma hakkı, sendika kurma hakkı ve çalışacağı işi özgürce belirleme ve kabul etme hakkını içermektedir.

Geniş Uygulamaya Tâbi Özel Konular

Kadınlar ve Çalışma Hakkı

13. Sözleşme'nin 3. maddesi taraf Devletlerin “bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada kadınlarla erkeklere eşit hak sağlamakla” yükümlü olduklarını belirtmektedir. Komite, cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele ve eşit işe eşit ödemeyi güvence altına alarak erkek ve kadınlara eşit fırsatlar yaratma ve eşit muamelede bulunmayı güvence altına almak için geniş bir koruma sistemine ihtiyaç duyulduğunun altını çizmek istemektedir.²¹⁷ Özellikle, hamilelik işe almada bir engel oluşturmamalı ve işe son vermenin bir gerekçesi olmamalıdır. Son olarak, kadınların eğitime erkeklerden daha az erişebildiği gerçeği ile kadınların çalışması ve gelişimini geri plana iten geleneksel kültürler arasındaki bağlantıya dikkat çekilmelidir.

Gençler ve Çalışma Hakkı

14. Bir iş sahibi olmak, ekonomik özgüven ve birçok durumda yoksulluktan kurtulma yollarından biridir. Gençler, özellikle genç kadınlar, genellikle ilk işlerini bulmakta büyük zorluklar yaşamaktadırlar. Yeterli eğitim ve mesleki uzmanlık ile ilgili ulusal politikalar kabul edilmeli ve genç insanların, özellikle genç kadınların iş imkanlarına erişimleri sağlanmalı ve desteklenmelidir.

²¹⁷ Bkz. Genel yorum No. 16 (2005), 3. madde: Ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlanması, 23-25. paragraflar.

Çocuk İşçiliği ve Çalışma Hakkı

15. Çocukların korunması Sözleşme'nin 10. maddesiyle güvence altına alınmıştır. Komite, 14 No'lu (2000) genel yorumunu ve özellikle çocukların sağlık hakkı ile ilgili 22. ve 23. paragrafları hatırlatmak istemekte ve çocukların gelişimlerini veya fiziksel veya ruhsal sağlıklarını etkileyecek tüm iş türlerinden korunmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Komite, çocukların ekonomik sömürüden korunması, tam gelişimlerinin mümkün kılınması ve 6. maddenin 2. paragrafında belirtildiği üzere teknik ve mesleki eğitim sahibi olmaları gereğini teyit etmektedir. Komite, ayrıca genel yorum No. 13'ü (1999), özellikle genel eğitimin bir parçası olarak teknik ve mesleki eğitimin tanımını (15. ve 16. paragraflar) hatırlatmak istemektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'den sonra kabul edilen, Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi, birçok uluslararası insan hakları belgesi çocukların ve genç insanların her tür ekonomik sömürü veya zorla çalıştırılmaya karşı korunmalarının gerekli olduğunu açıkça tanımaktadır.²¹⁸

Yaşlılar ve Çalışma Hakkı

16. Komite, yaşlıların ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ile ilgili 6 No'lu genel yorumunu (1995) ve özellikle iş ve meslek edinmede yaşa dayalı ayrımcılığın engellenmesi için tedbirler almanın gerekli olduğunu hatırlatmak istemektedir.²¹⁹

Engelliler ve Çalışma Hakkı

17. Komite, engellilerle ilgili 5 No'lu genel yorumunda yer alan engellilerin işe alınmasında ayrımcılık yasağı ilkesini hatırlatmak istemektedir. “Engelli çalışanlara verilen tek çalışma imkanının standart

²¹⁸ Bkz. Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1989, 32. madde, 1. paragraf, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol'un, (*Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography*) ikinci başlangıç paragrafında yansıtılmıştır. Ayrıca bkz. Zorla çalıştırma ile ilgili Protokol'ün 1. paragrafı.

²¹⁹ Bkz. Yaşlıların ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ile ilgili genel yorum No. 6 (1995), 22. paragraf, (emeklilikle ilgili olarak 24. paragraf).

altı şartlar içerisinde ‘korunaklı’ faaliyetler olması halinde ‘herkesin özgürce seçtiği veya kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma hakkı’ gerçekleşmemiş olacaktır.”²²⁰ Taraf Devletler engellilerin uygun bir işte çalışmalarını ve işe devamlarını güvence altına almak ve çalıştırları alanda ilerlemelerini sağlamak ve böylece topluma katılmalarını veya yeniden katılmalarını desteklemek için tedbirler almalıdır.²²¹

Göçmen İşçiler ve Çalışma Hakkı

18. Sözleşme’nin 2. maddesinin 2. paragrafı ve Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme’nin 7. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı göçmen işçiler ve aileleri için çalışma imkanları ile ilgili olarak da uygulanmalıdır. Bu bağlamda, Komite hukuki veya diğer uygun tedbirlerin alınmasıyla belirtilen ilkelere saygı duyulması ve bu ilkelerin geliştirilmesi için ulusal eylem planlarına ihtiyaç duyulduğunun altını çizmek istemektedir.

III. TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Genel Hukuki Yükümlülükler

19. Taraf Devletlerin temel yükümlülüğü, çalışma hakkının aşamalı olarak hayata geçirilmesinin güvence altına alınmasıdır. Bu nedenle taraf Devletler mümkün olan en kısa süre içerisinde tam istihdamı sağlayacak tedbirler almalıdır. Sözleşme, hakkın aşamalı şekilde gerçekleşmesine yer vermekte ve mevcut kaynakların sınırlılığı nedeniyle karşılaşılabilecek zorlukları göz önünde tutmaktadır; ancak taraf Devletler üzerinde derhal etki doğuracak birçok yükümlülük de söz konusudur.²²² Taraf Devletler, çalışma hakkının “herhangi bir ayırım gözetilmeksizin” (2. madde, 2. paragraf) kullanılmasını “güvence altına alma” ve 6.

²²⁰ Bkz. Engellilerle ilgili genel yorum No. 5 ve 20-24. paragraflardaki diğer referanslar.

²²¹ Bkz. 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, Engellilerin Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdamı Hakkında Sözleşme, 1983. Bkz. İşe erişimle ilgili 1. maddenin 2. paragrafı. Ayrıca bkz. Genel Kurul’un 20 Aralık 1993 tarihli 48/96 sayılı kararında yer alan Engelliler için Eşit İmkanlarla ilgili Standart Kurallar, (*Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*).

²²² Bkz. Genel yorum No. 3 (1990), taraf Devletlerin yükümlülüklerinin içeriği, 1. paragraf.

maddenin tam anlamıyla hayata geçirilmesi için derhal gereken “tedbirleri alma” (2. madde, 2. paragraf) şeklinde derhal yerine getirilmesi gereken yükümlülükler altındadır.²²³ Bu tedbirler, kararlı, somut ve çalışma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesine yönelik olmalıdır.

20. Çalışma hakkının gerçekleşmesinin aşamalı olması ve zamanla yayılması taraf Devletlerin yükümlülüklerini anlamsız hale getirecek şekilde anlaşılmalıdır.²²⁴ Taraf Devletler, 6. maddenin tam anlamıyla hayata geçirilmesi için “mümkün olan en hızlı ve en etkili şekilde” harekete geçmelidir.

21. Sözleşme’deki tüm diğer haklar gibi, çalışma hakkıyla da ilgili olarak geriye götürücü tedbirler alınmamalıdır. Geriye götürücü tedbirlerin alındığı hallerde, taraf Devletler bu tedbirlerin diğer bütün alternatiflerin dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi ve taraf Devlet’in mevcut bütün kaynaklarının azamisinin kullanılması bağlamında Sözleşme’deki bütün hakların toplamının göz önünde tutulması kaydıyla alındığını ispat etmelidir.²²⁵

22. Tüm diğer insan haklarında olduğu gibi, çalışma hakkı da taraf Devletlere üç tür yükümlülük yüklemektedir: *Saygı duyma*, *koruma* ve *yerine getirme* yükümlülüğü. *Saygı duyma yükümlülüğü*, taraf Devletlerin hakkın kullanılmasına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmekten kaçınmalarını gerektirmektedir. *Koruma yükümlülüğü*, taraf Devletlerin üçüncü kişilerin çalışma hakkına müdahalelerini engellemeye yönelik tedbirler almalarını gerektirmektedir. *Yerine getirme yükümlülüğü*, hakkın sağlanmasını, geliştirilmesini ve destek olma yükümlülüklerini içermektedir. Taraf Devletler, hakkın tam anlamıyla hayata geçirilmesi için gereken yasamaya ait tedbirleri, idari ve yargısal ve gereken diğer tüm tedbirleri almalıdır.

Belirli Hukuki Yükümlülükler

23. Taraf Devletler, *inter alia*, zorla veya zorunlu çalıştırmayı yasaklaya-

²²³ A.g.e., 2. paragraf.

²²⁴ A.g.e., 9. paragraf.

²²⁵ A.g.e., 9. paragraf.

rak ve özellikle dezavantajlı ve toplum dışına itilmiş, mahpuslar ve tutuklular,²²⁶ azınlık mensupları ve göçmen işçiler de dahil olmak üzere, bireyler ve gruplar için düzgün işe eşit erişim hakkını vermekten kaçınmayarak veya bu hakkı sınırlamayıp çalışma hakkına *saygı duyma* yükümlülüğü altındadır. Taraf Devletler, özellikle kadınların ve gençlerin düzgün bir işe sahip olma haklarına saygı göstermeli ve ayrımcılıkla mücadele ve eşit erişim ve imkanlar sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.

24. Sözleşme'nin 10. maddesinde yer alan taraf Devletlerin çocuk işçiliği konusundaki yükümlülükleri bağlamında, taraf Devletler 16 yaş altındaki çocukların çalıştırılmasını yasaklamak için, başta yasama tedbirleri olmak üzere, etkili tedbirler almalıdır. Aynı zamanda, her tür ekonomik sömürü ve çocukların zorla çalıştırılması yasaklanmalıdır.²²⁷ Taraf Devletler, çocukların çalıştırılması yasağına tam anlamıyla saygı gösterilmesini güvence altına alan etkili tedbirler almalıdır.²²⁸

25. *Koruma* yükümlülüğü, *inter alia*, taraf Devletlerin çalışma hakkına ve mesleki eğitime eşit erişimi güvence altına alan hukuki düzenlemeler kabul etme ve gerekli diğer tedbirleri alma ve özelleştirme tedbirleri alırken çalışanların haklarını göz ardı etmeme yükümlülüğünü içermektedir. İş piyasalarının esnekliğini artırmak için alınan tedbirler iş istikrarını ortadan kaldırmamalı ve çalışanın sosyal korumasını azaltmamalıdır. Çalışma hakkının korunması, taraf Devletlerin üçüncü kişilerin zorla çalıştırma veya zorunlu çalıştırma şeklindeki eylemlerini yasaklama sorumluluğunu da içermektedir.

26. Taraf Devletler, bireylerin veya grupların kendi kontrolleri dışındaki nedenlerden dolayı yeterli gıdaya erişim hakkından kendi imkanlarıyla faydalanamamaları halinde bu haktan kaynaklanan yükümlülükleri *yerine getirmek (hakkı sağlamak)* zorundadır. Bu yükümlülük, *inter alia*, ulusal hukuk sistemlerinde hakkı tanımak yü-

²²⁶ Gönüllülük esasına dayalı olduğu hallerde. Mahkumların çalışma hakları sorunu ile ilgili olarak bkz. Mahkumlara Muamele ile ilgili Asgari Standart Kurallar ve 29 Sayılı ILO Sözleşmesi, Cebri veya Mecburi Çalıştırmaya İlişkin Sözleşme, 2. madde.

²²⁷ Çocuk Hakları Sözleşmesi, 31. madde, 1. paragraf.

²²⁸ En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Sözleşmesi, 2. maddenin 7. paragrafı ve Komite'nin çalışma hakkı ile ilgili 13 No.'lu genel yorumu.

kümlülüğü ve çalışma hakkı ile ilgili ulusal bir politika kabul etme yükümlülüğü ve aynı zamanda hakkın gerçekleşmesi için detaylı bir plan yapma yükümlülüğünü de içermektedir. Çalışma hakkı, “iktisadi gelişme ve kalkınmayı teşvik etmek, hayat seviyesini yükseltmek işgücü ihtiyaçlarını karşılamak ve işsizlik ve eksik istihdam sorununu çözümlmek amacıyla” taraf Devletlerin istihdam politikaları geliştirmeleri ve uygulamalarını gerektirmektedir.²²⁹ Bu bağlamda, özellikle kadınlar, dezavantajlı konumda olanlar ve toplum dışına itilmiş olanların işsizlik oranını azaltmaya yönelik kaynakların artırılması için etkili tedbirler alınmalıdır. Komite, iş kaybı durumunda telafi mekanizmalarının kurulması ve aynı zamanda gerek ulusal gerekse yerel düzeyde iş bulma hizmetlerinin (kamusal veya özel) verilmesi için uygun tedbirlerin alınması gereğini vurgulamaktadır.²³⁰ Ayrıca, *yerine getirme (sağlama)* yükümlülüğü taraf Devletlerin işsizliği ortadan kaldırmaya yönelik planlar uygulamalarını da içermektedir.²³¹

27. *Yerine getirme (kolaylaştırma)* yükümlülüğü taraf Devletlerin, *inter alia*, bireylerin çalışma hakkından faydalanmalarını sağlayacak ve faydalanmalarına yardımcı olacak olumlu tedbirleri almalarını ve işe erişimi kolaylaştıracak teknik ve mesleki eğitim planlarının kabul edilmesini gerektirmektedir.

28. *Yerine getirme (geliştirme)* yükümlülüğü, taraf Devletlerin çalışma hakkına dair kamusal farkındalığı oluşturacak eğitim ve bilgilendirme programlarını üstlenmelerini gerektirmektedir.

Uluslararası Yükümlülükler

29. Komite, 3 No'lu (1990) genel yorumunda hakların tam anlamıyla

²²⁹ Bkz. 122 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İstihdam Politikası Sözleşmesi, 1964, (*ILO Convention No. 122 concerning Employment Policy*) 1. madde, 1. paragraf.

²³⁰ Bkz. 88 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi, 1948, (*ILO Convention No. 88 concerning the Organization of the Employment Service*).

²³¹ Bkz. 88 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi ve, benzer şekilde 2 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İşsizlik Sözleşmesi, 1919. Ayrıca bkz. 168 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İstihdamın Geliştirilmesi ve İşsizliğe Karşı Koruma Sözleşmesi, 1988.

hayata geçirilebilmeleri için taraf Devletlerin tek başlarına veya özellikle ekonomik ve teknik alanda uluslararası destek ve işbirliği ile gereken tedbirleri almaları yükümlülüğüne dikkat çekmek istemektedir. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 56. maddesi ve Sözleşme'nin belirli maddeleri (2. maddenin 1. paragrafı, 6., 22 ve 23. maddeler) ışığında taraf Devletler uluslararası işbirliğinin önemli rolünün bilincinde olmalı ve çalışma hakkının tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için toplu ve bireysel olarak harekete geçme taahhüdüne uygun davranmalıdır. Taraf Devletler, uygun olan hallerde uluslararası antlaşmalar yoluyla Sözleşme'nin 6., 7. ve 8. maddelerinde yer alan çalışma hakkına gereken önemin verilmesini güvence altına almalıdır.

30. 6. madde ile ilgili uluslararası yükümlülüklerine uymak amacıyla, taraf Devletler iki taraflı ve çok taraflı müzakerelerle diğer ülkelerde çalışma hakkını geliştirmek için gayret göstermelidir. Uluslararası finans örgütleriyle gerçekleştirilen müzakerelerde taraf Devletler, kendi ülke nüfuslarının çalışma haklarının korunmasını güvence altına almalıdır. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve bölgesel kalkınma bankaları gibi uluslararası finans örgütlerinin üyesi olan taraf Devletler, bu örgütlerin borç politikaları, kredi antlaşmaları, yapısal uyum programları ve uluslararası tedbirleri konusunda çalışma hakkının korunmasına daha fazla önem vermelidir. Taraf Devletlerin, yapısal uyum programları çerçevesinde kabul ettikleri stratejiler, programlar ve politikalar çalışma hakkı ile ilgili temel yükümlülüklerine zarar vermemeli ve kadınların, gençlerin ve toplumda dezavantajlı konumda olan ve toplum dışına itilmiş bireylerin ve grupların çalışma haklarını olumsuz yönde etkilememelidir.

Temel Yükümlülükler

31. Komite, 3 No'lu genel yorumunda taraf Devletlerin Sözleşme'de yer alan her bir hakkın asgari düzeyde gerçekleşmesi şeklindeki temel yükümlülüklerini teyit etmektedir. 6. madde bağlamında, belirtilen bu "temel yükümlülük" ayrımcılık yasağı ve istihdamın eşit şekilde korunmasını da kapsamaktadır. İstihdam alanında gözetilen ayrımcılık,

temel eğitimden emekliliğe kadar hayatın her aşamasını etkileyen geniş bir ihlaller kümesini kapsamakta ve birey ve grupların çalışma imkanları üzerinde önemli bir etki doğurabilmektedir. Bu bağlamda, belirtilen temel yükümlülükler en azından aşağıdaki gereksinimleri içermektedir:

(a) Özellikle dezavantajlı ve toplum dışına itilmiş birey ve grupların işe erişim haklarının güvence altına alınması ve böylece onurlu bir şekilde yaşamlarının sağlanması;

(b) Toplumda dezavantajlı konumda olan ve toplum dışına itilmiş bireylerin ve grupların özel sektör ve kamu sektöründe ayrımcılık ya da eşit olmayan muamele ile karşılaşmaları sonucunu doğuracak veya bu bireyler ve gruplar için koruma mekanizmalarını zayıflatacak herhangi bir tedbirden kaçınılması;

(c) Tüm çalışanların beklentilerini karşılamaya yönelik, işveren ve işçi organizasyonlarını da içeren katılımcı ve şeffaf bir süreç dayalı ulusal istihdam stratejisi ve eylem planı kabul etmek ve uygulamak. Söz konusu istihdam stratejisi ve eylem planı özellikle dezavantajlı ve toplum dışına itilmiş birey ve grupları hedef almalı ve çalışma hakkı ile ilgili olarak kaydedilen aşamanın ölçülebileceği ve düzenli şekilde gözden geçirilebileceği göstergeler ve hedefler içermelidir.

IV. İHLALLER

32. Taraf Devletlerin 6. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirememeleri ve yerine getirmemeleri arasında bir ayrım yapmak gereklidir. Bu, herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatını veren çalışma hakkını güvence altına alan 6. maddenin 1. paragrafı ve taraf Devletlerin “mevcut kaynakların azamisini kullanarak” gerekli tedbirleri almaları yükümlülüğünü öngören 2. maddenin 1. paragrafından kaynaklanmaktadır. Taraf Devletlerin yükümlülükleri bu iki madde ışığında yorumlanmalıdır. Çalışma hakkını hayata geçirmek için mevcut kaynakların azamisini kullanmak konusunda isteksiz olan Devletler 6. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini ihlal etmiş olacaklardır. Ancak, taraf Devlet elindeki

mevcut kaynakları, öncelikle, yukarıda belirtilen yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla kullandığını ortaya koyabilirse çalışma hakkını tam anlamıyla hayata geçirme konusunda karşılaştığı zorlukları kaynak sınırlılığına dayandırabilecektir. Çalışma hakkı ihlalleri, Devletlerin veya Devlet birimlerinin icrai fiillerinden kaynaklanabileceği gibi, istihdamı artırıcı yeterli tedbirlerin eksikliğinden de kaynaklanabilir. *İhmali fiiler* nedeniyle ihlaller, örneğin, Taraf Devletlerin, diğerlerinin çalışma hakkının engellenmesini önlemek amacıyla, bireylerin veya grupların faaliyetlerini düzenlememeleri halinde meydana gelir. *İcrai fiiller* nedeniyle ihlaller, zorla çalıştırma; belirli birey veya gruplara, mevzuat veya uygulamadaki ayrımcılığa dayalı olarak, işe erişim hakkının verilmemesi; çalışma hakkına dair uluslararası yükümlülüklerle açıkça aykırılık teşkil eden mevzuat veya politikalar kabul etmeyi içermektedir.

Saygı Duyma Yükümlülüğü İhlalleri

33. Çalışma hakkına *saygı duyma* yükümlülüğünün ihlali, Sözleşme'nin 6. maddesindeki standartlara aykırılık teşkil eden yasaları, politikaları, fiilleri içermektedir. Özellikle, iş piyasasına erişim veya iş sahibi olma yolları ve imkanlarına erişimde, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit şekilde faydalanmayı önleme amacıyla ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü açısından, ayrımcılık gözetmek Sözleşme'nin ihlalini teşkil etmektedir. Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafında yer alan ayrımcılık yasağı derhal uygulanabilir niteliktedir ve aşamalı olarak uygulama ve mevcut kaynaklar ölçüsünde uygulamaya tâbi değildir. Ayrımcılık yasağı, çalışma hakkının her yönü için doğrudan uygulanabilir niteliktedir. Taraf Devletlerin diğer Devletlerle, uluslararası örgütlerle ve diğer çokuluslu birimlerle ikili veya çok taraflı antlaşmalar imzalarken çalışma hakkından kaynaklanan hukuki yükümlülüklerini dikkate almamaları çalışma hakkına saygı duyma yükümlülüklerinin ihlalini teşkil eder.

34. Sözleşme'de yer alan diğer tüm haklarla da ilgili olarak, geriye götürücü tedbirlerin alınmasına izin verilmediği yönünde güçlü

bir kabul mevcuttur. Belirtilen geriye götürücü tedbirler, *inter alia*, belirli birey veya gruplara, mevzuat veya uygulamadaki ayrımcılığa dayalı olarak, işe erişim hakkının verilmemesi, çalışma hakkını kullanabilmek için gerekli mevzuatın kaldırılması veya askıya alınması veya çalışmaya dair uluslararası hukuk yükümlülüklerine açıkça aykırılık teşkil eden yasaların veya politikaların kabul edilmesini içermektedir. Bir diğer örnek ise, zorla çalıştırmanın kurumsallaşması veya işçiyi hukuka aykırı işten çıkarmalara karşı koruyan hukuki düzenlemelerin kaldırılmasıdır. Belirtilen tedbirler, taraf Devletlerin çalışma hakkına saygı yükümlülüklerinin ihlalini teşkil edecektir.

Koruma Yükümlülüğü İhlalleri

35. *Koruma yükümlülüğü* ihlalleri, taraf Devletlerin yetkileri altındaki kişileri, üçüncü kişiler tarafından gerçekleştirilen çalışma hakkı ihlallerine karşı korumak için gereken tüm tedbirleri almamalarından kaynaklanmaktadır. Bu ihlaller, çalışma hakkı ihlallerini önleyebilmek için bireylerin, grupların veya şirketlerin faaliyetlerini düzenleme konusunda başarısız olma veya işçileri hukuka aykırı işten çıkarmalara karşı koruyamama şeklindeki ihmali fiileri içermektedir.

Yerine Getirme Yükümlülüğü İhlalleri

36. *Yerine getirme* yükümlülüğü ihlalleri, taraf Devletlerin çalışma hakkını güvence altına almak için gereken tüm tedbirleri alma konusunda başarısızlığı sonucunda gerçekleşmektedir. Herkes için çalışma hakkını güvence altına almak amacıyla bir ulusal istihdam planı uygulamama; dezavantajlı konumda olanlar ve toplum dışına itilmiş bireyler ve gruplar başta olmak üzere çalışma hakkının tüm bireyler ve gruplar tarafından kullanılamaması sonucunu doğuracak şekilde yetersiz bütçe ayrılması veya kamu fonu ayrılmaması; ulusal düzeyde çalışma hakkının gerçekleşmesini, örneğin çalışma hakkı göstergeleri ve hedefleri belirlemeyerek, denetleyememe ve teknik ve mesleki eğitim programları kabul etmedeki başarısızlık ihlal örnekleri arasında sayılabilir.

V. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

37. Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafına uygun şekilde taraf Devletler “özellikle yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri de içerecek şekilde her türlü uygun yöntem vasıtasıyla” Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Her Taraf Devlet, kendisine özgü koşullara en uygun tedbirleri belirleme konusunda takdir marjına sahiptir. Ancak Sözleşme açıkça her taraf Devlet'e, herkesin işsizlikten ve iş konusunda güvensizlikten korunması ve çalışma hakkından mümkün olan en kısa zamanda faydalanması için gereken tüm tedbirlerin alınması görevini yüklemektedir.

Yasal Düzenleme, Strateji ve Politikalar

38. Taraf Devletler, çalışma hakkının hayata geçirilmesi için belirli yasal tedbirlerin alınması gereğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu tedbirler, (a) istihdam stratejileri ve ulusal eylem planlarının uygulanmasını denetleyecek ulusal mekanizmaların kurulması ve (b) uygulama için çerçeve zaman ve sayısal hedeflerle ilgili hükümler içermelidir. Tedbirler aynı zamanda (c) ulusal düzeyde belirlenmiş olan hedeflere uygun hareket edilmesini sağlayacak güvenceler ve (d) çalışma ile ilgili konularda uzmanlar, özel sektör ve uluslararası örgütler de dahil olmak üzere, sivil toplumun katılımını sağlamalıdır. Taraf Devletler, çalışma hakkının gerçekleşmesi aşamalarının denetlenmesinde, yükümlülüklerini yerine getirmelerini etkileyen faktörler ve zorlukları belirlemelidir.

39. Toplu pazarlık, istihdam politikalarının belirlenmesinde temel öneme haiz bir araçtır.

40. Taraf Devletlerin talebi doğrultusunda, Birleşmiş Milletler kuruluşları ve programları ilgili mevzuatın kaleme alınması ve gözden geçirilmesi konusunda destek vermelidir. Örneğin ILO, istihdam ile ilgili hukuki düzenlemeler konusunda kayda değer tecrübe ve bilgiye sahiptir.

41. Taraf Devletler, insan haklarına dayalı ve herkesin aşamalı şekilde bir iş sahibi olmasını sağlayacak ulusal bir strateji kabul etmelidir. Böyle bir ulusal strateji, taraf Devletlerin hedeflerine ulaşmaları-

nı sağlayacak kaynakları belirlemeleri ve bu kaynakları en etkili şekilde kullanmalarını sağlama gerekliliğini de kapsamaktadır.

42. Ulusal istihdam politikasının oluşturulması ve uygulanması, hesapverebilirlik, şeffaflık ve ilgili grupların katılımı ilkelerine saygıyı içermelidir. Bireylerin ve grupların karar alma sürecine katılma hakkı taraf Devletlerin 6. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini uygulamaya yönelik tüm politika, program ve stratejilerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. İstihdamın geliştirilmesi, aynı zamanda, toplumun etkili katılımını ve özellikle çalışanların haklarının korunması ve geliştirilmesi için derneklerin ve sendikaların önceliklerinin belirlenmesi, karar alma, planlama ve istihdamın geliştirilmesi için stratejilerin uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerine katılımlarını gerektirmektedir.

43. Taraf Devletler, çalışma hakkının kullanılmasını mümkün kılan şartların oluşturulması için, hem özel sektör hem de kamu sektörünün faaliyetlerinde çalışma hakkına özen göstermelerini güvence altına alan tedbirler almalıdır.

44. Ulusal istihdam stratejisi, işe erişimde ayrımcılığın ortadan kaldırılması gereğine önem vermelidir. Strateji, özellikle kadınlar, dezavantajlı konumda olanlar, toplum dışına itilmiş bireyler ve gruplar için, ekonomik kaynaklara ve teknik ve mesleki eğitime eşit erişimi güvence altına almalı ve serbest meslek sahiplerine ve ücret karşılığı çalışanlara ve ailelerine Sözleşme'nin 7 (a) (ii) maddesinde belirttiği şekilde saygın bir yaşam düzeyi sağlayan ücret karşılığı çalışmaya saygı göstermeli ve serbest meslek ve ücret karşılığı çalışmayı korumalıdır.²³²

45. Taraf Devletler, özgürce seçilmiş ve kabul edilmiş bir işte çalışma hakkının gerçekleşmesi için kaydedilen aşamaları denetlemeyi, yükümlülüklerle uygun davranmayı etkileyen faktörleri ve zorlukları belirlemeyi ve, Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafı ve 23. maddedeki yükümlülükleri yerine getirmeye yönelik tedbirler de dahil olmak üzere, düzeltici yasal ve idari tedbirlerin kabul edilmesini kolaylaştıracak mekanizmalar geliştirmeli ve sağlamalıdır.

²³² Bkz. Yeterli beslenme hakkı ile ilgili 12 No'lu genel yorum (1999), 26. paragraf.

Göstergeler ve Hedefler

46. Ulusal istihdam stratejisi, çalışma hakkı ile ilgili göstergeler tanımlanmalıdır. Göstergeler, taraf Devletlerin 6. madde çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun davranıp davranmadıklarını, ulusal düzeyde, etkili bir şekilde denetlemek amacıyla belirlenmelidir ve işsizlik oranı, eksik istihdam ve kayıt dışı işlerin oranı gibi ILO göstergelerine dayandırılmalıdır. Ulusal istihdam planının hazırlanmasında, ILO tarafından geliştirilen çalışma istatistikleri hazırlanmasına dair göstergeler faydalı olabilir.²³³

47. Çalışma hakkı ile ilgili uygun göstergelerin belirlenmesinden sonra, taraf Devletler her bir gösterge ile ilgili olarak uygun hedefler belirlemelidir. Periyodik raporlama prosedürü süresince Komite taraf Devlet ile bir “kapsam belirleme” faaliyetine girecektir. Kapsam belirleme taraf Devlet ve Komite’nin, bir sonraki raporlama dönemi için hedefler belirlenmesini sağlayacak göstergeler ve ulusal hedefleri birlikte gözden geçirmelerini içermektedir. Takip eden beş yıl süresince, taraf Devlet belirlenen ulusal hedefleri, çalışma hakkının uygulanmasını denetlemek için göz önünde bulunduracaktır. Daha sonra, bir sonraki raporlama faaliyeti sırasında, taraf Devlet ve Komite hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ve varsa karşılaşılan zorlukları gözden geçirecektir. Ayrıca, hedefler belirlerken ve raporlarını hazırlarken taraf Devletler, bilgi toplama ve tasnif konusunda uzman kuruluşların geniş bilgi ve danışma hizmetlerinden yararlanmalıdır.

Hak Arama Yolları ve Hesapverebilirlik

48. Çalışma hakkı ihlal edilen bir birey veya grup ulusal düzeyde etkili yargısal veya diğer hak arama yollarına erişebilmelidir. Çalışma hakkının korunmasında ulusal düzeyde sendikalar ve insan hakları komisyonları önemli rol oynamalıdır. Tüm ihlal mağdurları, tazmin ve tatmin, eski hale iade veya ihlalin yeniden tekrarlanmayacağı konusunda güvence verilmesi gibi uygun telafi imkanlarına sahip olmalıdır.

49. İlgili ILO Sözleşmeleri başta olmak üzere, çalışma hakkını

²³³ Bkz. 160 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İş Gücü İstatistikleri Sözleşmesi, (ILO Convetion No. 160 Concerning Labour Statistics), özellikle 1. ve 2. maddeler.

düzenleyen uluslararası belgelerin iç hukukta kabul edilmesi çalışma hakkını güvence altına alan tedbirlerin etkililiğini güçlendirmeli ve bu belgelerin kabul edilmesi teşvik edilmelidir. Çalışma hakkını tanıyan uluslararası belgelerin iç hukukta kabul edilmesi, veya bu belgelerin iç hukukta doğrudan uygulanabilmesi hak arama yollarının kapsamını ve etkililiğini belirgin şekilde artırmaktadır ve doğrudan uygulama her durumda teşvik edilmelidir. Böylece, Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerin gereğini doğrudan yerine getirerek mahkemeler çalışma hakkının esas içeriğinin ihlal edildiğine karar verme yetkisine sahip olacaktır.

50. Mahkemeler ve hukuku uygulama yetkisine sahip diğer otoriteler yetkilerini kullanırken çalışma hakkı ihlallerine daha fazla önem vermelidir.

51. Taraf Devletler, insan hakları savunucularının, sendikalar başta olmak üzere, dezavantajlı ve toplum dışına itilmiş birey ve grupların çalışma hakkının gerçekleşmesi için destek veren sivil toplumun diğer üyelerinin çalışmalarına saygı duymalı ve bu çalışmaları korumalıdır.

VI. TARAF DEVLET DIŞINDAKİ AKTÖRLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

52. Sözleşme'ye sadece Devletler taraftır ve sonuç olarak taraf Devletler Sözleşme'ye uygun davranmak ile yükümlüdür. Ancak, toplumun tüm üyelerinin, –bireyler, yerel örgütlenmeler, sendikalar, sivil toplum ve özel sektör– çalışma hakkının gerçekleşmesi ile ilgili sorumlulukları vardır. Taraf Devletler, belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmesini kolaylaştıracak bir ortam sağlamalıdır. Gerek ulusal, gerekse çok uluslu ticari işletmeler sözleşme ile bağlı olmasalar da istihdam yaratma, işe alma politikaları ve ayrımcılığa maruz kalmadan işe erişimde önemli bir role sahiptir. Bunlar faaliyetlerini mevzuat, idari tedbirler ve hükümet ile sivil toplum arasında anlaşma konusu olmuş çalışma hakkına saygıyı artıran diğer uygun tedbirler temelinde gerçekleştirmelidir. Belirtilen tedbirler, ILO'nun geliştirdiği çalışma standartlarına uygun olmalı ve ticari işletmelerin çalışma hakkının gerçekleşmesine dair farkındalıklarını ve sorumluluklarını artırmayı hedeflemelidir.

53. Birleşmiş Milletler kuruluşları ve programlarının, özellikle ILO'nun çalışma hakkının uluslararası ve ulusal düzeyde korunması ve uygulanmasındaki rolü özel öneme sahiptir. Mevcut bölgesel kuruluşlar ve belgeler de çalışma hakkının güvence altına alınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Taraf Devletler, ulusal istihdam politikalarını hazırlarken ve uygularken ILO'nun teknik destek ve işbirliğinden faydalanmalıdır. Taraf Devletler raporlarını hazırlarken, veri toplama ve düzenlemenin yanı sıra gösterge ve hedeflerin belirlenmesi konusunda ILO'nun geniş bilgi ve tavsiyelerinden faydalanmalıdır. Sözleşme'nin 22 ve 23. maddelerine uygun şekilde ILO ve Birleşmiş Milletlerin diğer uzman kuruluşları, Dünya Bankası, bölgesel kalkınma bankaları, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü ve Birleşmiş Milletler sistemindeki diğer ilgili birimler, yetkileri dahilinde, taraf Devletler ile çalışma hakkının ulusal düzeyde uygulanmasını sağlamak amacıyla etkili bir işbirliği içerisinde olmalıdır. Uluslararası finans kuruluşları borç politikaları ve kredi antlaşmalarında çalışma hakkının korunmasına daha fazla önem vermelidir. Genel yorum No. 2'nin (1990) 9. paragrafına uygun şekilde, çalışma hakkının tüm yapısal uyum programlarında güvence altına alınması için özel çaba sarf edilmelidir. Komite, taraf Devlet raporlarının ve 6. madde çerçevesindeki yükümlülüklerin gereğinin ne ölçüde yerine getirildiğinin incelenmesinde, taraf Devletler dışındaki diğer aktörlerin sağladığı desteğin etkilerini de dikkate alacaktır.

54. Sendikalar, çalışma hakkına saygının yerel ve ulusal düzeyde güvence altına alınması ve taraf Devletlerin 6. madde çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmelerinde onlara destek olunması konusunda temel role sahiptir. Komite, sendikaların bu temel rolünü taraf Devlet raporlarını incelerken dikkate almaya devam edecektir.

EKLER

MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME

16 Aralık 1966 tarihli, 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul Kararıyla kabul edilmiş ve imza, onay ve katılmaya açılmıştır.

49. Madde uyarınca, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir

Giriş

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler,

Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan edilmiş olan ilkelere uygun olarak, insanlık ailesinin tüm mensuplarının doğuştan sahip oldukları onurun ve eşit ve devredilmez haklarının tanınmasının, dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu gözönünde bulundurarak,

Bu hakların, kişinin doğuştan sahip olduğu onurundan kaynaklandığını kabul ederek,

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne uygun olarak, kişisel ve siyasal özgürlüğe ve korku ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğüne sahip özgür insan ülküsü-ne ancak herkesin kişisel ve siyasal haklarının yanısıra ekonomik, sosyal ve kültürel haklarından da yararlanabileceği koşulların yaratılması ile ulaşılabilceğini kabul ederek,

Birleşmiş Milletler Şartı'na göre Devletlerin insan hak ve özgürlüklerine bütün dünyada saygı gösterilmesini ve bunlara uygun davranılmasını teşvik etmek yükümlülüğünü gözönüne alarak,

Diğer bireylere ve bağlı olduğu topluluğa karşı görevleri olan bireyin, bu Sözleşme'de tanınan haklara saygı gösterilmesi ve bunların geliştirilmesi için çaba gösterme sorumluluğu altında bulunduğunu dikkate alarak,

Aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmışlardır:

BÖLÜM I

Madde 1

1. Bütün halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptirler. Bu hak gereğince halklar kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırırlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlarlar.

2. Bütün halklar, kendi amaçları doğrultusunda, karşılıklı yarar ilkesine dayanan uluslararası ekonomik işbirliği ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerine halel getirmemek kaydıyla, kendi doğal zenginlik ve kaynaklarından

özgürce yararlanabilirler. Bir halk hiçbir durumda, kendi varlığını sürdürmesi için gerekli olanaklarından yoksun bırakılamaz.

3. Özerk olmayan ve Vesayet altında bulunan ülkelerin yönetilmesinden sorumlu olan Devletler de dahil, bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, Birleşmiş Milletler Yasası'nın hükümleri uyarınca, halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkının gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaklar ve bu hakka saygı göstereceklerdir.

BÖLÜM II

Madde 2

1. Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür.

2. Mevcut mevzuatta ve diğer yasal tedbirlerde henüz düzenleme bulunmayan durumlarda, bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet, kendi anayasal kurallarına ve bu Sözleşme'nin hükümlerine uygun olarak, bu Sözleşme'de tanınan hakların uygulanmasını sağlamak bakımından gerekli olan yasama ve diğer tedbirleri almakla yükümlüdür.

3. Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet:

(a) Bu Sözleşme ile tanınan hakları ve özgürlükleri ihlal edilmiş olan her şahsın, bu ihlal resmi sıfatla görev yapan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa bile, etkin şekilde telafi edilmesini güvence altına almakla;

(b) Böyle bir telafi talebinde bulunan herkesin haklarının yetkili yargı, yürütme ya da yasama organlarının ya da Devletin yasal sisteminde öngörülen başka bir yetkili organ tarafından karara bağlanmasını ve yargısal telafi olanaklarının sağlanmasını güvence altına almakla;

(c) Bu hukuki yollardan sağlanan kararların yetkili organlarca uygulanmasını güvence altına almakla yükümlüdür.

Madde 3

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de yer alan bütün medeni ve siyasal haklardan erkeklerle kadınların eşit yararlanmasını güvence altına almakla yükümlüdürler.

Madde 4

1. Ulusun hayatını tehdit eden ve varlığı resmen ilan edilmiş olan olağanüstü bir durumun ortaya çıkması halinde, bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, uluslararası hukuktan kaynaklanan diğer yükümlülüklerine aykırı olmamak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din ya da toplumsal kökene dayalı bir ayrımcılık içermemesi kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alabilirler.

2. Bu hükme dayanılarak Sözleşme'nin 6, 7, 8 (1. ve 2. fıkralar), 11, 15, 16 ve 18 nci maddelerine aykırılık getirilemez.

3. Aykırılık hakkından yararlanmak isteyen bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, hangi hükümleri uygulamaktan kaçındıklarını ve bu davranışta bulunmalarına yol açan nedenleri, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla, bu Sözleşme'ye Taraf diğer Devletlere derhal bildireceklerdir. Böyle bir aykırılığı sona erdirdikleri tarih konusunda da yine aynı kanal aracılığıyla bir bildirimde bulunacaklardır.

Madde 5

1. Bu Sözleşme'deki hiçbir hüküm, herhangi bir Devlete, gruba ya da kişiye, bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına ya da bu Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir faaliyete girişme ya da bu yönde bir harekette bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz.

2. Bu Sözleşme'ye taraf olan herhangi bir Devlette yasalara, sözleşmelere, yönetmeliklere veya teamüllere göre tanınmış olan ya da var olan temel insan haklarından hiçbirisi, bu Sözleşme'nin bu gibi hakları tanımadığı ya da daha sınırlı olarak tanıdığı gerekçesiyle sınırlandırılmaz ve kaldırılmaz.

BÖLÜM III

Madde 6

1. Her insanın doğuştan gelen yaşama hakkı vardır. Bu hak yasalarla korunacaktır. Hiç kimsenin yaşamı keyfi olarak elinden alınamaz.

2. Ölüm cezasını kaldırmamış olan ülkelerde idam hükmü, ancak suçun işlendiği anda yürürlükte olan yasalara uygun olarak ve bu Sözleşme ile Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerine aykırı olmamak şartı ile, en ağır suçlar için verilebilir. Bu ceza ancak yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş kesin bir karar üzerine uygulanabilir.

3. Yaşamdan yoksun bırakma eyleminin soykırım suçunu oluşturması du-

rumunda, bu maddenin hiçbir hükmünün Sözleşme'ye Taraf Devletlerden hiçbirine Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerinden doğan herhangi bir yükümlülüğüne herhangi bir biçimde aykırılık olanağını vermeyeceği açıktır.

4. Ölüm cezasına çarptırılan herkesin, cezanın affedilmesini ya da daha hafif bir cezaya çevrilmesini istemeye hakkı vardır. Genel af, özel af ya da ölüm cezasının değiştirilmesi kararı her durumda verilebilir.

5. Ölüm cezası onsekiz yaşın altındaki kimseler tarafından işlenen suçlar için verilemez ve hamile kadınların idam cezaları yerine getirilemez.

6. Bu maddenin hiçbir hükmü, Sözleşme'ye Taraf herhangi bir Devlet tarafından, idam cezasının kaldırılmasını geciktirmek ya da önlemek için kullanılamaz.

Madde 7

Hiç kimse işkenceye ya da zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmaya maruz bırakılamaz. Özellikle, hiç kimse kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tabi tutulamaz.

Madde 8

1. Hiç kimse köle durumunda tutulamaz; kölelik ve köle ticaretinin her şekli yasaklanacaktır.

2. Hiç kimse kul durumunda tutulamaz.

3. (a) Hiç kimseden zorla ya da zorunlu olarak çalışması istenemez.

(b) 3. fıkranın (a) bendi, bir suçun karşılığı olarak ağır işlerde çalışma cezası verilen ülkelerde yetkili bir mahkeme tarafından verilen böyle bir karar uyarınca ağır işte çalıştırmayı engeller biçimde görülemez.

(c) Bu fıkra açısından, "zorla ya da zorunlu çalıştırma" terimi:

(i) Bir mahkemenin yasal kararıyla gözaltında bulunan ya da gözaltına alınmasının ardından şartla salıverilmiş bir kimseden normal olarak istenen ve (b) bendinde belirtilmemiş olan bir iş veya hizmeti,

(ii) Askeri nitelikteki herhangi bir hizmeti ve bu hizmete katılmayı vicdani bakımdan reddetme hakkının tanındığı ülkelerde de bu hakkı kullananlardan yasal olarak istenen herhangi bir ulusal hizmeti,

(iii) Toplumun varlığını ya da refahını tehdit eden olağanüstü hal ya da felaket durumunda istenen herhangi bir hizmeti,

(iv) Olağan kişisel yükümlülüklerin bir bölümünü oluşturan herhangi bir iş ya da hizmeti kapsamayacaktır.

Madde 9

1. Herkesin kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz veya tutuklanamaz. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebeplere ve usule uygun olmaksızın özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.

2. Tutuklanan herkese, tutuklandığı anda, tutuklanma nedenleri ve hakkın-da ileri sürülen iddialar derhal bildirilecektir.

3. Bir suç işlediği iddiasıyla yakalanan ya da tutuklanan herkes, derhal bir yargıcın ya da yasalarla yargı erkini kullanmaya yetkili kılınmış bir başka resmi görevlinin önüne çıkarılacak ve uygun bir süre içinde yargılanma ya da saliverilme hakkına sahip olacaktır. Yargılanmayı bekleyen kişilerin gözaltında tutulmaları genel kural olmayacaktır; ancak, salıverme, sanığın duruşmalarda, adli takibatin diğer safhalarında ve gerekli hallerde hükmün infazında hazır bulunması için güvencelere bağlanabilir.

4. Yakalanma ya da tutuklanma yoluyla özgürlüğünden yoksun bırakılan herkesin, mahkemenin gecikmeksizin tutuklamanın yasalılığı konusunda karar vermesini ve yakalamanın yasal olmaması halinde, salıverilmesini kararlaştırması için mahkemeye başvurma hakkı vardır.

5. Yasal olmayan bir yakalama ya da tutuklama işleminden mağdur olan herkesin, icrası kabil zorunlu tazminat hakkı olacaktır.

Madde 10

1. Özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılır.

2.(a) Sanık durumunda olan kişiler, istisnai durumlar dışında, hüküm giymiş kişilerden ayrı tutulacaklar ve hüküm giymemiş kişilerin statüsüne uygun ayrı işlem göreceklidir.

(b) Küçük sanıklar, yetişkin olanlardan ayrı tutulacaklar ve durumlarının karara bağlanması için mümkün olan en kısa sürede mahkeme önüne çıkartılacaklardır.

3. Cezaevi sistemi, asıl amacı mahkumların ıslahı ve topluma yeniden kazandırılması olan bir sistem olarak ele alınacaktır. Küçük suçlular yetişkinlerden ayrı tutulacak ve kendilerine yaşlarına ve yasal statülerine uygun biçimde davranılacaktır.

Madde 11

Hiç kimse, sırf bir akitten doğan yükümlülüğünü yerine getiremediği gerekçesiyle hapsedilemez.

Madde 12

1. Yasal olarak bir Devletin ülkesinde bulunan herkes, o ülke içinde özgürce hareket etme hakkına ve ikametgahını seçme özgürlüğüne sahiptir.

2. Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terketmekte özgürdür.

3. Yukarıda sözü edilen haklara, ulusal güvenliği, kamu düzenini, kamu sağlığını ya da genel ahlakı veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak üzere yasalarla konmuş ve bu Sözleşme’de tanınan diğer haklarla uyumlu olanlar dışında herhangi bir sınırlama konulamaz.

4. Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.

Madde 13

Bu Sözleşme’ye Taraf Devletlerden birinin ülkesinde yasal olarak bulunan bir yabancı, bu ülkeden ancak yasalara uygun olarak verilmiş bir karar uyarınca sınırışı edilebilir ve ulusal güvenlik bakımından zorunlu nedenler aksini gerektirmedikçe, sınırışı edilmesine karşı nedenler ileri sürmesine ve durumunun yetkili makamlar ya da yetkili makamlarca özel olarak atanmış kişi ya da kişilerce yeniden gözden geçirilmesine ve bu amaçla yetkili merciler önünde temsil edilmesine izin verilecektir.

Madde 14

1. Herkes mahkemeler ve yargı organları önünde eşittir. Herkes, bir suçla itham edildiğinde ya da bir hukuk davasında hak ve yükümlülükleri hakkında karar verilirken, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir. Demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni ya da ulusal güvenlik gerekçeleriyle ya da tarafların özel hayatları bunu gerektirdiğinde, ya da özel durumlarda, mahkeme, açıklığın adalete zarar vereceği düşüncesine vardığı takdirde, mahkemenin gerekli gördüğü ölçüde, basın ve dinleyiciler duruşmaların tümü ya da bir kısmının dışında tutulabilirler. Ancak, küçüklerin çıkarları aksini gerektirmedikçe, ya da duruşmalar çocukların vesayetine ilişkin evlilikle ilgili uyuşmazlıklar hakkında olmadıkça, ceza ya da hukuk davalarında verilecek herhangi bir kararın aleni olması zorunludur.

2. Bir suçla itham edilen herkes, yasalara göre suçlu olduğu kesinleşene dek masum kabul edilmek hakkına sahiptir.

3. Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, aşağıdaki asgari garantilere sahip olacaktır:

(a) Kendisine, en kısa zamanda ve anlayacağı bir dilde, aleyhindeki iddi-
anın niteliği ve nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi;

(b) Savunmasını hazırlayabilmek ve kendi seçtiği avukatla temas edebil-
mek için yeterli zaman ve kolaylıkların tanınması;

(c) Gereksiz bir gecikme olmadan yargılanması;

(d) Yargılanmada hazır bulunması ve kendisini ya doğrudan ya da kendi
seçtiği avukat yardımı ile savunması; avukatı yoksa, bu hakkının var olduğu-
nun kendisine bildirilmesi; adaletin gerektirdiği her durumda kendisine bir
avukat tayin edilmesi ve böyle durumlarda ödeme yapma olanağı yoksa bu
yardımın parasız olarak sağlanması;

(e) Aleyhindeki tanıklara soru sorabilmesi ya da soru sordurabilmesi, le-
hindeki tanıkların da aleyhindeki tanıklarla aynı şekilde sorgulanabilmelerinin
sağlanması;

(f) Mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa bir tercüma-
nın parasız yardımının sağlanması;

(g) Kendi aleyhinde tanıklıkta bulunmaya ya da suç itirafına zorlanmaması.

4. Küçükler için yargılama bu kişilerin yaşları ve topluma yeniden kazan-
dırılmaları düşüncesi gözönüne alınarak yürütülecektir.

5. Bir suçtan hüküm giyen herkes, mahkumiyet ve cezanın yasalara uygun
olarak daha yüksek bir yargı organınca yeniden incelenmesi hakkına sahip ola-
caktır.

6. Kesin bir kararla bir suçtan dolayı mahkum olan ve daha sonra hakkın-
daki hüküm, adaletin yanlış tecelli ettiğini kat'i şekilde ortaya koyan yeni ve-
ya yeni ortaya çıkan bir maddi delil dolayısıyla bozulan veya bu sebeple affa
uğrayan bir kişi, evvelce bilinmeyen maddi delilin zamanında ortaya çıkmama-
sında kısmen ya da tamamen kendi kusuru bulunduğu ispat edilmediği takdir-
de, böyle bir hükmün sonucunda ceza çekmesinin karşılığı olarak yasalara uy-
gun şekilde tazminata hak kazanır.

7. Hiç kimse, bir ülkenin yasalarına ve ceza usulüne göre daha önce kesin
olarak mahkum olmuş ya da beraat etmişse, aynı fiil için yeniden yargılandırı-
lamaz ve cezalandırılamaz.

Madde 15

1. Hiç kimse, işlendiği zamanda ulusal ya da uluslararası hukuk bakımın-
dan suç sayılmayan bir fiil ya da ihmal yüzünden suçlu sayılamaz. Suç sayılan
bir fiile, işlendiği zaman yürürlükte olan bir cezadan daha ağır ceza verilemez.
Fiilin işlenmesinden sonra yasalarda bu fiile karşılık daha hafif bir ceza öngö-
rülecek olursa, fiili işleyene bu ikinci ceza uygulanır.

2. Bu maddenin hiçbir hükmü, işlendiği sırada uluslar topluluğunun kabul ettiği genel hukuk ilkelerine göre suç sayılan bir fiil ya da ihmâl yüzünden bir kimsenin yargılanmasını ya da cezalandırılmasını engelleyemez.

Madde 16

Herkes, her yerde, kanun önünde kişi olarak tanınma hakkına sahip olacaktır.

Madde 17

1. Hiç kimsenin özel hayatına, ailesine, evine ya da haberleşmesine keyfi ya da yasadışı olarak müdahale edilemez; hiç kimsenin şeref ve itibarına yasal olmayan tecavüzlerde bulunulamaz.

2. Herkesin, bu gibi müdahalelere ya da tecavüzlere karşı yasalarla korunma hakkı vardır.

Madde 18

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olacaktır. Bu hak, herkesin istediği dine ya da inanca sahip olması ya da bunları benimsemesi özgürlüğünü ve herkesin aleni veya özel olarak bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak, kendi din ya da inancını ibadet, icra, bunun icaplarını yerine getirme ya da öğretme bakımından ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi seçtiği bir din ya da inanca sahip olma ya da bunu benimseme özgürlüğünü zedeleyecek bir baskıya maruz bırakılamaz.

3. Bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebilir.

4. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların ve uygulanabilir olan durumlarda, yasalarla saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.

Madde 19

1. Herkes, kimsenin müdahalesi olmaksızın istediği düşünceye sahip olma hakkına sahiptir.

2. Herkes, düşüncelerini açıklama hakkına sahiptir; bu hak, herkesin, ülkesel sınırlara bağlı olmaksızın her çeşit bilgiyi ve fikri, sözlü, yazılı ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde araştırma, edinme ve iletme özgürlüğünü de içerir.

3. Bu maddenin 2. fıkrasında öngörülen hakların kullanılması, özel bazı görev ve sorumlulukları da beraberinde getirir. Dolayısıyla, bunlara bazı sınırlamalar da konulabilir; ancak, bu sınırlamaların yasalarda öngörülmüş olması ve;

(a) Başkalarının haklarına ve şöhretine saygı bakımından ve;

(b) Ulusal güvenliğin, kamu düzeninin ya da kamu sağlığı ve genel ahlakın korunması bakımlarından gerekli olması zorunlu olmalıdır.

Madde 20

1. Her türlü savaş propagandası yasalarla yasaklanır.

2. Ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulması yasalarla yasaklanır.

Madde 21

Barışçı toplantı hakkı tanınacaktır. Bu hakkın kullanılmasına, yasalara uygun olarak konulmuş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ya da kamu güvenliği, kamu düzeni bakımından ve kamu sağlığının, genel ahlakın korunması ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olan sınırlamalardan başka sınırlama getirilemez.

Madde 22

1. Herkesin, kendi çıkarlarını korumak için sendikalar kurmak ya da bunlara girmek hakkı da dahil olmak üzere, başkalarıyla biraraya gelip dernek kurma hakkı vardır.

2. Bu hakkın kullanılmasına, yasalara uygun olarak konulmuş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ya da kamu güvenliği, kamu düzeni bakımından ve kamu sağlığının, genel ahlakın korunması ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olan sınırlamalardan başka sınırlama getirilemez. Bu madde, silahlı kuvvetler ya da polis teşkilatı mensuplarına bu hakkın kullanılmasında yasal sınırlamalar konulmasını engellemez.

3. Bu maddenin hiçbir hükmü, Sendika Kurma Özgürlüğü ve Sendika Hakkının Korunmasına İlişkin 1948 tarihli Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi'ne Taraf olan Devletlere, bu Sözleşme'de öngörülen güvencelere zarar verecek yasama tedbirleri alma ya da hukuki uygulamalarda bulunma yetkisini vermez.

Madde 23

1. Aile, toplumun doğal ve temel birimidir ve toplum ve devlet tarafından korunma hakkına sahiptir.

2. Evlenebilecek yaşta bulunan erkeklerle kadınlara, evlenme ve bir aile kurma hakkı tanınacaktır.

3. Evlenmek niyetinde olan eşlerin tam ve özgür rızası olmaksızın hiçbir evlilik bağı kurulamaz.

4. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, eşlerin evlenirken, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit hak ve sorumluluklara sahip olmalarını sağlamak için gerekli tedbirleri alacaklardır. Evlilik sona erdiğinde, çocuklar için gerekli olan koruyucu hükümler öngörülmesi sağlanacaktır.

Madde 24

1. Her çocuk, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet ya da doğum bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin, reşit olmayan kişi statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerinin ailesi, toplumu ya da devleti tarafından alınması hakkına sahiptir.

2. Her çocuk, doğumundan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilecek ve bir isme sahip olacaktır.

3. Her çocuğun bir vatandaşlık kazanma hakkı vardır.

Madde 25

Her yurttaş, 2. Maddede belirtilen ayrımlara ve makul olmayan kısıtlamalara bağlı olmaksızın:

(a) Doğrudan doğruya ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığı ile kamu yönetimine katılma;

(b) Genel, eşit ve gizli oyla belirli dönemlerde yapılan, seçmenlerin iradelerini özgürce ortaya koymalarını garanti eden gerçek seçimlerde oy kullanma ve seçilme;

(c) Genel anlamda eşit olarak, ülkesinin kamu hizmetlerine girme hak ve fırsatına sahiptir.

Madde 26

Herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunur. Bu bakımdan, yasalar her türlü ayrımı yasaklayacak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi, her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edecektir.

Madde 27

Etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup olan kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.

BÖLÜM IV**Madde 28**

1. Bir İnsan Hakları Komitesi kurulacaktır. (Bu Sözleşme’de bundan böyle Komite olarak anılacaktır). Bu Komite onsekiz üyeden oluşacak ve aşağıda belirtilen görevleri yürütecektir.

2. Komite, bu Sözleşme’ye Taraf Devletlerin vatandaşlarından, yüksek ahlaki karaktere sahip ve insan hakları alanında ehliyetleri ile tanınan kişilerden oluşacak, hukuk deneyimi olan bazı kişilerin Komite’ye katılmasının yararı da gözönünde bulundurulacaktır.

3. Komite üyeleri seçim yolu ile gelecekler ve kendi kişisel sıfatları ile görev yapacaklardır.

Madde 29

1. Komite üyeleri, 28. maddede belirtilen niteliklere sahip olan ve Sözleşme’ye Taraf Devletlerce bu görev için aday gösterilen kişilerin listesinden gizli oyla seçileceklerdir.

2. Bu Sözleşme’ye Taraf her Devlet iki kişiden fazla aday gösteremez. Bu kişiler, aday gösteren Devletin vatandaşları olmalıdır.

3. Bir kimse, yeniden aday gösterilebilecektir.

Madde 30

1. İlk seçim, bu Sözleşme’nin yürürlüğe girdiği tarihten sonra en geç altı ay içinde yapılacaktır.

2. 34. Madde uyarınca boşalan üyelikler için yapılacak seçimlerin dışında, seçim tarihinden en az dört ay önce Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Sözleşme’ye Taraf Devletlere, üç ay içinde Komite üyeliği için aday göstermeleri için yazılı bir çağrıda bulunacaktır.

3. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu şekilde aday gösterilenlerin alfabetik listesini, aday gösteren Devletleri de belirterek hazırlayacak ve bu listeyi her seçimden en az bir ay önce bu Sözleşme’ye Taraf Devletlere iletacaktır.

4. Komite üyelerinin seçimi, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde düzenleyeceği, Sözleşme'ye Taraf Devletler toplantısında yapılır. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerden üçte ikisinin toplantı nisabını oluşturacağı bu toplantıda Komite'ye, Taraf Devletlerin hazır bulunan ve oy kullanan temsilcilerinin oylarının en çoğunu alan ve salt çoğunluğunu sağlayan adaylar seçilecektir.

Madde 31

1. Komite'de aynı Devletten birden fazla üye bulunamaz.
2. Komite'nin seçiminde üyeliğin adil coğrafi dağılımı esası ve farklı uygarlık biçimleri ile belli başlı hukuk sistemlerinin temsili esası gözönünde bulundurulur.

Madde 32

1. Komite üyeleri dört yıllık bir süre için seçilirler. Tekrar aday gösterilmeleri halinde yeniden seçilme hakları vardır. Ancak, ilk seçimde seçilen üyelerden dokuzunun süresi iki yıl sonunda dolar; ilk seçimden hemen sonra, 30. Maddenin 4. fıkrasında belirtilen toplantı Başkanı tarafından çekilecek kura ile bu dokuz üyenin adları saptanır.
2. Görev süresinin sona ermesi üzerine, bu Sözleşme'nin bu bölümünde yukarıda yer alan maddeler uyarınca seçimler yapılır.

Madde 33

1. Öteki üyelerin oybirliği ile varacakları görüşe göre Komite üyelerinden biri, geçici nitelikte bir hazır bulunmama durumu dışında başka bir nedenle görevini yapamaz hale gelmiş ise, Komite Başkanı durumu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne bildirir; o da o üyeliğin boş olduğunu ilan eder.
2. Komite üyelerinden birinin ölümü ya da görevden çekilmesi halinde Başkan hemen Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne durumu bildirir, o da ölüm ya da çekilmenin hüküm doğurduğu tarih itibarıyla bu üyeliğin boş olduğunu ilan eder.

Madde 34

1. 33. Madde uyarınca bir üyeliğin boş olduğunun ilan edilmesi halinde ve yeri boşalan üyenin görev süresi ilan tarihinden sonra altı ay içinde sona ermiyorsa, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri durumu bu Sözleşme'ye Taraf Devletlere bildirir, onlar da boşluğu doldurmak amacı ile 29. Madde uyarınca iki ay içinde aday gösterebilirler.

2. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu şekilde aday gösterilen kişilerin alfabetik bir listesini hazırlar ve bu Sözleşme'ye Taraf Devletlere iletir. Boş bulunan üyelik için seçim, Sözleşme'nin bu bölümünün ilgili hükümlerine uygun olarak yapılır.

3. 33. Madde hükümlerine göre ilan edilen boşluğu doldurmak üzere seçilen Komite üyesi, işbu madde hükümleri uyarınca yeri boşalmış olan üyenin kalan süresinin sonuna kadar görev yapar.

Madde 35

Komite üyeleri, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun onayı ile, Komite'nin sorumluluklarının önemi gözönüne alınarak, Genel Kurul tarafından saptanacak koşullara göre Birleşmiş Milletler'in kaynaklarından maaş alırlar.

Madde 36

Bu Sözleşme uyarınca Komite'nin görevlerinin etkili bir biçimde yürütülmesi için Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri gerekli eleman ve kolaylıkları sağlar.

Madde 37

1. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Komite'nin ilk oturumunu Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde toplar.

2. Komite, ilk oturumundan sonra, kendi çalışma usullerinde öngörülen zamanlarda toplanır.

3. Komite normal olarak Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde ya da Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Ofisi'nde toplanır.

Madde 38

Komite'nin her üyesi, göreve başlamadan önce, görevlerini tarafsız ve vicdanına göre yürüteceği konusunda Komite önünde and içer.

Madde 39

1. Komite, memurlarını iki yıllık bir süre için seçer. Memurlar yeniden seçilebilirler.

2. Komite, çalışma usullerini kendisi belirler; ancak bu kurallar, diğer hususların yanı sıra:

(a) Toplantı yeterlik sayısının oniki üyeden oluşacağını;

(b) Komite kararlarının, mevcut üyelerin çoğunluğu ile alınacağını da içermelidir.

Madde 40

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de tanınan hakların gerçekleştirilmesini sağlamak üzere aldıkları tedbirler ve bu hakların kullanılmasında kaydedilen gelişmeler konusunda:

(a) Bu Sözleşme'nin ilgili Taraf Devletler bakımından yürürlüğe girmesinden sonra bir yıl içinde;

(b) Bundan sonra da Komite ne zaman isterse, rapor sunmakla yükümlüdürler.

2. Bütün raporlar Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne sunulur. Genel Sekreter bu raporları, incelenmek üzere Komite'ye sunar. Raporlarda, eğer varsa, bu Sözleşme'nin uygulanmasını etkileyen unsur ve güçlükler belirtilir.

3. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Komite'ye danıştıktan sonra, bu raporların ilgili ihtisas kuruluşlarının yetki alanlarına giren bölümlerini, bu kuruluşlara iletebilir.

4. Komite, bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin kendisine sunduğu raporları inceler. Kendi raporlarını ve uygun göreceği görüşleri Taraf Devletlere iletir. Komite, bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin kendisine gönderdiği raporların birer örneği ile birlikte kendi görüşlerini Ekonomik ve Sosyal Konsey'e de iletebilir.

5. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu maddenin 4. fıkrası uyarınca belirtilen görüşler hakkındaki kendi görüş ve yorumlarını Komite'ye sunabilirler.

Madde 41

1. Bu Sözleşme'ye Taraf olan bir Devlet, Komite'nin başka bir Devletin bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmede olduğu yolundaki iddiasını içeren her türlü başvuruyu kabul etme ve inceleme yetkisini bu madde uyarınca tanıdığını herhangi bir anda bildirebilir. Bu maddede belirtilen başvuruların Komite tarafından kabul edilip incelenmesi ancak, bunların Komite'nin kendisi bakımından yetkili olduğunu bildiren bir Taraf Devlet tarafından yapılması halinde mümkündür. Böyle bir bildirimde bulunmamış olan bir Taraf Devleti ilgilendiren başvurular Komite tarafından kabul edilemez. Bu madde uyarınca kabul edilen başvurular, aşağıdaki usule uygun olarak ele alınır:

(a) Bu Sözleşme'ye Taraf olan herhangi bir Devlet, başka bir Taraf Devletin bu Sözleşme'nin hükümlerini yerine getirmede olduğu görüşüne varırsa, sorunu, yazılı başvuru yoluyla o Taraf Devletin dikkatine sunabilir. Başvuruyu alan Devlet, başvurunun alınmasından sonra üç ay içinde sorunu açıklığa kavuşturan bir yazılı açıklama ya da herhangi bir yazılı beyanla ilgili Devlete açıklamada bulunur. Bu açıklamanın mümkün ve uygun olduğu ölçüde soruna ilişkin uy-

gulanan, uygulanacak olan ve uygulanabilecek nitelikte olan iç hukuk usullerine ve çözüm yollarına ilişkin bilgiyi de içermesi gerekir.

(b) İlk başvurunun alınmasından sonra altı ay içinde bu sorun ilgili her iki Taraf Devleti de tatmin edecek bir biçimde düzeltilmemiş ise, ilgili Taraf Devletlerden herhangi birinin, ilgili Devlete ve Komite'ye bildirmek suretiyle, sorunu Komite'ye götürme hakkı vardır.

(c) Komite'nin kendisine iletilen herhangi bir sorunu ele alması ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilmiş ilkelerine uygun olarak bütün iç hukuk yollarına başvurulduğu ve bu yolların tüketildiği kanısına varması halinde mümkündür. Başvurulan çözüm yollarının makul olmayan bir biçimde uzaması halinde, bu kural geçerli olmayacaktır.

(d) Komite, bu maddede öngörülen başvuruları incelerken kapalı oturum yapar.

(e) Bu maddenin (c) bendi saklı kalmak üzere Komite, sorunun bu Sözleşme'de tanınan insan hak ve temel özgürlüklerine saygı temeli üzerinde dostane bir çözüme kavuşturulması amacı ile, ilgili Taraf Devletler nezdinde iyi niyet girişimlerinde bulunur.

(f) Komite, kendisine iletilen herhangi bir sorunda, (b) bendinde sözü edilen Taraf Devletlere, gerekli bilgileri Komite'ye vermeleri için çağrıda bulunabilir.

(g) Sorun Komite'de ele alındığı zaman, (b) bendinde sözü edilen ilgili Taraf Devletler, Komite'de temsil edilme ve sözlü ve/veya yazılı beyanlarda bulunma hakkına sahiptirler.

(h) Komite, (b) bendinde belirtilen bildirimin alınmasından sonra oniki ay içinde aşağıda gösterilen şekillerde bir rapor hazırlar:

(i) (e) bendinde öngörülen biçimde bir sonuca ulaşıldığı takdirde, Komite, raporunu, vakıaların kısaca ortaya konması ve varılan sonucun belirtilmesi ile sınırlar;

(ii) (e) bendinde öngörülen biçimde bir sonuca ulaşılammışsa, Komite raporunu vakıaların kısaca belirtilmesi ile sınırlar; ilgili Taraf Devletlerin yazılı beyanları ile sözlü beyanlarının tutanakları da bu rapora eklenir.

Her durumda, rapor ilgili Taraf Devletlere bildirilir.

2. İşbu maddenin hükümleri, Sözleşme'ye Taraf on Devletin maddenin 1. fıkrası uyarınca bildirimde bulundukları zaman yürürlüğe girer. Taraf Devletler bu bildirimlerini Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne iletirler, Genel Sekreter de bunların birer örneğini öteki Taraf Devletlere gönderir. Böyle bir bildirim Genel Sekreter'e duyurulmak suretiyle her zaman geri alınabilir. Böyle bir geri alma, daha önceden bu madde uyarınca yapılmış bir başvurunun konusunu oluşturan herhangi bir sorunun ele alınmasını engellemez; bildirimin geri alın-

dığı yolundaki duyuru Genel Sekreter'in eline geçtikten sonra, geri alan Taraf Devlet yeni bir bildirimde bulunmadıkça, herhangi bir Taraf Devlettten başka başvuru kabul edilmez.

Madde 42

1. (a) 41. Maddeye uygun olarak Komite'ye iletilen bir soruna ilgili Taraf Devletleri tatmin edecek bir çözüm bulunamamış ise, Komite, ilgili Taraf Devletlerin önceden alınmış rızalarıyla bir ad hoc Uzlaştırma Komisyonu (Bundan böyle Komisyon olarak anılacaktır) kurabilir. Komisyon, sorunun bu Sözleşme'ye saygı temeli üzerinde dostane bir çözüme ulaştırılması amacıyla, ilgili Taraf Devletler nezdinde iyi niyet girişimlerinde bulunur;

(b) Komisyon, ilgili Taraf Devletlerin kabul edeceği beş kişiden oluşur. İlgili Taraf Devletler, Komisyon'un oluşum biçiminin tümü ya da bir kısmı hakkında üç ay içinde bir anlaşmaya varamazlarsa, Komisyon'un üzerinde anlaşmaya varlamayan üyeleri Komite'nin üyeleri tarafından ve kendileri arasından gizli oy ve üçte iki çoğunlukla seçilir.

2. Komisyon üyeleri kişisel sıfatlarıyla görev yaparlar. İlgili Taraf Devletlerin, bu Sözleşme'ye Taraf olmayan bir Devletin ya da 41. Madde uyarınca bildirimde bulunmamış olan bir Taraf Devletin vatandaşı olamazlar.

3. Komisyon Başkanı kendisi seçer; çalışma usullerini kendisi belirler.

4. Komisyon toplantıları normal olarak Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde ya da Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Ofisi'nde yapılır. Ancak, Komisyon'un Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri ve ilgili Taraf Devletlere danışarak saptayacağı başka uygun yerlerde de toplantı yapılabilir.

5. 36. Maddeye uygun olarak kurulan sekretarya, bu madde uyarınca kurulacak Komisyonların işlerini de yürütür.

6. Komite'nin edindiği ve derlediği bilgiler, Komisyon'a da verilir ve Komisyon diğer gerekli bilgileri vermeleri için ilgili Taraf Devletlere çağrıda bulunabilir.

7. Komisyon, sorunu tam olarak inceledikten sonra, ancak her durumda sorunu ele almasından başlayarak en geç oniki ay içinde, ilgili Taraf Devletlere bildirilmek üzere Komite Başkanı'na bir rapor sunar.

(a) Komisyon, sorunun incelenmesini oniki ay içinde tamamlayamamış ise raporunu, çalışmaları konusunda kısa bir açıklama ile sınırlar;

(b) Bu Sözleşme'de tanınan insan haklarına saygı temeli üzerinde dostane bir çözüm bulunabilmiş ise, Komisyon raporunu vakıaların ve varılan sonucun kısaca belirtilmesi ile sınırlar;

(c) (b) bendinde öngörüldüğü şekilde bir sonuca ulaşılmamış ise Komis-

yon'un raporu, ilgili Taraf Devletler arasındaki sorunlara ilişkin bütün vakıalar konusundaki bulgularla, sorunun dostane bir çözüme ulaştırılması imkanları konusunda Komisyon'un görüşlerini kapsar. Bu rapor, ilgili Taraf Devletlerin yazılı beyanları ile sözlü beyanlarının tutanaklarını da içerir.

(d) Komisyon'un raporu (c) bendinde öngörülen biçimde sunulmuş ise, ilgili Taraf Devletler, raporu almalarından sonra üç ay içinde, Komisyon raporunda belirtilen hususları kabul edip etmediklerini Komite Başkanı'na bildireceklerdir.

8. Bu madde hükümleri, Komite'nin 41. Maddede öngörülen sorumluluklarını haleldar etmemektedir.

9. İlgili Taraf Devletler, Komisyon üyelerinin tüm harcamalarını, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin belirleyeceği tahminlere göre eşit olarak paylaşırlar.

10. İlgili Taraf Devletlerin bu maddenin 9. fıkrası uyarınca ödeme yapmalarından önce, gerekirse Komisyon üyelerinin harcamalarını karşılamak üzere Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri yetkili kılınır.

Madde 43

Komite üyeleri ile, 42. Maddeye göre atanabilecek ad hoc uzlaştırma komisyonlarının üyeleri, Birleşmiş Milletler'in Ayrıcalıkları ve Dokunulmazlıkları Sözleşmesi'nin ilgili bölümlerinde Birleşmiş Milletler adına görev yapan uzmanlar için öngörülmüş bulunan kolaylıklardan, ayrıcalıklardan ve dokunulmazlıklardan yararlanma hakkına sahiptirler.

Madde 44

Bu Sözleşme'nin uygulanması ile ilgili hükümler, Birleşmiş Milletler ile ihtisas kuruluşlarının kuruluş belgelerinde ve sözleşmelerinde öngörülen insan hakları alanında izlenecek usullere hâlel getirmez ve bu hükümler, bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin bir uyumsuzluğu, kendi aralarında yürürlükte olan genel ya da özel uluslararası andlaşmalara uygun olarak çözmek için başka usullere başvurmalarını engellemez.

Madde 45

Komite, Ekonomik ve Sosyal Konsey aracılığı ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na yıllık çalışma raporları sunar.

BÖLÜM V

Madde 46

Bu Sözleşme'nin hiçbir hükmü, bu Sözleşme'de ele alınan konularda Birleşmiş Milletler ve ihtisas kuruluşlarının çeşitli organlarının sorumluluklarını belirleyen Birleşmiş Milletler Şartı'nın ve ihtisas kuruluşlarının kuruluş belgelerinin hükümlerini haleldar edecek şekilde yorumlanamaz.

Madde 47

Bu Sözleşme'nin hiçbir hükmü, tüm halkların doğal zenginlik ve kaynaklarından tam olarak ve özgürce yararlanma ve bunları kullanma konusunda kendiliklerinden sahip bulundukları hakları haleldar edecek şekilde yorumlanamaz.

BÖLÜM VI

Madde 48

1. Bu Sözleşme, Birleşmiş Milletler'in ya da onun ihtisas kuruluşlarından herhangi birinin üyesi olan ya da Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne Taraf olan bütün Devletlerin, ya da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından bu Sözleşme'ye Taraf olmaya çağrılan herhangi bir başka Devletin imzasına açıktır.

2. Bu Sözleşme, onaylamaya tabidir. Onay belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne tevdi edilecektir.

3. Bu Sözleşme, bu maddenin 1. fıkrasında belirtilen her Devletin katılmasına açıktır.

4. Katılma, bir katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne tevdi edilmesiyle gerçekleşir.

5. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, her onaylama ya da katılma belgesinin kendisine iletildiğini, bu Sözleşme'yi imzalamış ya da ona katılmış olan bütün Devletlere bildirecektir.

Madde 49

1. Bu Sözleşme, otuzbeşinci onay belgesinin ya da katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne iletilmesi tarihinden üç ay sonra yürürlüğe girecektir.

2. Otuzbeşinci onay belgesinin ya da katılma belgesinin iletilmesinden sonra bu Sözleşme, onaylayan ya da buna katılan her Devlet bakımından, o Devletin kendi onay ya da katılma belgesinin iletilmesinden üç ay sonra yürürlüğe girecektir.

Madde 50

Bu Sözleşme'nin hükümleri, hiçbir sınırlama ya da istisna olmaksızın Federal Devletlerin bütün kesimleri bakımından geçerli olacaktır.

Madde 51

1. Bu Sözleşme'ye Taraf olan her Devlet değişiklik önerebilir ve bunu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne iletebilir. Bunun üzerine Genel Sekreter bütün değişiklik önerilerini bu Sözleşme'ye Taraf Devletlere göndererek, bu önerileri ele almak ve bunlar üzerinde bir oylama yapmak amacıyla bir Taraf Devletler konferansı düzenlenmesinden yana olup olmadıklarını bildirmelerini ister. Taraf Devletlerden en az üçte birinin böyle bir konferans toplanmasını desteklemesi halinde Genel Sekreter, Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında böyle bir konferans toplar. Konferansda hazır bulunan ve oy veren Taraf Devletlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen herhangi bir değişiklik, onaylanmak üzere Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulur.

2. Değişikliklerin yürürlüğe girmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na onaylanması ve bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin üçte ikisi tarafından kendi anayasal kurallarına uygun olarak kabul edilmesiyle olur.

3. Değişiklikler yürürlüğe girdiği zaman, bunları kabul eden Taraf Devletleri bağlar; öteki Taraf Devletler ise bu Sözleşme'nin hükümleri ile ve daha önce kabul etmiş oldukları değişiklikler ile bağlı kalırlar.

Madde 52

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, 48. Maddenin 5. fıkrasındaki bildirimler dışında, aynı Maddenin 1. fıkrasında belirtilen bütün Devletlere aşağıdakileri bildirmekle yükümlüdür:

(a) 48. Maddede belirtilen imzalar, onaylamalar ve katılmalar;

(b) 49. Madde uyarınca bu Sözleşme'nin yürürlüğe giriş tarihi ve 51. Madde uyarınca bir değişikliğin yürürlüğe giriş tarihi.

Madde 53

1. Çince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Rusça metinleri aynı derecede geçerli olan bu Sözleşme, Birleşmiş Milletler arşivinde saklanacaktır.

2. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Sözleşme'nin onaylı örneklerini 48. Maddede belirtilen tüm Devletlere gönderecektir.

MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞMEYE EK İHTİYARİ PROTOKOL

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı Kararıyla kabul edilip imza, onay ve katılıma açılmıştır. İhtiyari Protokol 9. maddeye uygun olarak 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu Protokole Taraf Devletler,

Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (bundan böyle Sözleşme diye anılacaktır) amaçlarını gerçekleştirmek ve bu Sözleşme hükümlerinin uygulanmasını sağlamak amacıyla, Sözleşmenin IV. bölümüne göre kurulan İnsan Hakları Komitesine (bundan böyle Komite diye anılacaktır), bu Protokolde düzenlendiği gibi, Sözleşmede yer alan hakların ihlalden mağdur olduğunu iddia eden bireylerden gelen şikayetleri alma ve değerlendirme yetkisi tanımanın uygun olduğunu dikkate alarak;

Aşağıdaki hükümlerde anlaşmışlardır:

Madde 1

Bu Protokole Taraf haline gelen Sözleşmeye Taraf bir Devlet, kendi egemenlik yetkisine tabi bulunan ve Sözleşmede düzenlenen haklarının bu Taraf Devlet tarafından ihlal edildiğini iddia eden bireylerin yapacağı şikayetleri Komitenin alma ve değerlendirme yetkisini tanır. Komite, Sözleşmeye Taraf olup da bu Protokole taraf olmayan bir Devlet hakkında yapılan şikayetleri alamaz.

Madde 2

1. Maddenin hükümlerine tabi olarak, Sözleşmede belirtilen haklarından birinin ihlal edildiği iddiasında bulunan ve bütün iç hukuk yollarını tüketen bireyler, inceleme yapması için Komiteye yazılı şikayette bulunabilirler.

Madde 3

Komite, bu Protokole göre yapılan şikayetlerden imzasız olanları veya şikayette bulunma hakkının kötüye kullanılması şeklinde nitelediği şikayetleri veya Sözleşmenin hükümlerine uymayanları kabul edilemez bulur.

Madde 4

1. Komite, üçüncü madde hükümleri çerçevesinde bu Protokole göre kendisine yapılan bir şikayeti, Sözleşmenin bir hükmünün ihlal ettiği iddia edilen ve bu Protokole Taraf bulunan Devletin dikkatine getirir.

2. Şikayeti alan Devlet altı ay içinde, olayı açıklığa kavuşturan yazılı açıklamaları veya beyanları, eğer varsa bu Devlet tarafından olayın çözümü için alınmış olabilecek tedbirleri Komiteye sunar.

Madde 5

1. Komite bu Protokole göre aldığı şikayetleri, birey ve ilgili Taraf Devletin kendisine sundukları bütün yazılı bilgilerin ışığında inceler.

2. Komite bir bireyden aldığı şikayetin aşağıdaki koşullara sahip olduğunu tespit edememişse inceleme yapamaz:

a) Aynı konu başka bir uluslararası soruşturma veya çözüm usulüne göre incelenmekte değildir;

b) Birey varolan bütün iç hukuk yollarını tüketmiştir. İç hukuk yollarının uygulanması makul olmayacak ölçüde uzun sürecek ise, bu şartın yerine getirilmesi aranmaz.

3. Komite bu Protokole göre şikayetleri incelerken kapalı toplantılar yapar.

4. Komite kendi görüşünü ilgili Taraf Devlete ve şikayetçi bireye gönderir.

Madde 6

Komite, Sözleşmenin 45. maddesine göre hazırlayacağı yıllık raporuna, bu Protokole göre yaptığı faaliyetlerin bir özetini dahil eder.

Madde 7

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun, Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesi hakkındaki Bildiri ile ilgili 14 Aralık 1960 tarihinde kabul ettiği 1514 (XV) sayılı kararındaki amaçların yerine getirilmesinin beklenmesi süresince, bu Protokol'ün hükümleri bu halklara Birleşmiş Milletler Şartı, Birleşmiş Milletler ve ihtisas kuruluşları kapsamındaki diğer uluslararası sözleşmeler ve belgelerle tanınan başvuru hakkını hiç bir biçimde sınırlamaz.

Madde 8

1. Bu Protokol, Sözleşmeyi imzalamış olan Devletlerin imzasına açıktır.

2. Bu Protokol, Sözleşmeyi onaylamış veya Sözleşmeye katılmış Devletlerin onayına tabidir. Onay belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilir.

3. Bu Protokol, Sözleşmeyi onaylamış veya Sözleşmeye katılmış her Devletin katılımına açıktır.

4. Katılımlar, katılım belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilmesinden itibaren hüküm ifade eder.

5. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Protokolü imzalayan veya Sözleşmeye katılan bütün Devletleri, kendisine tevdi edilen her bir onay veya katılım belgesi hakkında bilgilendirir.

Madde 9

1. Bu Protokol, Sözleşmenin yürürlüğe girmesine bağlı olarak, onuncu onay veya katılım belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilmesinden üç ay sonra yürürlüğe girer.

2. Onuncu onay veya katılım belgesinin tevdi edilmesinden itibaren, bu Protokolü onaylayan her bir Devlet için Protokol, kendi onay veya katılma belgesinin tevdi edilmesinden üç ay sonra yürürlüğe girer.

Madde 10

Bu Protokolün hükümleri Federal Devletlerin her tarafında hiç bir sınırlama veya istisnaya tabi olmaksızın uygulanır.

Madde 11

1. Bu Protokole Taraf her bir Devlet, Protokolün değiştirilmesi hakkında bir önerge hazırlayabilir ve bunu Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine iletebilir. Genel Sekreter, değişiklik önergelerini, Taraf Devletlerin katılımıyla bu önergelerin incelenmesi ve oylanması amacıyla bir konferans düzenlenmesini destekleyip desteklemediklerini bildirmeleri talebiyle, bu Protokole Taraf Devletlere iletir. Taraf Devletlerin en az üçte birinin böyle bir konferansın düzenlenmesini desteklemeleri halinde, Genel Sekreter Birleşmiş Milletler himayesinde bir konferans düzenler. Konferansa katılan ve oy kullanan Taraf Devletlerin oy çokluğuyla kabul edilen bir değişiklik, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun onayına sunulur.

2. Protokolde yapılan değişiklikler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylandıktan ve bu Protokole Taraf Devletlerin üçte ikisi tarafından kendi anayasal usullerine uygun olarak kabul edildikten sonra yürürlüğe girer.

3. Protokolde yapılan değişiklikler yürürlüğe girdiğinde, değişiklikleri kabul eden Devletleri bağlar; diğer Taraf Devletler mevcut Protokolün hükümleriyle ve daha önce kabul ettikleri değişiklik hükümleriyle bağlı olmaya devam ederler.

Madde 12

1. Bir Taraf Devlet her zaman, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine hitaben yazılı bir bildirim göndererek bu Protokolden çekildiğini bildirebilir. Çe-

kilme, bu bildirimin Genel Sekreter tarafından alınmasından üç ay sonra yürürlüğe girer.

2. Protokolden çekilme, bildirimin yürürlüğe girmesinden önce, bu Protokolün 2. maddesine göre sunulmuş olan şikayetlere Protokol hükümlerinin uygulanmasının sürdürülmesini engellemez.

Madde 13

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bu Protokolün 8. maddesinin 5. fıkrasına göre yapılan bildirimlere bağlı olmaksızın, Sözleşmenin 48. maddesinin birinci fıkrasında belirtilen bütün Devletleri şu konular hakkında da bilgilendirir:

- a) Sekizinci maddeye göre yapılan imzalar, onaylar ve katılmalar;
- b) Bu Protokolün dokuzuncu maddesine göre yürürlüğe girme tarihi ve 11. maddesine göre yapılan değişikliklerin yürürlüğe girme tarihi;
- c) 12. maddeye göre Sözleşmeden çekilme bildirimleri.

Madde 14

1. Bu Protokolün eşit ölçüde orijinal olan Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca metinleri, Birleşmiş Milletlerin arşivinde saklanır.

2. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Protokolün onaylı örneğini Sözleşmenin 48. maddesinde belirtilen Devletlere iletir.

ÖLÜM CEZASININ KALDIRILMASINI AMAÇLAYAN, MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME'YE EK İKİNCİ İHTİYARİ PROTOKOL

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 15 Aralık 1989 tarih ve 44/128 sayılı Kararıyla kabul edilip ilan edilmiştir.

Bu Protokole Taraf Devletler,

Ölüm cezasının kaldırılmasının insan onurunun yüceltilmesine ve insan haklarının giderek gelişmesine katkıda bulunacağına inanarak,

10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 3. maddesi ve 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesini hatırlatarak,

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesinin, kaldırılmasının istendiğini güçlü biçimde tavsiye edecek şekilde ölüm cezasının kaldırılmasının söz ettiğini göz önüne alarak,

Ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin bütün tedbirlerin yaşama hakkının kullanılmasına bir ilerleme olarak kabul edileceğine ikna olarak,

Bu vesileyle ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin uluslararası bir yükümlülük altına girmeyi arzulayarak,

Aşağıdaki hükümlerde anlaşmışlardır:

Madde 1

1. Bu Protokole Taraf bir Devletin egemenlik alanında bulunan hiç kimse idam edilemez.
2. Her bir Taraf Devlet, kendi egemenlik alanı içinde ölüm cezasını kaldırmak için gerekli bütün tedbirleri alır.

Madde 2

1. Bu Protokolü onaylama ve Protokole katılma sırasında konulan, savaş sırasında işlenen askerî nitelikteki çok ciddi suçlar için verilen mahkûmiyet kararına uygun olarak savaş zamanında ölüm cezasının infazını öngören çekince dışında, bu Protokole konulan herhangi bir çekince kabul edilemez.

2. Onay veya katılma anında böyle bir çekince koyan bir Taraf Devlet, savaş sırasında uygulanabilecek ulusal mevzuatının ilgili hükümlerini Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine iletir.

3. Bu tür bir çekince koyan bir Taraf Devlet, kendi toprakları üzerinde herhangi bir savaş halinin başlamasını ve bitmesini Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine bildirir.

Madde 3

Bu Protokole Taraf Devletler, İnsan Hakları Komitesi'ne Sözleşmenin 40. maddesine uygun olarak sundukları raporlara, bu Protokolü uygulamaya geçirmek için aldıkları tedbirlere ilişkin bilgileri dahil ederler.

Madde 4

Sözleşmenin 41. maddesine göre beyanda bulunan Taraf Devletler bakımından, İnsan Hakları Komitesi'nin bir Taraf devletin diğer Taraf devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair şikayetleri alma ve inceleme yetkisi, Taraf Devlet bu Protokolü onaylama veya Protokole katılma sırasında aksine bir beyanda bulunmadıkça, bu Protokol hükümleri bakımından da geçerlidir.

Madde 5

İnsan Hakları Komitesi'nin 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokolü'ne Taraf Devletler bakımından, Devletlerin egemenlik alanında bulunan bireylerden gelen şikayetleri alma ve inceleme yetkisi, söz konusu Taraf Devlet bu Protokolü onaylama veya Protokole katılma sırasında aksine bir beyanda bulunmadıkça, bu Protokol hükümleri bakımından da geçerlidir.

Madde 6

1. Bu Protokolün hükümleri, Sözleşmeye ek hükümler olarak uygulanır.
2. Bu Protokolün 2. maddesine uygun olarak çekince konulmasının mümkün olduğu haller saklı kalmak şartıyla, bu Protokolün 1. maddesinin 1. bendinde güvence altına alınan hak, Sözleşmenin 4. maddesine göre herhangi bir istisnaya tabi tutulamaz.

Madde 7

1. Bu Protokol, Sözleşmeyi imzalamış olan tüm Devletlerin imzasına açıktır.
2. Bu Protokol, Sözleşmeyi onaylamış veya Sözleşmeye katılmış Devletlerin onayına tabidir. Onay belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilir.
3. Bu Protokol, Sözleşmeyi onaylamış veya Sözleşmeye katılmış olan her Devletin katılımına açıktır.

4. Katılımlar, katılım belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilmesinden itibaren hüküm ifade eder.

5. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Protokolü imzalayan veya Protokole katılan bütün Devletleri, kendisine tevdi edilen her bir onay veya katılım belgesi hakkında bilgilendirir.

Madde 8

1. Bu Protokol, onuncu onay veya katılım belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilmesinden üç ay sonra yürürlüğe girer.

2. Onuncu onay veya katılım belgesinin tevdi edilmesinden itibaren, bu Protokolü onaylayan her bir Devlet için Protokol, kendi onay veya katılma belgesinin tevdi edilmesinden üç ay sonra yürürlüğe girer.

Madde 9

Bu Protokolün hükümleri Federal Devletlerin her tarafında hiç bir sınırlama veya istisnaya tabi olmaksızın uygulanır.

Madde 10

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Sözleşmenin 48. maddesinin birinci fıkrasında belirtilen bütün Devletleri şu konular hakkında bilgilendirir:

- a) Bu Protokolün 2. maddesine göre yapılan çekince, bildirim, beyanlar;
- b) Bu Protokolün 4 ve 5. maddesine göre yapılan beyanlar;
- c) Bu Protokolün 7. maddesine göre imzalar, onaylar ve katılmalar;
- d) Bu Protokolün 8. maddesine göre Protokolün yürürlüğe girme tarihi.

Madde 11

1. Bu Protokolün eşit ölçüde orijinal olan Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca metinleri, Birleşmiş Milletler arşivinde saklanır.

2. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Protokolün onaylı örneğini Sözleşme'nin 48. maddesinde belirtilen Devletlere iletir.

**MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN
ULUSLARARASI SÖZLEŞMENİN ONAYLANMASININ
UYGUN BULUNDUĞUNA DAİR KANUN**

Resmi Gazete: 18 Haziran 2003, Sayı: 25142

Kanun No. 4868

Kabul Tarihi: 4.6.2003

Madde 1

Birleşmiş Milletler tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanan "Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"nin, beyanlar ve çekince ile onaylanması uygun bulunmuştur.

Madde 2

Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3

Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞMENİN İLİŞİK BEYANLAR VE ÇEKİNCE İLE ONAYLANMASINA DAİR BAKANLAR KURULU KARARI

Resmi Gazete: 21 Temmuz 2003, Sayı: 25175

Karar Sayısı: 2003/5851

4/6/2003 tarihli ve 4868 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin ilişik beyanlar ve çekince ile onaylanması; Dışişleri Bakanlığı’nın 25/6/2003 tarihli ve AKGY/256169 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 7/7/2003 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Birinci Beyan

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan beyanın metni.

“Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini, BM Yasası (Charter) (özellikle 1. ve 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder.”

Text of the Declaration made by the Republic of Turkey upon ratification of the International Covenant on Civil and Political Rights.

“The Republic of Turkey declares that; it will implement its obligations under the Covenant in accordance to the obligations under the Charter of the United Nations (especially Article 1 and 2 thereof).”

İkinci Beyan

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan beyanın metni.

“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme’nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder.”

Text of the declaration made by the Republic of Turkey upon ratification of the International Covenant on Civil and Political Rights.

“The Republic of Turkey declares that it will implement the provisions of this Covenant only to the States with which it has diplomatic relations.”

Üçüncü Beyan

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan beyanın metni.

“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder.”

Text of the Declaration made by the Republic of Turkey upon ratification of International Covenant on Civil and Political Rights.

“The Republic of Turkey declares that this Convention is ratified exclusively with regard to the national territory where the Constitution and the legal and administrative order of the Republic of Turkey are applied.”

ÇEKİNCE

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından Sözleşme'nin 27. maddesi ile ilgili olarak konan çekincenin metni.

“Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar.”

Text of the Reservation of the Republic of Turkey upon ratification of the International Covenant on Civil and Political Rights.

“The Republic of Turkey reserves the right to interpret and apply the provisions of Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights in accordance with the related provisions and rules of the Constitution of the Republic of Turkey and the Treaty of Lausanne of 24 July 1923 and its Appendixes.”

**MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN
ULUSLARARASI SÖZLEŞMEYE EK İHTİYARİ PROTOKOLÜN
ONAYLANMASININ UYGUN BULUNDUĞUNA DAİR KANUN**

Resmi Gazete: 17 Mart 2006, Sayı: 26111

Kanun No. 5468

Kabul Tarihi : 1.3.2006

Madde 1

3 Şubat 2004 tarihinde New York'da imzalanan "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol"ün, beyanlar ve çekince-lerle birlikte onaylanması uygun bulunmuştur.

Madde 2

Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3

Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

**MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN
ULUSLARARASI SÖZLEŞMEYE EK İHTİYARİ PROTOKOLÜN
İLİŞİK BEYANLAR VE ÇEKİNCE İLE ONAYLANMASINA DAİR
BAKANLAR KURULU KARARI***

Resmi Gazete: 5 Ağustos 2006, Sayı: 26250

Karar Sayısı: 2006/10692

3 Şubat 2004 tarihinde New York'da imzalanan, 1/3/2006 tarihli ve 5468 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol"ün ilişik beyanlar ve çekincelerle birlikte onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 7/6/2006 tarihli ve HUMŞ/226322 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3'üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 29/6/2006 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Birinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye ilişkin üç beyanının ve Sözleşme'ye koyduğu çekincenin bu İhtiyari Protokol için de geçerli olduğunu beyan eder."

İkinci Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün birinci maddesini, Komite'ye, Sözleşme'de yer alan haklardan herhangi birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı yetkisine bağlı bireylerin şikâyetlerini alma ve inceleme yetkisi verdiği şeklinde yorumlar."

ÇEKİNCE

"Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün 5/2 (a) sayılı maddesine, Komite'nin yetkisinin:

a) bireyler tarafından iletilen şikâyete konu sorunun, başka bir uluslararası çözüm veya soruşturma usulü tarafından, zaten incelenmiş veya incelenmekte olduğu durumlara ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamadığı,

(*) <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5468.html>.

b) Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimleri veya Protokol'ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylara ilişkin bir karardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimleri ile sınırlı olduğu,

c) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 26. maddesi-nin ihlal edildiği iddiasını taşıyan şikâyetlerde, söz konusu Sözleşme'de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıf yapılan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamadığı

yönünde çekince koyar.

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME

16 Aralık 1966 tarihli, 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul kararıyla kabul edilmiş ve imza, onay ve katılmaya açılmıştır.

27. Madde uyarınca, 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

GİRİŞ

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler,

Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan edilmiş ilkelere uygun olarak, insanlık ailesinin tüm mensuplarının doğuştan sahip oldukları onurun ve eşit ve devredilmez haklarının tanınmasının, dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu gözönünde bulundurarak;

Bu hakların, kişinin doğuştan sahip olduğu onurundan kaynaklandığını kabul ederek;

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne uygun olarak, korku ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğüne sahip özgür insan ülküsüne ancak, herkesin kişisel ve siyasal haklarının yanısıra ekonomik, sosyal ve kültürel haklarından yararlanabileceği şartların yaratılması ile ulaşılabileceğini kabul ederek;

Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca, Devletlerin insan hak ve özgürlüklerine tüm dünyada saygı gösterilmesini ve bunların uygulanmasını teşvik etmek yükümlülüğünü gözönüne alarak;

Diğer bireylere ve bağlı olduğu topluluğa karşı görevleri olan bireyin bu Sözleşme'de tanınan haklara saygı gösterilmesi ve bunların uygulanması için çaba gösterme sorumluluğu altında bulunduğunu dikkate alarak;

Aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmışlardır:

BÖLÜM I

Madde 1

1. Bütün halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptirler. Bu hak gereğince halklar, kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırırlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlarlar.

2. Bütün halklar, kendi amaçları doğrultusunda, karşılıklı yarar ilkesine dayanan uluslararası ekonomik işbirliği ve uluslararası hukuktan doğan yüküm-

lülüklerine hanel getirmemek kaydıyla, kendi doğal zenginlik ve kaynaklarından özgürce yararlanabilirler. Bir halk, hiç bir durumda, kendi varlığını sürdürmesi için gerekli olan kendi olanaklarından yoksun bırakılamaz.

3. Özerk olmayan ve Vesayet altında bulunan ülkelerin yönetilmesinden sorumlu olan Devletler de dahil, bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'nın hükümleri uyarınca, halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkının gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaklar ve bu hakka saygı göstereceklerdir.

BÖLÜM II

Madde 2

1. Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet, münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla, mevcut kaynakların azamisini kullanarak, bilhassa yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri de içerecek şekilde her türlü uygun yöntem vasıtasıyla, bu Sözleşme'de tanınan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak sağlamak amacıyla tedbirler almayı taahhüt eder.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de belirtilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından herhangi bir ayrım gözetilmeksizin uygulanmasını taahhüt ederler.

3. Gelişmekte olan ülkeler, insan haklarını ve kendi ulusal ekonomilerini dikkate alarak, bu Sözleşme'de tanınan ekonomik hakları hangi ölçüde yabancılara da vereceklerini belirleyebilirler.

Madde 3

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de belirtilen bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada kadınlarla erkeklere eşit hak sağlamakla yükümlüdürler.

Madde 4

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'ye uygun olarak Devletin sağladığı haklardan yararlanılmasında, Devletin, bu hakları ancak yasanın belirlediği ölçüde sınırlayabileceğini ve bu sınırlamayı da ancak bu hakların niteliği ile bağdaştığı ölçüde ve yalnızca demokratik bir toplumda genel refahın artırılması amacı ile yapabileceğini kabul ederler.

Madde 5

1. Bu Sözleşme'deki hiç bir hüküm, herhangi bir Devlete, gruba ya da kişiye, Sözleşme'de tanınmış hakların ya da özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına ya da bu Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir eyleme girişme ya da bir davranışta bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz.

2. Bir ülkede kanun, sözleşmeler, yönetmelik ya da teamül ile tanınmış ya da var olan temel insan haklarından hiç biri, bu Sözleşme'nin bu gibi hakları tanımadığı ya da daha az ölçüde tanıdığı gerekçesiyle sınırlandırılmaz veya kaldırılamaz.

BÖLÜM III

Madde 6

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatı veren çalışma hakkını tanırlar ve bu hakkın korunması için gerekli tedbirleri alırlar.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf bir Devletin, bu hakkı tam olarak gerçekleştirmek için alacağı tedbirler, teknik ve mesleki rehberlik ile eğitim programlarını, bireyin temel ekonomik ve siyasal özgürlüklerini koruyan şartlar altında, düzenli şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi ile tam ve üretken istihdamını sağlamaya yönelik politika ve teknikleri içermelidir.

Madde 7

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanmak hakkını kabul ederler. Bu hak özellikle şunları güvence altına alır:

(a) Bütün işçilere emeklerine karşılık, asgari olarak;

(i) Adil ücretler ve eşit işlere, hiç bir ayırım yapılmaksızın eşit ödeme, özellikle kadınlara, kendilerine sunulan çalışma koşullarının erkeklerin koşullarından daha aşağı olmayacağı ve aynı iş için aynı ücreti alacakları konusunda güvence verilmesi;

(ii) Bu Sözleşme'nin hükümlerine uygun olarak, kendilerine ve ailelerine saygın bir yaşam düzeyi sağlayacak bir ücret verilmesi;

(b) Güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları;

(c) Herkese, işyerinde uygun bir üst kademeye yükselmeye eşit olanak ve bu yükselmenin yalnızca kıdem ve yeterlilik esaslarına göre yapılması;

(d) Dinlenme, boş zaman, çalışma saatlerinin makul ölçülerde sınırlandırılması, ücretli dönemsel tatiller ve resmi tatillerde ücret verilmesi.

Madde 8

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler aşağıdaki hakları güvence altına almakla yükümlüdürler:

(a) Herkesin, ekonomik ve sosyal çıkarlarını geliştirmesi ve koruması için sendika kurma ve yalnızca ilgili örgütün kurallarına bağlı olarak dilediği sendikaya girme hakkı. Bu hakkın kullanılmasına, yasalarda belirtilen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ve kamu düzeni menfaati ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olan sınırlamalardan başka bir sınırlama getirilemez;

(b) Sendikaların ulusal federasyonlar ya da konfederasyonlar kurma hakkı ve konfederasyonların uluslararası sendikal örgütler kurma ya da bunlara katılma hakkı;

(c) Sendikaların, yasalarda belirtilen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ve kamu düzeni menfaati ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olan sınırlamalardan başka bir sınırlama olmaksızın özgürce faaliyette bulunma hakkı;

(d) Her ülkenin yasalarına uygun olarak kullanılmak kaydıyla, grev hakkı.

2. Bu madde, sözü edilen hakların, silahlı kuvvetler, polis ya da devlet yönetiminin mensupları tarafından kullanılmasına yasal kısıtlamalar getirilmesine engel olmaz.

3. Bu maddenin hiçbir hükmü, Sendika Özgürlüğü ve Sendika Hakkının Korunmasına İlişkin 1948 tarihli Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi'ne Taraf Devletlere, Sözleşme'de öngörülen güvenceleri haleldar edici yasal tedbirler alma ya da yasaları bu güvenceleri ihlal edici şekilde uygulama yetkisi vermez.

Madde 9

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin sosyal sigorta da dahil olmak üzere sosyal güvenlik hakkını tanırlar.

Madde 10

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler aşağıdaki hususları kabul ederler:

1. Toplumun doğal ve temel birimi olan aileye, özellikle ailenin kurulması için ve aileye bağımlı çocukların bakım ve eğitiminden sorumlu oldukları süreçte, en geniş koruma ve yardımın yapılması gerektiğini kabul ederler. Evlenme, buna istekli olan eşlerin hür rızası ile olmalıdır.

2. Annelere, doğumdan önce ve sonra makul bir süreyle özel bir koruma sağlanmalıdır. Bu dönem içinde, çalışan anneler ücretli izinden ya da yeterli sosyal güvenlik tedbirlerini kapsayan izinden yararlanmalıdırlar.

3. Bütün çocuklar ve gençler yararına, ebeveynlikten ya da başka koşullardan dolayı hiçbir ayırım gözetilmeksizin, özel koruma ve yardım tedbirleri alınmalıdır. Çocuklar ve gençler ekonomik ve sosyal sömürüden korunmalıdır. Onların ahlaki değerlerine ya da sağlıklarına zararlı olabilecek, hayatlarını tehlikeye sokabilecek ya da normal gelişmelerini engelleyebilecek işlerde çalıştırılmaları yasalarla cezalandırılmalıdır. Devletler, ayrıca, yaş sınırları koyarak, çocukların bu yaş sınırları altında ücretli olarak çalıştırılmasını yasalarla yasaklamalı ve cezalandırmalıdır.

Madde 11

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin, yeterli beslenme, giyim ve konut da dahil olmak üzere, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler bu hususta hür rızaya dayalı uluslararası işbirliğinin temel önemini kabul ederek, bu hakkın gerçekleşmesini güvence altına almak için uygun tedbirler alacaklardır.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin aklıktan kurtulma temel hakkını kabul ederek, münferiden ve uluslararası işbirliği yoluyla, özel programları da içeren gerekli tedbirleri aşağıdaki amaçlara yönelik olarak alacaklardır:

(a) Teknik ve bilimsel bilgilerden tam olarak yararlanmak suretiyle, beslenme ilkeleri konusundaki bilgileri yayarak ve doğal kaynakların en etkin bir şekilde geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlayacak şekilde tarımsal sistemleri düzelterek ya da geliştirerek, besinlerin üretilmesi, korunması ve dağıtılması yöntemlerini iyileştirmek; ve

(b) Gerek gıda maddeleri ihraç eden, gerek gıda maddeleri ithal eden ülkelerin sorunlarını dikkate alarak, dünyadaki besin maddelerinin ihtiyaca göre adil bir şekilde dağıtımını sağlamak.

Madde 12

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkını kabul ederler.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin, bu hakkın tam olarak kullanılmasını sağlamak için alacakları tedbirler şu amaçlara yönelik olacaktır:

(a) Ölü doğum ve çocuk ölümleri oranlarının düşürülmesini ve çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlamak;

(b) Çevresel ve sınai sağlık şartlarının her yönüyle iyileştirilmesi;

(c) Salgın, yöresel, mesleki ve diğer hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü;

(d) Hastalık durumunda herkese tıbbi hizmet ve tıbbi bakım sağlayacak koşulların yaratılması.

Madde 13

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:

(a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır;

(b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimlerinin, her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması yoluyla herkes için açık ve ulaşılabilir olması sağlanacaktır;

(c) Yüksek öğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;

(d) İlköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanlar için temel eğitim elden geldiğince teşvik edilecek veya yoğunlaştırılacaktır;

(e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülecek, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.

3. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların veya -bazı durumlarda- yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun diğer okulları seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.

4. Bu maddenin hiç bir hükmü, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde yorumlanamaz; bu özgürlüğün kullanılması, daima, bu maddenin 1. fıkrasında ortaya konmuş olan ilkelere uyulmasına ve böyle kurumlarda verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması gereğine bağlıdır.

Madde 14

Bu Sözleşme'ye Taraf olup, taraf olduğu tarihte, ülkesinde veya yargı yetkisi altında bulunan topraklarda zorunlu ve parasız ilköğretim sistemini sağlamamış olan her Devlet, Taraf olma tarihini izleyen iki yıl içinde, herkes için zorunlu parasız ilköğretim ilkesinin, tedricen uygulanması amacıyla ayrıntılı bir eylem planını, planda belirtilen makul sayıda yıllar içinde uygulamak ve kabul etmekle yükümlüdür.

Madde 15

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin:

- (a) Kültürel yaşama katılma hakkına;
- (b) Bilimsel ilerlemeden ve uygulamalarından yararlanma hakkına;
- (c) Kendisinin yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkına sahip olduğunu kabul ederler.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin, bu hakkın tam olarak kullanılmasını sağlama yönünde alacakları tedbirler, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için gerekli olan tedbirleri kapsayacaktır.

3. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için gerekli özgürlüğe saygı göstermekle yükümlüdürler.

4. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bilimsel ve kültürel alanda uluslararası işbirliğinin ve temasların özendirilmesinden ve geliştirilmesinden doğacak yararları kabul ederler.

BÖLÜM IV**Madde 16**

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de tanınmış haklara saygı gösterilmesinin sağlanmasında aldıkları tedbirler ve kaydedilen gelişmeler konusunda, Sözleşme'nin bu bölümüne uygun olarak, raporlar vermekle yükümlüdürler.

2. (a) Bütün raporlar Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne sunulacaktır; Genel Sekreter, bu raporların birer örneğini, bu Sözleşme'nin hükümleri uyarınca, incelenmek üzere Ekonomik ve Sosyal Konsey'e gönderecektir.

(b) Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Sözleşme'ye Taraf ve aynı zamanda ihtisas kuruluşlarına da üye olan Devletlerden gelen raporların veya bunların bazı bölümlerinin, kuruluş belgeleri uyarınca ihtisas kuruluşlarının sorumluluk alanları içine giren konulara ilişkin olması halinde, bu raporların ve-

ya ilgili bölümlerinin örneklerini, sözkonusu ihtisas kuruluşlarına da gönderecektir.

Madde 17

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, raporlarını aşamalı olarak, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in, bu Sözleşme'nin yürürlüğe girmesini izleyen bir yıl içinde Taraf Devletlere ve ilgili ihtisas kuruluşlarına danışarak hazırlayacağı bir programa uygun olarak sunacaklardır.

2. Raporlar, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilme derecesini etkileyen unsurları ve güçlükleri belirtebilir.

3. Şayet bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerden biri tarafından Birleşmiş Milletler'e ya da ihtisas kuruluşlarına ilgili bilgiler daha önce verilmiş ise, aynı bilgiyi tekrar vermek gerekli olmayacak, bu şekilde sunulmuş bilgiye yapılacak açık bir atıf yeterli olacaktır.

Madde 18

Ekonomik ve Sosyal Konsey, insan hakları ve temel özgürlükler alanında Birleşmiş Milletler Şartı'ndan doğan sorumlulukları uyarınca, ihtisas kuruluşlarıyla, bu Sözleşme'nin, ihtisas kuruluşlarının faaliyet alanlarına giren konulardaki hükümlerine uyulmasında sağlanan ilerlemeler hakkında kendisine rapor sunmalarına ilişkin düzenlemeler yapabilir. Bu raporlar, ihtisas kuruluşunun yetkili organlarının, uygulama konusunda kabul ettiği karar ve tavsiyelerin ayrıntılarını içerebilir.

Madde 19

Ekonomik ve Sosyal Konsey, 16. ve 17. maddeler uyarınca insan hakları konusunda devletlerin sundukları raporlarla, 18. madde uyarınca insan hakları konusunda ihtisas kuruluşlarının sundukları raporları, incelemek ve genel tavsiyelerde bulunulmak üzere ya da, gerekiyorsa, bilgi için İnsan Hakları Komisyonu'na gönderebilir.

Madde 20

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler ve ilgili ihtisas kuruluşları, 19. madde uyarınca verilmiş bir genel tavsiye konusunda, ya da İnsan Hakları Komisyonu'nun herhangi bir raporunda yer alan böyle bir genel tavsiye konusunda, veya orada belirtilen herhangi bir belge konusunda, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e görüş bildirebilirler.

Madde 21

Ekonomik ve Sosyal Konsey, Sözleşme'ye Taraf Devletlerin ve ihtisas kuruluşlarının, bu Sözleşme'de tanınan haklara genel olarak saygı gösterilmesini sağlamak üzere alınan tedbirler ve gerçekleştirilen gelişmeler konusunda verdikleri bilgilerin bir özetini ve genel nitelikli tavsiyeleri içeren raporları zaman zaman Genel Kurul'a sunabilir.

Madde 22

Ekonomik ve Sosyal Konsey, bu Sözleşme'nin bu bölümünde sözü edilen raporlardan doğan herhangi bir sorunu Birleşmiş Milletler'in diğer organlarının, bunların yardımcı organlarının ve teknik yardım sağlamakla görevli ihtisas kuruluşlarının dikkatlerine sunabilir. Böylece, bu Sözleşme'nin tedricen etkili şekilde uygulanmasına katkıda bulunabilecek uluslararası tedbirlerin uygunluğu konusunda bu organların kendi yetki alanları çerçevesinde karar vermelerine yardım edebilecek sorunlar dikkatlerine sunulmuş olacaktır.

Madde 23

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de tanınan hakların gerçekleştirilmesine yönelik uluslararası düzeyde tedbirlerin, Sözleşmeler yapılması, tavsiye kararları alınması, teknik yardımda bulunulması ve danışma ve inceleme amacı ile ilgili Hükümetlerle birlikte düzenlenecek bölgesel ve teknik toplantılar yapılması gibi yöntemleri kapsadığını kabul ederler.

Madde 24

Bu Sözleşme'nin hiç bir hükmü, Sözleşme'de ele alınan konularda Birleşmiş Milletler'in ve ihtisas kuruluşlarının çeşitli organlarının sorumluluklarını belirleyen Birleşmiş Milletler Şartı'nın ve ihtisas kuruluşlarının kuruluş belgelerinin hükümlerini haleldar edecek şekilde yorumlanamaz.

Madde 25

Bu Sözleşme'nin hiç bir hükmü, tüm halkların, doğal zenginlik ve kaynaklarından tam olarak özgürce yararlanma ve bunları kullanma konusunda kendiliğinden sahip bulundukları hakları haleldar edecek şekilde yorumlanamaz.

BÖLÜM V

Madde 26

1. Bu Sözleşme, Birleşmiş Milletler'in ya da onun ihtisas kuruluşlarından herhangi birine üye olan ya da Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne taraf olan bir Devletin ya da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından bu Sözleşme'ye taraf olmaya çağrılan herhangi bir başka Devletin imzasına açıktır.

2. Bu Sözleşme onaya tabidir. Onay Belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne tevdi edilecektir.

3. Bu Sözleşme, bu maddenin 1. fıkrasında belirtilen herhangi bir Devlet'in katılmasına açıktır.

4. Katılma, bir katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne tevdi edilmesi ile gerçekleşir.

5. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, her onaylama ya da katılma belgesinin kendisine iletiliğini, bu Sözleşme'yi imzalamış ya da ona katılmış olan tüm Devletlere bildirecektir.

Madde 27

1. Bu Sözleşme, otuzbeşinci onaylama belgesinin ya da katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne iletilmesi tarihinden üç ay sonra yürürlüğe girecektir.

2. Otuzbeşinci onaylama belgesinin ya da katılma belgesinin iletilmesinden sonra bu Sözleşme, onaylayan ya da buna katılan her Devlet bakımından, o Devletin kendi onaylama ya da katılma belgesinin iletilmesinden üç ay sonra yürürlüğe girecektir.

Madde 28

Bu Sözleşme'nin hükümleri, hiçbir sınırlama ya da istisna yapılmaksızın Federal Devletlerin bütün kesimleri bakımından geçerli olacaktır.

Madde 29

1. Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet değişiklik önerebilir ve bunu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne tevdi edebilir. Bunun üzerine, Genel Sekreter bütün değişiklik önerilerini bu Sözleşme'ye Taraf Devletlere göndererek, önerileri ele almak ve bunlar üzerinde bir oylama yapmak amacı ile bir Taraf Devletler konferansı düzenlenmesinden yana olup olmadıklarını bildirmelerini ister. Taraf Devletlerden en az üçte birinin böyle bir konferans toplanmasını desteklemesi halinde Genel Sekreter, Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında böyle bir

konferansı toplar. Konferansta hazır bulunan ve oy veren Taraf Devletlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen herhangi bir değişiklik, onaylanmak üzere Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulur.

2. Değişikliklerin yürürlüğe girmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca onaylandıktan ve bu Sözleşme'ye Taraf Devletlerin üçte ikisi tarafından kendi anayasa kurallarına uygun olarak kabul edilmesiyle olur.

3. Değişiklikler yürürlüğe girdiği zaman, bunları kabul eden Devletleri bağlar; öteki Taraf Devletler ise bu Sözleşme'nin hükümleri ile ve daha önce kabul etmiş oldukları değişiklikler ile bağlı kalırlar.

Madde 30

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, 26. maddenin 5. fıkrasındaki bildirimler dışında, aynı maddenin 1. fıkrasında zikredilen bütün Devletlere şunları bildirir:

(a) 26. madde uyarınca yapılan imzalar, onaylamalar ve katılmalar;

(b) 27. madde uyarınca bu Sözleşme'nin yürürlüğe giriş tarihi ve 29. madde uyarınca değişikliğin yürürlüğe giriş tarihi.

Madde 31

1. Çince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Rusça metinleri aynı derecede geçerli olan bu Sözleşme, Birleşmiş Milletler arşivinde saklanacaktır.

2. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu Sözleşme'nin onaylı örneklerini, 26. maddede belirtilen tüm Devletlere iletacaktır.

**EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA İLİŞKİN
ULUSLARARASI SÖZLEŞMENİN ONAYLANMASININ
UYGUN BULUNDUĞUNA DAİR KANUN**

Resmi Gazete: 18 Haziran 2003, Sayı: 25142

Kanun No. 4867

Kabul Tarihi: 4. 6. 2003

Madde 1

Birleşmiş Milletler tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanan "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"nin, beyanlar ve çekince ile onaylanması uygun bulunmuştur.

Madde 2

Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3

Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞMENİN İLİŞİK BEYANLAR VE ÇEKİNCE İLE ONAYLAMASINA DAİR BAKANLAR KURULU KARARI

Resmi Gazete: 11 Ağustos 2003, Sayı: 25196

Karar Sayısı: 2003/5923

4/6/2003 tarihli ve 4867 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin ilişik beyanlar ve çekincelerle onaylanması; Dışişleri Bakanlığı’nın 25/6/2003 tarihli ve AKGY/256127 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 10/7/2003 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Birinci Beyan

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan beyanın metni.

“Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini, BM Yasası (Charter) (özellikle 1. ve 2. Maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder.”

Text of the declaration made by the Republic of Turkey upon ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

“The Republic of Turkey declares that; it will implement its obligations under the Covenant in accordance to the obligations under the Charter of the United Nations (especially Article 1 and 2 thereof).”

İkinci Beyan

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan beyanın metni.

“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme’nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder.”

Text of the declaration made by the Republic of Turkey upon ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

“The Republic of Turkey declares that it will implement the provisions of this Covenant only to the States with which it has diplomatic relations.”

Üçüncü Beyan

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin onayı sırasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan beyanın metni.

Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder.

Text of the declaration made by the Republic of Turkey upon ratification of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

The Republic of Turkey declares that this Convention is ratified exclusively with regard to the national territory where the Constitution and the legal and administrative order of the Republic of Turkey are applied.

ÇEKİNCE

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 13. Maddesiyle ilgili olarak konan çekincenin metni.

“Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 13. Maddesinin (3). ve (4). Paragraflarını hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 3., 14. ve 42. Maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutar.”

Text of the Reservation of the Republic of Turkey upon ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

“The Republic of Turkey reserves the right to interpret and apply the provisions of the paragraph (3) and (4) of the Article 13 of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in accordance to the provisions under the Article 3, 14 and 42 of the Constitution of the Republic of Turkey.”

TABLO 1
İNSAN HAKLARI KOMİTESİ'NİN GENEL YORUMLARINDA ATIFTA BULUNDUĞU
ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER VE DİĞER BELGELER

Birleşmiş Milletler Mahpusların İslahı için Asgari Standart Kuralları (<i>United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners</i>)	Genel Yorum No.21; para.5, s.53.
Birleşmiş Milletler Şartı (<i>Charter of the United Nations</i>)	Genel Yorum No.6, para.2, s.10. No.11, para.2, s.19. No.12, para.1, 6, 7; s.20, 21, 22.
Çocuk Hakları Sözleşmesi (<i>Convention on the Rights of the Child</i>)	Genel Yorum No.29, n.26, s.109.
Devletler Arasındaki Dostane İlişkiler ve İşbirliği ile ilgili Devletler Hukuku Prensiplerini Belirleyen 24 Ekim 1970 tarihli BM Genel Kurul Deklarasyonu (<i>Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States</i>)	Genel Yorum No.12, para-7, s.22.
Herhangi bir Biçimde Tutulan veya Hapsedilen Kişilerin Korunması için Prensipler Bütünü (<i>Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment</i>)	Genel Yorum No.21, para 5, s.53.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (<i>Universal Declaration on Human Rights</i>)	Genel Yorum No.14, para.1, s.28; No.26, para.3, s.84.
Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (<i>Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women</i>)	Genel Yorum No.18, para.6, s.42.
Kanun Adamları için Talimatname (1978) (<i>Code of Conduct for Law Enforcement Officials</i>)	Genel Yorum No.21, para.5, s.53.
Küçükler için Adalet Sistemine dair Birleşmiş Milletler Aşgari Standart Kuralları (1987), (<i>United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, "Beijing Rules"</i>)	Genel Yorum No.21, para.13, s.55.
Mahpusların ve Tutukluların İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Korunmasında Sağlık Personelinin ve Özellikle Doktorların Görevine Dair Tıbbi Ahlak Prensipleri (1982), (<i>Principles of Medical Ethics relevant to the Role of Health Personnel, particularly Physicians, in the Protection of Prisoners and Detainees against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i>)	Genel Yorum No.21, para.5, s.53.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Hükümlerinin Sınırlandırılması ve Derogasyonlar Üzerine Siracusa Prensipleri, (<i>Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in International Covenant on Civil and Political Rights</i>)	Genel Yorum No.29, n.27, s.109.
Olağanüstü Durumlarda İnsan Hakları Normları Paris Minimum Standartları (<i>Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency</i>)	Genel Yorum No.29, n.27, s.109.
Turku (Abo) Asgari İnsancıl Standartlar Bildirgesi (1990) (<i>Turku (Abo) Declaration of Minimum Humanitarian Standards</i>), (E/CN.4/1995/116)	Genel Yorum No.29, n.27, s.109.
Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Sözleşmesi (<i>Rome Statute of the International Criminal Court</i>)	Genel Yorum No.29, para.12, 13, s.110, 111. No.31, para.18, s.122.
Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (<i>Vienna Convention on the Law of Treaties</i>)	Genel Yorum No.24, n.6, 16, 17, s.117; No.26, para.1, s.83; No.31, para.3, 4, s.117.
Yerinden Edilme Rehber İlkeleri, (<i>Guiding Principles on Internal Displacement</i>), (E/CN.4/1998/53/Add.2)	Genel Yorum No.29, n.27, s.109.

TABLO 2
EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR KOMİTESİ'NİN GENEL YORUMLARINDA
ATIFTA BULUNDUĞU ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER VE DİĞER BELGELER

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (<i>African Charter on Human and Peoples' Rights</i>)	Genel Yorum No.5, para.6, s.153; No.14, para.2, s.237; No.17, n.176, 179, s.304; No.18, para.3, s.326.
Alma Ata Deklarasyonu (<i>Alma Ata Declaration</i>)	Genel Yorum No.14, para.38, 43, s.254, 256.
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi I No'lu Ek Protokolü (<i>European Convention on Human Rights, Protocol No. I</i>)	Genel Yorum No.17, para.3, s.303.
Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu, Gündem 21, (<i>Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Agenda 21</i>)	Genel Yorum No.7, para.2, 178; No.14, n.119, s.248.
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (<i>UN Framework Convention on Climate Change</i>)	Genel Yorum No.15, n.154, s.176; No.14, n.119, s.248.
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi 10 Yılı için Eylem Planı (<i>Plan of Action for the United Nations Decade for Human Rights Education</i>)	Genel Yorum No.13, para.5, s.216.
Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı için Asgari Standart Kuralları (<i>United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners</i>)	Genel Yorum No.15, para.16, s.272.

Birleşmiş Milletler Su Konferansı'nın (<i>United Nations Water Conference</i>) Mar Del Plata Eylem Planı (<i>Mar Del Plata Action Plan</i>)	Genel Yorum No.15, n.136, s.266.
Birleşmiş Milletler Şartı (<i>Charter of the United Nations</i>)	Genel Yorum No.3, para.14, s.142; No.8, para.1, 8, 16, s.185, 188, 190, No.12 para.36, 38, s.213, 214; No.13, para.4, 5, s.216, 234; No.14, para.38, 39, 40, s.s.254, 255; No.15, para.33, s.278; No.16, para.1, 2, s.287, 288; No.17, para.36, 37, s.316, 317; No.18, para.3, 29, s.325, 336.
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, (<i>Convention on Biological Diversity</i>)	Genel Yorum No.15, n.154, s.276, No.17, s.175, s.302.
Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol No.1 (1977) (<i>Additional Protocol I to the Geneva Conventions</i>)	Genel Yorum No.15, n.152, s.274.
Çalışanların Barınmasına Dair Uluslararası Çalışma Örgütü Tavsiye Kararı, (<i>ILO Recommendation Concerning Workers'Housing</i> , 1961 (No. 115)	Genel Yorum No.4, n.7, s.143.
Çocuk Hakları Sözleşmesi (<i>Convention on the Rights of the Child</i>)	Genel Yorum No.4, n.7, s.143; No.5, para.6, 32, s.153, 163; No.8, para.8, s.188; No.11, para.2, s.200; No.13, para.5, 31, 34, s.216, 226, 227; No.14, para.2, 22, s.237, 246; No.15, para.4; No.18, para.3, 15, 29.
Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol, (<i>Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography</i>)	Genel Yorum No.18, n.218, s.331.

Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi (182 Sayılı Sözleşme) (<i>Worst Forms of Child Labour Convention, Convention No.182</i>)	Genel Yorum No.13, para.55, s.233; No.18, n.228, s.334.
Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (<i>Convention to Combat Desertification</i>)	Genel Yorum No.15, n.154, s.276.
Dünya Bankası'nın hazırladığı Dünya Kalkınma Raporu (<i>World Development Report 1990</i>)	Genel Yorum No.3, para.12, s.141.
Dünya Gıda Zirvesi Roma Deklarasyonu (<i>Rome Declaration of the World Food Summit</i>)	Genel Yorum No.12, para.36, s.213.
Dünya Sağlık Örgütü'nün İçme Su Kalitesi Rehber İlkeleri (<i>Guidelines for Drinking Water Quality</i>)	Genel Yorum No.15, n.146, s.269.
Dünya Sağlık Örgütü Konut Sağlığı Prensipleri, (<i>Health Principles of Housing</i>)	Genel Yorum No.4, para.8, s.146.
Dünya Ticaret Örgütü'nün Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Antlaşması (TRIPS Antlaşması), (<i>Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.
Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi (<i>Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hak İhlallerine İlişkin Maastricht Rehber İlkeleri (Maastricht İlkeleri) (<i>Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights</i>)	Genel Yorum No.17, s.195, 208; s.312, 323.
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Limburg İlkeleri (Limburg İlkeleri) (<i>Limburg Principles on the Implementation of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights</i>)	Genel Yorum No.16, n.174, s.299; No.17, n.192, 193, s.311.
Engellilere Yönelik Dünya Eylem Programı ve Birleşmiş Milletler Engelli İnsanlar On Yılı, (<i>World Programme of Action Concerning Disabled Persons and the United Nations Decade of Disabled Persons</i>)	Genel Yorum No.5, para.1, 17, s.151, 158.
Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar (<i>Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities</i>)	Genel Yorum No.5, para.7, 22, 28, 31, 34, 35, 36, s.154, 160-164.
Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve Çalışmaları ile İlgili 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, (ILO Convention No. 159)	Genel Yorum No.5, para.27, s.161.
Engelliğe Dair Ulusal Koordinasyon Komitelerinin veya Benzeri Kurumların Kurulması ve Geliştirilmesi Rehber İlkeleri, (<i>Guidelines for the Establishment and Development of National Coordinating Committees on Disability or Similar Bodies</i>)	Genel Yorum No.5, para.7, s.154.

Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi (<i>Universal Copyright Convention</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.
Genel Kurul'un 41/128 sayılı, 4 Aralık 1986 tarihli kararı ile kabul edilen Kalkınma Hakkı'na Dair Deklarasyon (<i>Declaration on the Right to Development</i>)	Genel Yorum No.3, para.14, s.142.
Genel Kurul'un 42/191 sayılı 11 Aralık 1987 tarihli kararıyla kabul edilen 2000 Yılı İçin Küresel Barınma Stratejisi, (<i>Global Strategy for Shelter to the Year 2000</i>)	Genel Yorum No.4, para, 2, 7, 10, 12, 15, s.143, 145, 148-150.
Genel Kurul'un 43/181 sayılı kararıyla kabul edilen 2000 yılı Küresel Konut Stratejisi (<i>Global Strategy for Shelter</i>)	Genel Yorum No.7, para.2, s.177.
Genel Kurul'un 46/119 sayılı 17 Aralık 1991 tarihli kararıyla kabul edilen Akıl Rahatsızlığı olan Kimselerin ve Akıl Sağlığının Korunması için Kabul Edilen Prensipler (<i>Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and for the Improvement of Mental Health Care</i>)	Genel Yorum No.5, para.7, s.154, No.14, para.34, s.251.
Gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, (<i>The Revised European Social Charter</i>)	Genel Yorum No.14, para.2, s.237.
Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile İlgili Cenevre Sözleşmesi (<i>Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War</i>)	Genel Yorum No.15, n.136, s.265.

Harp Zamanında Sivilin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (<i>Geneva Convention relative to the Treatment of Civilian Persons in Time of War</i>)	Genel Yorum No.15, n.136, s.265.
Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (<i>International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination</i>)	Genel Yorum No.4, n.7, s.143; No.13, para.31, s.226; No.14, para.2, s.237; No.17, para.4; No.18, para.3, s.236.
Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi (<i>World Declaration on Education for All</i> , Jomtien, Tayland, 1990)	Genel Yorum No.13, para.5, s.216.
İcracı Sanatçılar, Fonogram Yapımcıları ve Yayın Kuruluşlarının Korunmasına Dair Roma Sözleşmesi (<i>International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations, Rome Convention</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.
İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel alanda Ek Protokol (<i>Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights</i>)	Genel Yorum No.5, para.6; No.14, para.2, s.237, n.113, s.243; No.17, para.3, 4; No.18, para.3
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (<i>Universal Declaration on Human Rights</i>)	Genel Yorum No.5, para.5, s.153; No.6, para.11, s.163; No.8, para.7, 8, s.187, 188; No.9, para.3, s.192; No.13, para 4,15, 18, 41, s.216, 221, 222, 229; No.14, para.2, 3; No.16, para.1, s.287; No.17, para.3, 12, 13, 15, 24, 34, s.303, 307; No.18, para.3, 9.

Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (<i>Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women</i>)	Genel Yorum No.4, no.7, s.143; No.13, para.31, s.226; No.14, para.2, s.237; No.15, para.4, s.265, n.155, s.276; No.16, n.168, s.291; No.17, n.180, s.304; No.18, para.3, s.326.
Sınai Mülkiyetin Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi (<i>Paris Convention for the Protection of Industrial Property</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.
Sosyal Gelişim ve Kalkınma Deklarasyonu (<i>Declaration on Social Progress and Development</i>)	Genel Yorum No.4, n.7, s.143.
Sosyal güvenlikle (asgari standartlar) ile ilgili 102 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (<i>Convention No.102 concerning Social Security (Minimum Standards)</i>)	Genel Yorum No.6, para.27, s.173.
Su Kaynaklarına dair Avrupa Şartı (<i>European Charter on Water Resources</i>)	Genel Yorum No.15, n.136, s.266.
Su ve Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Dublin Bildirisi, (<i>Dublin Statement on Water and Sustainable Development</i>)	Genel Yorum No.15, n.136, s.266
Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Uygulama Planı (<i>World Summit on Sustainable Development, Plan of Implementation</i>)	Genel Yorum No.15, n.137, s.267.
Temel İlaçlarla ilgili Dünya Sağlık Örgütü Eylem Planı (<i>WHO Action Programme on Essential Drugs</i>)	Genel Yorum No.14, para.12, s.240.
Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, (<i>International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families</i>)	Genel Yorum No.17, n.18, s.304; No.18, para.3, s.326.

Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi (<i>United Nations Convention on the Law of Non-Navigational Uses of Watercourses</i>)	Genel Yorum No.15, para.7, s.267.
UNDP'nin İnsani Kalkınma Raporu (<i>Human Development Report 1990</i>)	Genel Yorum No.3, para.12, s.141.
UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme (<i>UNESCO Convention against Discrimination in Education</i>)	Genel Yorum No.13, para.32, 33, 34, s.227.
UNESCO İnsan Genomu ve Hakları Evrensel Bildirgesi (<i>UNESCO Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights</i>)	Genel Yorum No.17, para.35, s.316.
UNESCO Teknik ve Mesleki Eğitim Sözleşmesi (<i>UNESCO Convention on Technical and Vocational Education</i>)	Genel Yorum No.13, para.16, s.221.
UNESCO ve ILO: Çalışan Öğretim Personelinin Durumuna İlişkin Ortak Tavsiye Kararı (<i>UNESCO-ILO Recommendation Concerning the Status of Teachers,1966</i>)	Genel Yorum No.13, para.27, s.224.
UNICEF'in hazırladığı, Kalkınmanın İnsani Boyutu: Risk Altındakilerin Korunması ve Büyümenin Teşviki Analizi (<i>Adjustment with a human face: protecting the vulnerable and promoting growth</i>)	Genel Yorum No.3, para.12, s.141.
Vancouver İnsan Yerleşimleri Deklarasyonu (<i>Vancouver Declaration on Human Settlements</i>)	Genel Yorum No.4, n.7, s.143.

WIPO Performans ve Fonogram Sözleşmesi (<i>WIPO Performances and Phonograms Treaty</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.
WIPO Telif Hakları Sözleşmesi (<i>WIPO Copyright Treaty</i>)	Genel Yorum No.17, n.175, s.302.
Yaşlanmaya Dair Bildirge (<i>Proclamation on Ageing, 1992</i>)	Genel Yorum No.6, para.7, s.167.
Yaşlanmaya Dair Viyana Uluslararası Eylem Planı (<i>Vienna International Plan of Action on Ageing, 1982</i>)	Genel Yorum No.6, para.4, 7, 10, 31, 33, 34, 37, 38, 40, 42, s.166-168, 173-175.
Yaşlılar için Birleşmiş Milletler İlkeleri, (<i>United Nations Principles for Older Persons, 1991</i>)	Genel Yorum No.6, para.5, 32, 37, s.166, 174, 175.
Yüksek Öğretim Akademik Personeli'nin Durumuna İlişkin UNESCO Tavsiye Kararı (<i>UNESCO Recommendation Concerning the Status of Higher Education Teaching Personnel, 1997</i>)	Genel Yorum No.13, para.27, s.224.
29 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, Cebri veya Mecburi Çalıştırmaya İlişkin Sözleşme (<i>ILO Convention No. 29 concerning Forced or Compulsory Labour</i>)	Genel Yorum No.18, n.214, s.328.
88 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi (<i>ILO Convention No. 88 concerning the Organization of the Employment Service</i>)	Genel Yorum No.18, n.230, s.235.
105 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi (<i>ILO Convention No. 105 concerning the Abolition of Forced Labour, 1957</i>)	Genel Yorum No.18, n.214, s.328.

122 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İstihdam Politikası Sözleşmesi (<i>ILO Convention No. 122 concerning Employment Policy</i>)	Genel Yorum No.18, n.229, s.235.
128 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, (<i>Convention No.128 concerning Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits</i>)	Genel Yorum No.6, para.27, s.173.
160 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, İş Gücü İstatistikleri Sözleşmesi (<i>ILO Convention No. 160 concerning Labour Statistics</i>)	Genel Yorum No.18, n.233, s.342.
168 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (<i>ILO Convention No. 168</i>)	Genel Yorum No.18, para.1, n.212, 231, s.325, 335.
169 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü, Yerli Halkları ve Kabile Halkları, Sözleşmesi (<i>ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention, Convention No.169</i>)	Genel Yorum No.13, para.31, s.226.

Konu Dizini

- açlık 140, 205, 206, 267
 adalet 23, 205, 347, 379
 adil yargılanma hakkı 12
 adli yardım 97, 182
 af 51
 Afrika 153, 185, 237, 304, 326
 ahlak 57, 58, 59, 352
 aile 45, 46, 304, 326, 332, 355
 aile planlaması 46, 241, 251
 akademik özgürlük 228
 ambargolar 212, 276
 Amerika Birleşik Devletleri 152, 187
 Amerika İnsan Hakları ve Ödevleri
 Bildirisi 302
Amparo 113
 Angola 185
 Arapça 34, 372
 asgari ücret 161
 askerlik hizmeti 60
 Avrupa 237, 266, 303, 304, 311, 326
 Avrupa Birliği 168
 avukat 25, 26, 55, 353
 ayrımcılık; 29, 40, 41, 116, 158, 218,
 226, 241, 244, 270, 290, 309, 338
 cinsiyete dayalı 97, 101, 172, 288,
 doğrudan 291, 293, dolaylı 158,
 293,ırka dayalı 41-43, 68, 76, 90,
 101, 107, 111, 150, 349, 356,
 kadına karşı 42, olumlu 8, 44,
 yaşa dayalı 169, 172, 331
 Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların
 Korunması Alt Komisyonu 113,
 204
 azınlıklar 56, 59-63, 65, 68, 113, 143,
 181, 204, 232, 241, 251, 309,
 314, 357
 barınma hakkı 147
 barışçı toplantı hakkı 31, 77, 82
 bilimsel bilgi 383
 Birleşik Krallık 104
 Birleşmiş Milletler
 Daimi Temsilcilikleri 133,
 Ekonomik ve Sosyal Konseyi 132,
 154, 385, 386, 387, İnsan Hakları
 Komisyonu 198, 285, İnsan
 Hakları Yüksek Komiserliği 232,
 324, İnsan Yerleşimleri
 Komisyonu 145, Kadının Statüsü
 Komisyonu 132, On Yıllık
 Kalkınma Stratejileri 135,
 Sosyal Kalkınma Komisyonu 132
 birlikte yaşama 46
 borç 135
 boşanma 47
 bulaşıcı hastalıklar 244, 249, 252,
 255, 257, 267
 CDP 132
 CEDAW 299
 Cenevre 146, 181, 204, 240, 266,
 269, 272, 274, 362
 ceza 59, 110, 111
 adaleti 17, 55, davası 37, ehliyeti
 27, Cismani 13, 229
 cinsellik 242, 246
 cinsiyetsiz 159
 çalışma hakkı 324, 327, 330, 333,
 335, 338, 342
 çapraz sorgulama 26
 çekilme 83-85, 369
 çekince 66, 67, 73, 75

- çevre kirliliği 147
 çevresel faktörler 146, 253
 Çin 188
 Çince 34, 365, 369, 372
 çocuk bakımı 147, 296
 çokeşlilik 100
 çokuluslu şirketler 259
- dernek kurma hakkı 31, 77, 82
Derogasyon 9, 10, 69, 105, 109, 113
 devrim 166
 dış dünya 13, 55
 dışlanma 155, 170, 281
 din ve vicdan özgürlüğü
 doğal afet 207
 Dominik Cumhuriyeti 104
 Dünya Bankası 132, 183, 236, 263, 278, 286
 Dünya Gıda Zirvesi 204, 214
 Dünya Sağlık Kurultayı 255
 Dünya Yaşlanma Kurultayı 166
 düşünce özgürlüğü 18, 19, 38, 46, 56, 60, 63, 68, 81, 98, 106, 119, 147, 225, 354
- egemenlik 119, 370, 371
 eğitim hakkı 164, 175, 200, 201, 215, 217-221, 223, 224, 227, 228, 230, 231, 233-236, 288, 315, 384
 teknik ve mesleki 17, 160, 220-222, 295, 331, 334, 335, 341, 384, temel 223
- ekonomik
 büyüme 134, haklar 380, yaptırımlar 213, 277
 ekosistem 276
 emek 159, 160
 emek piyasası 159, 160
 engelliler 153, 154, 159, 162, 247, 331, 332
- Erga omnes* 116
 eski hale iade 212, 262, 285, 294, 342
 eski Yugoslavya 185
 eşit haklar 8, 42, 158, 288, 293
 eşitlik ilkesi 38, 43, 90, 102, 156, 158, 290, 292, 300
 maddi 290, şekli 289, 292, 301
 etnik 42, 61-63, 167, 179, 181, 216, 241, 289, 290, 384
 etnik azınlık 181, 241
 etnik köken 42, 290
 Eurostat 168
 evlenme 38-41, 46, 47, 96, 97, 99, 100, 246, 356, 382
 evlilik 38-41, 46, 47, 96, 97, 99, 100, 246, 356
 evsizler 143
 evsizlik 144
 eylem planı 176, 202
- FAO 132, 212, 214, 284, 323, 324
 federal devlet 368, 372
 fesih (Sözleşme'nin ve Protokol'ün feshi) 83, 84
 fikri mülkiyet 301, 302, 305, 309, 313, 316, 322
 Fransız 372
 Fransızca 34, 137, 168, 365, 369, 389
- geçici özel tedbirler 292
 gençler 246, 330
 Genel Kurul 3, 22, 28, 61, 113, 142, 143, 152-154, 164, 166-168, 177, 186, 216, 217, 232, 237, 238, 243, 251, 325, 332, 364-368, 370, 379, 387-389
 Genel Sekreterlik 9
 genetik 239

Geriatrı 177

Gerontoloji 177

göç 8, 14, 87, 91, 166, 290

göçmen 63, 222, 289, 304, 326, 332

göçmen işçi 119, 271, 332, 334

gözetli 15, 350, 351

süreleri 15, kampları 16, 52

grev 382

güç 134, 189, 190, 215, 238

Güney Afrika 185

Güvenlik Konseyi 186-188

habeas corpus 113

haberleşmenin gizliliği 35

hak arama yolları 308, 323

hakimler 294, 309

hane halkı 241, 269, 275

hesap verebilirlik 77, 181, 191, 210,
229, 261, 262, 283, 285

HIV 147, 240, 241, 243, 244, 249,
253, 270, 329

Hindistan 114

hukukun üstünlüğü 69, 104, 112, 197

hücre hapsi 13

IFAD 214

ILO 132-134, 143, 172, 173, 203,
221, 224, 226, 236, 243, 248,
253, 263, 284, 286, 325, 328,
334, 335, 340, 342-344

IMF 132, 203, 214, 236, 255, 263

Irak 107, 185

İslah 17, 37, 54, 55, 272, 351

ideoloji 60

ifade özgürlüğü 18, 19, 38, 46,
56, 63, 68, 77, 81, 95, 147, 225,
304

iktidar 60

iktisadi 335

ilköğretim; 199-202, 215-220, 223,
224, 231, 232, 235, 298, 284, 285
parasız 130, 199, 202, 218, 220,
223, 232, 235, 298, 384, 385,
zorunlu 131, 199, 201, 202, 219,
232, 235, 298, 384, 385

İngilizce 34, 137, 365, 369, 372, 389

insani yardım 186, 214, 243, 255,
263, 287

insanlığa karşı işlenen suçlar 29, 110
İrlanda 114

İspanyol 34, 137, 168, 365, 369, 372,
389

İspanyolca 34, 137, 168, 365, 369,
372, 389

ispat yükü 24, 69, 89, 92, 209, 230,
249, 250, 258, 273, 280, 312,
333, 353

İsrail 104, 105, 107, 113

istihdam 221, 326, 330, 335-337,
339-344, 381

iş güvenliği 253, 327

iş kazaları 253

işaret dili 164

işgücü 335

işkence 12, 13, 31, 49-53, 68, 69,
106, 119, 122, 238, 350

işsizlik 155, 159, 328, 335, 342

Japon 268

kadın sünneti 95

kalkınma hakkı 139, 142, 143

kamusal alan 63, 101, 295

kamu 35, 76, 77, 82, 101, 156, 199,
249, 252, 295

düzeni (*ordre public*) 88, 230,
249, 382, hizmeti 76, 79-82, 198,
personeli 294, yönetimine katılma
75-77, 83, 101, 356

- kamuya açık duruşma 27
kapitalist 139
kast 43
katılma (Sözleşme'ye ve Protokol'e)
364, 388
kaynak yetersizliği 141, 209, 280
kazanılmış bağışıklık sendromu (HIV)
240
kendi kaderini tayin hakkı 20, 61
Kırgızistan 107
kırsal 147, 155, 160, 164, 170, 241,
252, 264, 272, 275, 276
kiralama 145
kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkı 14
kitle iletişim 18
Know-how 172, 175, 176, 221
kolektif 150, 156, 190, 228, 248, 255,
262, 302, 313, 314, 325
Kolombiya 107
konut hakkı 142-151, 163, 174, 177-
180, 184
kurumsal özerklik 228,
229
Kuveyt 185
Kuzey İrlanda 104
kültürel kimlik 147, 302
küresel 131, 167
kürtaj 163
kültürel haklar 64, 128-131, 133-136,
139, 142, 152, 155, 158, 169,
171, 185-187, 189, 190, 195,
198, 199, 209, 213, 255, 265,
266, 288, 290, 292-295, 297-300,
304, 309, 330, 331, 379, 380
Libya 185
Lübnan 104, 114
Maastricht 311, 312, 323
mağdur 13, 48, 51, 99, 102, 122, 191,
207, 208, 240, 262, 285, 196,
212, 272, 323, 342, 351, 366, 377
mahkemeler 197, 343
masumiyet karinesi 24, 112
medeni haklar 4, 37, 97
medya 82, 176
meşru müdafaa 10, 19
Mısır 114
miras hakkı 100, 111
Moğolistan 107
mülkiyet 36, 38, 40-44, 53, 76, 78,
90, 100, 101, 147, 181, 209, 244,
270, 289, 301, 302, 304-307,
309, 313, 314, 316, 329, 338,
348, 356, 380
mülkiyet hakkı 147, 181, 304, 305,
307
mülteciler 91, 119, 214, 255, 263,
272, 287
nafaka 47, 100
Ne bis in idem 27
Nepal 107
New York 208, 264, 373, 376, 377
nüfus artışı 165, 215
nüfus artışı 215
nüfus kütüğü 39, 356
OECD 183
Okuma yazma 78
olağanüstü haller 23, 28, 48, 69, 104,
209, 214
Ombudsman 213, 262, 285, 300,
323
orta eğitim 220
oy kullanma
eşit 81, gizli 81, 356, 362
oy verme hakkı 79
ölüm cezası 349, 350
önyargı 288

- örf ve adet hukuku 83, 99
 örgütlenme özgürlüğü 63
 öteki 361, 365, 389
 özel hayatın gizliliği 36, 98
 özel sektör 102, 149, 156, 198, 210, 212, 241, 248, 261, 283, 295, 296, 321, 323, 337, 340, 341, 343
özerklik 229
 özgür insan 52, 347
 özgürlük 14, 42, 85, 228, 243, 347, 379

 Paris 109, 302
 Pekin 55
 Peru 97, 104, 114

 radyoaktif atıklar 269
 raporlama 130
 faaliyeti 4, 128, 130, 284, 342, ilkeleri 5, 115, 184, 204, yükümlülüğü 4-6, 9, 20, 114, 215, 268, 304, 327
 referandum 77, 78, 80
 resmi din 59
 risk altındaki gruplar 186, 190, 195, 206, 207, 214, 218, 255, 256, 262, 264, 286
 Roma 110, 111, 122, 213, 302
 Ruanda 185
 Rusça 34, 365, 369, 372, 389
 Rusya 107, 114
 Rusya Federasyonu 107

 sağlık hakkı 236-240, 245, 250, 253, 258, 260-262
 sağlık hizmetleri 175, 241, 242, 244, 245, 246, 248, 251, 252, 253, 254, 258, 260, 297
 sağlık personeli 257
 sağlık sigortası 245
 Salvador 243, 303, 304
 sanık 26, 351
 sansür 82, 251
 savaş 28, 240
 nükleer 10, propagandası 10, 19, 58, 355
 savunma 12, 19, 25, 26, 87, 97, 353
 seçmen kayıt listesi; 78
 seçim 76-81, 93, 197, 356, 357, 358
 sistemleri 81, kampanyası 82
 sendikal haklar 161
 sendikalar 342, 343, 355
 serbest pazar 156
 seyahat özgürlüğü 85
 sığınmacılar 119, 251, 272
 sınır dışı etmek 32, 33, 120
 silah
 biyolojik 251, kimyasal 251, kitle imha silahları 28, konvansiyonel 28, nükleer 28, 29, 251
 silahlı çatışma 112
 sivil toplum 55, 130, 199, 204, 210, 212, 213, 214, 236, 261, 263, 283, 286, 321, 340, 343
 sivil toplum kuruluşları 55, 204, 210, 212
 siyasi parti 83
 Somali 185
 sosyal adalet 205
 sosyal güvenlik 102, 161, 162, 173, 296, 382
 sosyal hizmetler 174, 237, 296
 sosyal politika 162, 205
 sosyal sigorta 168, 296
 sosyalist 139
 soykırım 350
 sömürü 215, 331, 334
 Stockholm 243
 suç ve cezaların geriye yürümezliği 31

- suç ve cezaların kanuniliği 106
Sudan 185
- şiddet 10, 28, 37, 57, 59, 80, 90, 94,
95, 99, 105, 179, 181, 195, 229,
240, 252, 253, 296, 297
- tahkim 192, 196
takdir marjı 210, 260, 282, 299, 321
tarım 212, 267, 328
Tayland 216
tazminat 13, 15, 27, 51, 182, 212,
262, 285, 294, 311, 351, 353
teknik yardım 132, 136,
telsik 76
temyiz 25, 27, 33
toplu pazarlık 224
toplumsal cinsiyet 245
toplumsal hareketler 260
Türkiye 374, 375, 377, 378, 391, 392
tüzelkişiler 118, 119, 181, 274, 277
- Ulusal güvenlik 89, 230, 249, 352,
355
Uluslararası Adalet Divanı 67, 388
Uluslararası Ceza Mahkemesi 122
Uluslararası Hukuk Komisyonu 136
Uluslararası İnsan Hakları Manzumesi
205, 304
Uluslararası İnsancıl Hukuk 104, 110,
112, 120, 251, 272, 273
Uluslararası işbirliği 277
Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay
Toplulukları Federasyonu 263,
287
Uluslararası örgütler 287
UNDAF 214, 236
UNESCO 132, 133, 175, 220, 221,
224, 226-228, 232, 236, 314,
316, 322-324
UNDP 132, 133, 141, 203, 214, 236,
263, 284, 286
UNHCR 214, 263, 287
UNICEF 132, 141, 200, 203, 212,
214, 219, 233, 236, 261-263,
284, 286, 287
Uruguay 87, 104, 107
uyrukluk 29, 40, 47, 100
uzaktan eğitim 218, 222
- üniversiteler 226
Ürdün 107
ürün 303, 305-309, 315, 318, 319,
321
bilimsel 306, 307, edebi 301-316,
318-324, 385, sanatsal 301-308,
310-324, 385
- Vancouver 143, 177
vatandaşlık 40, 91, 102, 356
vatansızlar 91, 119
velayet 47
vicdani ret 60, 350
Viyana 66, 67, 73, 83, 117, 166-168,
173-177, 184, 191, 216,
234, 237
- WFP 214
WHO 132, 133, 236, 238, 240, 242,
250, 254, 261-264, 268, 269,
284, 286, 287, 323, 324
WIPO 302, 322-324
WTO 286, 316, 323
- yabancı 29, 30, 31, 32, 33, 38, 86, 91,
95, 97, 225, 227, 309, 352
yardıma muhtaç 155
yargı yolu 195
yargılamanın yenilenmesi 27
yargının bağımsızlığı 261, 283, 321

- yaşa 14, 32, 34, 41, 42, 43, 62, 104, 106, 198, 210, 260, 321
yasadışı göçmen 251
yasalar önünde eşitlik 38, 40, 41, 44, 61, 93, 102, 356
yaş sınırı 55
yaşam standardı 142, 237, 308, 313
yaşama hakkı 10, 11, 28, 31, 37, 69, 72, 94, 106, 122, 179, 238, 265, 316
yaşlılar 166, 168-171, 174-176, 181, 207, 223, 227, 241, 247, 252, 331
yenileşme 180
yerleşim yerini seçme özgürlüğü 32, 86
yerli halklar 313
yerli halklar 62, 64, 89, 267, 314, 320
yoksulluk 78, 94, 200, 238
yolsuzluk 187
Yugoslavya 185
yurttaş 29, 356
yurttaşlık 30
yüksek öğretim; 384
yükümlülükleri askıya alma; 103
yükümlülüklerin sürekliliği 83
Zaire 87
zamanaşımı 123
zorla çalıştırılma 37, 200, 328, 334
zorla tahliye 178, 179, 183, 288
zorunlu emeklilik yaşı 169
zorunlu göç 91